

- ◆ PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA: A mesterséges intelligencia alkalmazásának néhány alapkérdése a közigazgatási eljárásjog szemszögéből
- ◆ NAGY ADÉL – KELEMEN ROLAND: Fenntarthatósági célok és a digitális tudatosítás kapcsolata a magyar köznevelési rendszer tükrében
- ◆ PATYI ANDRÁS – VÁCZI PÉTER: A jó közigazgatási eljárás alapjogi és alapelvi szintű kihívásai a mesterséges intelligencia vonatkozásában
- ◆ HORVÁTH DÓRA: Jogállamiság vagy jurisztokrácia? A hatékony bírói jogvédelem elve az Európai Unió Bírósága gyakorlatában
- ◆ HÁMORI ANTAL: Ügyészszégi lépések hatósági aktusokkal szemben, bírósági reflexiókkal
- ◆ NOGEL MÓNIKA: Az Európai Gyógyszerügynökség (EMA) precíziós medicinára vonatkozó jogi keretrendszere
- ◆ LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR: A posztumán emberi(?) jogokról és a humanizmus megújításáról – Avagy miért lesz Fukuyamának igaza?
- ◆ SZIJÁRTÓ LILLA – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A humán reprodukciós eljárásokból visszamaradt embriók sorsa – Az embriódonáció támogatottságának vizsgálata
- ◆ KUKORELLI ISTVÁN: Bibó István neve miatt letiltott recenzió 1979-ből
- ◆ MATYASOVSZKY-NÉMETH MÁRTON: Két rendszerváltás, két államférfi – Bibó István munkásságának hatása Kulcsár Kálmánra
- ◆ PFEFFER ZSOLT: A Chestnut Streettől a Wall Streetig. A Bankháború – egy központi bank megsemmisítésének jogi és politikai története a XIX. századi Amerikai Egyesült Államokban
- ◆ MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD: A Vatikáni Városállam nemzetközi jogi megítélése a madridi és a luzerni távközlési egyezmények, valamint a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében elnyert különleges tagság tükrében
- ◆ NAGY KATA – NÉMETH RICHÁRD: A jövő közösségimédia-platformjai
- ◆ KOVÁCS KASZÁS REBEKA: Online bírósági eljárások a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésének fényében

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Szerényi Gábor grafikája

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA: A mesterséges intelligencia alkalmazásának néhány alapkérdése a közigazgatási eljárásjog szemszögéből
- 19 NAGY ADÉL – KELEMEN ROLAND: Fenntarthatósági célok és a digitális tudatosítás kapcsolata a magyar köznevelési rendszer tükrében
- 35 PATYI ANDRÁS – VÁCZI PÉTER: A jó közigazgatási eljárás alapjogi és alapelvi szintű kihívásai a mesterséges intelligencia vonatkozásában
- 61 HORVÁTH DÓRA: Jogállamiság vagy jurisztokrácia? A hatékony bírói jogvédelem elve az Európai Unió Bírósága gyakorlatában
- 77 HÁMORI ANTAL: Ügyészégi lépések hatósági aktusokkal szemben, bírósági reflexiókkal
- 89 NOGEL MÓNIKA: Az Európai Gyógyszerügynökség (EMA) precíziós medicinára vonatkozó jogi keretrendszere
- 105 LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR: A posztthumán emberi(?) jogokról és a humanizmus megújításáról – Avagy miért lesz Fukuyamának igaza?
- 125 SZIJÁRTÓ LILLA – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A humán reprodukciós eljárásokból visszamaradt embriók sorsa – Az embriódonáció támogatottságának vizsgálata

BIBÓ ÖRÖKSÉG

- 157 KUKORELLI ISTVÁN: Bibó István neve miatt letiltott recenzió 1979-ből
- 161 MATYASOVSZKY-NÉMETH MÁRTON: Két rendszerváltás, két államférfi – Bibó István munkásságának hatása Kulcsár Kálmánra

MŰHELY

- 177 PFEFFER ZSOLT: A Chestnut Streettől a Wall Streetig. A Bankhaború – egy központi bank megsemmisítésének jogi és politikai története a XIX. századi Amerikai Egyesült Államokban
- 205 MARGITTAY-MESZÁROS ÁRPÁD: A Vatikáni Városállam nemzetközi jogi megítélése a madridi és a luzerni távközlési egyezmények, valamint a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében elnyert különleges tagság tükrében
- 235 NAGY KATA – NÉMETH RICHÁRD: A jövő közösségimédia-platformjai

FÓRUM

- 249 KOVÁCS KASZÁS REBEKA: Online bírósági eljárások a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésének fényében

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SULYOK GÁBOR | **SZALAY GYULA**
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Kiadja az UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Felelős kiadó | Tóth Eszter ügyvezető
Terjesztő | UNIVERSITAS-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem
Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580
DOI: 10.58528/JAP.2025.17-1.

PATYI ANDRÁS – POLLÁK KITTI – FEKETE ORSOLYA

A mesterséges intelligencia alkalmazásának néhány alapkérdése a közigazgatási eljárásjog szemszögéből^[1]

ABSTRACT

The study first attempts to define the concept of artificial intelligence (hereinafter referred to as: AI), which can be explained as the fact that AI was created and developed in order to copy, replace, or surpass the human mind. Subsequently, we will conduct an analysis of the grouping possibilities of AI. In this regard, it should be emphasized that most of the current literature deals with the application of weak (narrow) AI (development of chatbots, machine learning, robotics). The second part of our work focuses on the current regulation of AI: it examines the legal sources of the European Union with particular regard to the fact that on March 13, 2024, the European Parliament – the first in the world – adopted a comprehensive artificial intelligence regulation. Finally, the Hungarian provisions concerning AI are examined in light of the provisions of the Fundamental Law of Hungary and in relation to administrative procedural law.

Keywords: artificial Intelligence ■ The Fundamental Law of Hungary ■ AI Act

I. BEVEZETÉS

Mivel sem a közigazgatás, sem a közigazgatási eljárásjog – noha teljesen egységesen elfogadott meghatározással nem rendelkeznek – mind a szakmai közönség, mind a szélesebb értelemben vett érintettek számára legalábbis ismert jelenség és fogalom, tanulmányunkban a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) megközelítésére, meghatározására törekszünk elsőként. A tanulmány második részében az MI szabályozását vizsgáljuk meg, amely során egyrészt a legújabb európai uniós dokumentumokat is górcső alá vesszük, másrészt a hazai

[1] A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

szabályozást tekintjük át, különösen az MI alkalmazásának lehetőségét avagy kötelezettségét (?) az Alaptörvény, illetve a közigazgatási hatósági eljárásjogi rendelkezések tükrében.

II. A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA FOGALMA

Az MI fogalmának definíciója nehéz kérdés, és nincs általános elfogadott meghatározása a szakirodalomban annak, hogy mit értünk mesterséges intelligencia alatt.^[2] A mesterséges intelligencia kifejezést először John McCharty használta 1956-ban, a Dartmouth-i konferencián. Álláspontja szerint a mesterséges intelligencia az intelligens gépek megalkotásának tudománya és technikája.^[3] 1966-ban Marvin Minsky az MI-t akként definiálta, mint olyan gép megalkotásának a tudománya, amely olyan feladatok elvégzését tudja ellátni, amelyhez olyan intelligencia szükséges, mint amely feladatot ember tud elvégezni.^[4] Steven Finlay szerint az MI az ember analitikai és/vagy döntéshozatali képességének replikája.^[5] Klaus Mainzer szerint azon rendszerek intelligensek, amelyek képesek saját maguk problémákat megoldani.^[6] Számos szerző – így Aaron Sloman, Peter Jackson, Sántáné Tóth Edit – az MI-t a számítógéptudomány egy alkalmazott részterületének tekinti, amely intelligens számítógépes rendszerek kifejlesztésével, az ember kognitív (megismerő) képességeit emuláló számítógépi programok tervezésével és alkalmazásával foglalkozik, illetve az intelligencia természetének kiismerésére és megértésére, valamint a megértéséhez és lemásolásához szükséges alapelvek és mechanizmusok feltárására irányul.^[7]

Az MI-t azonosíthatjuk technológiaként is,^[8] és sokszor összefüggésbe hozzuk a robotokkal is, de nincs feltétlen kapcsolat közöttük.^[9] Az MI fogalma talán a legegyszerűbben akként magyarázható, hogy az MI-t azért alkottuk meg és fejlesztjük, hogy az emberi elmét másoljuk le, helyettesítsük, illetve müljük felül.^[10] Az MI intelligens viselkedésre utaló rendszereket takar, amelyek

[2] Etscheid, 2019, 248-261.; Czékmann – Kovács – Ritó, 2020.

[3] Lásd: Rajaraman, 2014, 198-207. Természetesen a mesterségesintelligencia-kutatásnak számos előzménye volt, amelyek közül kiemelendő a Turing-teszt, amelyet Alan Turing 1950-ben dolgozott ki, és amellyel először próbálták mérni, hogy egy vizsgált gép rendelkezik-e emberhez hasonló intellektuális képességekkel. Lásd Turing, 1950, 433-460.

[4] Minsky, 1967.

[5] Finlay, 2017.

[6] Mainzer, 2016.

[7] Lásd részletesen Czékmann – Kovács – Ritó, 2020.

[8] Stefán, 2020, 30.

[9] Russell – Peter, 2005, 795.; Rabunal – Dorado – Pazos Sierra, 2008.

[10] Molnár, 2020, 189-215.

konkrét célok eléréséhez elemzik környezetüket és – bizonyos mértékű autonómiával – intézkedéseket hajtanak végre.^[11]

A szakirodalom^[12] különbséget tesz gyenge MI, erős MI és „szuper MI” között. A gyenge–erős kategóriákkal állítják párhuzamba az ún. keskeny (szűk) és általános MI kifejezéseket. A gyenge MI lényege, hogy a gépek képességei részben hasonlítanak az emberi képességekre, különösen is a logikai-matematikai-nyelvi intelligencia tekintetében, szűken vett problémakör vagy feladat elvégzése során kerülnek alkalmazásra. Ezek a rendszerek gyakorlatilag úgy cselekszenek, mintha intelligensek lennének, de ennek ellenére arról már nincs információ, hogy a rendszer valóban rendelkezik-e elmével, vagy sem. Egy számítógépes rendszernek azt a képességét jelenti tehát, hogy az embernél hatékonyabban tud elvégezni egy szűken meghatározott feladatot. Ezzel szemben az erős MI már magasabb szintet képvisel, mivel a programnak ténylegesen emberi képességei vannak, azaz saját kognitív képességekkel rendelkezik. Önálló tudata, jelentős mértékű önismerete és önirányítása van, különböző komplex feladatokat képes megoldani különböző területekről, valamint megtanul megoldani olyan új problémákat, amelyek még nem voltak ismertek a készítése során. A szuper MI végső soron pedig többre képes, mint az emberi agy. Megjegyzendő e körben, hogy a jelenlegi szakirodalom legtöbbször a gyenge (szűk, keskeny) MI alkalmazásával foglalkozik, amelyek döntően a következő területekhez kapcsolódnak: chatbotok fejlesztése, gépi tanulás, robotizálás.^[13]

Az MI-t több szempontból lehet csoportosítani, így megvalósítási módszere, alkalmazása szempontjából is. Amikor MI-eszkőről beszélünk, alapvetően gépi tanuló rendszerre (Machine Learning), valamint a szakértői rendszerre (Expert System) gondolunk.^[14] Napjainkban a gépi tanulási módszer az MI egyik legelterjedtebb alrendszere. Lényege, hogy a gép magától tanul, és utána ennek megfelelően cselekszik, nem pedig a programozó által előre, pontosan meghatározott lépéseket követ.^[15] A legfontosabb gépi tanulási módszerek: a felügyelt tanulás, a felügyelet nélküli tanulás, a megerősített tanulás és a mély tanulás.^[16] A szakértői rendszer pedig gyakorlatilag olyan számítógépes alkalmazás, amely szimulálja az emberi szakértő döntéshozatali képességét, azaz következtetés útján olyan komplex problémákat kíván megoldani, melyeknél a tudás „ha, akkor” szabályokkal leírható.^[17]

[11] Mesterséges intelligencia Európa számára – A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. COM(2018) 237 final.

[12] Lásd: Bostrom, 2014; Revolidis – Dahi, 2018, 59.; Kovács – Gurály, 2023, 12-13.; Eszteri, 2015.

[13] Czékmann – Kovács – Ritó, 2020.

[14] Fejes – Futó, 2021, 30.

[15] Kovács – Gurály, 2023.

[16] Lásd részletesen: Fejes – Futó, 2021, 30.

[17] Lásd részletesen a szakértői rendszerről: Futó, 2019.

A fent ismertetett MI-fogalmakból látható, hogy az MI nem azonosítható a digitalizációval, azaz az analóg jeleket digitális jelekké átalakító folyamattal.^[18] Az MI lehetséges alkalmazása közigazgatási hatósági eljárásokban pedig nem egyenlő, és nem is egyszerűsíthető le a digitális közigazgatási hatósági eljárásra, elektronikus ügyintézésre, automatikus döntéshozatali eljárásra, amely utóbbi gyakorlatilag az elektronikus ügyintézés perszonalizált szintje.^[19] Az MI alkalmazása azonban ehhez képest minőségileg jelent mást: az emberi gondolkodás gépesítése, a gondolkodó ember helyettesítése történik, illetve történhet meg. Sőt, ennél tovább menve, az az alapvető kérdés is feltehető, hogy vajon csak a közigazgatási döntés alapját képező gondolkodási folyamat (a közigazgatási akarat kialakítása), vagy már maga a cselekvés (az akaratnyilvánítás) során is helyettesíthető-e az ember. Ez ahhoz az alapkérdéshez vezet el (vagy vissza), hogy mi az emberi a közigazgatási döntéshozatalban, és mi (lehet) nem az. A közigazgatás nagy rendszereiben egymástól jelentősen eltérő tevékenységfajták, cselekvési formák nyilvánulnak meg, melyek nem mindegyike irányul a közigazgatáson kívülre. Ezekben a cselekvési formákban a döntéselőkészítés, a döntési tartalom kialakítása eltérő mértékben nyugszik már ma is számítógépes rendszerek és alkalmazások „vállán”. A hatósági tevékenységben alapvetően a hatóságon (a szervén) kívülre, külső alany felé irányuló cselekvések, aktusok jelentkeznek, ennek a tevékenységnek ez a fő jellemzője, lényege. De akármilyen közigazgatási tevékenység jön is szóba, lényegét tekintve mindegyik egy nagy, szinte végtelenített döntési és adatkezelési láncnak a része.^[20]

III. A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA SZABÁLYOZÁSA

Az Európai Bizottság 2018 áprilisában tette közzé a *Mesterséges intelligencia Európa számára* címet viselő közleményét, amely elsőként foglalkozott kifejezetten a mesterséges intelligencia kérdéskörével.^[21] A közleményt megvizsgálva egyértelmű, hogy az Európai Uniót kezdetben döntően a versenyképesség megőrzése motiválta századunk stratégiaileg egyik legfontosabb technológiája

[18] Karajz, 2020, 192.

[19] Csatlós, 2023.

[20] A közigazgatási tevékenységfajták átfogó bemutatására lásd: Lapsánszky – Patyi – Varga, 2024, 233-268.

[21] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának Mesterséges intelligencia Európa számára. Brüsszel, 2018.6.26. COM(2018) 237 final/2.

A kiindulópontot jelentő közleményt számos további követte, amelyeket jelen tanulmány nem elemez. Ezek közül a legfontosabb talán a Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának. A mesterséges intelligenciáról szóló összehangolt terv. Brüsszel, 2018.12.7. COM(2018) 795 final.

kapcsán.^[22] Már ekkor megjelent ugyanakkor az etikai keretek megteremtésének szükségessége az európai értékek (és benne az Alapjogi Charta) mentén. Még ugyanebben az évben felállítottak egy magas szintű szakértői csoportot (AI HLEG), amely több oldalról – etikai iránymutatások, megbízhatóság, szakpolitikai és beruházási ajánlások és azok ágazati megfontolásai mentén – foglalkozott a mesterséges intelligencia kérdéskörével.^[23] Ezek közül az etikai iránymutatást emelnénk ki, amely részletesen elemzi a megbízható MI kritériumait: jogszerűnek, etikusnak és stabilnak kell lennie. Az etikai követelmények teljesüléséhez az MI-nek az emberi autonómiát, az alapjogokat tiszteletben kell tartania, érvényesülnie kell a kármegelőzés, a méltányosság és a megmagyarázhatóság elvének. Az emberi méltóság kapcsán a dokumentum szerzői kiemelik, hogy az ember „belső értékkel” bíró lény, akit az erkölcs alanyaként és nem „átszítálandó, kiválogatandó, pontozandó, terelendő, kondicionálandó vagy manipulálandó tárgyként” kell kezelni minden esetben, és ez a követelmény sajátos módon az ember–technológia (adott esetben az MI) viszonyában is érvényesítendő.^[24] 2019 áprilisában egy újabb Bizottsági közlemény már az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom kérdéskörét elemezte,^[25] amelyet a hazai szakirodalomban Stefán is átvett.^[26] Említést érdemel e körben Virginia Dignum felelős mesterségesintelligencia-megközelítése is. A jelenleg a svéd Umeå University professzoraként tevékenykedő szerző hangsúlyozottan nem valamiféle jövőbeli szuperintelligencia lehetséges megjelenési formáival, hanem a jelenben is alkalmazott-alkalmazható MI-megnyilvánulások kapcsán az emberi felelősségről szól; az átláthatóság és elszámoltathatóság követelményének érvényesüléséről a jelenkorban alkalmazott MI-technológiák kapcsán. Dignum hangsúlyozza, hogy valamennyi vizsgálódásnál az emberi jóllétet (*human well-being*) kell a közép-pontba helyezni, összhangban a társadalmi értékekkel és etikai elvekkel, és különös figyelemmel arra is, hogy az MI immár nem csupán az egyén jogait érinti, de számottevő társadalmi hatása is van. A szerző vitába száll az MI jogalanyiságát tételezőkkel, de hangsúlyozza, hogy a mesterséges intelligencia ember általi fejlesztés, és a mi felelősségünk, hogy a „gépezetnek” olyan célt tételizzünk, amelyet kimenetként valóban szeretnénk.^[27]

[22] A közlemény utalt arra, hogy az USA, Kína jelentős összegeket fordítanak a mesterséges intelligencia fejlesztésére; az USA-n túl Japán és Kanada MI-stratégiát is elfogadtak.

[23] European Commission – Shaping Europe’s digital future: High-level expert group on artificial intelligence.

[24] Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport: Etikai iránymutatás a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan. Brüsszel, 2019. április 8. (41)-(53) pontok.

[25] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése. Brüsszel, 2019.4.8. COM(2019) 168 final A.

[26] A szerző egyebekben az MI mint technológia egyes polgári jogi vetületeit, azon belül szoftverként, vagyontárgyként, vagy dologként való kezelésének témáját vizsgálja. Vö. Stefán, 2020, 184-191.

[27] Dignum, 2019, 1-7.

Az Európai Unió megközelítését illetően a versenyképesség versus etikai megfontolások kérdésben Zódi Zsolt egyfajta hangsúlyeltolódást lát megvalósulni a gazdasági versenyképességet középpontba helyező innovációra ösztönzéstől az esetleges hátrányok, kockázatok és etikai megfontolások számba vétele javára. Ebben álláspontja szerint az EU (az USA-hoz képest) kevésbé szabadpiac- és kapitalizmuspárti hozzáállása és az adatvédelemhez való viszonya is szerepet játszik.^[28] Ezt az álláspontot némileg árnyalja az a tény, hogy a 2020 februárjában közzétett Fehér Könyv két hangsúlyos elem, a kiválósági ökoszisztéma (*ecosystem of excellence*) és a bizalmi ökoszisztéma (*ecosystem of trust*) köré épült. Az előbbi az MI fejlesztésében-alkalmazásában érintett teljes értéklánc: a tagállamok, a kutatással-innovációval foglalkozó kutatóközpontok, a magánszektor és ezen belül kiemelten a KKV-k együttműködésére fókuszál, hangsúlyozva a kompetenciafejlesztés szükségességét mind állampolgári oldalról, mind a munkavállalókat illetően. A bizalmi ökoszisztéma kapcsán a már korábban is^[29] tárgyalt kérdések – a jogszabályoknak való megfelelés, az állampolgári bizalom kiépítése, a jobbiztonság garantálása mind az állami, mind a magánszektorban érintett szervezetek számára – merültek fel. A cél, hogy „Európa a világ legvonzóbb, legbiztonságosabb és legdinamikusabb adatagilis gazdaságává váljon”.^[30]

Ebbe a célkitűzésbe simulat bele az ugyanekkor közzétett Európai Adatstratégia is, amely a széttöredezett európai adatpiacterek egységesítésének szükségességét hangsúlyozta. A cél megvalósítása érdekében számos jogszabály született,^[31] de a dokumentum mindvégig szilárd jogi keretként hivatkozik az általános adatvédelmi rendeletre,^[32] aminek alapvető szerepe van a digitális bizalom megteremtésében. Az MI-technológiák elterjedésének gátjaként egyértelműen rögzíti a megfelelő mennyiségben és minőségben rendelkezésre álló adatok hiányát.^[33]

A 2021-ben közzétett tervezet többszöri átdolgozása után az Európai Parlament 2024. március 13. napján – a világon elsőként – egy átfogó mestersége-

[28] Zódi, 2021, 1-3.

[29] Maga a dokumentum is visszautalt *Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése* elnevezésű közleményre. Ld. 28. lábjegyzet.

[30] Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. Brüsszel, 2020.2.19. COM(2020) 65 final.

[31] Az adatgazdaság fejlődését előmozdító egyéb jogszabályok között megemlítenéd pl. a nem személyes adatok szabad áramlásáról szóló 2018/1807 rendelet, a 2019/881 rendelet az ENISA-ról (az Európai Unió Kiberbiztonsági Ügynökségről) és az információs és kommunikációs technológiák kiberbiztonsági tanúsításáról, valamint az 526/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről (kiberbiztonsági jogszabály), és a nyílt hozzáférésű adatokról szóló 2019/1024 irányelv.

[32] Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban: GDPR).

[33] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának Európai Adatstratégia, Brüsszel 2020.2.19. COM(2020) 66 final.

sintelligencia-szabályozást fogadott el (továbbiakban: AI Act).^[34] A szabályozás technológiasegletes megközelítést alkalmazva az MI rendszerekről beszél, és négy kockázati szintet különít el (elfogadhatatlan, magas, korlátozott és minimális/nincs kockázat). A szabályozás elsősorban az érintettek személyiségi jogaira figyelemmel tilt olyan, a közigazgatás területén is potenciálisan releváns gyakorlatokat, mint például az érzelemfelismerő rendszerek oktatásban vagy munkahelyen történő alkalmazása; a „*social scoring*”, azaz a természetes személyeknek vagy csoportjaiknak az értékelése közösségi magatartásuk vagy kikövetkeztetett vagy előre jelzett személyes tulajdonságaik, személyiségjegyeik alapján, ha az hátrányos vagy kedvezőtlen bánásmóddhoz vezet az eredetivel össze nem függő kontextusban, vagy indokolatlan vagy aránytalan a közösségi magatartásukhoz vagy azok súlyához képest; természetes személyekkel kapcsolatos kockázateértékelési rendszer bűncselekmények elkövetésének predikálására, kizárólag személyiségjegyeik vagy tulajdonságaik értékelése alapján; az arcfelismerő adatbázisok létrehozása interneten fellelhető vagy zárt láncú televízióhálózatokon fellelt fotók alapján, valós idejű távoli biometrikus azonosítási rendszerek működtetése nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken bűnüldözési célokból (ez utóbbi kivételként érvényesülhet például eltűnt személyek felkutatása céljából).^[35]

Magas kockázatú besorolást kaptak többek között az uniós vagy nemzetközi jog alapján engedélyezett biometrikus rendszerek, az oktatás területén a felvételekhez alkalmazott MI-rendszerek, a kritikus digitális infrastruktúrák, a közúti forgalom, vagy a víz-, gáz-, fűtési vagy villamosenergia-szolgáltatás irányításában és működtetésében biztonsági alkotórészként való használatra szánt MI-rendszerek, az alapvető magán- és közszolgáltatásokhoz való hozzáférés, ezen belül például az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság, segélyhívások értékelése, a bűnüldözés, migráció és menekültügy területén alkalmazott rendszerek, ha ezek használatát uniós vagy nemzeti jog lehetővé teszi; tehát számos, közigazgatás által uralt terület.^[36] A nemzetbiztonsági, katonai és védelmi célú felhasználás és a kifejezetten és kizárólag tudományos kutatás és fejlesztés céljára szolgáló MI-alkalmazás nem esik a szabályozás hatálya alá.^[37]

Az uniós szintű irányításra egy új szerv, az MI-Hivatal jön létre, továbbá minden tagállam delegál egy tagot a Mesterséges Intelligenciával Foglalkozó Európai Testületbe három éves időtartamra, amely mind a tagállamok, mind a Bizottság irányában tanácsadással és segítségnyújtással segíti a jogszabály végrehajtását.

[34] Euractiv – Gkritsi Eliza: The long and winding road to implement the AI Act, 2024. A cím arra utal, hogy az eredeti Bizottsági javaslatához képest eltérő szövegváltozatot fogadott el az Európai Parlament. A hatályba lépés a hivatalos lapban való közzétételt követő 20. napon történik meg. Ld. Európai Parlament: A mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály. A több, mint 400 oldalnyi jogszabályszöveg 150 oldalnyi preambulummal, 113 cikkel és 13 melléklettel igyekszik megteremtteni az AI alkalmazásának keretrendszerét.

[35] AI Act 5. cikk.

[36] AI Act III. fejezet és a kivételeket rögzítő III. melléklet.

[37] AI Act (24)-(25) preambulum bekezdés.

A Testület munkájában az európai adatvédelmi biztosnak megfigyelőként kell részt vennie, ami szintén mutatja az MI-szabályozás adatvédelmi joggal való összefonódását. A fentiekben kívül egy független szakértőkből álló tudományos testület és tanácsadó fórum is létrejön.^[38]

Vizsgáljuk meg, hogy hogyan illeszkedik a hatályos magyar szabályozás az uniós jog által teremtett keretrendszerbe. Első látásra szembetűnő, hogy a szűk értelemben vett tételes MI-joganyag nem túl széles körű, ami összhangban áll más európai országok gyakorlatával. Ennek magyarázatát Wolswinkel – egy a közigazgatási jog és az MI kapcsolatát vizsgáló, 24 uniós tagállam^[39] adatait felölelő összehasonlító tanulmány adatai alapján – abban látja, hogy az adatvédelmi jognak az automatikus döntéshozatali rendszerek (ADM) és benne az MI szabályozásában domináns szerepe van. Utal arra is, hogy a közigazgatási jog általános elveinek a közigazgatási döntések minden formájára ki kell terjednie, függetlenül a döntéshozatal módjától.^[40] Annak felderítése, hogy az MI-alapú alkalmazások használata igényel-e speciális szabályozást, a jogtudomány feladata.^[41]

Magyarországon 2018 őszén, az Információs és Technológiai Minisztérium kezdeményezésére MI Koalíció jött létre, bevonva a magyar MI-ökoszisztéma valamennyi szereplőjét, azaz az egyetemi, a kutatói, az üzleti és a kormányzati szféra érintettjeit a hazai MI fejlesztések keretrendszerének kialakításába. 2019 őszén egy akciótervet tettek közzé, amelynek része volt az MI Kihívás, az adatvagyon szabályozása,^[42] Nemzeti Adatvagyon Ügynökség, MI Kiválósági Központ létrehozása. 2020 elején pedig elkészült a 2020-2030-ig tartó időszakra szóló magyar MI stratégia,^[43] amelynek három rétege van: az alapozó pillér a gazdasági megközelítésű elemeket rögzíti (kompetenciafejlesztés, alkalmazások ösztönzése, infrastruktúra fejlesztése, szabályozási és etikai keretek megteremtése), a második réteg az MI-fejlesztés fókuszába kerülő konkrét területeket jelöli ki. E körből számunkra kiemelkedik az állami szolgáltatások területe, de megemlíthető az egészségügy, oktatás is. A harmadik réteg konkrét transzformatív projekteket említ, így például az automatizált ügyintézkést magyar nyelven. A cél az államigazgatásban^[44] az adatvezérelt szolgáltató állam, a „közszolgáltatások

[38] AI Act 64-69. cikk.

[39] Az adatokat szolgáltató tagállamok közé tartozott Magyarország is.

[40] Wolswinkel, 2021, 6.

[41] „Ezen szabályozási szükséglet azonosítása a tudományos szféra aktív közreműködését feltételezi, elsősorban annak elemzésében, hogy a meglévő szabályok mely kérdésekre nem adnak megfelelő válaszokat.” (Péterfalvi, 2021, 185.; Wolswinkel, 2021, 9.).

[42] E körben kiemelendő a nemzeti adatvagyon hasznosításának rendszeréről és az egyes szolgáltatásokról szóló 2023. évi CI. törvény. Egyebekben az adatvagyon szabályozásának kérdése jelen tanulmányban nem vizsgált kérdés.

[43] Ld. <https://digitalisioletprogram.hu/hu/kiadvanyaink> (továbbiakban: MI Stratégia).

[44] Jelen tanulmányban nem vizsgáljuk a közigazgatási hatósági eljárás államigazgatási vagy önkormányzati alrendszerben való lefolytatásának lehetséges eltérő sajátosságait az MI-t alkalmazó eljárásokban. Egy az önkormányzati alrendszer gyakorlatát ismerő szerző tollából született cikk az MI alkalmazását „izgalmas lehetőségként” jeleníti meg a közigazgatás hatékonyságának növelése, a szolgáltatások javítása és az innováció előmozdítása terén. Vö. Keléné Dr. Péter, 2023.

elektronikus elérésének, digitalizációjának elősegítése, amelyben az MI egy az alkalmazható technológiák közül”.^[45]

A tételes jogi szabályok terén elsődlegesen az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény (továbbiakban: Eüsztv.) és annak végrehajtási rendelete^[46] emelendő ki, amelyből az előbbi az MI-n alapuló technológia használatának lehetőségét rögzíti, a kormányrendelet pedig az MI által támogatott hangképzés, hangleiratozás és kommunikációs asszisztens szolgáltatásokat említi.^[47]

2024. július 1-jén lép hatályba a digitális államról és a digitális szolgáltatások nyújtásának egyes szabályairól szóló 2023. évi CIII. törvény (továbbiakban: Dáptv.), amely 2024. szeptember 1-től hatályon kívül helyezi a korábban mérőföldkőnek számító Eüsztv.-t, és a Nemzeti Digitális Állampolgárság Program keretében 2025. június 1-ig több lépcsőben, egyre bővülő körben tesz elérhetővé digitális szolgáltatásokat. A törvény a mesterséges intelligenciáról a központi elektronikus ügyintézési szolgáltatások kapcsán tesz említést olyan kontextusban, hogy MI-n alapuló technológia felhasználható támogató szolgáltatásként.

Megjegyzendő e körben az is, hogy ha az MI-t technológiaként^[48] is azonosítjuk, akkor az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény 4. §-ában megfogalmazott hatékonyság elve értelmében a hatóság úgy szervezi meg a tevékenységét, hogy az az eljárás valamennyi résztvevőjének a legkevesebb költséget okozza, és – a tényállás tisztázására vonatkozó követelmények sérelme nélkül, a fejlett technológiák alkalmazásával – az eljárás a lehető leggyorsabban lezárható legyen.^[49] Természetesen az MI alkalmazása során is szem előtt kell tartani a tisztességes ügyintézéshez való alapjog megvalósulását.^[50]

Az eljárás valamennyi mozzanatának tisztességességére kiterjedő eljárási alapjogi megközelítés nem önmagában áll. Igaz, hogy alapvetően államcélként és nem alanyi jogi jellegű megfogalmazásban, de Alaptörvényünk az alapjogok között szól mind az új műszaki megoldások, mind a tudomány vívmányainak alkalmazásának sajátos alkotmányos intézményvédelmi kötelezettségéről.^[51] Az Alaptörvény 12. módosításának 2. cikkével újrafogalmazott XXVI. cikk erre immár kifejezetten a digitalizációra (az ügyek digitális intézésére) fókuszáló keretet biztosít, de a XXVI. cikk eredeti szövegét megtartó (1) bekezdés változatlanul általában szól a műszaki megoldások és a tudomány szerepéről. Eszerint „Az ál-

[45] MI stratégia 38.

[46] Az elektronikus ügyintézés részletszabályairól szóló 451/2016. (XII.19.) Kormányrendelet.

[47] Eüsztv. 38.§ (5) bekezdés: A szabályozott elektronikus ügyintézési szolgáltatások, valamint a központi elektronikus ügyintézési szolgáltatások tekintetében mesterséges intelligencián alapuló technológia is felhasználható.

[48] Stefán, 2020, 30.

[49] Varga, 2019, 204-204.

[50] Hohmann, 2021, 403-422.

[51] Az Alaptörvényben való elhelyezkedésétől függetlenül nem közvetlenül vagy közvetve kikényszeríthető kifejezett alapjogról van tehát szó, hanem az állam részéről egyfajta törekvésről. Ld. Török, 2021, 312.

lam – a működésének hatékonysága, a közszolgáltatások színvonalának emelése, a közügyek jobb átláthatósága és az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében – törekszik az új műszaki megoldásoknak és a tudomány eredményeinek az alkalmazására.” Az MI alkalmazása kétségtelenül ebbe a körbe tartozik, hiszen olyan újfajta műszaki megoldásról van szó, mely a számítástudomány (informatikai tudomány) robbanásszerűen bővülő eredményeire támaszkodik. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az MI alkalmazása a magyar közigazgatásban (és általában az állam működtetése során) nem lehetőség, hanem ki nem kerülhető alkotmányos kötelezettség. Akár az állami (belső) működés hatékonyságáról legyen szó, akár a közügyek jobb átláthatósága (megismerhetősége) legyen a kérdés, akár az esélyegyenlőség biztosítása vagy a közszolgáltatások (és nemcsak a digitális közszolgáltatások) színvonalának emelése forogjon kockán, az MI-megoldások – megfelelő informatikai tesztelés és kellő kontroll melletti – alkalmazása nem kerülhető el.

Az Alaptörvény XXVI. cikk új (2) bekezdése szerint Magyarországon – az előbb ismertetett és külön meghatározott célok érvényesítése érdekében – az ügyek digitális intézése elsőbbséget élvez. Az alaptörvényi rendelkezés nem hangsúlyozza vagy ismétli meg külön, de itt elsősorban közigazgatási ügyek intézéséről van szó. Elsősorban, de nem kizárólag. Nemcsak azért állítható ez, mert a közvetlen értelemben vett közigazgatáson, közigazgatási ügyintézésen kívül esik a közszolgáltatásokkal (azok nyújtásával) kapcsolatos ügyek intézése, az alaptörvényi rendelkezés pedig ezt a célok között kifejezetten nevesíti, hanem azért is, mert általában az állammal kapcsolatos ügyekről szól a rendelkezés. Ezért sem az igazságszolgáltatás nagy ágazatai (bírói, ügyészi), sem a közjegyzői ügyintézés nem zárhatók ki ebből a körből.

Az ügyek digitális intézéséhez egyébként – az Alaptörvény szerint – az állam törvényben meghatározottak szerint mindenki számára egy egyedi digitális azonosítót biztosít és külön kormányrendeletben meghatározott módon és körben kezeli azokat az adatokat, amelyek az ügyek digitális intézéséhez szükségesek.^[52]

A hazai kutatóközösség megkezdte a mesterségesintelligencia-elemeket (is) tartalmazó közszolgáltatások és hatósági eljárások körének feltérképezését, ugyanakkor a jelenlegi elemzések arra mutatnak, hogy az ún. erős MI alkalmazása még várat magára, az jelenleg döntően hatékonyságnövelő, támogató elemként van jelen.^[53]

[52] Miközben az államcélok esetében a konkrét megvalósítás eszközeit és módszereit a jogalkotó választja meg, a XXVI. cikkben írt a törekvéshez, a célokhoz tartozó eszközök és módszerek tekintetében az új (2) bekezdés kifejezetten kiemeli a digitális eszközöket és ezen belül kifejezetten az ún. digitális azonosítót.

[53] Ld. például Molnár, 2022, 47-51.; Csatlós, 2023; Rideg, 2023, 160-173.; Csatlós, 2024; Keserű Barna Arnold pedig önálló kötetben mutatja be a big data, a robotok, a mesterséges intelligencia, az önzetű autók és a nanotechnológia újdonságai és azok jogi kapcsolódási pontjai közötti összefüggéseket, amelyek kapcsán kiemeli, hogy a műszaki és természettudományok innovációi számára a jog kell, hogy adja a kereteket, amelynek talaján a technikai megoldások tényleges társadalmi-gazdasági változásokat tudnak generálni. Ld. Keserű, 2020.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az állami szektor MI-alkalmazások terén tett erőfeszítéseit, a mesterséges intelligencia sikeres adaptálását a köz- és magánszektorban a felhasználói oldal digitális kompetenciái alapjaiban határozzák meg.^[54] A mesterséges intelligenciát (is) alkalmazó közszolgáltatások társadalmi-gazdasági hatása tehát – ahogy arra Budai Balázs Benjámin is rámutat – a felhasználói oldal digitális kompetenciáin is múlik.^[55] A DESI (*Digital Economy and Society Index*), az Európai Bizottság által 2014 óta alkalmazott index a társadalom és gazdaság digitalizációja mértékének mérésére. A legutóbb közzétett – az elmúlt egy évtized változásait rögzítő – jelentés szerint Magyarország több területen előrelépést mutat, de a népesség alapvető digitális készségeinek szintje, a vállalkozások és a közszolgáltatások digitalizációja terén jelentős a lemaradásunk az uniós átlaghoz képest.^[56]

Miközben az állam nagy rendszerei és szervezetei a saját belső működésük fejlesztése során nagy lépésekkel képesek haladni, a felhasználói oldalon mutatkozó lemaradás csökkentése és majdani felszámolása, azaz a felhasználói és főleg a lakossági digitális kompetenciák fejlesztése alapvető feltétele, mondhatni záloga az Alaptörvényben rögzített, az ügyek intézésével kapcsolatos államcéllok és törekvések tényleges érvényre juttatásának.

IV. ÖSSZEGRZÉS

Jelen tanulmány az MI fogalmát, egyes csoportosítási lehetőségeit és jelenlegi Európai Unió és hazai szabályozását tekintette át a közigazgatási eljárásjog vonatkozásában. Egyetértünk az MI HLEG által közzétett etikai iránymutatásban szereplő azon gondolattal, hogy a „mesterséges intelligencia nem önálló cél, hanem inkább egy ígéretes eszköz az emberi fejlődés, ezáltal az egyén és a társadalom jólétének és a közös jónak a fokozására, valamint a fejlődés és innováció előidézésére”.^[57] Használjuk tehát jól az MI-t, mint eszközt!

[54] A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának, Új európai készségfejlesztési program. Közös erővel a humántőke, a foglalkoztathatóság és a versenyképesség megerősítéséért. COM(2016) 381 final.

[55] A szerző megoldási javaslatokat is tesz a detektált helyzet javítására. Vö. Budai, 2022, 30-59.

[56] Előrelépés történt például a szélessávú internetkapcsolat és az 5G lefedettség területén. Ld. European Commission – Shaping Europe’s digital future: 2023 Report on the state of the Digital Decade. Az alapvető digitális készségek szintje, a kkv-k digitalizációja és az 5G lefedettség az EU tagállamok szintjén is kihívásként detektált tényezők. Public administration in the EU Member States. 2022 overview. Ld. European Union: Publications Office of the European Union.

[57] Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport: Etikai iránymutatás a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan. Brüsszel, 2019. április 8. A(9) pont.

IRODALOM

- Bostrom, Nick (2014): *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press, London.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s11023-015-9377-7>.
- Budai Balázs Benjámín (2022): A digitális kompetencia növekvő szerepe. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2022/2. sz. (Elérhető: https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/18499/02_budai_30-59_PPB_2022_2.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2022.2.2>.
- Czékmann Zsolt – Kovács László – Ritó Evelin (2020): Mesterséges intelligencia alkalmazásának lehetőségei az államigazgatásban. In: *Infokommunikáció és Jog*. E-különszám. (Elérhető: <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/5641090>).
- Csatlós Erzsébet (2023): Az ügyfél és a hatósági döntéshozatal a digitalizáció korában. In: *Pro Futuro*. 2023/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2023/1/13356>.
- Csatlós Erzsébet (2024): Prospective implementation of AI for enhancing European (in)security: Challenges in reasoning of automated travel authorization decisions. In: *Computer Law & Security Review*. Article 105995. 2024. (Elérhető: <https://www.sciencedirect.com/journal/computer-law-and-security-review/vol/54/suppl/C>).
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4559097>.
- Dignum, Virginia (2019): *Responsible artificial intelligence. How to develop and use AI in a responsible way*. Springer, Cham, Switzerland.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-30371-6>.
- Eszteri Dániel (2015): A mesterséges intelligencia fejlesztésének és üzemeltetésének egyes felelősségi kérdései. In: *Infokommunikáció és Jog*. 12. évf., 2015/2-3. sz.
- Etscheid, Jan (2019): Artificial Intelligence in Public Administration. In: *18th International Conference on Electronic Government (EGOV)*. Sep 2019, San Benedetto del Tronto, Italy.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-27325-5_19.
- Fejes Erzsébet – Futó Iván (2021): Mesterséges intelligencia a közigazgatásban – az érdemi ügyintézés támogatása. In: *Pénzügyi Szemle*. 2021/1. sz.
- Finlay, Steven (2017): *Artificial Intelligence and Machine Learning for Business*. Relativistic.
- Futó Iván (2019): *Mesterségesintelligencia-eszközök — szakértői rendszerek — alkalmazása a közigazgatásban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.14267/vevtud.2018.07-08.05>.
- Euractiv – Gkritsi, Eliza: The long and winding road to implement the AI Act, 2024. (2024. március 14.) (Elérhető: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/the-long-and-winding-road-to-implement-the-ai-act/>).
- Hohmann Balázs (2021): A mesterséges intelligencia közigazgatási hatósági eljárásban való alkalmazhatósága a tisztességes eljáráshoz való jog tükrében. In: Török Bernát - Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai: Tanulmányok a mesterséges intelligencia és a jog határterületeiről*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Karajz Sándor (2020): A digitalizáció és a társadalmi innovációk összefüggései. In: Kosztopulosz Andreász – Kuruczleki Éva (szerk.): *Társadalmi és gazdasági folyamatok elemzésének kérdései a XXI. században*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
DOI: <https://doi.org/10.14232/tgfeK21sz.13>.
- Keléné Dr. Péter Éva (2023): A mesterséges intelligencia szerepe a közigazgatásban. In: *Jegyző és közigazgatás*. 2023/3. sz.

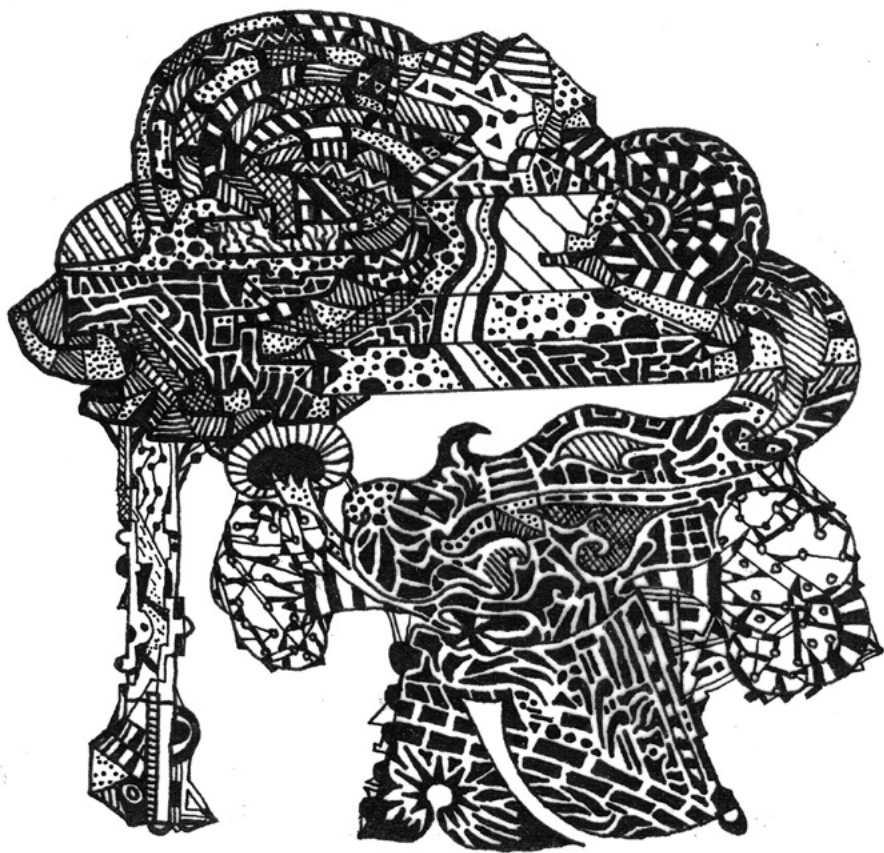
- Keserű Barna Arnold (2020): *A 21. századi változások hatása a jogalkotásra. Képes-e lépést tartani a jog a változó világgal?* Dialóg Campus, Budapest.
- Kovács Zoltán – Gurály Roland (2023): A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásait vizsgáló munkacsoport eredményei. In: Kovács Zoltán (szerk.): *A mesterséges intelligencia és egyéb felforgató technológiák hatásainak átfogó vizsgálata*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest.
- Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András (2024): *A magyar közigazgatási jog általános tanai*. Második, bővített kiadás. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Mainzer, Klaus (2016): *Künstliche Intelligenz – Wann übernehmen die Maschinen?* Springer Verlag, Heidelberg.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-58046-2_12.
- Minsky, Marvin (1967): *Computation: Finite and Infinite Machines*. Prentice-Hall, United States of America.
- Molnár Dalma (2022): Mesterséges intelligencia szolgálatba, az államigazgatás modernizációja. In: *Gazdaság és Jog*. 2022/5-6. sz.
- Molnár László (2020): Mesterséges intelligencia a közigazgatásban. In: Sasvári Péter (szerk.): *Informatikai rendszerek a közszolgálatban I*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Péterfalvi Attila (2021): Algoritmuskok és adatvédelem. Quo vadis? In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Rabunal, Juan Ramon – Dorado, Julian De La Calle – Pazos Sierra, Alejandro (2008): *Encyclopedia of artificial intelligence*. IGI Global, London.
- Rajaraman, Vaidy (2014): JohnMcCarthy — Father of artificial intelligence. In: *Resonance*. 19(3).
DOI: <https://doi.org/10.1007/s12045-014-0027-9>.
- Revolidis, Ioannis – Dahi, Alan (2018): The Peculiar Case of the Mushroom Picking Robot: Extra-contractual Liability in Robotics. In: Corrales, Marcelo – Fenwick, Mark – Forgó, Nikolaus (eds.): *Robotics, AI and the Future of Law*. Springer, Singapore.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-2874-9_3.
- Rideg Gergely (2023): Mesterséges intelligencia és közigazgatás. Gondolatok a mesterséges intelligencia szabályozás kockázatalapú megközelítéséről a gyakorlatban, kihívások és lehetőségek. In: *KözigazgatásTudomány*. 2023/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.54200/kt.v3i2.65>.
- Russell, Stuart J. – Norvig, Peter (2005): *Mesterséges intelligencia – Modern megközelítésben*. Panem, Budapest.
- Stefán Ibolya (2020): A mesterséges intelligencia fogalmának polgári jogi értelmezése. In: *Pro Futuro – A jövő nemzedékek joga*. 2020/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2020/1/7551>.
- Stefán Ibolya (2020): A mesterséges intelligencia szabályozásának egyes kérdései. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 2020/3. Különszám.
- Török Réka (2021): XXVI. cikk. Az új műszaki megoldások, tudományos eredmények alkalmazása. In: Török Bernát (szerk.): *Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján*. Novissima Kiadó, Budapest.
- Turing, Alan M. (1950): Computing Machinery and Intelligence. In: *Mind, New Series*. Vol. 59/1950, No. 236, Oct 1950.
- Varga Zs. András (2019): Az alkotmányosság követelménye és az eljárás alapelvei. In: Patyi András – Varga Zs. András (szerk.): *A közigazgatási eljárásjog alapjai és alapelvei*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

- Wolswinkel, Johan (2021): *Comparative study on administrative law and the use of artificial intelligence and other algorithmic systems in administrative decision-making in the member states of the Council of Europe*. Prepared by Prof. Dr. Johan Wolswinkel Tilburg University, the Netherlands, consultant, under the supervision of the European Committee on Legal Co-operation (CDCJ). Council of Europe Publishing F-67075. Strasbourg Cedex, 2021. (Elérhető: <https://coe.int/documents/22298481/0/CDCJ%282022%2931E++FINAL+6.pdf/4cb20e4b-3da9-d4d4-2da0-65c11cd16116?t=1670943260563>).
- Zódi Zsolt (2021): Az Európai Bizottság Mesterséges Intelligencia Kódexének tervezete. In: *Gazdaság és jog*. 2021/5. sz.

JOGFORRÁSOK, AZ EURÓPAI UNIÓ DOKUMENTUMAI:

- A 2019/881 rendelet az ENISA-ról (az Európai Unió Kiberbiztonsági Ügynökségről).
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Mesterséges intelligencia Európa számára. Brüsszel, 2018.6.26. COM(2018) 237 final/2. (Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0237R\(01\)&qid=1582188600707&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0237R(01)&qid=1582188600707&from=EN)).
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának. A mesterséges intelligenciáról szóló összehangolt terv. Brüsszel, 2018.12.7. COM(2018) 795 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:795:FIN>).
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának. Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése. Brüsszel, 2019.4.8. COM(2019) 168 final A. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0168>).
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Európai Adatstratégia, Brüsszel 2020.2.19. COM(2020) 66 final. (Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0066_1-7).
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságának és a Régiók Bizottságának. Új európai készségfejlesztési program. Közös erővel a humántőke, a foglalkoztathatóság és a versenyképesség megerősítéséért. COM(2016) 381 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0381>).
- A nem személyes adatok szabad áramlásáról szóló 2018/1807 rendelet.
- A nemzeti adatvagyon hasznosításának rendszeréről és az egyes szolgáltatásokról szóló 2023. évi CI. törvény.
- A nyílt hozzáférésű adatokról szóló 2019/1024 irányelv.
- AI Act: A mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály: (Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_HU.pdf).
- Az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény.
- Az elektronikus ügyintézés részletszabályairól szóló 451/2016. (XII.19.) Kormányrendelet.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

- Az információs és kommunikációs technológiák kiberbiztonsági tanúsításáról, valamint az 526/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről (Kiberbiztonsági jogszabály).
- Európai Parlament: A mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály. (Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_HU.pdf).
- European Commission – Shaping Europe’s digital future: High-level expert group on artificial intelligence. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/expert-group-ai>).
- European Commission - Shaping Europe’s digital future: 2023 Report on the state of the Digital Decade. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2023-report-state-digital-decade>).
- European Union: Publications Office of the European Union. (Elérhető: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2ac606f3-d20e-11ee-b9d9-01aa75ed71a1/language-en>).
- Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése. Brüsszel, 2020.2.19. COM(2020) 65 final. (Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0065_3).
- Magyarország Alaptörvénye.
- Mesterséges intelligencia Európa számára – A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. COM(2018) 237 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0795&from=ES>).
- Mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű szakértői csoport: Etikai iránymutatás a megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozóan. Brüsszel, 2019. április 8. (41)-(53) pontok. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>).
- MI stratégia. (Elérhető: <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/kiadvanyaink>).
- Public administration in the EU Member States. 2022 overview. Online: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2ac606f3-d20e-11ee-b9d9-01aa75ed71a1/language-en>.

Szerényi Gábor grafikája

NAGY ADÉL – KELEMEN ROLAND

Fenntarthatósági célok és a digitális tudatosítás kapcsolata a magyar köznevelési rendszer tükrében

ABSTRACT

The SDG goals related to the digital ecosystem expect states to make these systems available to as much of society as possible, both in terms of infrastructure and skills, and to enable their use in education. The latter should also include preparing individuals for the shadow side of digitalisation, i.e. cybersecurity (network and cognitive security) awareness. Through the basic principles of the new National Core Curriculum, it is duly established and legally confirmed that there is a place in school education for the establishment of a basis for social protection, its possible methods, or rather its expectations. The framework is in place to enable the development of individual safety awareness in the public education system, across the different fields of study. However, critical events highlight the need to go deeper than the institutional framework and to equip those involved in public education with the skills to manage the downsides of this digital ecosystem and to pass them on to the next generation. An excellent way to do this could be to involve peer helpers, to integrate this issue into the curricula of teacher training courses, or for example to take the Digital Child Protection course at Széchenyi István University.

Keywords: digital harm ■ SDG ■ cybersecurity awareness ■ public education

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Minden helyzetben, legyen az akár egy azonosított probléma kezelése, az alapokig szükséges visszanyúlni. Ezen alapvetel számos élethelyzetben alkalmazzuk munkánk során, melyhez még egy elv kapcsolódik, mégpedig: minden mindennel összefügg. Talán nem tűnik túlzóan egyszerűnek az a felvetés, miszerint a társadalom egészét érintő, globális kérdés, a kibertérben való létezés (csak az egyén szintjén például a tanulás, a munkavégzés, a vásárlás, a háztartásvezetés, a kommunikálás stb.) biztonságának megalapozását az egyéneknél kell kezdeni. Bárhogy gondoljuk tovább a hálózatok, az álhírek, a befolyásolás, az adatokkal

való visszaélés stb. rémisztő halmazát, nem tudunk elképzelni az egyéni szintig hatoló cselekvés nélkül létező, átfogó stratégiát, mely kellően hatékony lehet a kibertérben zajló folyamatok biztonságának és ezáltal az egyén és a társadalom biztonságának fokozásához.

Jelen tanulmányukban a szerzők arra kívánnak rávilágítani, hogy a digitális környezettel kapcsolatos tudatosság fontos szegmense az egyéni tudatosság, sőt elengedhetetlen a reziliens társadalmi működéshez, azonban ennek fontossága mára mégis túlmutat az egyéni, és ösztársadalmi érdekké vált, még tovább menve pedig alapvető szegmense a totális biztonság korába belépő állami működésnek. Eme szemszögből pedig érdemes górcső alá helyezni a magyar köznevelési rendszert, hogy annak jogszabályi keretei mennyire teszik lehetővé a gyermekek körében a digitális tudatosság kialakítását.

II. FENNTARTHATÓSÁGI CÉLOK A DIGITÁLIS TUDATOSÍTÁSON KERESZTÜL: OKTATÁS ÉS BIZTONSÁG HÁZASSÁGA

Az ENSZ a 2000-es évekre elfogadta a nem kötelező érvényű millenniumi fejlesztési célokat (MDG), amelynek 15 éves végrehajtási időszakában az ENSZ is érzékelte a felmerült hiányosságokat és hatékonysági problémákat azok tényleges megvalósulásának a terén. Emiatt 2015-ben elkészült az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Menetrendje és a Fenntartható Fejlesztési Célok, amit az ENSZ valamennyi (193 állam) tagállama elfogadott, közgyűlési határozat formájában. Ennek keretében 17 fenntartható fejlődési célt, ezeken belül pedig 169 elérendő célt és 232 kapcsolódó mutatót fogalmaztak meg. E célokat és mutatókat átfogóan határozták meg, a bennük rejlő kötelezettségvállalásokat átfogóan, nem kötelező erejű jogként, szakpolitikai jelleget öltve kívánják megvalósítani, a 2030-ig tartó periódusban.^[1]

Az Internet Society elnevezésű szervezet által a fenntarthatósági célok elfogadásának évében kiadott dokumentuma rámutat arra, hogy a digitális ökoszisztéma egyes részei (például az IKT-termékek, a szélessávú internet) fontos láncszemei a fenntartható fejlődési célok megvalósíthatóságának. Így például az újonnan kialakuló digitális gazdaság és azon belül a termelés, az elosztás és a fogyasztás a szélessávú internetkapcsolattól függ, e gazdasági szegmensek pedig eszközöket biztosítanak többek között az egészségügy vagy az oktatás számára is. A szervezet pontosan emiatt rendkívül aggasztónak tartja, hogy nincs egy külön fenntartható fejlődési cél, amely az internettel vagy az IKT-szektorral foglalkozna.^[2] E szűk szegmensű fenntarthatósági cél nem volna elég kifejező, viszont egy ennél összetettebb, vagyis az egész kiber- vagy digitális ökoszisztémát magába foglaló fenntartási cél (benne többek között a digitális egyenlőtlenség

[1] Kecskés, 2023, 482.

[2] Internet Society, 2015.

felszámolása, az oktatás, a képességfejlesztés, a tudatosítás és a biztonság alcéljaival) megfogalmazása mindenképpen átgondolandó és támogatandó.^[3]

Mindemellett, a digitális ökoszisztéma egyes szegmenseit több fenntartható fejlődési cél, vagy azon belüli cél, illetve indikátor is megjelöli. Így a minőségi oktatáson belül a 4b cél kimondja, hogy fejlődő országok és ezen belül az afrikai országok számára a felsőoktatásban való részvételt növelni kell, kifejezetten az információs technológia területén. A nemek közötti egyenlőséget megfogalmazó 5. cél b pontja rámutat arra, hogy a nők helyzetének javulását elősegítő technológiák, így különösen az információs technológiák használatának fokozása és e területeken a nők szerepvállalásának elmozdítása szükséges. A 9-es cél, az ipar, innováció és infrastruktúra esetében a rugalmas, fejlődő és fenntartható iparosodás ma már elképzelhetetlen a digitális ökoszisztémához való hozzáférés, annak innovatív felhasználása és fejlesztése nélkül. A 9-es c pont pedig kimondta, hogy növelni kell az információs technológiákhoz való hozzáférést és törekedni kell arra, hogy 2020-ig a legkevésbé fejlett országokban is általános, megfizethető hozzáférést biztosítsanak az internethez. Ez utóbbi a 17 cél indikátoraiból láthatóan sajnos messze nem sikerült. Azonban az e célból egyértelműen levezethető, hogy azon állami protokollok, amelyek szándékosan akadályozzák az internethez való hozzáférést, alapvető jogokat sértenek.^[4] Mindezek tetőpontjaként értelmezhetők a digitális ökoszisztéma szempontjából a 17-es fenntarthatósági célon belüli 6-os és 8-as célok. Ezek lényege, hogy fokozni kell a tudomány, a technológia és az innováció területén az együttműködést, valamint a technológiákhoz való hozzáférést, a tudásmegosztást, aminek részét képezi az alaptechnológiák minél szélesebb körű hozzáférhetősége.^[5] Ezek arra mutatnak rá, hogy a digitális ökoszisztéma egy külön megjelenő fenntartható fejlődési célként való megfogalmazása hatékonyabb fellépés lehetőségét teremtené meg e területeken.

A digitális ökoszisztémához tartozó technológiákhoz való hozzáférés és az ezekkel kapcsolatos képességek kialakítása és fejlesztése – ahogy a fenntarthatósági célokból is kirajzolódik – alapvetően szükséges ahhoz, hogy egy társadalom napjainkban versenyképes legyen, így egyre jelentősebb elvárás lesz a közoktatási rendszerrel szemben, hogy ennek meg tudjon felelni.

Emellett azt is látni kell, hogy a totális biztonság korát^[6] éljük, amikor is az állam első védelmi vonala a digitális környezetben már az egyén, legyen akár felhasználó, akár munkavállaló. Ezt még inkább aláhúzza, hogy az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai (SDG) között is megtaláljuk mind a béke, mind pedig a stabil és átlátható államműködést is, mégpedig a 16. cél (vagyis a békés és befogadó társadalmak előmozdítása a fenntartható fejlődés érdekében, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása mindenki számára, valamint hatékony, elszámoltatható és befogadó intézmények kiépítése minden szinten) alcéljai

[3] Clark et al., 2022, 1-13.

[4] Digital rights are vital for sustainable development accessnow, 6 February 2020.

[5] Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.

[6] Farkas, 2018.

maguk is értelmezhetőek az egyén szemszögéből is, így többek között a jogállamiság előmozdítása, a korrupció minden formájának a csökkentése, a hatékony, elszámolható és átlátható intézmények kialakítása, az információhoz való nyilvános hozzáférés biztosítása, valamint érintett nemzeti intézmények megerősítése az erőszak megelőzésére (a terrorizmus és a bűnözés elleni küzdelemre irányuló kapacitásépítés minden szintjén)^[7] mind olyan elvárások, amelyek a digitális ökoszisztémához erősen kötő állam és társadalom esetében^[8] az egyéni tudatosság fokozása nélkül nem valósíthatók meg. Ehhez nyilván szükségszerű a digitális képességek kiépítése, hiszen ezen eszközök megfelelő szintű ismerete nélkül sem a digitális ökoszisztémához kötődő elsődleges SDG-célok, sem az adott állam versenyképessége nem valósíthatók meg. Emellett, erre is építve, elengedhetetlen a digitális ökoszisztéma árnyoldalainak a tudatosítása már a legfiatalabb generációk esetében is, hiszen az ő generációjuk szocializációja, valamint társadalmi struktúrákkal kapcsolatos gondolkodásuk már alapvetően eme ökoszisztéma mentén definiálható. Így a tudatosítás nélkül e generáció tagjai – és rajtuk keresztül az idősebbek is – képesek lehetnek hatékonyabbá tenni a társadalmi rezilienciát, amely ma már elképzelhetetlen a hálózatbiztonság és a kognitív biztonság társadalmi szintű kiépítése nélkül. Ami az elmúlt évtized eseményei okán^[9] nem csupán biztonsági szükségszerűség, hanem egyben demokráciaminőségi kérdés is, hiszen e rendszerek megfelelő szintű és összetételű digitális identitás^[10] nélküli napi szintű használata hálózatbiztonsági szempontból alap struktúrák működését veszélyeztetheti, míg a kognitív oldal hiátusa a demokratikus intézmények legitimációját áthatják alá. A fentiek okán érdemes megvizsgálni, hogy a hatályos köznevelési rendszerünk mennyiben képes eleget tenni kihívásoknak és mik a lehetséges fejlesztési irányai.

[7] Goals 16 Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.

[8] Kelemen, 2023a, 13-42.

[9] Kelemen, 2023b, 21-37.; Vikman, 2022, 91-108.; Németh, 2022, 1-17.

[10] A digitális identitás társadalomtudományi megközelítésben Kelemen Roland munkásságán alapuló, háromszatú munkafogalom, ami a személy és/vagy az adott társadalom digitális értékét kifejező index, aminek egyik oldalát a digitális ökoszisztémához való hozzáférés lehetősége (infrastruktúra), másik oldalát a digitális készségek és képességek milyensége (skills), harmadik oldalát pedig a Squillace és Bantan nevéhez köthető (Bantan – Squillace, 2022) IT-identitás (vagyis az a mérték, amelyben egy személy egy hardvereszközhez vagy szoftveralkalmazáshoz való kapcsolódása az énképének a szerves részét jelenti) adja. Ezen index rámutat egyfelől az adott társadalom digitális versenyképességére, másfelől lehetővé teszi annak feltérképezését, hogy a digitális ökoszisztémához kapcsolódó SDG-célok az adott társadalmon belül mennyire érvényesülnek, harmadszorban pedig rámutathat a társadalom digitális rezilienciájának a szintjére.

III. BIZTONSÁG A KÖZNEVELÉS TERRÉNUMÁBAN

A köznevelés intézményi rendszere része kell, hogy legyen az állam védelmi rendszerének. Különös tekintettel arra, hogy a védelmi rendszer állami és a társadalmi együttműködésben történő működtetéséhez megkerülhetetlen a társadalmi tudatosság fokozása.^[11]

A köznevelés rendszerében az alapvető jogi szabályozásnak is lényeges eleme a biztonság kérdése, még ha jellemzően a fizikai tér vonatkozásában kezelt biztonságfogalomról van is szó. Mindenképp szükséges kiterjeszteni a gyermekek, tanulók és az őket nevelők biztonság tudatosságát az online térben zajló folyamatokra.

Hiszen „az információs technológia robbanása, mindennapossá válása, majd kapcsolatainkra, tudatunkra, életvitelünk egészére gyakorolt hatása alapjaiban változtatta meg a világot”.^[12] Ezen állítás az oktatás világára vetítve is teljes mértékben megállja a helyét, sőt! Ha szigorúan véve, kizárólag a tankötelezett tanulók általános iskolai, középiskolai oktatását, majd a felsőoktatást vizsgáljuk, akkor laikusok számára is egyértelmű, hogy rendkívül rövid időn belül beállt olyan, nagyfokú változások mentek végbe ebben a szegmensben is, hogy számos területen alkalmazkodási szükséglet is keletkezett.^[13]

A világ változásával együtt változtak a világot alkotó társadalmi közegek és az abban létező személyek és ezek mikroközösségei is. Hiszen az információs technológia robbanásszerű fejlődésével együtt nem az egymástól elszigetelt személyek – a vizsgált esetben tanulók, pedagógusok – alkalmazkodtak és ezzel együtt változtak önállóan, hanem egymással szoros kontextusban, így az általuk alkotott hálózat is folyamatosan változó.^[14] Önmagában akár ellentmondó megállapítás is lehet, hogy ezen felgyorsult és folyamatosan változó világban a személyek közötti hálózat legállandóbb háttéré az infokommunikációs háttér, amely lényegében a folyamat egyik generátora is,^[15] melyhez a szükséges eszközök ma már minden szereplőnél rendelkezésre állnak. Az állami szervek felelőssége nyilván kiterjed ezen infrastruktúrákra is, így különösen az iskolák által használt kommunikációs felületekre, az oktatásban kötelezően jelenlévő eszközök és szoftverek biztonságára.

Mindezeket túl azonban az egyén az egyik, ha nem a legfontosabb szereplő ebben a közegben, ugyanis, ami felülről védőháló-szerűen beboríthatja ezt a sokféle és állandóan változó IKT-környezetet, az éppen a kognitív szint. Nincs még egy ilyen, óriási társadalmi érintettségű, – tagolt és kellően sokszínű, ám mégis – egy rendszerben létező szegmens, mint az oktatás rendszere. Ezzel ösz-

[11] Farkas – Vilics, 2022, 1-19.

[12] Farkas, 2022, 10.

[13] Lásd például a Covid-19 pandémia hatását az egyes rendszerekre: Gárdos-Orosz – Hungler – Rác, 2023.

[14] Castells, 2005.

[15] Gosztonyi, 2022.

szefüggésben ebben látjuk annak legnagyobb lehetőségét, hogy a kibertérben jelenlévő folyamatok mellett a biztonság kihívásaira kognitív szinten reagálni tudjunk. Vagyis, ha csupán egy konkrét példán keresztül szemléljük, akkor például egyetlen állami intézményfenntartó több mint 20 000 tankötelezett korú tanuló és több mint 3000 fő aktív korú személyhez juthat el közvetlenül, és rajtuk keresztül kortárs csoportokhoz, családokhoz. Amennyiben a Krasznay Csaba által leírt hat különböző generációt^[16] tekintem, akkor az oktatás rendszere a célcsoport és annak közvetlen, napi szintű kapcsolódásai alapján képes lefedni szinte a teljes felhasználói közeget. Ennek fókuszát a jelenleg, illetve felmenő rendszerben az oktatásban közvetlenül érintett tanulók adják, azaz az Alfa generáció. A család alfa generációs tagjának finommotorikus fejlődését, amely nem csupán a színesceruza kezelése és a “maradj a vonalon belül” felszólítás összefüggésében mutatkozik meg, hanem ennél jóval korábban, az érintőképernyőn két ujjal egy-egy részlet nagyítása, a képernyő feloldása és fotó készítése, mindössze kétévesen. Ezzel párhuzamban az alfa generációt tanító, jellemzően X és Y generációs oktatók esetében nagyban személyfüggő, személyenként eltérő lehet a digitális eszközök kezelése, az azok felhasználásával történő munkavégzés, a lehetőségek beépítése a napi oktatómunkába. S valóban, ahogy Krasznay is írja a könyvében, sokszor inkább kényszernek élik meg a rendelkezésre álló digitális eszközök beépítését, vagy éppen felismerték annak motiváló hatását, az elérhető módszertanok, a nagy számban rendelkezésre álló digitális tartalmak beépítésének lehetőségét. Ezen helyzet, mely nagyfokú alkalmazkodási kényszerrel járt, először a világvárvány idején jelentkezett, egyik napról a másikra. Az oktatásban már aktív Z generáció kiválóan, élményszerűen építi be munkájába a digitális tér, tartalmak nyújtotta lehetőségeket, s ebben a megközelítésben is milyen fontos a fiatalok pedagógus pályán való elhelyezkedésének támogatása! Ezen oktatói generáció még viszonylag hosszabb ideig, középtávon is alkalmas arra, hogy kellő háttérrel nyújtson ahhoz, hogy a ránk bízott gyerekek biztonságdata az online térben az életkori sajátosságoknak megfelelően egyáltalán kialakuljon és aztán elmélyülhessen.

Az oktatáshoz való hozzáférés nemcsak jog, hanem kötelezettség is. Elsősorban annak kötelezettsége, hogy adott esetben egy világvárvány mint fizikai biztonságra is veszélyt jelentő állapot idején folyamatosan fennálljon az oktatásba való bekapcsolódás lehetősége és egyben kötelezettsége, vagy adott esetben egy, az infrastruktúrák (itt: épületek) üzemeltetését ellehetetlenítő energiaellátási helyzetben is folytatódhasson az ellátás. Azonban az IKT-eszközök, az oktatásban használt kommunikációs felületek, szoftverek használata nem köthető az egyes veszélyhelyzeti intézkedésekhez. Sőt: napi szinten áthatják az oktató-nevelő munka és a tanulás folyamatát, az oktatás minden szintjén. Így ezek biztonsága a rendszer működésének alapfeltétele, amelyre néhány konkrét példán keresztül rá is világítanánk.

[16] Krasznay, 2022, 9.

A tankötelezetté váló gyermek általános iskolai beiratkozásának folyamata támogatott elektronikus felülettel, azaz a szülők az ún. KRÉTA rendszeren keresztül is megküldhetik előzetesen a beiratkozáshoz szükséges adatokat, előzetes, elektronikus jelentkezéssel.

Az itt nem részletezendő KRÉTA rendszer szoftvermoduljai képezik (az iskolák által napi szinten kezelt adminisztrációs felülettől kezdve a szülők általi hozzáféréssel bíró elektronikus ellenőrzőn keresztül) a teljes folyamat háttérét biztosító elektronikus felületet, mely mobilapplikáción keresztül is elérhető a teljes felhasználói közeg számára, így annak védelme különös jelentőséggel bír. Ezen rendszer tudatos védelme elengedhetetlen, s ezt felismerve a fejlesztők például 2023 nyarán bevezették a kétfaktoros azonosítást is. A pedagógiai mérések rendszerében a korábban papíralapú mérést a tartalmi megújulás mellett 2021/2022. tanévtől felváltotta az online felületen történő mérés. Az egyes iskolák mindegyike jelen van a közösségi hálón, ahol hírt adnak a tanév rendjében aktuális eseményekről, programokról, felhívásokról, felismerve azt, hogy ezen felületeken keresztül könnyebben, gyorsabban és hatékonyan érhetik el célcsoportjukat, akár pályaválasztási céllal, akár a nyári szünet idején hírt adva a tanév kezdésével összefüggő feladatokról.

A rendkívül összetett kérdést, azaz a köznevelés és a kibertérben zajló folyamatok kapcsolódási pontjait számos, arra szakosodott szerv ismerte fel. A jó gyakorlatok megalapozzák annak lehetőségét, hogy széleskörű társadalmi összefogással, a civil szféra bekapcsolódásával, ám állami (fenntartói) koordináció mellett léphessünk tovább a biztonság online térbe való kiterjesztésébe, a lehető legszélesebb felhasználói réteget elérve. Az ORFK Bűnmegelőzési Osztálya azzal a felhívással élt az állami intézményfenntartó felé, hogy az általa a kiberbűncselekmények megelőzése tárgyban több korosztály számára készített kiadványt juttassuk el a célcsoporthoz, mely az ünnepi időszakot megelőzően fokozottan kitett pl. az online csalás áldozattá válásának.^[17] A közelmúltban a Neumann János Számítógéptudományi Társaság kereste meg az állami fenntartót azzal, hogy társadalmi felelősségvállalása okán ingyenesen közzétette az IT biztonság közérthetően 5.0 könyvét, mely regisztrációt követően tölthető le.^[18] A Nemzeti Kibervédelmi Intézet az Európai Kiberbiztonsági Hónap keretében kiberbiztonsággal, tudatosítással kapcsolatos javaslatokat tett közzé. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara széleskörű együttműködésben programsorozatot indított "Jogtudatosan" címmel, mely program számos témában érinti a kiberbiztonság fogalmát, pl. adatvédelem, bullying témakörökben.^[19]

Fenti jó gyakorlatok, csupán példaként felvillantva, azt jelezik, hogy az oktatás, nevelés rendszerében az online tér biztonsága érdekében már számos civil szervezet, hivatalos szerv tett lépéseket, felismerve a cselekvés szükségességét.

[17] Rendőrség: Ügyelj a biztonságra, 2023.

[18] Neumann János Számítógéptudományi Társaság, 2023.

[19] SZE-ÁJK: Jogtudatosan.

Az is jól látható, hogy ezen programsorozatok, kampányszerű események szervezői felismerték a széleskörű összefogás szükségességét.

Ami a továbblépésben fontos, az az, hogy meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy ne csupán – nem vitatva ezen egyszeri vagy visszatérő akciók fontosságát – egy-egy hónapig tartó kampány, ünnepi időszakot megelőző figyelemfelhívás vagy önkéntes részvételen alapuló programsorozat keretében, hanem napi szinten, az oktatás-nevelés mindennapjaiba beépülve jelenjenek meg ezek a tartalmak, és ne tantárgyspecifikusan, hiszen az iskolai élet egészét hatják át az online tér tevékenységei. A kiberbiztonsági tudatosság kérdése olyan alapvető elvárásként jelenhetne meg az oktatási intézményben, mint a kötelező tűz- és balesetvédelmi képzés és óvó intézkedések. Lehetőséget látok a kormányzati képzési és oktatási beszerzésekről szóló 396/2023. (VIII. 24.) Kormányrendelet által szabályozott rendelkezésben is a Nemzeti Közszerződés Egyetem felhatalmazásával, azaz például, hogy az iskolafenntartó állami szervezetrendszer által lehívott képzések rangsoroltan és koordináltan kerüljenek megvalósításra. Így akár előtérbe helyezve a kiberbiztonság témakörében megvalósuló képzéseket is, melynek kiemelt szerepét nem feltétlenül ismeri fel a végfelhasználó. További nélkülözhetetlen feltétel a kortársak bevonása, a célcsoport által használt felületekben rejlő lehetőségek kiaknázása, a hálózatosság általi széleskörű társadalmi lefedettsége, a fiatal, Z-generációs oktatói bázis aktív bevonása. Mindezen említésszerűen közölt, jelenleg kidolgozatlan és nem teljeskörű intézkedések együttese az oktatás, ezen belül a köznevelés rendszerében elérheti és lehetővé teheti a kibertér aktív felhasználóinak tudatosságra nevelését, azaz "már az alapképzésbe integrált tudatosítást".^[20]

IV. A DIGITÁLIS BIZTONSÁG TUDATOSÍTÁSÁNAK ALAPVETŐ KERETEI AZ OKTATÁSBAN

Ha kizárólag egy állami fenntartóhoz – bár minden objektív mutatót tekintve az ország egyik legnagyobb fenntartójához – tartozó iskolák adatait tekintjük, akkor ez több mint huszonkétezer tanulót és mintegy háromezer pedagógust is jelenthet. A köznevelésben érintett tanulók és pedagógusok által napi szinten a tanulás, tanításhoz, továbbá a magánszférában használt eszközök, kommunikációs csatornák és az ezek által alkotott hálózatok mérete, összefüggése és rendszere óriási. Érzékelve a veszélyforrásokat, ugyanezen, jó értelemben vett "tömeg" adja annak lehetőségét, hogy az egy időben, egy rendszerben, azaz a köznevelés rendszerében jelenlévő és az online térben rejlő veszélyforrások által érintett egyéneket – a gyerekeket, a felnövekvő generációt – elérje, elérjük annak érdekében, hogy ők a jövőben tudatos vagy a jelenleginél tudatosabb felhasználóként legyenek jelen az online térben.

[20] Krasznay, 2022, 5.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvényben, továbbá a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról szóló 20/2012. (VIII/31.) EMMI rendeletben megfogalmazott, a biztonságos környezet jogához és kötelezettségéhez fűződő rendelkezések kiterjeszthetők vagy jóval inkább kiterjesztendők a fizikai térben lehatárolt környezet mellett a kibertérben „játsszó” élettérre is. Annál is inkább, mert a közudatban már elterjedt, de jó esetben csak hallomásból ismert, a kiskorúakat, fiatalokékat érintő, online térből érkező veszélyek bizony valós fenyegetést jelentenek. Egyértelmű a fenyegetettség akkor, ha a gyerekek részt vesznek egy egészségükre, testi épségükre veszélyes kihívás teljesítésében. Egyértelmű a veszély, ha nem a rosszhiszemű felhasználónak szánva, de megosztanak magukról olyan tartalmakat, melyekkel visszaélhetnek és bűncselekmény áldozatává válhatnak. Valós az a fenyegetettség, ahogy az online tér távolságába, névtelenségébe burkolózva folyamatos bántalmazásnak lehetnek kitéve a fiatalok. És sajnos még hosszan sorolhatnánk azokat az élethelyzeteket, melyek a nem kellően tudatos online felhasználót hátrányosan érintik. Így például a ma már az online kereskedelem térszerzésével hétköznapivá vált webes vásárlás a nem megbízható oldalak, a személyes adatokhoz hozzáférő és profilozó applikációk, a bankkártyaadatok felhasználásával elkövetett csalások, a jelszavak nem megfelelő kezeléséből adódó visszaélések, hogy csak néhány, a felszínen lévő és a tömegessé vált kritikus pontot említsünk.^[21]

A megoldáshoz vezető útnak az egyén szintjéről történő indítása túlzottan egyszerűen hangozhat, viszont tekintettel arra is, hogy a kibertér biztonságkritikus jellemzői között azonosításra került az, hogy „alkalmas arra, hogy hatást gyakoroljon az egyén viselkedésére, magatartására, gondolkodásmódjára”.^[22] A hivatkozott tanulmányban leírt, Nielsen általi és a szerzők által kiegészített hét plusz egy karakterjegy közül hét a lehetséges ráhatásoktól teljesen függetlenül létező körülmény. A tér mesterséges létezésének volta, annak gyorsan változó, dinamikus jellege, fizikai és személyes határtalansága, a hétköznapi felhasználók számára szinte felfoghatatlan mértékű és léptékű gyors növekedése, melyek esetleges tényszerű felismerése, tudomásul vétele nem változtat a fenyegetettség mértékén. Az egyetlen beavatkozási lehetőséget az egyén vonatkozásában látjuk, mely esetében a hálózattól úgymond függetlenül, de a hálózat által biztosított lehetőségeket is kiaknázva érhetünk el hatást. Olyan ráhatást, mely eszközöktől, helytől és időtől függetlenül az egyén rendelkezésére áll annak érdekében, hogy a lehető legjobban fel legyen vértézve azon negatív és veszélyeztető hatások ellen, melyek kritikus befolyással bírnak gondolkodására és akár magatartására is.

Az egyik ilyen kézenfekvő „hálózat” a megoldási lehetőségek kiaknázására az oktatás világa, az oktatás hálózata lehet. Kötelezően részt vesz benne a fel-

[21] Aiken, 2020; Kiss – Pari – Prazsák, 2019; Mezei, 2021, 19-30.; Kovács-Szépvolgyi, 2022a, 227-236.; Kovács-Szépvolgyi, 2022b, 109-122.

[22] Kelemen – Németh, 2022, 17.

növekvő társadalom minden tagja. Viszonylag korai bemeneti szakaszban, az életkori sajátosságoknak megfelelően kisiskolás kortól, végigkísérve az egyén fejlődési szakaszát, ahhoz igazodó tartalmakkal a tankötelezettség teljesítéséig, de azt követően felsőfokú tanulmányok során is célzott, tudatos és rendszeres, akár folyamatos lehetőséget kínálva a kibertér kritikus jellemzőjének, az egyénre gyakorolt negatív hatás bekövetkeztének minimalizására. Itt jegyeznénk meg és emelnénk ki nyomatékosan, hogy az oktatás hálózatában rejlő lehetőséget az egyének tudatosságra nevelésének színtereként semmiképp sem korlátozó, befolyásoló vagy lehatároló szempontból értelmezzük. Az internet és a digitális eszközök adta, széleskörű és kiváló lehetőségekhez való hozzáférés és azok használata alapvető kompetencia, igény, melyek elérhetősége ma már alapvető szükséglet a tanuláshoz, a művelődéshez, a szórakozáshoz, a munkavégzéshez, a kapcsolattartáshoz. Ahogy a digitális eszközökben rejlő veszélyek tárháza, úgy az abban rejlő lehetőségek és potenciálok köre is végtelen. Ezen, kiváló lehetőségek biztonságos kiaknázásához szükséges minden háttértámogatást megadni. A lehetőségek adottak a felhasználók számára, mind az eszközök, mind a hálózatok oldaláról, s ahogyan ezen infrastrukturális feltételek tárháza és a hozzáférés lehetősége növekszik, úgy ezzel párhuzamosan növekszik a veszélyeztető helyzetek bekövetkezési esélye is. Semmiképp sem lehet elrejtettés vagy félelemkeltés a célja ezen, csupán a figyelemfelhívás szándékával tett jelzéseknek. Azonban annál inkább célja a felnövekvő generáció tudatos felhasználóvá, kritikus gondolkodásra és jó értelemben vett kételkedésre képes befogadóvá válásának elősegítése. Mindezt annak érdekében, hogy a fiatalok az élet minden szegmensén jól használhassák és saját, valamint közösségük fejlődésére használhassák a digitális eszközökben, infrastruktúrákban rejlő lehetőségeket, a hihetetlen gyorsasággal fejlődő tudományterület vívmányait a biztonságukat veszélyeztető tényezők visszaszorításával.

A tudatos felhasználók "nevelését" ma már számos alkalomszerű, kampányjellegű akció támogatja. Ilyenek például az online banki csalásokra felhívó figyelemzvetések a webes felületeken, plakátokon, vagy a célzottan az idősebb korosztály számára készült reklámkampányok a pénzügyi megtévesztések elkerülése érdekében. Ahogy az számos tudományos értekezésben olvasható, a civil szféra, a szélesebb körű szakmai közösség és a hivatásuknál fogva elkötelezett szervezetek is bekapcsolódnak abba a nevelő célzatú, figyelemfelhívó folyamatba, mely a társadalom tagjainak legszélesebb körét kívánja elérni tájékoztatásaival, figyelemfelhívásaival a tudatos vagy tudatosabb digitális felhasználóvá válás érdekében.

Fentiekkel összhangban áll azon megállapítás, mely szerint „Az egyéni szintű biztonsgtudatosság kialakítása mellett legalább ilyen fontos a társadalmi szintű védekezés, reziliencia kialakításának követelménye is. Fontos lenne, hogy az alapszintű iskolai oktatásban helyet kapjon az informatikán belül a leggyakoribb fenyegetések ismertetése, a közösségimédia-használat alapelveinek bemutatása, a jó értelemben vett, egészséges kételkedés és óvatosság »elültetése« a

tanulóiban.”^[23] Teljes egyetértés mellett azt a kiegészítést kell hozzáfűzni a fenti elváráshoz, hogy a tudatosításhoz elengedhetetlen, de nem elégséges szintér a digitális kultúra tantárgy. Az alapfokú oktatástól kezdődően, felmenő rendszerben a lehető legtágabb tantárgyi környezetben és az órarendi kereteken túl, a napi gyakorlatba beépülve szükséges az intézkedések megétele a tudatos IKT-felhasználóvá nevelés érdekében. A köznevelés rendszere a mai tartalmi szabályozókkal ezen lehetőségnek a feltételeit és kereteit mindenben biztosítja, mely vélekedést a lentiekkel támasztom alá.

A 2020. szeptember 1-jétől felmenő rendszerben bevezetett új Nemzeti alaptantervről (továbbiakban: új Nat) a mellékletében rendelkező 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet fenntartótól függetlenül a tankötelezettség teljes spektrumára, az általános iskolák és a középfokú iskolák tekintetében határozza meg „az érvényes értékeket, műveltségképet, tudás és tanulásértelmezést”,^[24] ezáltal is megteremtve a tartalmi egységet, így biztosítva az iskolák közti átjárhatóságot. A szabályozás következő szintjét az új Nat-hoz igazodó kerettantervek biztosítják, illeszkedve a pedagógiai munka szakaszaihoz, a tanulók életkori sajátosságaihoz. Ahogyan a legfőbb tartalmi szabályozó bevezető gondolataiban olvashatjuk, „A Nat elsődleges felhasználója a nevelési-oktatási intézményben dolgozó pedagógus, valamint az intézményvezető. Ez a dokumentum az ő munkájukhoz ad iránymutatást, keretet.”^[25] Lényeges kiemelni az iránymutatás és a keret szabályait, hiszen az iskolák szakmai önállóságának teret adva határozza meg a jogszabály az alapvető tartalmi követelményeket.

Az IKT-eszközök és alkalmazások robbanásszerű térnyerése az élet minden területén ugyanígy jelent meg az oktatás minden szakaszában, annak minden színterén. Egyrészt a felhasználók, azaz jelen esetben az oktatás szereplői – tanulók, pedagógusok, oktatást segítőik –, a hozzájuk szorosan kapcsolódó családtagok, kortárs csoportok, kapcsolódó hivatásrendi csoportok tagjai, partnerintézmények tagjai által a felhasználói szinten, azaz magánemberként például az egymás közti kommunikációban.

Az IKT-eszközök és felhasználásának az egyik aspektusa, amikor oktatási céllal vannak jelen ezen eszközök, felületek a tanulás folyamatában. Ezek lehetnek iskolai használatban lévő eszközök – a közelmúltban számos jelentős projekt támogatta az iskolák, pedagógusok, tanulók IKT-eszközökkel, 3D-nyomtatókkal, okostáblákkal stb. való ellátottságát, így azok rendelkezésre állnak – vagy saját tulajdonú eszközök. Az iskolák házirendjükben határozzák meg „a mobiltelefon és egyéb digitális, infokommunikációs eszköz tanórai és egyéb foglalkozásokon való használatának szabályait”,^[26] de napjainkban az oktatási ágazat illetékes irányító szervei is érdemben foglalkoznak a kérdéssel. A tapasztalatok azt mu-

[23] Kelemen – Németh, 2022, 24.

[24] Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet, 1. § (2) bek.

[25] Nemzeti alaptanterv, Melléklet I. Rész Alapvetés.

[26] Nemzeti alaptanterv, II. Fejezet 5. Pont 5. § (2) bek. h).

tatják, hogy az egyes iskolák a rendelkezésükre álló számos eszközt használják a tanórák során, akár prezentációs céllal, de a gyerekeket motiváló módon, pl. az interaktív táblát feladatmegoldási céllal is. Ezen szemléltető vagy az egyéni, csoportos munkát jól támogató eszközök nemcsak a digitális kultúra tantárgy keretein belül vannak jelen az oktatásban, hanem – s ez nyilván függ az adott pedagógus által alkalmazott módszertantól is – jelen van a teljes tantárgyi vertikumban. S hogy miként van, vagy miként lehet jelen a digitális írástudás, a technológiák alkalmazása a teljes nevelési folyamatban, annak kereteit az új Nat is kiválóan leírja.

Az új Nat alapvetései és értékrendszere között leírt és elérendő alapvető értékek között szerepel többek között az, hogy a felnövekvő generáció „legyen képes felelős döntések meghozatalára a maga és a gondjaira bízottak sorsát illetően; váljék képessé az önálló tájékozódásra, véleményformálásra és cselekvésre”.^[27] Az életünk minden szegmensére ható kibertér vonatkozásában a döntéseink jelentős részét hozzuk meg olyan összefüggésekben, melyek következményei a digitális térben realizálódnak. Döntési helyzetbe kerül a gyermek, a tanuló nap mint nap, amikor arról dönt, hogy kiteszi-e saját vagy társa fotóját a közösségi oldalra, amikor arról dönt, hogy csatlakozik-e egy, az életét is veszélyeztető kihíváshoz, vagy dönt az online vásárlás kapcsán. A tanuló szükségszerűen önállóan gondolkodik vagy cselekszik egy megtévesztő hír, felhívás olvasása nyomán. A sort hosszan lehetne folytatni, s nem kérdés, hogy a felelős döntéshozatal vagy az önálló tájékozódásra, véleményformálásra való képesség kérdéskörét milyen mértékben hatja át, hogy ezen tevékenységek mára szorosan összefonódtak a kibertérrel.

Az új Nat, mint legfontosabb tartalmi szabályozó a pedagógiai folyamat egészét átható nevelési célokot határozza meg, melyek beépülnek az egyes tantárgyak tartalmaiba, azok részterületeivé válnak, osztályfőnöki órák vagy tanórán kívüli foglalkozások kereteit adhatják. A megfogalmazott tizenkét fejlesztési terület szinte mindegyike tágabb vagy egészen szoros összefüggésbe hozható a kívánt állapot elérésével, azaz az IKT-felhasználók biztonságtudatának fejlesztésével és a szélesebb körű kibervédelemmel is. Az erkölcsi nevelés területén kifejezésre jut például a mértéktartás képességének kívánalma; a nemzeti öntudat, hazafias nevelés területén hazánk védelmének kötelezettsége. Az állampolgárságra, demokráciára nevelés területén kifejezetten számos, a kibertér tudatos és jogszerű felhasználásához nélkülözhetetlen kompetencia szerepel. Így különösen „a cselekvő állampolgári magatartást a törvénytisztelet, az együttlélés szabályainak betartása, az emberi méltóság és az emberi jogok tisztelete, az erőszakmentesség, a méltányosság jellemzi... A részvétel a közügyekben megkívánja a kreatív, önálló mérlegelő gondolkodás, az elemzőképesség és a vitakultúra fejlesztését.”^[28] Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése körében az érzelmek hiteles kifejezése és az empátia képessége kapcsán elengedhetetlen foglalkozni az online térbe áttolódott és az ott zajló kommunikációs folyamatokkal. A min-

[27] Nemzeti alaptanterv, Melléklet I.1.

[28] Nemzeti alaptanterv, Melléklet I.1.1.

den folyamatot átható alapvető követelmények között szerepel a családi életre nevelés, mely a testi és lelki egészség alakításának fontos tényezője, s a nevelés, a digitális nevelés folyamatában is nélkülözhetetlen az iskola és a család szoros, támogató együttműködése a gyermek egészséges lelki fejlődése érdekében. Ezzel összefüggésben, a testi és lelki egészségre nevelés körében elvárt tartalmaknak is folyamatosan, napi szinten jelen kell lenniük az oktatásban, így a lelki egyensúly megővése, a konfliktuskezelés képessége, a függőségekhez vezető szokások kialakulásának megelőzése. A gazdasági és pénzügyi nevelés fejlesztési területen megfogalmazott általános elvárás szerint „a köznevelési intézmény biztosítja a pénzügyi rendszer alapismereteire vonatkozó pénzügyi szabályok, a banki tranzakciókkal kapcsolatos minimális ismeretek és a fogyasztóvédelmi jogok tanítását”.^[29] A pénzügyi nevelés szükségzerűsége és összefüggése a kibertérben rejlő kritikus pontokkal megkérdőjelezhetetlen. A médiatudatosság-ra nevelés elveinek beépülése a mindennapi oktató munkába szintén alapvető fontosságú a kellő tudatosság kialakításához. Ezen témakörben kerül rögzítésre, hogy „A tanulók megismerkednek a média működésével és hatásmechanizmusaival, a média és a társadalom közötti kölcsönös kapcsolatokkal, a valóságos és a virtuális, a nyilvános és a bizalmas érintkezés megkülönböztetésének módjával, valamint e különbségek és az említett médiajellemzők jogi és etikai jelentőségével.”^[30] A tanulás tanításának követelménye kétségkívül része lehet a nevelés minden területének, s elvárásként így megjelenik, s a gyakorlatban beépül az a tudás, mely biztonságos módszert kínál a digitális tér által nyújtott lehetőségek, információforrások kiaknázására is. Előzőeken túl a felelősségvállalás, a fenntarthatóság, a pályaeorientáció alapvető nevelési céljai is mind illeszthetők az IKT eszközök biztonságos használatára nevelés céljához.

Az IKT-eszközök használatának lehetősége jogszabályi szinten és intézményi keretek között is biztosított az oktatás folyamatában, s a digitalizáció, a kapcsolódó technológiák oktatásba való bekapcsolásának, módszertanokba történő bevonásának szükségessége megkérdőjelezhetetlen. A jogalkotó a digitális kompetenciákat a tanulási területeken átívelő általános kulcskompetenciaként határozza meg.^[31] Az új Nat tartalmi elemeit részletesebben vizsgálva, az egyes műveltségterületeken meghatározott célok, specifikus jellemzők között a teljes tantárgyi struktúrán átível a digitális kompetencia kulcsterülete. S nemcsak a digitális írástudás, hanem a kiberbiztonsággal szorosan összefüggő témák is. Ezek közül jelen keretek között csak egyet említve például a magyar nyelv és irodalom műveltségterülethez megfogalmazott cél szerint „A hagyományos és digitális szövegfeldolgozások révén fejlődnek a tanulók íráskészsége, digitális kompetenciája, ismerjék meg a hagyományos és digitális információforrásokat, tanulják meg azok kritikus és etikus használatát.”^[32]

[29] Nemzeti alaptanterv, I.1.1.

[30] Nemzeti alaptanterv, I.1.1.

[31] Nemzeti alaptanterv, II.1.

[32] Nemzeti alaptanterv, II.3.1.A.

V. ÖSSZEGZÉS

A digitális ökoszisztémával összefüggő SDG-célok elvárják az államoktól, hogy mind infrastruktúra, mind pedig képesség oldalán a társadalom lehető legnagyobb szegmenséhez juttassák el ezeket a rendszereket és az oktatás területén tegyék lehetővé ezek használatának elsajátítását is. Ez utóbbinak részét kell képeznie az egyének digitális árnyoldalra történő felkészítésének is, vagyis a kiberbiztonsági (hálózat- és kognitív biztonság) tudatosságának is.

Az új Nat alapvetésein keresztül kellően megalapozott és jogi keretek között megerősített az a felvetés, hogy az iskolai oktatásban helye van a társadalmi szintű védekezés megalapozásának, annak lehetséges módozatainak, vagy inkább elvárásainak. A keretek tehát adottak ahhoz, hogy a köznevelés rendszerében a biztonságtudatosság egyéni fejlesztése megvalósulhasson tantárgyakon átívelő módon is. Ennek elvárása a legfontosabb, egységes kereteket, kulcskompetenciákat leíró új Nat-ban és az ahhoz illeszkedő, azt tovább részletező kerettantervekben is megjelenik. Kiemelendő, hogy ezen elvárást erősíti az is, hogy a mindenkori tanév időtartamában rendeleti szinten kap helyet a Digitális Témahét, mely 2016 óta a digitális pedagógia kiemelt eseménye. A digitális módszertan kiemelt fontosságára a világhírvány idején elrendelt digitális oktatás irányított fokozott figyelmet. Ennek tapasztalatait, jó gyakorlatait máig beépíthetjük oktatással összefüggő tevékenységeinkbe. A 2023/2024-es tanév digitális témahétének kiemelt témái között szerepel többek között a mesterséges intelligencia veszélyei és a digitális biztonság is. A program hivatalos felületén^[33] a digitális oktatást támogató rendkívül széleskörű tartalmi kínálat, jó gyakorlatok tárháza érhető el a célcsoport teljes köre, különböző iskolatípusok, pedagógusok, szülők számára egyaránt.

Bár a szabályozókból egyértelműnek tűnik, hogy a biztonságtudat egyéni fejlesztéséhez, a kritikus felhasználóvá váláshoz a keretek adottak, és ehhez a kellő eszköz és módszertani tárház is hozzáférhető. A napi szinten előforduló és egy-egy példával felelevenített kritikus események mégis azt támasztják alá, hogy a felnövekvő generáció és a társadalom egészének biztonsága érdekében ez a feladat sürgető, aktuális és napi szinten érintendő a nevelés tantárgyakon átívelő rendszerében, mely sajátos – jó értelemben vett – hálózata révén egy időben, egy rendszerben képes a társadalom jelentős részét óvni. Ennek megerősítése érdekében további erőforrások, együttműködések bevonása lehetséges és/vagy szükséges. Nyitva hagyva a témában az előremutató gondolkodás lehetőségét, ezen többleterőforrás lehet akár a tankötelezettség teljesítésének teljes életszakaszán átívelő, játékos applikáció, a generációs szakadékok áthidalása érdekében kortárs segítők bevonása (középiskolások, egyetemisták), a tanító- és tanárképzések tananyagába való beépítés szaktól függetlenül, továbbá a már végzett pedagógusok esetében a posztgraduális rendszerben ma már – a Széchenyi István Egyetem által kínált Digitális gyermekvédelmi szak révén –

[33] <https://digitalistemahet.hu/>.

megtalálható képzés által, valamint intézményi pedagógus és kortárs felelősök rendszerének kialakítása, mégpedig szakmai támogatással.

IRODALOM

- Aiken, Mary (2020): *Cyber-csapda – Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést?* Harmat – Új Ember, Budapest.
- Bantan, May – Squillace, Joseph (2022): Privacy Inequality and IT Identities: The Impact of Different Privacy Laws Adoptions. In: *AMCIS 2022 TREOS*. (Elérhető: https://aisel.aisnet.org/treos_amcis2022/21. Letöltés ideje: 2024. április 15.)
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat-Infonia, Budapest.
- Clark, Serena – MacLachlan, Malcolm – Marshall, Kevin et al. (2022): Including Digital Connection in the United Nations Sustainable Development Goals: A Systems Thinking Approach for Achieving the SDGs. In: *Sustainability*. 2022/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14031883>.
- Farkas Ádám – Vilics Tünde (2022): A társadalmi reziliencia és a pszichológia találkozási pontjai. In: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*. 2022/15. sz.
- Farkas Ádám (2018): *A totalitás kora? A 21. századi biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Farkas Ádám (2022): *A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Gárdos-Orosz Fruzsina – Hungler Sára – Rácz Lilla (2023): Hungary: Legal Response to Covid-19 - V Social and Employment Protection Measures, VI Human Rights and Vulnerable Groups. In: King, Jeff – Ferraz, Octávio LM. (eds.): *The Oxford Compendium of National Legal Responses to Covid-19 (2023)*. Oxford University Press, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.1093/law-occ19/e40.013.40>.
- Gosztonyi Gergely (2022): *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig: A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*. Gondolat Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.24362/cenzura.gosztonyi.2022>.
- Kecskés Gábor (2023): The Legal Meaning of Environmental Sustainability – Do the Ecological SDGs Have Legal Status? In: *Chemical Engineering Transactions*. 2023/107. k. DOI: 10.3303/CET23107081.
- Kelemen Roland – Németh Richárd (2022): Társadalmi hálózatok és reziliencia. In: *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*. 2022/13. sz.
- Kelemen Roland (2023a): Cyberfare State modelljei: A digitális állam lehetséges irányai. In: Farkas Ádám – Kelemen Roland (szerk.): *A fejlődés fogságában? Tanulmányok a kibertér és a mesterséges intelligencia 21. századi állam- és jogfejlesztési, társadalmi, biztonsági kapcsolódásai köréből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kelemen Roland (2023b): A választások biztonsága a hibrid fenyegetések árnyékában. In: *Parlamentari Szemle*. 2023/2. sz.
- Kiss Tibor – Pari Katalin – Prazsák Gergő (2019): *Cyberdeviancia*. Dialóg Campus, Budapest.
- Kovács-Szépölggyi Enikő (2022a): A digitális gyermekvédelem egyes aspektusai. In: Széchenyi István Egyetem (szerk.): *Új Nemzeti Kiválóság Program 2021/2022*. Széchenyi István Egyetem, Győr.

- Kovács-Szépvolgyi Enikő (2022b): Az európai uniós reklámszabályozás és a kiskorúak védelme – a digitalizáció kihívásai. In: *Külgazdaság*. 2022/5-6. sz. DOI: <https://doi.org/10.47630/kulg.2022.66.5-6.109>.
- Krasznay Csaba (2022): *Kiberbiztonság a XXI. században*. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest.
- Mezei Kitti (2021): Az online gyermekpornográfia és a büntetőjog. In: *Ügyészek Lapja*. 2021/4. sz.
- Németh Richárd (2022): A kiberbiztonság szoftverfejlesztési vonatkozásai, különös tekintettel az egyes módszertanok sebezhetőségeire. In: *SmartLaw Research Group Working Paper*. 2022/2. sz.
- Vikman László (2022): Az aktuális kibertéri fenyegetések jogi kihívástérképe. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2022/3. sz.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet.
- Digital rights are vital for sustainable development' accessnow, 6 February 2020. (Elérhető: <https://www.accessnow.org/digital-rights-are-vital-for-sustainable-development/>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- Goals 16 Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. (Elérhető: https://sdgs.un.org/goals/goal16#targets_and_indicators. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- Neumann János Számítógéptudományi Társaság, 2023. (Elérhető: <https://njszt.hu/hu/news/2023-12-07/ingyenesen-letoltheto-neumann-tarsasag-frissített-it-biztonsagi-tan-konyve>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- Rendőrség: Ügyelj a biztonságra, 2023. (Elérhető: <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/bunmegelozes/internet-biztonsag/ugyelj-a-biztonsagodra>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- SZE-ÁJK: Jogtudatosan. (Elérhető: <https://dfk.sze.hu/jogtudatosan>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- The Internet and Sustainable Development An Internet Society contribution to the United Nations discussion on the Sustainable Development Goals and on the 10-year Review of the World Summit on the Information Society 2015. (Elérhető: <https://www.internetsociety.org/wp-content/uploads/2015/06/ISOC-ICTs-SDGs-201506-Final.pdf>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. (Elérhető: <https://sdgs.un.org/2030agenda>. Letöltés ideje: 2024. április 15.).

PATYI ANDRÁS – VÁCZI PÉTER

A jó közigazgatási eljárás alapjogi és alapelvi szintű kihívásai a mesterséges intelligencia vonatkozásában^[1]

*„Ne a változástól, az állandóságtól félj!”
(Lao-ce)*

ABSTRACT

From the moment Artificial Intelligence (AI) and Automated Decision Making (ADM) systems started to be applied in administrative decision-making, AI entered the field of administrative law. Due to the strong constitutional determination of administrative law and its determination by the rule of law, this new circumstance justifies the need to examine administrative law from a constitutional perspective. This paper will examine from two perspectives: on the one hand, which existing rules and principles of administrative law are particularly relevant to the emergence of ADM and AI, and conversely, which new rules and principles of administrative law may justify the development of AI and ADM. In our study, we will identify some of the questions we consider key to the interaction between AI and ADM and traditional principles of good administrative procedure (fair administration). The human factor is at the heart of the application of AI and ADM: how far can the human factor be reduced by automated decision-making based on AI? On the other hand, is the empowerment of individuals in the decision-making process sufficient to address the challenges posed by AI systems?

Keywords: good public administration ■ fair procedure ■ artificial Intelligence
■ automated decision-making

[1] A TKP2021-NKTA-51 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

I. ALAPVETÉS: MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS AUTOMATIZÁLT DÖNTÉSHOZATAL

Mielőtt joggal, és konkrétan közigazgatási joggal foglalkoznánk, érdemes felidézni ezen jogi témakör technológiai hátterét.

Az algoritmikus döntéshozatal nem újdonság. Az algoritmusok olyan matematikai konstrukciók, amelyek véges, absztrakt, hatékony, összetett ellenőrzési struktúrával rendelkeznek, mely struktúra feltétlenül adott, továbbá egy adott célt valósít meg, adott rendelkezések alapján.^[2] Így akár egy egyszerű, kézzel egy papírlapra rajzolt döntési fa is algoritmikus döntéshozatalnak minősülhet, és ilyen algoritmusokat a hatóságok gyakran használnak is. Ilyen típusú algoritmusok használhatók úgynevezett mesterségesintelligencia-rendszerekben, amelyeket szabályalapú rendszereknek is neveznek. Ezek a rendszerek összetettek, de átláthatóak, és a programozók teljes mértékben maguk határozzák meg az általuk követett „ha – akkor” szabályok pontos halmazát.^[3]

Absztrakt értelemben az arra feljogosított emberek által hozandó közigazgatási döntések alapjául szolgáló jogi normák is döntési algoritmusok, vagy másképpen döntési programok. Nemcsak azért, mert a közigazgatási jogban is kimutatható „ha – akkor” normaszervezet működése során a normatényállás bekövetkezése esetén az ahhoz tartozó jogkövetkezményt kell alkalmazni, hanem, mert a jogállamban mindig előre meghatározott normán („programon”) alapuló közigazgatási döntéshozatal (a mérlegelés) szabadsága éppen ennek a normának a részletességén, konkrétságán, egyértelműségén nyugszik (a döntés előre programozottsága).^[4] Az azonban különösebb magyarázatot nem igényel, hogy az emberek általi (akár egyéni, akár csoportos) közigazgatási döntéshozatal, jogalkalmazás – bármennyire is pontos jogi szabályozás esetén – sosem nélkülözi a személyes elemet,^[5] ahogyan az MI közigazgatási eljárásokba való bekapcsolódása sem egyszerűen előre programozott informatikai alapú döntéshozatalt jelent, hanem annál többet. A közigazgatási jog, ezen belül főleg az eljárási jog kemény és kevésbé kemény előírásai mindig meghatározott vagy végső soron

[2] Hill, 2015, 35. Hivatkozik rá: Williams, 2022, 469.

[3] Williams, 2022, 469-470.

[4] Molnár Miklós az egyedi közigazgatási aktus kiadására vonatkozó és a döntési szabadságot befolyásoló jogi programról beszél, amikor az aktus, mint döntés kötöttségét elemzi. Ld. Molnár, 1994, 41., 47., 82.; Patyi, 2017, 46., 163.; Lapsánszky – Patyi – Varga, 2024, 293. A közigazgatási döntésre vonatkozó jogi program (a jogi szabályozásba épített döntési feltételek és keretek) alkotmányos jelentőségét kiemelte és meghatározta a 39/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997, 263., 272.; a határozatban foglaltakat megerősítette: 67/1997. (XII. 29.) AB határozat, ABH 1997, 411., 416.; 33/2002. (VII. 4.) AB határozat, ABH 2002, 173., 184.; 53/2002. (XI. 28.) AB határozat, ABH 2002, 327., 335.; 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, ABH 2007, 464., 497.; 17/2008. (III. 12.) AB határozat, ABK 2008. március, 261., 265.; 37/2008. (IV. 8.) AB határozat, 438., 443.; 210/B/1999. AB határozat, ABH 2005, 879., 882.; 534/B/2003. AB határozat, ABH 2005, 1187., 1188., Megerősítette az Alaptörvény hatálybalépése óta továbbá: 36/2014. (XII. 18.) AB határozat, Indokolás [95]; 30/2014. (IX. 30.) AB határozat [63-64], 7/2013. (III. 1.) AB határozat [24]; 5/2013. (II. 21.) AB határozat [48-49].

[5] A döntések alanyairól ld. például Vértesy, 2020, 342-344.

meghatározható, konkrét természetes személyek (vagy belőlük álló testületek) cselekvéseinek az alapját, feltételeit és e cselekmények jogszerűségi megítélésének kereteit, viszonyítási pontját képezik. Hiszen az eljárási jog is általánosan kötelező magatartási szabályok összessége, azoknak a magatartásoknak a jogi normák általi leírása, amit a közigazgatás nevében cselekvő, a közigazgatás valamelyik szervénél dolgozó embernek adott esetben, adott ügyben és eljárásban tanúsítania kell. A „kemény” eljárási szabályok alatt olyan előírásokat értünk, melyek esetében a tőlük való eltérés semmisséget vagy lényeges eljárási szabálytalanságot jelentenek, és ezért az adott közigazgatási cselekvés eredményének megsemmisítéséhez, hatályon kívül helyezéséhez, módosításához vagy az adott eljárási mozzanat megismétléséhez vezethetnek (semmisségi, megsemmisítési, hatályon kívül helyezési okok, az ügy érdemére kiható lényeges eljárási szabálysértések). A „nem kemény” eljárási szabályok megszegésének (a bennük foglalt magatartási „programnak”) a nem követése nem vezet ilyen jogi következményre (kisebb súlyú szabálysértések).

Az MI kapcsán lényeges előrebocsátani két problémát: egyrészt, a szakirodalomban nem létezik teljesen egységes definíció a mesterséges intelligencia használatára, másrészt pedig a mesterségesintelligencia-rendszerek és más algoritmikus rendszerek közötti határvonal nem mindig egyértelmű.

Ami a definíciók nehézséget illeti, a meghatározások a mesterséges intelligencia nagyon szűk értelmezésétől kezdve (például mélytanulás) a meglehetősen tág értelmezésig terjednek, amely a mesterséges intelligenciát a számítógépes rendszerek bármely felhasználásával azonosítja. Utóbbi elfogadva, MI alatt különböző technikákon alapuló különböző számítógépes alkalmazások összességét érthetjük, amelyek az emberi intelligenciával általánosan és jelenleg összefüggésbe hozott képességeket mutatnak. Ezek a technikák állhatnak formális modellekből (vagy szimbolikus rendszerekből), valamint adatvezérelt modellekből (tanulásalapú vagy esetalapú rendszerek), amelyek jellemzően statisztikai megközelítésekre támaszkodnak. Ez a meghatározás egyértelművé teszi, hogy a számítógépes rendszerek „intelligenciája” különböző formákat (pl. következtetés, tanulás) és különböző intenzitást ölthet, a meglehetősen egyszerű következtetési tevékenységektől (pl. döntési ábrák) a bonyolultabb tanulási tevékenységekig (pl. mélytanulás).^[6]

Ha mégis definiálni szeretnénk az MI-t, úgy általános megközelítésben mesterséges intelligencián olyan gépi ágenseket értünk, amelyek egy előre meghatározott vagy működés közben felmerült cél elérése érdekében

- képesek a környezetükből valamilyen módon információkat nyerni és feldolgozni,
- képesek kommunikálni a környezetükkel,
- képesek saját működésüket önállóan szabályozni és irányítani, illetve azt szükség esetén megváltoztatni,

[6] Wolswinkel, 2022, 8.

- képesek emberi beavatkozás nélkül cselekvő tevékenységet kifejteni,
- tevékenységük során a rendelkezésre álló információk alapján az elérhető legjobb eredmény elérése érdekében racionálisan cselekszenek.^[7]

Ami a mesterséges intelligenciával működő rendszerek elhatárolási problematikáját illeti, az ilyen rendszerek segítségével történő döntéshozatalt (MI-döntéshozatal) az ADM egy részhalmazának tekintjük, amely alatt itt az automatizált (számítógépes) rendszerek segítségével történő döntéshozatalt értjük. Az automatizált rendszer (vagy az MI-rendszer) hatása a döntéshozatali folyamatra, valamint a számítógép és az ember közötti kölcsönhatás alkalmazásonként eltérő lehet. Megkülönböztethetünk kizárólag automatizált rendszereken alapuló döntéshozatalt (determinatív alkalmazások) és részben automatizált rendszereken alapuló döntéshozatalt (döntéstámogató alkalmazások).^[8]

A mesterséges intelligenciáról szóló európai stratégiában szereplő „puha” uniós meghatározás szerint a mesterséges intelligencián alapuló rendszerek „olyan rendszerek, amelyek intelligens viselkedést tanúsítanak azáltal, hogy környezetüket elemzik és bizonyos fokú autonómiával lépéseket tesznek meghatározott célok elérése érdekében”, melyek lehetnek „tisztán szoftveralapúak, amelyek a virtuális világban működnek (pl. hangalapú asszisztensek, képelemző szoftverek, keresőmotorok, beszéd- és arcfelismerő rendszerek), vagy a mesterséges intelligencia hardvereszközökbe ágyazva (pl. fejlett robotok, autonóm autók, drónok vagy a tárgyak internetének alkalmazásai)”.^[9]

A mesterséges intelligencia egy alcsoportja, a gépi tanulás (ML)^[10] egy algoritmust használ arra, hogy az adatokból matematikai modellt építsen fel, ahelyett, hogy a szabályalapú rendszerekhez hasonlóan felülről lefelé építené fel az összes vonatkozó szabályt. Az ML-nek számos formája létezik, köztük a „mélytanulás”, amely nevét onnan kapta, hogy az algoritmus szerkezete több összekapcsolt rétegből áll. A bemeneti réteg tartalmazza a kiindulási adatokat, a kimeneti réteg az adott bemeneti adatokhoz tartozó eredményt állítja elő, a kettő között pedig egymáshoz kapcsolódó „csomópontokból” álló rejtett rétegek sora található. E csomópontok összekapcsolása adja a mélytanulás e formájának a „mesterséges neurális hálózat” elnevezést, utalva a biológiai neurális hálózat elképzelésére. Az algoritmusok e formái sokkal kevésbé átláthatóak, mint a szabályalapú vagy szakértői rendszerek, de vannak módszerek, amelyekkel teljesítményük értékelhető.^[11]

A jelen tanulmányban a mesterséges intelligenciát tág értelemben vizsgáljuk, melyből az következik, hogy figyelmünket nem szabad az MI legösszetettebb és legnagyobb kihívást jelentő formáira, a tanulási megközelítésekre (gépi tanulás,

[7] G. Karácsony, 2020, 20.

[8] Ezt a megkülönböztetést használják általában az ADM szabályozásában, például az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletében (GDPR). Ld. Wolswinkel, 2022, 8.

[9] Wróbel, 2022, 206.

[10] Bővebben ld. Hofmann, 2021, 3.

[11] Williams, 2022, 470.

mélytanulás) korlátozni, hanem az MI más formáira vonatkozó közigazgatási szabályokat is meg kell határoznunk.

II. BEVEZETÉS: MESTERSÉGES INTELLIGENCIA A KÖZIGAZGATÁSBAN

Az általános vélekedés szerint a mesterségesintelligencia-rendszerek képesek segíteni a döntéshozókat abban, hogy jobb döntéseket hozzanak, javítsák a hatóság elemzőképességét és fokozzák a modern kihívásoknak megfelelő kreativitást. Ez azonban csak egy nézőpont, amely inkább a közigazgatásban végzett kényelmes munkára összpontosít, bár a címzett számára magas színvonalú döntést eredményez.^[12] Az ADM közjogban való alkalmazásának szabályozása, bár még gyerekcipőben jár, máris különböző jogrendszerek eltérő megközelítéseit váltotta ki. Az Európai Unió (a továbbiakban: EU) az automatizált döntéshozatal elterjedésére és a mesterséges intelligencia térhódítására több jogalkotási aktus ajánlásával és (egy esetekben) elfogadásával reagált, amelyek közül néhány a közigazgatásra is alkalmazható.^[13]

Az Európa Tanács (a továbbiakban: ET) a 2022-es évben egy átfogó összehasonlító kutatást végzett a mesterséges intelligencia (MI vagy AI) és más, algoritmuson alapuló automatizált döntéshozatali rendszerek (ADM) közigazgatási döntéshozatalban való szerepének vizsgálatára az ET tagállamai körében. Az adatbekerést követően 24 tagállamból érkezett országjelentés, melyekből az a kép rajzolódott ki, hogy kevés olyan közigazgatási jogi jogszabály van, amely kifejezetten az ADM-rendszerek, illetve különösen az AI-rendszerek használatával foglalkozik, az erre vonatkozó konkrét jogi rendelkezések általában hiányoznak. Ez talán levezethető a közigazgatási jog azon alapfeltevéséből, hogy a közigazgatási döntéshozatalnak minden esetben meg kell felelnie bizonyos általános közigazgatási jogi elveknek, függetlenül attól, hogy automatizált döntéshozatal történik vagy sem. Ez még inkább igaz a mesterséges intelligencia döntéshozatalban történő alkalmazására, amely eddig nem kapott nagy szabályozási figyelmet. Ugyanakkor, ennek következtében, az ADM-re vagy az AI-ra vonatkozó konkrét jogszabályi rendelkezések hiányában a közigazgatási bíróságok a közigazgatási jog általános elveihez folyamodnak az ADM hatóságok általi alkalmazásának jogszerűségi felülvizsgálata során. A döntéshozatali folyamatok növekvő automatizálása jelentős nyomást gyakorol a jó közigazgatás (good administration) hagyományos garanciáira, veszélyezteti az egyéni tisztességes eljáráshoz való jogokat, és a közbizalom aláásásának kockázatát hordozza magában.^[14] Vajon indokolt-e ezen elvek újragondolása az MI- és az ADM-alkalmazások közigazga-

[12] Wróbel, 2022, 218.

[13] Hofmann, 2023, 2.; Az európai uniós jogfejlődésről bővebben ld. Puigpelat, 2023, 238-252.

[14] Sanchez-Graells, 2024, 1.

tási döntéshozatalra gyakorolt hatásának fényében?^[15] Eleget-e az automatizált döntéshozattal, illetve anélkül hozott döntéseket ugyanazon normák szerint felülvizsgálni a nyilvános döntéshozatal elszámoltathatósága érdekében?^[16]

Ahogy látjuk, az automatizálásnak a döntéshozattal alakító mértéke a részleges automatizálástól a teljes automatizálásig terjedő spektrumban fogalmazható meg, az emberi tényező azonban sehol sem elhanyagolható. Még ha van is „ember a pályán”, az ő szerepét kritikusan kell vizsgálni, ugyanis ha az automatizált folyamatokat kifejezetten csak döntéstámogató eszköznek szánják is, a döntéshozó személynek az előzetesen feldolgozott adatokra való támaszkodás kényelme miatt az automatizált folyamatok de facto hajlamosak teljes mértékben automatizáltan működni.^[17] A szakirodalomban az egyik központi kérdést a mesterséges intelligencia által hozott döntések következményeiért való felelősségvállalás jelenti: ki és milyen módon viselje a felelősséget? Az egyik felvetés szerint a mesterséges intelligencia egyfajta korlátozott jogi személyiséget kell, hogy nyerjen, míg a másik álláspont az emberi jogalany közvetlen vagy mögöttes felelősségét feltételezi a gépi döntés mögött.^[18] Az MI alkalmazása a közigazgatási döntéshozatalban még gyerekcipőben jár, az automatizált rendszerek alkalmazása általában csak egyik eleme a közigazgatási döntéshozatali folyamatnak, nem pedig az egyetlen eleme. Így jelenleg a közigazgatási jog az illetékes hatóság (emberi tisztviselő) által hozott végső döntésre összpontosít, az automatizált eszközök támogató szerepe még némileg észrevétlen marad, az azonban egyértelműen látszik, hogy az automatizált döntéshozatal nehezen egyeztethető össze az emberközpontú döntéshozatali kontextusra kidolgozott közigazgatási jogelvével.^[19]

Hogyan változnak a jó közigazgatási eljárás egyes alapelvei a technológiai kihívások következtében? A jelen tanulmány hipotézise az, hogy a jó közigazgatási eljáráshoz való jog egyes összetevői átalakulóban vannak, illetve szükségképpen módosításra szorulnak az MI alkalmazásának előretörésével, paradigmaváltásról azonban még nem beszélhetünk.^[20] A hangsúly azonban a „még”-en van, az informatika, és ezen belül az MI-alkalmazások fejlődési üteme rövidíti a változások és a paradigmatis változások közötti időt.

[15] Wolswinkel, 2022, 6.

[16] Hofmann, 2023, 8.

[17] Huggins, 2021, 1060.

[18] G. Karácsony, 2020, 31.

[19] Huggins, 2021, 1048.

[20] Természetesen ezzel ellentétes álláspont is létezik a szakirodalomban. Sanchez-Graells szerint az új paradigmában a kihívás nem (elsősorban) abban áll, hogy miként lehet a meglévő eljárási jogokat kiigazítani, mivel azoknak kevés (pragmatikai) értelmük van az azonnali (automatizált) döntéshozatal kontextusában. A döntő fontosságú az, hogy a döntéshozatal központosításának szintje és az egyes további döntések elhanyagolható határköltégei miatt a (egyedi) döntéseknek a megfelelő támogatott vagy automatizált folyamat általi elfogadását megelőző technikai-szervezeti döntések így egyszerre sok polgár jó közigazgatáshoz való jogának (és más alapvető jogainak) megsértését eredményezhetik, mindezt úgymond „egy egyszerű égerkattintással”. Ld. Sanchez-Graells, 2024, 8.

III. ELEMZÉS: MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS JÓ KÖZIGAZGATÁS

Kétségtelen, hogy a pontosság és objektivitás szempontjából nagy lehetőségeket rejt magában az a képesség, hogy az állami döntéshozatalt a még oly részletes jogi szabályozás esetén sem kizárható személyes megítélés helyett tényszerű adatokra alapozzuk. A folyamat automatizálásának képessége pedig következetesebbé, kiszámíthatóbbá és hatékonyabbá teheti a döntéshozatalt. Az ADM-re való áttérés azonban számos kihívást is felvet az ilyen rendszerek értékeléséhez szükséges mérőszámokkal, az átláthatatlansággal, a hibák skálázhatóságával, stb. kapcsolatos technikai döntések formájában. Ahhoz, hogy az ilyen rendszerek optimális használatához szükséges iránymutatást nyújtson, a közigazgatási jognak több szempontból is árnyaltabbá és fejlettebbé kell válnia.^[21]

Az ADM közjogi szabályozásának nemzetközi összehasonlító megközelítése értékes tapasztalatokat nyújthat, hiszen az egyes jogrendszerek, illetve az ilyen rendszerekben belüli egyes megoldások egyfajta „szabályozási homokozóként”^[22] működhetnek, amelyek alkalmasak a választott megközelítések előnyeinek és hátrányainak feltárására. A jelen tanulmány így az európai intézmények (különösen az Európa Tanács) és tagállami közös gyakorlat alapján kialakult jogelvekből indul ki, melyek a jó közigazgatás fogalmában kapcsolódnak össze.^[23]

A jó közigazgatáshoz való jog, mint alkotmányos eljárási alapjog^[24] felfogható egyfajta „ernyőként”,^[25] amely egy közös vezérlő elv, nevezetesen a jó közigazgatás elve köré csoportba gyűjti a különféle szabályokat. A jó közigazgatási eljáráshoz való jog magában foglal egyes, az ügyfél védelmét célzó konkrét jogokat, és így alkotnak egy általános rendszert.^[26] Ebből a rendszerből a jelen tanulmány az MI által legnagyobb hatásnak kitett elveket vizsgálja, az alábbiak szerint:^[27]

1. Jogszerűség
2. Jogegyenlőség
3. Pártatlanság
4. Arányosság
5. Átláthatóság
6. Meghallgatáshoz való jog
7. Képviselőihez való jog

[21] Williams, 2022, 493-494.

[22] Hofmann, 2023, 3.

[23] Váczi, 2014, 129-152.; Váczi, 2022, 161-170.

[24] A jelen tanulmány a jó közigazgatási eljáráshoz való jog Európa Tanács által kimunkált keretei között mutatja be a jogelvi alapokat, de fontos megjegyezni, hogy ezt az ernyőt a magyar közigazgatási jog főlé az Alaptörvény két alapjoga (az abból kifejtett egyes részjogosítványok) és a Nemzeti Hitvallás feszítik ki. Ezen magyar alkotmányos (alaptörvényi) alapelvek és alkotmányos szabályok egy későbbi tanulmányban kerülnek kifejtésre, így a jelen munkában nem térünk ki rájuk.

[25] Sanchez-Graells, 2024, 3.

[26] Bővebben ld. Bonomo, 2015, 4.

[27] A jelen tanulmány nem vizsgálja az információszabadság és az MI egyes összefüggéseit, lévén, hogy ez terjedelme és mélysége miatt egy külön kutatás tárgyát képezi.

8. Mérlegelési jog
9. Jogorvoslati jog

Előjáróban elmondható, hogy általában az ADM-rendszerek, illetve különösen az AI-rendszerek használata a közigazgatási jog különböző elveit érinti. Az ADM-rendszerek hatása a közigazgatási jog elveire jelentős részben az alkalmazott rendszertől függ. Például az átláthatósággal kapcsolatos aggályok nagyobbak lehetnek a (komplex) gépi tanulási rendszerek alkalmazása esetén, mint a szabályalapú rendszerek esetében. Így az AI-rendszerek közötti különbségeket – az ADM-rendszerek alkalmazási céljai és az alapvető jogokra gyakorolt hatásuk mellett – figyelembe kell venni az AI-rendszerek közigazgatási jogi szempontból történő szabályozásakor.^[28]

1. Jogszerűség

1. A közigazgatási hatóságoknak a jogszabálynak megfelelően kell eljárniuk. Még mérlegelési jogkörükben eljárva sem cselekedhetnek önkényesen.
2. Mindenkor eleget kell tenniük a nemzeti és a nemzetközi jog előírásainak, valamint a szervezetüket, működésüket és tevékenységüket érintő általános jogelveknek.
3. A közigazgatási hatóságok a hatáskörüket és az eljárásukat meghatározó jogszabályoknak megfelelően kell eljárniuk.
4. Csak akkor gyakorolhatják a rájuk ruházott közhatalmat, ha a megállapított tényállás és az alkalmazandó jog ezt lehetővé teszi, és csakis azon célból, amelyre kifejezetten felhatalmazták.^[29]

A jó közigazgatási eljárás alap gondolata a jogszerűség elvén nyugszik. Ezen elv értelmében a közigazgatási szerveknek azon a jogi alapon és keretek között kell eljárniuk, amelyeket a jog meghatároz számukra.^[30] A jogszerűség a legáltalánosabb értelemben azt jelenti, hogy minden személy (legyen szó akár természetes, akár jogi személyről), sőt, még a hatóságok is alá vannak vetve a jognak, azonban különböző módon. A jogszerűséget a jog által vezérelt államok (jogállamok) legalapvetőbb elvének is szokás nevezni, ezért ezen alapelv azt feltételezi, hogy az állam elismeri és gyakorlatában is betartja a jogállamiság alkotmányos elvét.

[28] Wolswinkel, 2022, 15.

[29] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozóján) 2. számú alapelv.

[30] Kanska, 2004, 299.

A jogszerűség klasszikus elvének ADM-re vetítése kapcsán két fő kérdést kell kiemelnünk:^[31]

- a. Az ADM egy adott formájának használata önmagában jogszerű-e? Bizonyos adatvédelmi szabályok^[32] kivételével ugyanis az ADM használata általában nincs kifejezetten kizárva, ami tulajdonképpen a jogalkotó hallgatólagos beleegyezésének tekinthető az automatizált rendszerek közigazgatási döntéshozatal során történő használatához.^[33]
- b. Az ADM alkalmazása mennyiben jelenti hatósági hatáskörök *de facto* delegálását, és ezáltal mennyiben sérti a végrehajtási hatáskörök átruházására vonatkozó jogi tilalmat? A teljes körű ADM e tekintetben azért lehet problematikus, mivel az a hatóság, amelyre eredetileg a közigazgatási hatáskört átruházták, már nem rendelkezik érdemi felügyelettel. Ezért az ADM alkalmazása csak akkor lehet jogszerű, ha a köztisztviselők bizonyítani tudják, hogy a döntés felett érdemi felügyeletet, a döntés meghozatalára érdemi befolyást gyakoroltak. Az úgynevezett „automatizálási előítélet” azonban nagy aggodalomra ad okot: az emberek hajlamosak megbízni a gépek által hozott döntésekben, nagyobb valószínűséggel hagyatkoznak a gépekre, és kevésbé valószínű, hogy érdemben felülvizsgálják a gépek által hozott döntéseket, mintha a döntést egy ember hozná. Ezért további jogi garanciákra lehet szükség ahhoz, hogy a döntéshozók bizonyítani tudják, hogy nem egyszerűen egy automatizált rendszer döntését hajtották végre, a megfelelő szintű emberi beavatkozás nélkül.^[34]

Ezek az indokok számos következménnyel járnak az ADM hatósági használatára, függetlenül a szóban forgó technológiától. Először is, mint fentebb említettük, fontos lesz annak biztosítása, hogy még ha

[31] Wolswinkel, 2022, 9-10.

[32] GDPR 22. cikk. Automatizált döntéshozatal egyedi ügyekben, beleértve a profilalkotást.

(1) Az érintett jogosult arra, hogy ne terjedjen ki rá az olyan, kizárólag automatizált adatkezelésen – ideértve a profilalkotást is – alapuló döntés hatálya, amely rá nézve joghatással járna vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érintené.

(2) Az (1) bekezdés nem alkalmazandó abban az esetben, ha a döntés:

- a) az érintett és az adatkezelő közötti szerződés megkötése vagy teljesítése érdekében szükséges;
- b) meghozatalát az adatkezelőre alkalmazandó olyan uniós vagy tagállami jog teszi lehetővé, amely az érintett jogainak és szabadságainak, valamint jogos érdekeinek védelmét szolgáló megfelelő intézkedéseket is megállapít; vagy
- c) az érintett kifejezett hozzájárulásán alapul.

(3) A (2) bekezdés a) és c) pontjában említett esetekben az adatkezelő köteles megfelelő intézkedéseket tenni az érintett jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek védelme érdekében, ideértve az érintettnek legalább azt a jogát, hogy az adatkezelő részéről emberi beavatkozást kérjen, álláspontját kifejezze, és a döntéssel szemben kifogást nyújtson be.

(4) A (2) bekezdésben említett döntések nem alapulhatnak a személyes adatoknak a 9. cikk (1) bekezdésében említett különleges kategóriáin, kivéve, ha a 9. cikk (2) bekezdésének a) vagy g) pontja alkalmazandó, és az érintett jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek védelme érdekében megfelelő intézkedések megtételére került sor.

[33] Williams, 2022, 473.

[34] Wolswinkel, 2022, 10.

az ADM-rendszert egy magáncég is szállítja, ez ne szüntesse meg és ne szorítsa ki a hatóság elszámoltathatóságát. Másodsor, ezek az indokok azt sugallják, hogy a döntéshozók számára nehéz lesz igazolni, hogy kizárólag algoritmusokra támaszkodjanak, abban az értelemben, hogy az emberi döntéshozó lényegében további mérlegelés nélkül követné a javasolt eredményt.^[35]

2. Jogegyenlőség

A közigazgatási hatóságoknak a jogegyenlőség elvével összhangban kell eljárniuk. Az azonos helyzetben lévő természetes személyekkel azonos módon kell bánniuk, és tilos bármilyenfajta különbségtétel többek között nem, faj, származás, vallásos vagy egyéb más meggyőződés alapján. Bármilyen eljárásbeli különbségtételt objektíve meg kell indokolni.^[36]

A közigazgatási hatóság mérlegelési jogkörének gyakorlása során a hátrányos megkülönböztetés elkerülésével, az egyenlőség elvének megtartásával jár el.^[37]

A jogegyenlőség célja a tisztességtelen megkülönböztetés megakadályozása annak biztosításával, hogy a *de facto* vagy *de jure* azonos helyzetben lévő személyeket azonos módon kezeljék az adott mérlegelési jogkör gyakorlása során. Amennyiben a bánásmódbeli különbségtétel észszerű alapokon nyugszik, azaz tárgyilagosan igazolható a követendő cél szempontjából, úgy nem beszélhetünk a jogegyenlőség elvének sérelméről. Hátrányos megkülönböztetés csupán abban az esetben következik be, ha az eltérő bánásmód a kitűzött eszköz céljára vagy következményére tekintettel nem igazolható.^[38] A jogegyenlőséget első megközelítésben akként határozhatjuk meg, hogy az objektíve azonos jogeseteket azonos módon kell megoldani, és amikor az esetek objektíve különböznek, akkor a döntéseknek is ennek megfelelően kell különbözniük. Mindazonáltal, a jogelv nem jelenti azt, hogy a közigazgatási hatóságoknak ne kellene minden egyes ügyet az alkalmazandó jog fényében tüzetesen és tisztességesen megvizsgálniuk. A jogszabályok nem épülhetnek fel úgy, hogy megátolják a közigazgatási szerveket abban, hogy minden egyes ügyet annak körülményeinek megfelelő módon vizsgáljanak. Ugyanakkor néhány korlátozás is kapcsolódik a jogelvhöz, mindenekelőtt a jogegyenlőség nem használható fel egy jogellenes gyakorlat minél szélesebb körben való alkalmazásának elősegí-

[35] Williams, 2022, 488-489.

[36] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozóján) 3. számú alapelv.

[37] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (80) 2 számú ajánlása a közigazgatási hatóságok mérlegelési jogkörének gyakorlásáról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1980. március 11.-én a Miniszteri Megbízottak 316. találkozóján) 3. számú alapelv.

[38] Schwarze, 2004, 973.

tésére. Az ügyintézésben tapasztalható azon eltérések, amelyek a mérlegelési jogkör alkalmazása körében bekövetkező jogalkalmazói gyakorlat változásából fakadnak, önmagukban nem jelenthetik az elv megsértését.^[39]

Hogyan biztosítható, hogy az alkalmazott rendszerek ne alkalmazzanak megkülönböztetést bizonyos embercsoportok ellen, és a tilalmazott kritériumokat ne használják megkülönböztető tényezőként?^[40] Az ADM-technológia az adatok elemzése során olyan programozásra támaszkodhat, amelynek eredményeképpen az egyének csoportjait közös jellemzők alapján különböző kategóriákba sorolják, hogy a döntéseket egy adott csoporthoz való tartozásuk alapján hozzák meg.^[41]

Az ADM-mel kapcsolatosan gyakran vitatott téma az elfogultság és a hátrányos megkülönböztetés kiemelt kockázata. Ez a kockázat különösen markáns lehet a gépi tanulási rendszerek esetében, ahol az algoritmusban használt különböző tényezők relatív súlyát nem lehet előre meghatározni, és ahol az algoritmus bemenetétől szolgáló adatok torzítottak lehetnek. Az algoritmus ezután meghatározza, hogy mely tényezők fontosak a megkülönböztetéshez, de ezek a tényezők ismeretlenek, jogilag irrelevánsak vagy végső esetben akár tiltottak is lehetnek. Problémát jelent, hogy az önálló tanulásra képes algoritmusok a többségi társadalomról szóló adatokat veszik alapul a tanulási folyamat során, és így a fejlesztők akarata ellenére elfogultságot fejlesztenek ki a többséghez tartozók irányába, amit aztán az öntanulási folyamat tovább erősít, ha nincsen olyan mechanizmus, ami a kisebbségi adatokra irányítaná a gép figyelmét.^[42] Az ADM-rendszerek túlságosan összetettek lehetnek ahhoz, hogy az egyének teljes mértékben megértsék belső működésüket, azonban ahol a gépi tanulási alkalmazások az embereket közös jellemzőkkel rendelkező csoportokként kategorizálják, ott a közigazgatási döntéshozatalnak figyelembe kell vennie az egyének sajátosságait.^[43]

3. Pártatlanság

A közigazgatási hatóságok a pártatlanság követelményének megfelelően kötelesek eljárni. Objektív módon, elfogulatlanul, csupán a releváns tényeket szabad figyelembe venniük. Biztosítaniuk kell továbbá azt, hogy köztisztviselőik

[39] Ezen jogelvhöz kapcsolódóan kell említést tennünk a törvényes célnak való megfelelés elvéről, amely azt fejezi ki, hogy a közhatalom kizárólag a vonatkozó jogszabályokban előírt célok elérése érdekében gyakorolható, semmiféle helytelen cél nem vezérelheti a közigazgatási szervet a közigazgatási döntés meghozatalakor. A jogszabály pontos célja, a törvényes cél vagy a norma preambulumban, vagy – gyakrabban – a miniszteri indokolásban kerül feltüntetésre, ám az is megeshet, hogy csupán a jogszabály rendelkezéseiből vezethető le.

[40] Hofmann, 2023, 9.

[41] Hofmann, 2021, 25.

[42] G. Karácsony, 2020, 41.

[43] Wolswinkel, 2022, 11.

kötelességüket pártatlanul, személyes meggyőződésükre és érdekeikre tekintet nélkül végezzék.^[44]

A pártatlanság elve a közigazgatás intézményi oldalára és a végrehajtó hatalom gyakorlásának objektív feltételeire koncentrál. A pártatlanság európai szinten mára a közigazgatási jog vezető követelményévé vált, különös jelentőséggel bír azokban az esetekben, amikor a közigazgatás diszkrecionális jogkörében jár el, és ezáltal a bírósági felülvizsgálat mozgástere némiképp beszűkül.^[45]

Az elv értelmében a közigazgatási aktus meghozatala során minden, az ügy szempontjából lényeges tényezőt figyelembe kell venni, még hozzá mindegyiket a kellő súllyal, azon elemeket pedig, amelyek irrelevánsak, ki kell zárni a vizsgálódásból. A közigazgatási döntésre nem gyakorolhat semmiféle hatást sem a döntéshozó személyes érdeke, sem pedig valamely előítélete. Az elfogultságnak még a látszatát is kerülni kell.^[46] A pártatlanság követelménye egyrészt szubjektív pártatlanságot foglal magában, amennyiben az érintett intézmény egyetlen felelős tagja sem lehet elfogult vagy személyesen elfogult, másrészt objektív pártatlanságot, amennyiben elegendő garanciának kell lennie ahhoz, hogy kizárja az érintett intézmény elfogultságára vonatkozó bármely jogos kétséget.^[47]

Az automatizálás új elfogultsági kockázatokat is teremt, amelyeket nehéz összeegyeztetni a doktrínával. Az automatizált rendszerek feltételezett előnye, hogy csökkentik az emberi elfogultság, előítélet és hiba lehetőségét, különösen a nem diszkrecionális, tömeges tranzakciókkal kapcsolatban feladatok esetében. E potenciális előnyök mellett az ADM-hez bizonyos elfogultsági kockázatok is társulnak, melyek származhatnak egyrészt az automatizált döntések alapjául szolgáló adatokban vagy kódokban lévő torzításokból, másrészt pedig abból, hogy az emberek hajlamosak az automatizált kimeneteknek engedelmesskedni.^[48] Mivel a közigazgatási jog olyan helyzetekkel foglalkozik, amikor egy hatóság irreleváns megfontolások alapján járt el, vagy elmulasztotta figyelembe venni a releváns megfontolásokat, és ezáltal hatáskörén túl (*ultra vires*) járt el, ez a doktrína következményekkel járhat az MI-rendszerekben használt bemeneti adatok értékelésére nézve, mivel a bemenet és a kimenet közötti korreláció nem feltétlenül jelent oksági bizonyítékot.^[49] A relevancia kérdése valószínűleg két lehetséges szakaszban merül fel: először is, amikor az emberi döntéshozóknak kell megállapítania, hogy az ADM-rendszer által végzett meghatározás eredményének mekkora relevanciát kell tulajdonítania, másodsor pedig, mivel maga az ADM-rendszer különböző tényezőket vesz figyelembe a meghatározás elkészí-

[44] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozóján) 4. számú alapelv.

[45] Schwarze, 2003, 66.

[46] Kézikönyv, 13.

[47] Wróbel, 2022, 215.

[48] Huggins, 2021, 1065.

[49] Wolswinkel, 2022, 11.

tésekor, akár az embernek adja át, akár saját maga hajtja végre. Ez azt mutatja, hogy a jognak sikeres, világos és biztos leírásra van szüksége arról, hogy a különböző körülmények között mi a releváns és mi nem az.^[50]

4. Arányosság

A közigazgatási szervek az arányosság elvével összhangban kötelesek eljárni. Csak akkor alkalmazhatnak a természetes személyek jogaira és érdekeire kiható eszközöket, amikor ténylegesen szükséges, és csak addig a határig, amíg az a követendő cél eléréséhez szükséges. Mérlegelési jogkörük gyakorlása során megfelelő egyensúlyban kell tartaniuk a természetes személyek jogait és érdekeit, továbbá az őket kedvezőtlenül érintő közigazgatási döntéseket és az általuk követett célt. Az általuk alkalmazott intézkedések soha nem lehetnek eltúlzottak.^[51]

A közigazgatási hatóság mérlegelési jogkörének gyakorlása során megfelelő egyensúlyt tart fenn a döntése által az érintett személyek jogai, szabadságai vagy érdekei tekintetében esetlegesen okozott hátrányos hatások, valamint a kitűzött cél között.^[52]

Az arányosság elve a közigazgatási anyagi jogra vonatkozó alapelv, mely hagyományosan a közigazgatási hatóságoknak az állampolgárok magánszférájába való beavatkozása elé állít korlátot. Az Európa Tanács nézőpontja szerint az arányosság elve magában foglalja egyrészt azt, hogy a felhasznált eszközöknek összemérhetőnek kell lenniük a követendő célokkal, másrészt pedig azt, hogy az intézkedéseknek megfelelő arányt kell teremteniük a közérdek és az érintettek magánérdeke között azért, hogy elkerülhető legyen a természetes személyek jogaiba és érdekeibe történő felesleges beavatkozás. Észszerű kapcsolatnak kell fennállnia a kiválasztott eszköz és a követendő cél között, ami azt jelenti, hogy az állampolgárok jogai bármiféle korlátozásának nem csupán megfelelőnek kell lennie a jogalkotó által kitűzött cél eléréséhez, hanem az is szükséges, hogy ez a cél nem valósítható meg más, olyan módon, amely kisebb mértékű korlátozást jelentene az egyéni jogokra és érdekekre. Ezen túlmenően, a természetes személyekre rótt teher észszerű kapcsolatban kell, hogy legyen azon előnnyel, amelyet a természetes személyek és a társadalom húz az aktusból. Az elv megsértése akkor következik be, ha az egyénnek okozott hátrány nincsen arányban a szóban forgó kérdés fontosságával.^[53]

[50] Williams, 2022, 486.

[51] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozásán) 5. számú alapelv.

[52] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (80) 2 számú ajánlása a közigazgatási hatóságok mérlegelési jogkörének gyakorlásáról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1980. március 11.-én a Miniszteri Megbízottak 316. találkozásán) 4. számú alapelv.

[53] Kézikönyv, 13.

Az arányosság elve az ADM kapcsán megköveteli, hogy a döntéshozatal során a releváns tények figyelembevétele érdekében a rendelkezésre álló adatvezérelt lehetőségeket használják fel a döntéshozatal során.^[54] Felmerül a kérdés, hogy az ADM-rendszerek támogató szerepkörbe szorítása adott esetben jobb lehet-e, mint emberi beavatkozás nélkül, teljesen ADM-re támaszkodni. Jól ismert, hogy az arányosság „szükségesség” szempontja lényegében azt a kérdést teszi fel, hogy egy díó feltöréséhez a nagykalapács-e a legmegfelelőbb eszköz. Az ADM kiválasztásának egyik kulcskérdése tehát az, hogy az ADM valóban ilyen kalapács-e, és hogy például a kibővített döntéshozatal nem lett volna-e jobb, mint a teljes ADM.^[55] Ezen elv itt összefügg több más alapelvvel, hiszen az arányosság elvéhez tartozó méltányos mérlegelés során az ADM előnyeit mérlegelni kell a hatásaival és lehetséges hátrányaival szemben, mint például az átláthatóság esetleges hiánya vagy egyes csoportokra gyakorolt esetleges káros hatása.^[56] Hiszen ha egy ADM pl. diszkriminatív, akkor minden valószínűség szerint az arányosság szempontjából sem lesz szükséges. Ha egy csoportot nem szükséges ilyen hátrányos módon kezelni, hogyan lehet ez szükséges egy másik csoport esetében?^[57]

5. Átláthatóság

A közigazgatási szerveknek az átláthatóság elvével összhangban kell eljárniuk. Biztosítaniuk kell, hogy a természetes személyek megfelelő módon tájékoztatva legyenek a közigazgatási szervek döntéseiről és intézkedéseiről, amely a hivatalos dokumentumok közzétételét is magában foglalhatja. A személyes adatok védelmére vonatkozó szabályok alkalmazása során tiszteletben kell tartani a hivatalos iratokhoz való hozzáféréshez fűződő jogot. Az átláthatóság elve ugyanakkor nem érintheti hátrányosan a jog által védett titkokat.^[58]

Az átláthatóság elve általánosan alkalmazandó alapelv valamennyi intézmény számára, mind a jogalkotó, mind pedig a jogalkalmazó szerveknek a lehető legnyitottabban kell végezniük munkájukat, hozzáférést biztosítva a társadalom számára a döntéshozatali folyamatokhoz. Jogosultságként történő megfogalmazásakor többnyire a hivatalos iratokhoz való hozzáféréssel rokonítják, mely által az egyén lényegesen nagyobb szerepet képes játszani a jogalkotási és közigazgatási eljárásokban.^[59] Az elv alapján szükséges, hogy – bizonyos elkerülhe-

[54] Hofmann, 2021, 13.

[55] Williams, 2022, 492.

[56] Wolswinkel, 2022, 12.

[57] Williams, 2022, 493.

[58] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozóján) 10. számú alapelv.

[59] Bignami, 2004, 68.

tetlen korlátozásoknak alávetve – a társadalom hozzáférhessen azon adatokhoz, amelyet a közigazgatási hatóságok kezelnek döntéseik meghozatala céljából, hiszen az ilyesfajta nyitottság lehetőséget ad a közösség közigazgatásba vetett bizalmának megerősítésére. Az átláthatóság elve – azon belül is az információszolgáltatás kötelezettsége – szorosan kötődik a meghallgatáshoz való joghoz. Az utóbbi értelmében a közigazgatás köteles ellátni az érintetteket a birtokában lévő és őket érintő információval, és egyúttal lehetőséget kell nekik adni az ezzel kapcsolatos észrevételeik kifejtésére.^[60] Ahhoz tehát, hogy egy személy éljen a nyilatkozattételi jogával, elérhetővé kell tenni számára a közigazgatás által kezelt adatokat, a dokumentumokhoz való hozzáférés joga tehát szintén az átláthatóság elvével rokon.^[61]

Az átláthatóság az ADM-hez használt számítógépes program alapvető működésének és funkcióinak megmagyarázhatóságát jelenti.^[62] Az MI bizonyos jellemzői, mint például egyes algoritmusok átláthatatlansága, amely megnehezíti az ok-okozati összefüggések vizsgálatát, különleges és potenciálisan magas kockázatot jelentenek az alapvető jogokra nézve. Például gyakran nem lehet meghatározni, hogy egy mesterségesintelligencia-rendszer miért jutott egy adott eredményre, melynek következtében nehéz lehet annak értékelése és bizonyítása, hogy valakit igazságtalanul hátrányos helyzetbe hoztak-e ezek a rendszerek.^[63] A rendszerszintű átláthatóságnak ki kell terjednie az olyan kérdésekre, mint például, hogy milyen információkat vesznek figyelembe a döntéshozatalban, hogyan választják ki az inputot, és hogyan vezet annak értékelése a döntéshozatali javaslatához.^[64]

Talán szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy minél nagyobb rálátással rendelkeznek az egyének a róluk szóló döntéseket hozó mesterségesintelligencia-modellre, annál magabiztosabban lépnek kapcsolatba ezekkel a rendszerekkel, és annál inkább bíznak azok használatában.^[65] Az ADM összefüggésében az átláthatósági követelmények általában mind az adatokra, mind az algoritmusra vonatkoznak. Az, hogy mennyire lehetséges magának a modellnek az átláthatósága, az alkalmazott mesterségesintelligencia-rendszerrel függ: míg a hagyományos szabályalapú rendszerek mögöttes modellje viszonylag könnyen felfedhető, a gépi tanulási modellek belső működésének magyarázata nehezebb kihívást jelenthet. Itt két külön elvet kell kiemelnünk: az eljárás elején a tájékoztatáshoz való jogot (a kérelmező azon jogát, hogy tájékoztatást kapjon a megindult eljárásról), valamint az eljárás végén a hatóság indokolási kötelezettségét a döntés kapcsán.^[66] Létfontosságú, hogy az emberek megértsék az automatizált döntések vagy a

[60] Fortsakis, 2005, 209.

[61] Cananea, 2004, 214.; Schwarze, 2004, 92.

[62] Hofmann, 2021, 18.

[63] Wróbel, 2022, 211.

[64] Hofmann, 2021, 29.

[65] Williams, 2022, 480.

[66] Wolswinkel, 2022, 12.

mesterséges intelligenciát alkalmazó rendszer eredményei által támogatott emberi döntések kimenetelének okait. Ha a döntés nem olyan volt, mint amelyet ők akartak vagy vártak, ez lehetővé teszi számukra annak értékelését, hogy szerintük a döntés indoklása hibás. Ha meg kívánják támaszítani a döntést, az érvelés ismerete segíti őket abban, hogy koherens érveket fogalmazzanak meg arra vonatkozóan, hogy miért gondolják, hogy ez a helyzet.^[67]

Az érintett tájékoztatása az ADM alkalmazásáról a GDPR szerint is kötelező, a rendelet értelmében az adatkezelő köteles tájékoztatni az érintettet az automatizált döntéshozatal tényéről, ideértve a profilalkotást is, valamint az alkalmazott logikáról, továbbá érthető információval kell szolgálnia, hogy az ilyen adatkezelés milyen jelentőséggel és az érintettre nézve milyen várható következményekkel bír.^[68] Kérdéses ugyanakkor, hogy pontosan mit is jelent az alkalmazott logikáról szóló érdemi információ. Ez a rendelkezés teljes körű magyarázathoz biztosít jogot, ami korlátozná az átláthatatlanabb módon működő ML használatának lehetőségét, vagy pedig az információhoz való hozzáférés joga csak a rendszer működésének előzetes magyarázatát biztosítja? Esetleg az elvet funkcionálisan és rugalmasan kell értelmezni, és legalábbis lehetővé kell tennie az érintettek számára, hogy gyakorolhassák az általános adatvédelmi rendelet és az emberi jogok alapján biztosított jogaikat? A rendelkezésre bocsátott információknak kellően átfogónak kell lenniük ahhoz, hogy az érintett megértse a döntés okait?^[69]

A döntéshozatali folyamatban közvetlenül részt vevő személyekkel szembeni átláthatósági követelmények mellett egy további kérdés, hogy engedélyezni kell-e a szoftverködhez való hozzáférést. Ezt a kérdést tovább bonyolítja, hogy egyes ADM-rendszereket magáncégek fejlesztettek ki, amelyek szellemi tulajdonjogaikra támaszkodnak, és így ellenezhetik a szoftverköd közzétételét.^[70] Az ADM az eljárás automatizált lépéseit azonosító szoftverrendszer programozására támaszkodik. A közjogban felmerül a kérdés, hogy miként kell meghatározni az ilyen szoftver jogi jellemzőit, amely egy hivatalos döntéshozatali eljárásba integrált eszközzé válik. A szoftver szükségességének meghatározása, a rendszer alapjául szolgáló szoftvereszköz programozása és a döntéshozatali eljárás belüli szerepének meghatározása tehát döntő elemei az ennek alapján meghozandó egyedi döntések automatizálásának. A szoftverrendszer azonosítását tehát meg kell különböztetni az automatizált rendszer segítségével történő döntéshozatali tényleges folyamatától.^[71]

[67] Williams, 2022, 482.

[68] GDPR 13. cikk (2) bekezdés f) pontja.

[69] Williams, 2022, 475.

[70] Wolswinkel, 2022, 12.; Williams, 2022, 488.

[71] Hofmann, 2023, 6.

6. Meghallgatáshoz való jog

Az olyan közigazgatási döntésekkel kapcsolatosan, amelyek hátrányosan érinthetik az egyén jogait, szabadságait vagy érdekeit, az érintett személynek jogában áll tényeket és érveket felhozni, továbbá meghatározott esetekben bizonyítékokat előterjeszteni, amelyeket aztán a közigazgatási hatóságnak figyelembe kell vennie. Meghatározott esetekben az érintett személyt megfelelő időben és az ügy jellegének megfelelő módon tájékoztatni kell az előző bekezdésben foglalt jogairól.^[72]

Amennyiben egy közigazgatási szerv olyan egyedi döntést kíván hozni, amely közvetlenül és hátrányosan érinti a természetes személy jogát, és a személynek nincsen lehetősége az ezzel kapcsolatos nézeti kifejtésére, akkor az egyénnek jogában áll – kivéve, ha ez az ügy természetéből fakadóan szükségtelen – nézeti kifejtésére észszerű időn belül és a belső jog által meghatározott módon, szükség esetén a választásának megfelelő személyen keresztül.^[73]

A meghallgatáshoz való jog minden személynek lehetőséget biztosít arra, hogy a közigazgatási eljárás során és minden olyan határozat meghozatala előtt, amely hátrányosan érintheti az érdekeit, ténylegesen ismertesse álláspontját.^[74] A jogelv biztosítja az érintett személyek számára, hogy tényeket, érveket vagy bizonyítékokat terjesszenek elő. A jognak két észszerű alapja van: egyrészt az egyén tisztességes eljáráshoz való jogának része olyan ügyekben, amelyeket a közigazgatási hatóság kezdeményez és amelyek érintik az egyén jogait, érdekeit vagy szabadságát, másrészt pedig lehetővé teszi a közigazgatási hatóság számára, hogy a lehető legjobb döntést hozza meg, azaz olyan határozatot, amely a tények és érvek megfelelő és kiegyensúlyozott értékelésén alapul. Ebből is láthatóan, a meghallgatáshoz való jog kettős célra irányul: egyfelől természetesen az állampolgárok jogvédelmét szolgálja, másrészt azonban biztosítja, hogy a hatóság a lehető legteljesebb körűben birtokában legyen mindazon tényeknek és körülményeknek, melyek relevánsak lehetnek az ügy szempontjából, és ezáltal a legkedvezőbb döntés születhet.^[75] Azokban az esetekben, ahol a meghozandó döntés az érintett személy által igényelt jogosultság megadására irányul, a meghallgatáshoz való jogot nem feltétlenül kell biztosítani. Az azonban nincsen meghatározva, hogy az érintett személy számára az eljárás mely szakaszában kell garantálni a tények, érvek vagy bizonyítékok előterjesztésének jogát. Mindazonáltal, az elv hatékonyságát biztosítandó, gondoskodni kell arról, hogy a közigazgatási hatóság figyelembe vegye

[72] Az Európa Tanács (77) 31 számú határozata az egyén védelméről a közigazgatási szervek aktusával kapcsolatosan (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1977. szeptember 28.-án a Miniszteri Megbízottak 275. találkozásán) I. számú alapelv.

[73] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (2007) 7 számú ajánlása a jó közigazgatásról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2007. június 20.-án a Miniszteri Megbízottak 999. találkozásán) 14. számú alapelv.

[74] Wróbel, 2022, 215.

[75] De La Serre, 2006, 229.

az érintett személy által előadott tényeket, érveket és bizonyítékokat a meghallgatáshoz való jog értelmében.

Amennyiben a mesterségesintelligencia-rendszereket csupán következtetések levonására használják, amelyek az emberi tisztviselők által hozott döntések egyik alapját képezik, a meghallgatáshoz való jog könnyen beépíthető a döntéshozatali folyamatba (bár garanciák szükségesek arra, hogy az emberi tényező ténylegesen részt vesz a döntéshozatalban). A teljesen automatizált döntések tekintetében már több aggodalomra van ok, mivel úgy tűnik, hogy ez megtagadja az egyének meghallgatáshoz való jogát. Mindazonáltal vitatott, hogy az ADM-rendszerek pontossága ellensúlyozhatja-e a döntést megelőző meghallgatás szükségességét.^[76]

7. Képviselőhez való jog

Az érintett személyt a közigazgatási eljárás során megilleti a támogatás és a képviselet joga.^[77]

A képviselet intézménye mögött az ügyfél eljárási szereplésének kérdése húzódik meg, vagyis, hogy minden jogviszonyban, minden ügyféli jogát magának kell-e gyakorolnia, vagy erre mást is igénybe vehet, illetve miképpen vehetnek részt az eljárásban azok a jogalanyok (szervezetek), akik helyett mindig más természetes személyek járnak el.^[78] Az eljárási képviselet rendeltetése tehát az, hogy valaki egy másik személy nevében és érdekében a hatóság előtt eljárjon, méghozzá akként, hogy elősegítse az általa képviselt személy eljárási jogainak érvényesülését. Az alapelv célja annak lehetővé tétele az érintett személy számára, hogy jogilag segítsék, illetőleg képviseljék a közigazgatási eljárásban. Ez természetesen azt is magában foglalja, hogy a személynek kívánsága szerint joga van személyesen is eljárni ügyében. Megjegyzendő, hogy az alapelv nem szól a támogatás vagy képviselet konkrét körülményeiről, azaz a jogi képviselő képzettségéről vagy egyéb feltételekről. Szintén nem foglalkozik az ingyenes jogi segítségnyújtással, vagyis a közigazgatási hatóság előtti eljárással kapcsolatos segítség és tanácsadás kérdésével.^[79]

Az ADM (vélt) összetettsége miatt gyakran felmerül a kérdés, hogy miként biztosítható a hatóságok és a polgárok közötti fegyveregyenlőség, mivel kevés polgár rendelkezik olyan matematikai és elemzői képességgel, hogy segítség nélkül elvégezze egy ADM-rendszer vizsgálatát. Ezért lehetséges, hogy az ADM

[76] Wolswinkel, 2022, 14.

[77] Az Európa Tanács (77) 31 számú határozata az egyén védelméről a közigazgatási szervek aktusával kapcsolatosan (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1977. szeptember 28.-án a Miniszteri Megbízottak 275. találkozóján) III. számú alapelv.

[78] Patyi, 2009, 167.

[79] Az Európai Unió jogában az Európai Bíróság több ítéletében is rámutatott az elv fontosságára, döntései értelmében a védelemhez való jog lényeges a közigazgatási eljárásban is. Case 32/63, *Alvis v. Commission*, 1963 E.C.R. 97. Hivatkozik rá: Franchini, 2004, 189.

szükségessé teheti egy semleges és független statisztikai szakértőkből álló testület létrehozását, amely felügyeletet és felülvizsgálatot biztosít, vagy egy előzetes szabályalkotási folyamatot, amelyet egy szakértői tanácsadó bizottság tájékoztat, vagy amelyet szakértői felülvizsgálati eljárásnak vetnek alá. A fegyverek egyenlősége szempontjából az is kérdéses, hogy valóban az átláthatóság-e a megoldás a versenyfeltételek kiegyenlítésére („átláthatósági tévhit”), vagy más elszámoltathatósági mechanizmusok ugyanolyan fontosak, és ezért inkább ezeket kell erősíteni.^[80]

8. Mérlegelési jog

A közigazgatási hatóság mérlegelési jogkörének gyakorlása során az általános közigazgatási irányelveket következetesen alkalmazza, szem előtt tartva ezzel egyidejűleg az adott ügy konkrét körülményeit.^[81]

A tökéletes igazságosság nem tökéletes szabályok, hanem sokkal inkább tökéletes mérlegelés útján valósítható meg, amikor is a jogalkalmazó szerv (nevében és jogkörében eljáró természetes személy) alaposan és mindenre ügyelve vizsgálja meg az adott egyedi szituációt, nem pedig mechanikusan alkalmazza valamennyire nézve a meghozott jogszabályokat. A mérlegelés tökéletesnek tűnő eszköze sajnálatos módon az emberi tökéletlenség révén válik megkérdőjelezhetővé, akik részrehajlóan, észszerűtlenül és egyéb más, helytelen módokon alkalmazják. A közigazgatási jog egyre inkább a mérlegeléstől az írott jog irányába haladás területként írható le az idők folyamán. Ahogyan a társadalmi valóság felvet egy új problémát, az első, legmegfelelőbb lépés egy megfelelő mérlegelési jogkörrel felruházott hatóság létrehozása lenne, amely rugalmas, gyorsan képes reagálni, egyszóval vészhelyzet esetére tökéletes. Ahogyan azonban a mérlegelés hibái felszínre kerülnek, a hangsúly egyre inkább a jogalkotás irányába tolódik, a minta tehát a következőképpen írható le: a feladat gyors elvégzése mérlegelés útján, majd a mérlegelés lehetséges veszélyeitől óvva az állampolgárokat, szabályalkotás.^[82]

Érdemi mérlegelésről (tényleges mérlegelés) akkor beszélhetünk, ha egy jogszabály hipotézisében, illetve jogkövetkezményében biztosított alternatívák közül lehetséges választani, melynek eredményeként többféle, egyaránt jogszerű, azonban célszerűségi fokában eltérő döntés születhet.^[83] A választás magában foglalja a köz- és magánérdek mérlegelését jogon kívüli értékek felhasználásával, annak érdekében, hogy létrehozzanak egy – törvény által meg nem határo-

[80] Wolswinkel, 2022, 14.

[81] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (80) 2 számú ajánlása a közigazgatási hatóságok mérlegelési jogkörének gyakorlásáról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 1980. március 11.-én a Miniszteri Megbízottak 316. találkozásán) 6. számú alapelv.

[82] Shapiro, 1996, 31.

[83] Patyi, 2017, 168.

zott – általános érdeket. A döntés maga nem tekinthető ezáltal joginak, a közigazgatási jog mindazonáltal – az egyén védelme érdekében – biztosítani köteles a jogvédelmet az ilyen döntések vonatkozásában is.^[84]

A vizsgált témánk szempontjából legfontosabb kérdés, hogy az ADM elfogadása és alkalmazása eredményezheti-e a mérlegelési jogkör teljes korlátozását. Az MI-rendszereken belül a gépi tanulási rendszerek nem lehetnek alkalmasak olyan döntések meghozatalára, ahol a mérlegelési jogköröket eseti alapon kell gyakorolni, vagy más olyan helyzetekben, ahol kivételeket kell engedélyezni. Az ADM egyrészt fontos eszköz lehet a közigazgatási döntéshozatal következetességének javítására, másrésztől azonban a kizárólag a következetességre való összpontosítás negatív hatással is lehet a személyre szabott döntések elérésére.^[85]

9. Jogorvoslati jog

A bírósági felülvizsgálat lehetősége rendelkezésre kell, hogy álljon a természetes és jogi személyek számára a jogaikat vagy jogos érdekeiket közvetlenül érintő közigazgatási aktusok vonatkozásában. A tagállamoknak azt is vizsgálniuk kell, hogy a bírósághoz fordulás joga megillethe-e szervezeteket és más, közösségi vagy társadalmi érdek védelmére szerveződött személyeket vagy testületeket.^[86]

Ideális esetben a jó közigazgatás megvalósul a fenti alapelvek érvényesülése útján, ugyanakkor – reálisan gondolkodva – gondolni kell arra is, ha ez véletlenül mégsem történik meg, tehát gondoskodni szükséges a megfelelő eljárás követelményének meghiúsulása esetén alkalmazandó ellenőrzési és szankciós eszközökről is. A jogorvoslati lehetőség azt hivatott szolgálni, hogy a közigazgatás rá legyen kényszerítve az eljárási szabályok betartására, ellenkező esetben a döntés megsemmisítésre kerül, így a bíróságok közvetett úton biztosítják a jó közigazgatási eljárás érvényesítését, a hatalmi ágak elválasztásának maximális figyelembe vétele mellett. A bírósági vizsgálat többféleképpen folyhat, az idők során azonban egyre inkább meghaladottá vált azon felfogás, mely szerint elsőbbséget élvez az ügy eljárásjogi vizsgálata, és amennyiben ilyen jellegű hibára vagy hiányosságra derül fény, úgy érdemben a bíróság már nem is vizsgálja a döntést. Ez a megoldás azonban egyre inkább az állampolgárok ellenszenvét váltja ki, mivel így nem remélhetnek hatékony jogvédelmet a bíróságoktól, hiszen úgy érezhetik, hogy ügyük érdekében nem történik előrelépés a bírósági felülvizsgálat által.^[87]

[84] Solé, 2005, 553.

[85] Wolswinkel, 2022, 10.

[86] Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2004) 20 számú ajánlása a közigazgatási döntések bírósági felülvizsgálatáról (Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2004. december 15.-én a Miniszteri Megbízottak 909. találkozáján) 2. számú alapelv.

[87] Solé, 2002, 1519-1520.

Az MI és a jogorvoslathoz való jog kapcsolata vonatkozásában hangsúlyozni szükséges, hogy míg a bíróságok mindezügyig az érvényes döntés kritériumaként az emberi szellemi folyamatot hangsúlyozták, számos automatizált döntés korlátozott emberi közreműködéssel vagy anélkül születik.^[88] Az ADM esetében a közigazgatási jognak el kellene mozdulnia az elszámoltathatóság erősebb formái felé az érdemi felülvizsgálat tekintetében. Az átláthatóság itt is releváns, mivel a bíróságoknak képesnek kell lenniük az ADM-rendszerek és az azok alapján hozott döntések felülvizsgálatára, az ADM alkalmazásával hozott egyedi döntések megfelelő értékeléséhez szükség lehet az ADM alapjául szolgáló tágabb folyamatok és döntések némelyikének értékelésére is. Ez ugyanakkor problémás lehet, mivel a bírósági felülvizsgálat rendszere általában az egyedi döntések felülvizsgálatára van szabva.^[89] Az egyedi esetek *ad hoc* bírói mérlegelése vitathatatlanul alkalmatlan a rendszerszintű kérdések kezelésére, ami hangsúlyozza a szabályozási reform szükségességét, másrésztől azonban megfelelő egyensúlyt kell teremteni a doktrinális fejlődés és a jogi stabilitás és kiszámíthatóság szükségessége között.^[90] Valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a bíróságok a jövőben arra lesznek hivatottak, hogy felülvizsgálják az ADM választását, alkalmazásának mértékét, és különösen az ADM egy bizonyos formájának választását egy másikhoz képest, hogy megfelelt-e a tisztességes eljárás követelményének.^[91] Egyes angolszász országokban, ahol a hatásköri szabályok lehetővé teszik, javaslatként merül fel, hogy a hibásan kódolt automatizált rendszerekből eredő károk elkerülése érdekében a bíróságok számára olyan jogosultságot biztosítsanak, mely alapján az automatizált rendszerbe kódolt jogszabály értelmezésének helyességére vonatkozó proaktív bírói tanácsadás még a rendszer bevezetése előtt rendelkezésre állna.^[92] Hazánkban a bíróságok alkotmányos feladatával ez a megoldás nem állna összhangban, az erre irányuló alkotmánybírói eljárás megvalósítható lehetne egyfajta előzetes normakontroll-határkör által, azonban egy ilyen irányú gondolkodás még számos kérdőjelet tartalmaz.

Alapvető kérdés továbbá, hogy a bíróság nevében ítélező egyes vagy társas bíró, azaz az ember, mennyire és mennyiben lesz (lehet) képes az algoritmus által „hozott” döntés teljes körű bírósági felülvizsgálatára. Vajon ez a képességi korlát vagy hiány nem vezethet-e a közigazgatási bíráskodás jelentéktelenné válásához, az pedig az egész közigazgatási jog alkotmányossága megkérdőjelezéséhez? Ezen kérdések jelenleg még távolinak tűnnek és messzire vezethetnek, azonban a rájuk adható válaszok alapjaiban határozhatják meg az MI térnyerésével (ennek megengedhetőségével) kapcsolatos jövőbeli jogalkotási folyamatokat.

[88] Huggins, 2021, 1048.

[89] Wolswinkel, 2022, 14.

[90] Huggins, 2021, 1052.

[91] Williams, 2022, 481.

[92] Huggins, 2021, 1057-1058. Szintén a vonatkozó technikai megoldások bevezetése előtti intenzív vizsgálat szükségességét hangsúlyozza a negatív tömeges hatások bekövetkezésének kockázatminimálizálása érdekében: Sanchez-Graells, 2024, 9.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK: MERRE TOVÁBB, JÓ KÖZIGAZGATÁS?

Az információk jobb hozzáférhetősége és az ilyen információk feldolgozásához szükséges fejlett számítási teljesítmény előnyökkel jár a döntéshozatalban. A technológiai megoldások beépítése a döntéshozatali eljárásokba azonban azzal a potenciális kockázattal jár, hogy csökkenti az egyéni jogokat és az elszámoltathatóságot.^[93] Ahogy a mesterséges intelligencia gyorsan fejlődik, úgy fejlődik a közigazgatási döntéshozatalban való felhasználása is. A hatóságok egyre inkább felfedezik az MI-rendszerekben rejlő lehetőségeket a döntéshozatali folyamatok gördülékenyebb lefolytatására és a közigazgatási döntéshozatal pontosságának javítására. Másrészt, a közigazgatási eljárásra és szervezetre vonatkozó általános jogszabályok is reflektálnak az MI-ből eredő új kihívásokra.^[94] Az MI-alkalmazások iránti fokozott érdeklődés sok más jogi kérdés mellett azt is felveti, hogy a közigazgatási jog meglévő szabályai és elvei kellően szilárdak, iránymutatóak és jövőállóak-e a döntéshozatal ezen új formájának hatékony szabályozásához.^[95] Mennyiben összeegyeztethetőek a közigazgatási jog szabályai, amelyek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a döntéseket emberek és nem számítógépek hozzák, a számítógépesített döntéshozatallal? Egyesek optimistán hangsúlyozzák, hogy a gépi tanulási technológiák alkalmazása kényelmesen illeszkedik a közigazgatási és alkotmányjog hagyományos jogi paramétereire. Mások viszont aggályokat fogalmaznak meg azzal kapcsolatban, hogy az ADM feszült viszonyban állhat a közigazgatási jog szabályaival és tágabb értelemben a jogállamiság értékeivel, ezért vitatott lehet, hogy az automatizált rendszerek használata mennyire felel meg az uralkodó közjogi elveknek.^[96]

A mesterséges intelligencia irányába kettős viszonyulás figyelhető meg az állam és annak polgárai részéről. Az állam számára gyorsabb és olcsóbb közigazgatást jelenthetne a gépi segítség igénybevétele, illetve egyes döntéshozatali folyamatok automatizálása, míg az állampolgárok egyfajta ellenérzéssel viselkednek iránta, hiszen nem látják, hogy milyen szempontok alapján és ki döntött, továbbá főként azt sérelmezik, hogy nem ember döntött. Teszik ezt annak ellenére, hogy közhely: egy ember sem hibátlan. A közigazgatási ügyintézők döntéseiket megérzésekre alapozhatják, lehetnek tudatos vagy tudattalan előítéleteik, befolyásolhatják őket saját emberi tapasztalataik és érzelmeik, vagyis következtelenül cselekedhetnek. Nehéz azt állítani tehát, hogy a jobban tájékozott és szisztematikusabb, következetesebb és koherensebb döntéshozatal, még ha nem is emberek hozzák meg, rossz irányba mutatna. Mindazonáltal, a közjognak mindenképpen alkalmazkodnia kell ahhoz, hogy az ilyen rendszerek optimális ellenőrzését biztosítani tudja.^[97] Ugyanakkor, nem szabad „átesnünk a ló túlold-

[93] Hofmann, 2021, 1.

[94] Hofmann, 2023, 3.

[95] Wolswinkel, 2022, 7.

[96] Huggins, 2021, 1049.

[97] Williams, 2022, 472.

dalára”. Az érintett személynek még emberi közreműködés esetén is óvatosnak kell lennie, hogy ne hagyatkozzon túlzottan a technológiára. Az automatizálási elfogultság és az automatizálási önelégültség (a nem informatikusok hajlamosága arra, hogy nagyobb hitelt adjanak a technológia által szolgáltatott információknak, és így túlzottan bízzanak bennük, még akkor is, ha az információ más forrásai eltérőek; illetve a technológia kevésbé éber ellenőrzésére való hajlam, mivel kevésbé gyanakodnak a hibára és jobban hisznek annak pontosságában) ugyanis egy másik zsákutcába vezethet.^[98]

A hagyományos közigazgatásban értelmezett jó közigazgatáshoz való jog lehetővé teszi a mesterségesintelligencia-rendszerek alkalmazását a közigazgatásban, feltéve, hogy e rendszerek megfelelő minősége, valamint a felek és a hatóságok ismereteinek és készségeinek szintje biztosított.^[99] A közigazgatási jog (beleértve a bírósági esetjogot) fontos szerepet kell, hogy játsszon az ADM szabályozásában, és különösen hangsúlyos szerepet kell, hogy kapjanak a jó közigazgatás eljárási alapelvei, mivel általuk biztosítható, hogy a meghozott döntések továbbra is olyan irányelvek mentén szülessenek meg, mintha az elejétől a végéig ember bábáskodott volna a megszületésüknél. Mind doktrinális, mind pedig szabályozási fejlődésre szükség van ahhoz, hogy fenntartsuk a közigazgatási döntések elszámoltathatóságát és felülvizsgálhatóságát.^[100] A jó közigazgatás eljárási elveinek szinte mindegyike újragondolásra és aktualizálásra szorul az ADM és az MI szempontjából. Néhány elv esetében ez meglehetősen nyilvánvaló (pl. átláthatóság elve a gépi döntés magyarázata, illetve a szoftverködhez való hozzáférés vonatkozásában), ugyanakkor vannak bizonyos hiányosságok az általánosan alkalmazható szabályok terén. Ha „az ördög a részletekben rejlik”, mindig szükség van az általános elvek kontextusba helyezésére.^[101] Konceptcionálisan ez egyrészt a jó ügyintézéshez való jog kiterjesztését igényelné a döntéshozatal olyan szakaszaira, amelyek még nem érintik közvetlenül az egyént, másrészt a jó ügyintézés garanciáinak kollektív dimenzióra való kiterjesztését, hogy figyelembe lehessen venni a mesterséges intelligencia által vezérelt közigazgatási kontextusban felmerülő új kockázatokat, és elkerülhető legyen, hogy ezeket a kockázatokat a döntéshozatal kedvezményezettjei internalizálják.^[102]

„Nincs gond a változással, amíg az jó irányba halad.” – mondta Churchill. A változás már zajlik, az irány pedig csak rajtunk múlik.

[98] Williams, 2022, 490.

[99] Wróbel, 2022, 203.

[100] Huggins, 2021, 1048.

[101] Wolswinkel, 2022, 29.

[102] Sanchez-Graells, 2024, 9.

IRODALOM

- A helyes hivatali magatartás európai kódexe (2005), Luxembourg: Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- Bignami, Francesca (2004): Three generations of participation rights before the European Commission. In: *Law and Contemporary Problems*. 68(1). DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/27592077>.
- Bonomo, di Annamaria (2015), The right to good administration and the administrative inaction: a troubled relationship. In: *Diritto Pubblico Europeo Rassegna Online*. 2/2015.
- Cananea, Giacinto Della (2004): The European Union's mixed administrative proceedings. In: *Law and Contemporary Problems*. 68(1). DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/27592083>.
- Council of Europe, Ad Hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI): Feasibility Study, CAHAI (2020) 23, Strasbourg.
- De La Serre, Eric Barbier (2006), Procedural justice in the European Community case-law concerning the rights of the defence: essentialist and instrumental trends. In: *European Public Law*. Vol. 12/2006, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.54648/euro2006015>.
- Fortsakis, Theodore (2005): Principles governing good administration. In: *European Public Law*. Volume 11/2005, Issue 2. Kluwer Law International. DOI: <https://doi.org/10.54648/euro2005019>.
- Franchini, Claudio (2004): European principles governing administrative proceedings. In: *Public Law*. Winter.
- G. Karácsony Gergely (2020): Inkább bízunk a robotokban? A mesterséges intelligencia döntéseiért való emberi felelősség kritikája In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2020/különszám.
- G. Karácsony Gergely (2020): *Okos eszközök – okos jog? A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései*. Dialóg Campus, Budapest.
- Hill, Robin K. (2015): What an Algorithm is. In: *Philosophy & Technology*. 56(6). DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s13347-014-0184-5>.
- Hofman, Herwig C. H. (2021): An Introduction to Automated Decision Making (ADM) and Cyber-Delegation in the Scope of EU Public Law. In: *Law Working Paper Series*. 2021-008. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3876059>.
- Hofman, Herwig C. H. (2023): *Comparative Law of Public Automated Decision-Making. An Outline*. In: *Fascicolo*. 1/2023.
- Huggins, Anna (2021): Addressing disconnection: Automated decision-making, administrative law and regulatory reform. In: *UNSW Law Journal*. Vol. 44 (3). DOI: <https://doi.org/10.53637/wcgg2401>.
- Kanska, Klara (2004): Towards Administrative Human Rights in the EU. Impact of the Charter of Fundamental Rights. *European Law Journal*, Vol. 10. No. 3. Blackwell Publishing Ltd. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2004.00218.x>.
- Lapsánszky András – Patyi András – Varga Zs. András (2024): *A Magyar Közigazgatási jog általános tanai*. Második, bővített kiadás. Universitas-Győr Nonprofit kft., Győr.
- Molnár Miklós (1994): *A közigazgatás döntési szabadsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Patyi András (2009): Az ügyfélre és más eljárási szereplőkre vonatkozó általános szabályok. In: Patyi András (szerk.): *Közigazgatási hatósági eljárásjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Patyi András (2017): *A közigazgatási működés jogi alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

- Principles of Administrative Law Concerning the Relations Between Administrative Authorities and Private Persons. A Handbook. Directorate of Legal Affairs. Strasbourg, 1996.
- Puigpelat, Oriol Mir (2023): The impact of the AI Act on public authorities and on administrative procedures. In: *Fascicolo*. 4/2023.
- Sanchez-Graells, Albert (2024): Resh(AI)ping Good Administration: Addressing the Mass Effects of Public Sector Digitalisation. In: *Laws*. 13(1). DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4669589>.
- Schwarze, Jürgen (2003): The principle of proportionality and the principle of impartiality in European administrative law. In: *Rivista trimestrale di diritto pubblico*.
- Schwarze, Jürgen (2004): Enlargement, the European Constitution and Administrative Law. In: *International and Comparative Law Quarterly*. Vol. 53/2004. Part 4. DOI: <https://doi.org/10.1093/iclq/53.4.969>.
- Schwarze, Jürgen (2004): Judicial review of European administrative procedure. In: *Public Law*. Winter.
- Shapiro, Martin (1996): Codification of administrative law: the US and the Union. In: *European Law Journal*. Vol. 2/1996. Issue 1, March 1996. Blackwell Publishing Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315183770-7>.
- Solé, Julio Ponce (2002): Good administration and European public law. The fight for quality in the field of administrative decisions. In: *European Review of Public Law*. Vol. 14/2002, No. 4. Esperia Publications Ltd.
- Solé, Julio Ponce (2005): Good administration and administrative procedures. In: *Indiana Journal of Global Legal Studies*-. Vol. 12/2005, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.2979/gls.2005.12.2.551>.
- Váczai Péter (2014): A jó közigazgatási eljárás és alapelvei. In: Kaiser Tamás (szerk.) *Hatékony közzolgálat és jó közigazgatás: nemzetközi és európai dimenziók*. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest.
- Váczai, Péter (2022): Fair and effective public administration. In: *Institutiones Administrationis – Journal of Administrative Sciences*. 2022:1. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4217563>.
- Vértesy László (2020): Döntés a közigazgatási eljárásban. In: Szalai András (szerk.): *A közigazgatás tudománya és gyakorlata*. HVG-ORAC, Budapest.
- Williams, Rebecca (2022): Rethinking Administrative Law for Algorithmic Decision Making. In: *Oxford Journal of Legal Studies*. Vol. 42/2022, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqab032>.
- Wolswinkel, Johan (2022): Artificial Intelligence and Administrative Law. In: *CDCJ*. (2022)31. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Wróbel, Izabela Malgorzata (2022): Artificial intelligence systems and the right to good administration. In: *Review of European and Comparative Law*. Vol. 49/2022, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.31743/recl.13616>.

Szerényi Gábor grafikája

HORVÁTH DÓRA

Jogállamiság vagy jurisztokrácia? A hatékony bírói jogvédelem elve az Európai Unió Bírósága gyakorlatában

ABSTRACT

The Court of Justice of the European Union (the Court of Justice) has designated itself a new area of exclusive national competence by including judicial independence within the scope of EU law, as derived from the principles of the rule of law and effective judicial protection. The ECJ has used the principle of judicial independence as a means of extensive review of national legislation. Certain elements of this case-law, including the prohibition of retrogression in the protection of the rule of law and the direct effect of the principle of effective judicial protection, may raise doubts as to the principle of legal certainty and the protection of fundamental rights in national law. However, in resolving these conflicts the ECJ does not give primacy to any constitutional principle, while at the same time deprives national courts of any review of its exercise of competence, providing also for the national courts to disregard the decisions of constitutional courts. The case law of the ECJ in the context of the rule of law confirms the reality of the juristocracy phenomenon, which is an expression of the unlimited exercise of judicial power. The remedy to juristocracy in the area of the judicial protection of the rule of law may be, inter alia, to take account of the principle that, however desirable the objective of protecting the rule of law may be, it can only be valuable if it is pursued in all cases in a balanced way, in the light of all circumstances, taking account of conflicting interests and values.

Keywords: juristocracy ■ rule of law ■ effective judicial protection ■ European Court of Justice ■ judicial independence ■ direct effect of EU law ■ legal certainty

I. BEVEZETÉS

Az utóbbi években a hatékony bírói jogvédelem elvét az Európai Unió Bírósága (Bíróság) a tagállami szabályozás széleskörű felülvizsgálatának eszközeként használta azokkal a tagállamokkal szemben, amelyek esetében úgy ítélte meg, hogy a jogállamiság elve veszélybe került. A hatékony bírói jogvédelem elve alapján végzett vizsgálat már nemcsak

arra irányulhat, hogy van-e érdemi lehetőség uniós jogi igényérvényesítésre a nemzeti bíróságok előtt, hanem a Bíróság a jogállamiság elvének garanciájaként tekint a hatékony bírói jogvédelem elvére, ezzel összefüggésben e követelmény kiemelt aspektusává vált a tagállami igazságszolgáltatás szervezeti, eljárási szabályaira vonatkozó szabályozás megfeleléségének vizsgálata.

Azon népszerű narratívával szemben, mely a jogállamiságot, az Unió működésének alapjait fenyegető tagállami törekvésekkel szemben fellépő Bíróságot egyfajta megmentő szerepben tünteti fel,^[1] jelen tanulmányban azt kívánom igazolni, hogy a Bíróság elsődlegesen nem az alkotmányos értékek védelmét, hanem saját jogrendjének, illetve kifejezetten saját gyakorlatának elsőbbségét és feltétlen érvényesülését tartja szem előtt. A Bíróság gyakorlatában a hatékony bírói jogvédelem elvével összefüggő jogalkalmazás sajátosságait és ezzel összefüggésben azt vizsgálom, hogy a Bíróság támaszt, illetve lehetővé tesz-e az elsődleges uniós jog értelmezése körében kialakított gyakorlatával szemben valamilyen alkotmányos, jogállami korlátot.

II. JURISZTOKRÁCIA ÉS A JOGÁLLAMISÁG

E vizsgálat abba a tudományos diskurzusba ágyazódik bele, amely már a Bíróság jogállamiságot veszélyeztető törekvésekkel szembeni fellépése előtt az uniós bírói hatalomgyakorlás korlátlanágát bírálta. Pokol Béla jogász, jogszociológus, volt alkotmánybíró a jurisztokrácia fogalmával írja le azt a jelenséget, melyet az alkotmánybírók, valamint a szupranacionális és nemzetközi ítélkezési fórumok politikai jellegű jogalkotási tevékenysége jellemez.^[2] A jurisztokrácia-elv fő tézise, hogy a legfelsőbb bírói fórumok döntéshozatali mechanizmusa és ítélkezési gyakorlata állami, illetve globális szinten is aláássák a demokrácia és a jogállamiság elvét. Alapvető tétele, hogy a bírói hatalom feletti korlát hiánya ugyanúgy vezethet önkényhez a bíróságok esetében, mint a parlamenteknél.^[3] Varga Zs. András ezzel összefüggésben hasonló álláspontra helyezkedett, ez pedig, hogy az uniós alapértékek értelmezése a bíróságok korlátlan szabadságára lett bízva, mely önkényes értelmezésekre ad lehetőséget, és ezáltal a jogállamiság nevében az egyének, államok igényeit, szabadságát kiszámíthatatlan, önkényes bírói jogértelmezésnek veti alá.^[4] A nemzetközi szakirodalomban számos szerző hasonló kritikát fogalmazott meg, e körben Dimitry

[1] Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper; Spieker, 2018; Giegerich, 2019; Lenaerts, 2022, 9-34.; O'Neill, 2021, 240-261.

[2] Pokol, 2019.

[3] Pokol Béla a jurisztokrácia kapcsán az ítélkezési gyakorlat mellett a Bíróság működését, döntéshozatali mechanizmusát is vizsgálja, kiemeli többek között a főtanácsnokok és jogász-nyelvészek befolyását a döntéshozatalra, az ügyek szignálásának rendszerét, az Európai Bizottság és a Bíróság közötti szoros informális kapcsolatot, a francia nyelv használatát, az NGO-k lobbitevékenységének befolyását.

[4] Varga Zs., 2015, 26.

Kochenov egyenesen amellett érvel, hogy az Unió legfőbb értékei nem alkotmányos elvek, nem a demokrácia, jogállamiság és emberi jogok védelme, hanem az uniós elsőbbség elve, a közvetlen hatály, az uniós jog tényleges és hatékony érvényesülése. Az uniós jog, beleértve a Bíróság ítélkezési gyakorlatát, feltétlen érvényre juttatása és megkérdőjelezhetetlensége az egyetlen elv, amit a Bíróság következetesen képvisel.^[5]

A Bíróság jogállamiság elvével összefüggő gyakorlatának vizsgálata körében a jogállamiság fogalmával összefüggésben két – többek között a fenti szerzők által is levezetett és alapul vett – megállapítást érdemes kiemelni: egyfelől, hogy a jogállamiság elve klasszikus, hagyományos értelemben a hatalom jog általi korlátozottságát jelenti, valamely, a korlátlan hatalomgyakorlás, önkény lehetőségeit csökkentő intézkedéseket foglal magában, másfelől, hogy a jogállamiság fogalma vitatott, és pontos tartalma nem meghatározható, illetve az tagállamoként eltérő jelentéssel bír. Ez a különbség különösen élesen jelentkezik az angol-szász *rule of law* és a kontinentális jogban ismert *Rechtstaat* között.^[6]

Mielőtt a gyakorlat vizsgálatára rátérek, röviden arra utalok még, hogy a bírói jogalkotás fogalma elméletben meghatározható ugyan: az Európai Unió Bírósága esetében ez a Bíróság olyan döntését jelenti, amely tartalma alapján az uniós vagy a tagállami jogalkotó hatáskörébe tartozik, ahogyan azonban arra Anthony Arnall rámutat, a bírói joggyakorlat ilyen irányú kritikája esetében pontos határhúzásra lenne szükség a jogalkotói hatáskör és a bírósági jogalkalmazás között.^[7] Tanulmányomban nem törekszem egy-egy döntés ilyen kategorikus értékelésére, ahogyan egyes ügyek, jogkérdések helyes értelmezésének eldöntésére sem. Vizsgálatomban a Bíróság gyakorlatának, jelentősebb döntéseinek elemzésével leszűrhető minták, tendenciák feltárására törekszem, figyelemmel a szakirodalom által megfogalmazott bírói jogalkotás kritikájára és az egyes ügyek kapcsán a főtanácsnoki indítványok és tagállamok által megfogalmazott kifogásokra is.

III. AZ BÍRÓSÁG ELJÁRÁSA KIZÁRÓLAGOS TAGÁLLAMI HATÁSKÖRBE

Míg az uniós jogalkotásnak csak az Európai Unióról szóló Szerződésben meghatározott hatásköri korlátok között van helye, a Bíróság által végzett hatáskörgyakorlás a tagállamok kizárólagos hatásköreire is kiterjedhet. Korai példája ennek a munkajog és szociális jogok területén a Bíróság a Laval ügyben hozott ítélete,^[8] melyben a négy szabadság elvének érintettségére tekintettel megállapította hatáskörét olyan ügyben, amely egyebekben a bíróságok kizárólagos

[5] Kochenov, 2015.

[6] Varga Cs., 2022.

[7] Arnall, 2013, 211-232.

[8] C-341/05, Laval un Partneri Ltd (2007), ECLI:EU:C:2007:809.

hatáskörébe tartozik. A Bíróság számos kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozó területen vizsgálta, hogy a tagállami szabályozás akadályozza-e az uniós jog hatékony érvényesülését, így többek között családjog, tulajdonjog, oktatás vagy adóztatás szabályozási területeit érintő döntéseket hozott.^[9] Ezt Dorota Leczykiewicz az uniós bíróság negatív hatáskörgyakorlásának nevezi, hangsúlyozza, hogy a Bíróság ténylegesen gyakorolt hatásköre nemcsak a pozitív hatáskörgyakorlást foglalja magában, hanem a negatívakat is, azaz a nemzeti jogszabályok és gyakorlatok kizárásával összefüggő ítélezést olyan esetben, ha az valamely, pozitív hatáskörben alkotott jog érvényre jutásához szükséges.^[10] Ez a negatív hatáskörgyakorlás azonban nem rendelkezik semmilyen szerződéses korláttal, és azt a Bíróság sem határolta le. Megjegyzendő továbbá, hogy bár a Bíróság a nemzeti jog uniós joggal való összhangjának megítélésére nem rendelkezik ugyan hatáskörrel, az uniós jog értelmezésének keretében azonban a Bíróság rendszerint ezt teszi, mikor megállapítja az uniós jog negatív tartalmát, azaz rögzíti, hogy valamely normatartalom (tagállami jogszabály) azzal ellentétes. Leczykiewicz megállapítja, hogy a Bíróság előzetes döntéshozatali hatáskörében előírányzott értelmezési hatáskörét felülvizsgálati hatáskörre alakította át. A kizárólagos tagállami hatáskörök területén a Bíróság az elsődleges uniós jog értelmezésével lényegében teljes jogterületeket az ellenőrzése alá vonhat, esetjogi jelleggel.^[11] A Bíróság így egységes uniós szabályozás esetjogát teremti meg a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozó területeken.^[12] Ezt a jelenséget Dieter Grimm az *Überkonstitutionalisierung* fogalommal írja le, mely azt fejezi ki, hogy a Bíróságnak az Alapító Szerződések értelmezésére irányuló tevékenysége az Alkotmánybíróság szerepéhez hasonló.^[13]

IV. A JOGÁLLAMISÁGHOZ KAPCSOLT HATÉKONY BÍRÓI JOGVÉDELEM ELVE

1. A Rewe-teszt túllépése

Az eljárásjogi szabályozás, továbbá igazságszolgáltatási szervezetre és bírák jogállására vonatkozó szabályozás a Szerződések értelmében kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozik. Az EUMSZ 19. cikk (1) bekezdés második albekezdés és alapjogként a Charta 47. cikk is rögzíti, azonban a hatékony bírói jogvédelem elvét. Figyelemmel arra, hogy a tagállami szabályozás elégtelensége alkalmas lehet arra, hogy uniós anyagi jog érvényesülését aláássa, a Bíróság már korai

[9] Lenaerts, 2011.

[10] Leczykiewicz, 2018, 125-154.

[11] Kochenov, 2015; Pokol, 2019, 67.

[12] Pokol, 2019, 65.

[13] Pokol, 2019, 62., 67.; Grimm, 2016.

gyakorlatában kidolgozta a tényleges érvényesülés és egyenértékűség elvét, melyet egyfajta reziduális jellegű minimummérceként támasztott a tagállami joggal szemben.^[14] A Bíróság idővel egyre több normatív jellegű követelményt is meghatározott a tagállamok eljárásjogi autonómiájának korlátjaként,^[15] példa erre többek között a Factortame,^[16] Unibet,^[17] Frankovich,^[18] Emmott ítéletek.^[19] A Bíróság gyakorlata olyan követelményeket fogalmaz meg a tagállami eljárásjogi szabályozással szemben, melyek meghaladják a tényleges érvényesülés negatív, reziduális jellegű követelményét, és a nemzeti jogorvoslati rendszer és eljárásjog pozitív harmonizációjaként is értelmezhetők. Azaz a Bíróság, bár általában a tényleges érvényesülés és egyenértékűség elvét alkalmazza, de időnként a hatékony bírói jogvédelem anyagi jogi követelmény formájában jelenik meg. Különösen élesen jelentkezik az alanyi jogként értelmezett hatékony bírói jogvédelemhez való jog, valamint a hatékony bírói jogvédelem elve mint a tagállami jogalkotással szemben támasztott absztrakt mérce közötti ellentét.^[20] A szakirodalom a fenti gyakorlattal összefüggésben, azaz a tagállami eljárásjogi szabályok megfelelése kapcsán már felhívta a figyelmet arra, hogy a hatékony bírói jogvédelem elvének körében az értékelési szempontrendszer bizonytalansága a jogbiztonság elvének sérelmével jár.^[21]

2018-ban, az Associação Sindical dos Juízes Portugueses (ASJP) ítéletben^[22] a Bíróság a bírói függetlenség elvére vonatkozóan benyújtott védelmi igényével egy új, önálló, kizárólagos tagállami hatáskörbe tartozó területet jelölt ki magának, amely terület kívül esett a hatékony bírói jogvédelem elvének korábban ismert tárgyi hatályán. A Bíróság összekapcsolta a jogállamiság elvét a hatékony bírói jogvédelem elvével,^[23] és levezette a hatékony bírói jogvédelem elvéből a bírói függetlenség elvét, egyúttal kiterjesztette ezen elv alkalmazási hatályát minden olyan bíróságra, amely az uniós jog alkalmazására hivatott. A Bíróság normatív követelményként határozta meg, hogy minden, uniós jogot alkalmazó bíróságnak meg kell felelnie a hatékony bírói jogvédelem elvéből fakadó bírói függetlenség elvének. Azáltal, hogy a Bíróság az EUSZ 2. cikkben foglalt jogáll-

[14] Muzsalyi, 2020.

[15] Bonelli, 2019.

[16] C-46/93 - Brasserie du pêcheur kontra Bundesrepublik Deutschland és The Queen / Secretary of State for Transport, ex parte Factortame és társai (1996) ECLI:EU:C:1996:79.

[17] C-432/05 - Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern (2007), ECLI:EU:C:2007:163.

[18] C-6/90 - Francovich és Bonifaci kontra Olaszország (1991), ECLI:EU:C:1991:428.

[19] C-208/90. - Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General (1991), ECLI:EU:C:1991:333.

[20] Episcopo, 2021, 275-306.

[21] Hoskins, 1996; Episcopo, 2021, 275-306.; Bonelli, 2019; Arnull, 2011, 69.

[22] C-64/16 - Associação Sindical dos Juízes Portugueses v Tribunal de Contas (ASJP) (2018), ECLI:EU:C:2018:117.

[23] C-72/15 - PJSC Rosneft Oil Company kontra Her Majesty's Treasury és társai (2018), ECLI:EU:C:2017:236.

miság elvét egy olyan normához kötötte, amely konkrét kötelezettséget tartalmaz a tagállamok számára, operacionalizálta ezt az általános rendelkezést, és a tagállamokkal szemben támasztott önálló uniós követelményként határozta meg.^[24]

A bírói függetlenség megítélésének szempontjai, mércéje e döntést követően még nem volt egyértelmű: azaz, hogy a bírói függetlenség elvével összefüggésben is irányadó-e a Rewe/Commet ítéletekben meghatározott tényleges érvényesülés és egyenértékűség elve? A C-204/21. sz. Lengyel Köztársaság v. Európai Bizottság ügyben a bírói függetlenség elvével összefüggésben ezen alkalmazandó mérce megítélése volt a kérdés. A vizsgált lengyel jogszabály értelmében az eljáró bíróság saját függetlenségével összefüggő kétség esetén egy erre kijelölt bírói szervhez volt köteles fordulni, mely döntött az érintett bíróság függetlenségével kapcsolatos kérdésben. A főtanácsnoki indítvány a Bizottság kifogásával szemben e kötelezettségszegés megállapításának elutasítását kérte azon az alapon, hogy a vizsgált lengyel szabályozással szemben a hatékony bírói jogvédelem elve csak azt a követelményt állíthatja, hogy az ne sértse a tényleges érvényesülés és egyenértékűség elvét, a hatásköri szabályok kialakítása egyebekben a tagállam kizárólagos hatáskörébe tartozik. A Bíróság azonban nem fogadta el a főtanácsnok indítványát, és rögzítette, hogy a bírói függetlenség körében az alkalmazandó mérce nem a tényleges érvényesülés és egyenértékűség elve, hanem az a normatív követelmény fakad a hatékony bírói jogvédelem elvéből, hogy minden egyes bíróságnak hatáskörénél fogva vizsgálnia kell, hogy megfelel-e a függetlenség elve követelményének. A Bíróság ezt követően megállapította, hogy ennek a követelménynek a lengyel jogszabályok nem tesznek eleget. Megjegyzendő, hogy korábban a Simpson ítélet^[25] is megkövetelte, hogy az eljárás alanyainak független, pártatlan bíróhoz való joga minden bíróság előtt biztosítva legyen, azonban a korábbi konkrét ügyben e követelmény azt jelentette, hogy az eljárás alanyai számára e jogot minden eljárásban, azaz minden fokon hivatalból biztosítani kellett. Később a Bíróság további, normatív jellegű értelmezéseket rögzített. A Bíróság egyértelművé tette, hogy a bírói függetlenség elvével összefüggésben nem érvényesül a Rewe/Comet teszt, hanem a Bíróság normatív jelleggel meghatározott általános jellegű követelményei mentén egyedileg ítéli meg, hogy a tagállami szabályozás megfelel-e a bírói függetlenség elvének. Az A.B. és társai ügyben^[26] a Bíróság lefektette azt a strukturális elvet, hogy a bírói függetlenség elve a bírák törvényhozástól és végrehajtóhatalomtól való függetlenségét követeli meg. A Repubblika ügyben^[27] megállapította a jogállamisági visszalépés tilalmát, azaz, hogy a tagállam nem módosíthatja olyan módon a jogszabályait, hogy az eredményében a jogállamiság elvének alacsonyabb védel-

[24] Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper, Speiker, 2018/1.

[25] C-542/18 – Réexamen Simpson kontra Tanács (2020), ECLI:EU:C:2020:232.

[26] C-824/18 – A.B. és társai kontra Krajowa Rada Sądownictwa és társai (2021), ECLI:EU:C:2021:153.

[27] C-896/19 – Reppublika kontra Il-Prim Ministru (2021), ECLI:EU:C:2021:311, 63.

mét eredményezze. Arról, hogy mely szabályozási területekre vonatkozik e visszalépés tilalma, az ítélet mindössze annyit rögzít, hogy többek között az EUSZ 19. cikk, azaz a hatékony bírói jogvédelem elve e védendő értékek közé tartozik. A visszalépés vizsgálata és a bírói függetlenség elvének mint a szabályozással szemben állított mércének a kapcsolatát, illetve a vizsgálat sorrendjét az eddigi gyakorlat szintén nem tisztázta még, illetve a Republika ítélet óta ezt a tesztet csak két további ügyben alkalmazta a Bíróság, nem hivatkozott rá következetesen a jogállamiság elvével összefüggő ügyekben.^[28] A gyakorlatból úgy tűnik, hogy a Bíróság fenntartja a lehetőséget a visszalépés tilalmának vizsgálatára, de nem egyértelmű, hogy a teszt mely esetekben alkalmazandó, és pontos tartalma is kétséges. Kérdés, ahogyan arra Scholtes rámutat, hogy a visszalépés tilalma abszolút kötelezettséget jelent, vagy pedig csak egy meghatározott szinttől való negatív elmozdulás tekinthető visszalépésnek. Az előbbi értelmezés a tagállamok közötti egyenlőség elvével kerülhet ellentétbe, az utóbbi pedig lényegében kiüresíti a visszalépés tilalmát, és egy minimummérccével helyettesíti azt.^[29]

2. Jobbiztonság elve – A közvetlen hatály problémája

A Bíróság rögzítette a hatékony bírói jogvédelem elvének közvetlen hatályát is, azaz a bíróságoknak az ezen elvvel ellentétes rendelkezéseket félre kell tenniük az uniós jog elsőbbségének érvényre juttatása érdekében.^[30] A hatékony bírói jogvédelem elvének és a bírói függetlenség elvének elsőbbsége közvetlen hatálya azonban a feltétlenség követelményével összefüggésben kétséget vet fel, hiszen az elv jelentős mérlegelést enged a tagállamok számára a szabályozás megalkotásakor. A Bíróság ezzel szemben arra hivatkozik, hogy a hatékony bírói jogvédelem és a bírói függetlenség elve pontos eredménykötelezettséget támaszt a tagállami szabályozással szemben.^[31] A közvetlen hatály ilyen tág értelmezése a nemzeti jog félretételével összefüggésben a tagállami jogban a jogbiztonság elvével, különösen az alkalmazandó jog kiszámíthatóságával, előreláthatóságával kapcsolatos kétségeket vethet fel.

Az uniós jog közvetlen hatálya kapcsán fontos megjegyezni, hogy a nemzeti jog alkalmazásának vagy nemzeti bírósági döntésnek, gyakorlatnak a mellőzését a Bíróság nemcsak olyan esetben írja elő, amikor a félretett nemzeti rendelkezés helyett konkrét uniós szabályt kell alkalmazni, hanem bármely esetben, amikor egy közvetlen hatállyal rendelkező uniós aktussal a tagállami jog ellen-

[28] A Bíróság eddig összesen három ügyben hivatkozott a visszalépés tilalmára: C-896/19 – C-896/19 – Republika kontra Il-Prim Ministru (2021), ECLI:EU:C:2021:311, 63.-65.; C-791/19 – Európai Bizottság kontra Lengyel Köztársaság (2021), ECLI:EU:C:2021:596, 51.; C-204/21 50.

[29] Scholtes, 2023, 26.

[30] C-556/17, Alekszij Torubarov kontra Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal (2019), ECLI:EU:C:2019:626, 74.

[31] C-585/18, C-624/18 és C-625/18 - A. K. és társai kontra Sąd Najwyższy, ECLI:EU:C:2019:982, 161.

tétes.^[32] Az irányelvek esetében a közvetlen hatály ezen értelmezése régóta ismert a Bíróság gyakorlatában,^[33] és általában nem vet fel a jogbiztonság elvével összefüggő kétségeket, hiszen az uniós joggal ellentétes jogszabályi rendelkezés félértétele esetén az alkalmazandó jog legtöbbször egyértelmű, pontos marad. A hatékony bírói jogvédelem elve és a bírói függetlenség elve körében a nemzeti jog félértétele a közvetlen hatály ezen, tágabb értelmezésén alapul, azaz a bírói függetlenség uniós elve megköveteli valamely nemzeti jogszabály félértételeit, függetlenül attól, hogy az érintett nemzeti jogi rendelkezés helyébe nem lép konkrét uniós jogi szabály, továbbá e kötelezettségnek az eljáró bíró hivatalból eljárva is köteles eleget tenni, nemcsak valamely fél kérésére.^[34] A hatékony bírói jogvédelem elve, és különösen a bírói függetlenség elve, mint a jogállamiság elvéből fakadó alkotmányos elv esetében azonban előfordul, hogy a nemzeti jog alkalmazásának mellőzése esetén kétségesse válik az alkalmazandó jog pontos tartalma. Például ha a nemzeti jog értelmében a bírói függetlenség uniós elvével ellentétes bírói szerv rendelkezne hatáskörrel, ez esetben a hatáskört megállapító nemzeti jogi rendelkezések félértétele önmagában nem ad választ arra a kérdésre, hogy mely bírói szervnek kellene eljárnia az ügyben. A Bíróság ezért több esetben az előzetes döntéshozatal keretében megállapította a tagállami bíróság uniós jogból fakadó kötelezettségét arra az esetre, ha a tagállami bíróság a Bíróság előzetes döntése következtében a nemzeti jog alkalmazásának mellőzéséről döntene.^[35] A Bíróság e körben előírta többek között már hatályon kívül helyezett vagy megsemmisített nemzeti jogi rendelkezések alkalmazását,^[36] jogerős vagy véglegessé vált bírósági döntés félértételeit,^[37] az eljárás felfüggesztését egy meghatározott tartalmú döntés meghozataláig, vagy az ügy áthelyezését másik bíróságra,^[38] illetve a más bíróság hatáskörében való eljárást.^[39] A Bíróság ugyanakkor más, hasonló ügyekben már a kérdés befogadását is megtagadta, arra hivatkozva, hogy a kérdés hipotetikus, ha a bíróság nem képes a nemzeti jog uniós joggal való összhangjának megítélését követően önállóan levonni a kö-

[32] Lásd Gallo, 2022, 581-582.

[33] C- 8/81, Ursula Becker v Finanzamt Münster-Innenstadt (1982), ECLI:EU:C:1982:7, 25.

[34] Lásd pl. C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562.

[35] Lásd C-42/17 - M.A.S. és M.B. (Tarrico II) (2017), ECLI:EU:C:2017:936; C-585/18, C-624/18 és C-625/18 - A. K. és társai kontra Sąd Najwyższy, ECLI:EU:C:2019:982; C-824/18 - A.B. és társai kontra Krajowa Rada Sądownictwa és társai (2021), ECLI:EU:C:2021:153; C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562, hivatkozott ítélet: C-177/20. sz. – Grossmania kontra Vas Megyei Kormányhivatal (2022), EU:C:2022:175; C-487/19 - WZ. (2021), ECLI:EU:C:2021:798.

[36] C-585/18, C-624/18 és C-625/18 - A. K. és társai kontra Sąd Najwyższy, ECLI:EU:C:2019:982; C-824/18 - A.B. és társai kontra Krajowa Rada Sądownictwa és társai (2021), ECLI:EU:C:2021:153; C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562.

[37] C-487/19 - WZ. (2021), ECLI:EU:C:2021:798; C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562.

[38] C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562.

[39] C-585/18, C-624/18 és C-625/18 - A. K. és társai kontra Sąd Najwyższy, ECLI:EU:C:2019:982, C-204/21 Lengyel Köztársaság v. Európai Bizottság (2023), EU:C:2023:442; C-487/19 - WZ. (2021), ECLI:EU:C:2021:798.

vetkeztetést arra vonatkozóan, hogy milyen eljárási eszközökkel lehet a konkrét ügyben az eljáró bíróság függetlenségének érvényesülését biztosítani.^[40] A hatékony bírói jogvédelem, illetve a bírói függetlenség elvének közvetlen hatályával összefüggésben a tagállamok több ügyben kifogásolták, hogy a tagállami bíróságok eltérő módon ítélik meg egy tagállami norma ezen általános uniós elvekkel való összhangját, ami kétségesse teszi az alkalmazandó jog kiszámíthatóságát, előreláthatóságát, hiszen a bíróságok – akár hatáskört meghatározó – nemzeti jogi rendelkezés bírói függetlenség alkotmányos elvével való összhangját esetenként ítélik meg, és ennek megfelelően döntenek egyes rendelkezés vagy bírói döntés félértékeléről, vagy adott esetben az ügy áttételéről, döntéshozatal megtagadásáról. A Bíróság ezen kifogásokat elutasította.^[41]

A Bíróság általánosan^[42] és a hatékony bírói jogvédelem elvével összefüggésben is elismerte, hogy a jogbiztonság sérelme kivételesen kivételt képezhet a nemzeti jog félértékelésének kötelezettsége alól azzal, hogy az erre vonatkozó mérlegelést és döntést szigorúan magának tartja fenn, hivatkozva arra, hogy sértené az uniós jog elsőbbségét és egységes alkalmazását, ha a nemzeti bíróságoknak lehetőségük lenne – akár ideiglenesen – elsőbbséget biztosítani az uniós joggal ellentétes nemzeti rendelkezéseknek az uniós joggal szemben.^[43] A bírói függetlenség elvének védelmével összefüggő gyakorlatában azonban a jogbiztonság elvére való hivatkozást a Bíróság kategorikusan kizárta. A Bíróság megállapította, hogy ha a jogerős döntést – akár jogvita eldöntésére,^[44] akár az eljáró bíróság, bíró kijelölésére vonatkozó döntést^[45] – olyan hozza, amely nem minősül törvény által létrehozott független és pártatlan bíróságnak az uniós jog értelmében, akkor nem lehet eredményesen hivatkozni a jogbiztonság elvére alapított vagy az állítólagos jogerőhöz kapcsolódó megfontolásokra.

3. Alapvető jogok védelme

Az alapvető jogok védelmével összefüggésben az Alapjogi Charta 53. cikk rögzíti, hogy a Charta értelmezése nem eredményezheti az alapvető jogok uniós jogban, a nemzetközi jogban és a tagállami alkotmány által biztosított védelmi szint csökkenését. A Bíróság a Melloni ügyben az uniós jog által harmonizált területeken korlátozta ugyan ezt az elvet: kizárta a Charta védelmi szintjénél magasabb tagállami mércéket, amennyiben a tagállamok világos és pontos szabályokat fogadtak el valamely területen, a nem harmonizált területeken azonban

[40] C-181/21 és C-269/21, C-508/19 – G. és társai (2024), EU:C:2024:1.

[41] Lásd pl. C-430/21 – R.S., C-615/20, 671/20 – YP és társai.

[42] C-312/93 Peterbroeck (1995), ECR I-4599, 14; C-430–431/93 Van Schijndel (1995), ECR I-4705.

[43] C511/18, C512/18 és C520/18 – La Quadrature du Net és társai (2020), ECLI:EU:C:2020:791, 216., 217.

[44] C-487/19 - WZ. (2021), ECLI:EU:C:2021:798, 160.

[45] C-615/20, C-671/20, YP és társai, MM. (2023), ECLI:EU:C:2023:562, 70.

a Bíróság általában nem zárta el az alapjogok magasabb tagállami védelmére való hivatkozása lehetőségét.^[46] Az M.A.S ügyben^[47] az olasz alkotmánybíróság (*Corte Costituzionale*) arra hivatkozva kívánta megtagadni a Taricco és társai ítéletben^[48] megállapított kötelezettség teljesítését, hogy az olasz alkotmány az uniós joghoz képest magasabb szinten biztosítja az alapjogok (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* elve) védelmét. A Bíróság megállapította, hogy a nemzeti elvülési szabály mellőzésének uniós kötelezettsége alól kivételt képez, ha e mellőzés sértené a bűncselekmények és büntetések törvényességének elvét.^[49]

A jogállamiság elve kapcsán, a visszalépés tilalma értelmében a jogállamiság elve, illetve egyes elmei, így a bírói függetlenség elve mindig előnyben részesül, a tagállami jogalkotó nem térhet el negatív irányba sem az uniós jogban meghatározott mércétől, sem a tagállami jogban rögzített, az uniós jog által biztosítottnál magasabb védelmi szinttől. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a jogállamiság elve nem egységes koncepció, nem egyetlen szabály, és nincs egyetlen út, ahogyan a jogállamiság elvének védelmét biztosítani lehet.^[50] Sőt, a jogállamiság elvének egyes részelemei között is ellentét feszülhet. Például a bírói függetlenség elvéhez kapcsolt, Bíróság által rögzített követelmények sérthetik a bírák elszámoltathatóságának elvét.^[51] Scholtes hangsúlyozza, hogy a visszalépés megállapítása kockázattal jár, mindenképp komplex vizsgálatot igényel, a visszalépés túl szigorú, vagy leegyszerűsített értelmezése ugyanis visszatartja a pozitív irányú alkotmányos reformokat is.^[52]

4. A nemzeti identitás védelme és a hatáskörtúllépés kérdése

A tagállamok hiába hivatkoznak a Bírósággal szemben arra, hogy a tagállami igazságszolgáltatásra vonatkozó szabályozás, illetve annak egyes elemei a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartoznak. A Bíróság megállapította egyrészt, hogy a tagállami eljárásjogi autonómia korlátját képezi a jogállamiság elvével összefüggő hatékony bírói jogvédelem elve, másrészt pedig, hogy az igazságszolgáltatási szervezetre, bírósági eljárásra vonatkozó szabályozásnak nincs olyan eleme, része, amelyet a Bíróság ne vizsgálhatna a hatékony bírói jogvédelem elve alapján.^[53] Másfelől a Bíróság egyben azt is megállapította, hogy csak a Bíróság jogosult értelmezni, azaz meghatározni a tagállam nemzeti identitása, alapvető

[46] Auer – Orbán, 2020, 386-389.

[47] C-42/17 - M.A.S. és M.B. (Tarrico II) (2017), ECLI:EU:C:2017:936, 39.

[48] C-105/14 - Ivo Taricco és társai (2015), ECLI:EU:C:2015:555.

[49] Olaszország Alkotmánybírósága 24/2017, 269/2017, 115/20. sz. ügyek.

[50] Scholtes, 2023; Ginsburg, 2011, 269., 272.

[51] Scholtes, 2023.

[52] Scholtes, 2023.

[53] C-204/21 Lengyel Köztársaság v. Európai Bizottság (2023), EU:C:2023:442, lásd: Bobek, 2012, 305-324.

politikai és alkotmányos berendezkedése, az alapvető állami funkciók, a területi integritás, a közrend és a nemzeti biztonság fogalmát. A Bíróság rögzítette, hogy mivel az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés az uniós jog része, az uniós jog autentikus értelmezésére kizárólag a Bíróság jogosult, ezért a Bíróság állapíthatja meg, hogy mi tartozik az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés körébe.

Az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés értelmezésének kisajátításával szemben több kifogás is megfogalmazható. Egyfelől, a tagállamok identitását az érintett tagállam ismerheti csak, továbbá a nemzeti identitás tartalma nem határozható meg minden államra egységesen, hiszen annak lényege az, hogy annak tartalma tagállamonként különbözik. Másrészt, felvetődhet az a vád is, hogy amennyiben előzetes döntéshozatali eljárásban vizsgálja a Bíróság az EUSZ 4. cikk (2) bekezdését és megállapítja annak korlátait, ilyenkor elkerülhetetlenül a tagállami jogszabályokat értelmezi, ezáltal túllép hatáskörén. Ennek megfelelően egy harmonikus, mindkét fél szempontjait figyelembe vevő és az együttműködési kötelezettségnek eleget tevő jogalkalmazáshoz elkerülhetetlen az érintett bírói fórumok közötti alkotmányos párbeszéd.^[54] A Bíróság hasonlóan rögzítette azt is, hogy a tagállami alkotmánybíróság nem állapíthatja meg, hogy a Bíróság hatáskörén túlterjeszkedett, hiszen ez az EUMSZ 267. cikk értelmezését teszi szükségessé, az uniós hatáskörgyakorlás korlátai az uniós jogban vannak rögzítve.^[55] A Bíróság ezzel elvágta a bíróságokat az uniós hatáskörgyakorlás bármilyen uniós joggal összhangban álló felülvizsgálatától.

5. A Bíróság eszközei nyílt konfliktus esetén

A Bíróság nemcsak az uniós joggal ellentétesnek ítélte az uniós hatáskörgyakorlás vagy egyes aktusok felülvizsgálatát, hanem a közvetlen hatály elvén keresztül biztosítja a tagállami bíróságok számára az Alkotmánybíróságok megkerülésének lehetőségét, sőt ezt az uniós jogból fakadó követelményként határozza meg. Az Bíróság ítélkezési gyakorlatának elsőbbségét, hivatkozási alappá tekintet nélkül, az Alkotmánybíróság bármely döntésével szemben biztosítja. Az R.S. ítéletben a Bíróság megállapította, hogy olyan, közvetlen hatályú uniós jogi norma és gyakorlat alkalmazását is megköveteli az uniós jog elsőbbsége, amelyek alaptörvény-ellenességét Románia Alkotmánybírósága megállapította.^[56] A Bíróság megkövetelheti másfelől a nemzeti jogot alkalmazni rendelő alkotmánybíróság döntésének félretételét is.^[57] Az alkotmánybíróságok döntése nem járhat

[54] Sulyok – Csillik – Deli, 2022, 109-123.

[55] C-430/21 – R.S. (2022), ECLI:EU:C:2022:99.

[56] C-430/21 – R.S. (2022), ECLI:EU:C:2022:99. 67.-68. hivatkozik: C-357/19, C-379/19, C-547/19, C-811/19 és C-840/19 – Euro Box Promotion és társai (2021), ECLI:EU:C:2021:1034.

[57] Románia ügyében a Bíróság kimondta, hogy a tagállami bíróságnak félre kell tennie azt az alkotmánybírósági döntést amely egy jogszabályt az alaptörvénnyel összhangban ítél meg, amennyiben ez az uniós joggal ellentétes. C-430/21 – R.S. (2022), ECLI:EU:C:2022:99, 45.-46.

azzal az eredménnyel, hogy elvonja a bíróság lehetőségét attól, hogy döntsön a nemzeti jog uniós joggal való összhangjáról. Ennek indoka a Bíróság szerint, hogy ez sértené nemcsak az uniós jog elsőbbségét, hanem az EUMSZ 267. cikkben biztosított párbeszédet az Unió és a tagállami bíróság között. A tagállami bíróság ezért nem vonható el az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének lehetőségétől.^[58]

Az ellenállást tanúsító tagállamokkal szemben a Bizottság kötelezettségszegési eljárást indíthat, ismételt kötelezettségszegés megállapítása esetén pedig a Bíróság a szankcionálás eszközével élhet, melyet általánosságban, napi bírságban vagy a kettő ötvözetével is megállapíthat. A bírság befizetését megtagadó tagállammal szemben a Bizottság a bírságot beszámítás útján is érvényesítheti. A bíróság ítéletében kiszabott szankció beszámítás útján való érvényesítését a szakirodalomban már korábban is tárgyalta, a Bizottság azonban kötelezettségszegési eljárásban kiszabott bírság beszámításával először Lengyelország esetében élt, miután a lengyel alkotmánybíróság a szankció kiszabását a Bíróság ítéletének *ultra vires* jellege miatt alkotmányellenesnek minősítette,^[59] és a tagállam erre hivatkozva megtagadta a befizetést.^[60] A Törvényszék 2024 júniusában megállapította,^[61] hogy a beszámítás lehetőségére a Költségvetési Rendelet^[62] 102. cikk megfelelő jogalapot biztosít, ezért arra biztos, egyértelműen meghatározott és esedékes követelés esetében lehetőség van.^[63] Ezzel a kör lezárul: az utolsó szó az Uniónál van.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A szakirodalom kiemeli, hogy a Bíróság az EUSZ 2. cikk jogi természetének megerősítésével, a Bíróság hatáskörének megállapításával, és azzal, hogy ezen elvnek konkrét tartalmat is adott, betöltötte azt az űrt, amelyet az EUSZ 7. cikk

[58] C-430/21 – R.S. (2022), ECLI:EU:C:2022:99, 63. 68.; C-106/77, 23. Simmenthal (1978) ECLI:EU:C:1978:49, 44.; C-204/21 Lengyel Köztársaság v. Európai Bizottság (2023), EU:C:2023:442.

[59] Lengyelország Alkotmánybírósága (Trybunał Konstytucyjny) K-8/21. számú határozata 2023.12.11.

[60] Pohjankoski, 2021, 1341-1364.

[61] T-200/22. és T-314/22. Lengyel Köztársaság v. Európai Bizottság (2024), ECLI:EU:T:2024:329.

[62] Az Unió általános költségvetésére alkalmazandó pénzügyi szabályokról, az 1296/2013/EU, az 1301/2013/EU, az 1303/2013/EU, az 1304/2013/EU, az 1309/2013/EU, az 1316/2013/EU, a 223/2014/EU és a 283/2014/EU rendelet és az 541/2014/EU határozat módosításáról, valamint a 966/2012/EU, Euratom rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2018. július 18-i (EU, Euratom) 2018/1046 európai parlamenti és tanácsi rendelet (HL 2018. L 193., 1.) (a továbbiakban: Költségvetési Rendelet).

[63] Költségvetési Rendelet 98. cikk

szerinti eljárás hagyott az uniós jogrend védelmében (Spieker,^[64] Bogdandy^[65]). Az EUSZ 2. cikk és 19. cikk normatív jellejének és Bíróság általi alkalmazhatóságának elismerése^[66] azonban önmagában nem oszlatja el a kétségeket a bírói függetlenség elvének közvetlen hatályával összefüggésben,^[67] különösen, amikor az uniós jog elsőbbségének és közvetlen hatályának elve egyéb alkotmányos szintű elvekkel kerülhet kollízióba. A hatékony bírói jogvédelem és különösen a bírói függetlenség elvének Bíróság általi alkalmazása, közvetlen érvényre juttatása a tagállamokban a tagállami autonómia jelentős korlátozásával jár, egyben olyan hatáskörgyakorlást jelent, amelyben az uniós jog bírói esetjog formájában képződik.^[68] Ez az épülő joganyag a tagállami joggal ütközve komoly bizonytalanságot eredményezhet, melynek feloldásában a bíróság semmilyen alkotmányos elvnek nem engedhet elsőbbséget. Különösen nem fordulhat az alkotmánybírósághoz. A Bíróság kizárja az uniós jog elsőbbségét sértő alkotmányos felülvizsgálat minden formáját, egyben kötelezi a rendesbíróságokat az uniós jog elsőbbségét sértő alkotmánybírói döntések alkalmazásának mellőzésére. A tagállami alkotmánybírók az uniós hatáskörgyakorlás uniós jogi korlátaira sem hivatkozhatnak. A nemzeti alkotmánybírókkal folytatott alkotmányos párbeszéd elhanyagolásával, figyelmen kívül hagyásával a Bíróság az európai alkotmányos pluralizmussal ellentétes utat választ.

Koen Lenaerts a bírói függetlenség elvével összefüggő gyakorlat védelmében számos konferencián és tanulmányban hangsúlyozta, hogy a Bíróság gyakorlatát e körben a bírói függetlenség elve és az EUSZ 2. cikkben foglalt alapértékek védelmének garanciális jellege igazolja: a bírói függetlenség és a jogállamiság elvének biztosítása elengedhetetlen az uniós jogrendszer egészének védelmében. A bírói függetlenség uniós elvének jelentőségét nehéz vitatni. Ugyanakkor az alapelvek védelmének jelentőségét hangsúlyozó, arra támaszkodó érvelés mögött az a beismerés is érezhető, hogy ez esetben a cél szentesítheti az eszközt. Azaz, a Bíróság alapértékekkel összefüggő gyakorlatát nem annak joghoz kötöttsége, sokkal inkább tartalma és célja legitimálja. Ebben azonban az a veszély rejlik, hogy az elsődleges uniós jog és különösen az alapértékek közvetlen kikényszerítéskor összezsúszik a jogi és politikai szféra, mely Max Weber megfogalmazásában azt a helyzetet jelöli, amikor a jog szférájába, amely jogi racionalizálás, igazolás és elfogadás, behatol a politika, azaz a jog tartalmának meghatározására irányuló érvelés.^[69]

A jurisztokrácia ellenszere Pokol Béla szerint a valódi jogállamiság, azaz a Bírósági és jogalkotói döntések feletti kontroll lenne, melyben a jogot jog és nem

[64] Pl. Spieker, 2023; Spieker, 2021.

[65] Bast – Von Bogdandy, 2024.

[66] C-156/21 – Magyarország kontra Parlament és Tanács (2022), ECLI:EU:C:2022:97.

[67] Kochenov – Pech, 2015.

[68] Platon, 2019, 305-320.

[69] Rimmel, 2014, 64.; hivatkozott mű: Max Weber 1967-ben megjelent Gazdaság és társadalom című műve.

az igazságosság értéke legitimál. Pokol Béla számos javaslatot tett a Bíróság szervezetére, működésére, eljárási szabályainak reformjára és külső intézményes ellenőrzésére. Ez utóbbi körében egy *ad hoc* bíróság felállítását javasolta a Bíróság hatáskörtúllépéseinek megfékezésére.^[70] Weiler és Sarmiento hasonló javaslattal álltak elő 2020-ban, kezdeményezésük érdemi visszhangot kapott. Egy olyan vegyestanács felállítását javasolták, amely a Bíróság és a tagállami alkotmánybíróságok által delegált bírákból álló testületként a Bíróság egyik tanácsát képezné, és utolsó fokon eljárva döntene az Unió és tagállamok közötti hatásköri konfliktus feloldásáról, azaz arról, hogy a Bíróság által vizsgált vagy alkalmazott uniós jogalkotási aktusok megfelelnek-e a korlátozott hatáskörát ruházás elvének, az Unió vagy a tagállamok hatáskörébe tartoznak-e.^[71]

Ilyen intézményes megoldás bevezetésére azonban egyelőre nemigen van kilátás, ahogyan arra sincsen, hogy a Bíróság önként lemond majd az uniós jog primátusának feltétlen érvényre juttatásáról.^[72] A Bíróság ítélezésének legitimitását mindenestre erősítené a processzuális jogállamiság követelménye^[73] melletti elköteleződés. Ezt a követelményt hangsúlyozza Bogdandy is, felhívva a Bíróságot arra, hogy „nem elég, ha igazunk van”, azaz az ítéletek igazságosságáról való meggyőződés aligha elégséges, az ítélezésének a tisztességes eljárás keretei között kell maradnia.^[74] Ez az ítéletek indokolásának megerősítését, a gyakorlat következetességét, az ellentmondások kiszűrését és az értelmezési lehetőségek közötti választás indokoltságát kívánna meg a teleologikus érvelésre és „metacélokra”^[75] támaszkodás helyett. A jogállamiság elvéből következik, hogy akármennyire kívánatos a döntéssel elérni kívánt cél, a jogállamiság elvének védelmét célzó bármely törekvés csak akkor lehet értékes, ha az nemcsak a jogállamiság valamely aspektusának feltétlen érvényre juttatását célozza, hanem valamennyi körülmény mérlegelése mellett, az ütköző érdekek és értékek figyelembevételével valósul meg.

IRODALOM

- Arnall, Anthony (2011): The Principle of Effective Judicial Protection in EU law: An Unruly Horse? In: *European Law Review*. 2011/1.
- Arnall, Antony (2013): Judicial Activism and the Court of Justice: How should academics respond? In: Dawson, Mark – De Witte, Bruno – Muir, Elise (eds.): *Judicial Activism at the European Court of Justice*. Edward Elgard Publishing, Cheltenham. DOI: <https://doi.org/10.4337/9780857939401.00015>.

[70] Pokol, 2019, 190.

[71] www.eulawlive.com, Weiler – Sarmiento: Proposing A New Mixed Chamber of the Court of Justice, 2020.

[72] Pokol, 2019, 190.

[73] Waldron, 2010, 26.

[74] Von Bogdandy, 2021, 96.

[75] Lásd Arnall, 2013.

- Auer Ádám – Orbán Endre (2020): Zárókő szerep az uniós alapjogvédelemben? Újabb fejlemények a német Szövetségi Alkotmánybíróságnak az uniós joghoz fűződő viszonyában. A felejtéshez való jog I-II. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2020/9. sz.
- Bast, Jürgen – Von Bogdandy, Armin (2024): The Constitutional Core of the Union: On the CJEU's New Constitutionalism. In: *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper*. 2024/6.
DOI: <https://doi.org/10.54648/cola2024099>.
- Bobek, Michal (2012): Why There Is No Principle Of "Procedural Autonomy" Of The Member States. In: Micklitz, Hans-Wolfgang – De Witte, Bruno (eds.): *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States*. Intersentia, Cambridge/Antwerp/Portland.
- Bonelli, Matteo (2019): Effective Judicial Protection in EU Law: an Evolving Principle of a Constitutional Nature. In: *Review of European Administrative Law*. 2019/2.
DOI: <https://doi.org/10.7590/187479819x15840066091240>.
- Episcopo, Francesca (2021): The vicissitudes of life at the coalface: remedies and procedures for enforcing union law, before national courts. In: Craig, Paul – De Búrca, Gráinne (eds.): *The evolution of EU law*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192846556.003.0009>.
- Gallo, Daniele (2022): Rethinking direct effect and its evolution: a proposal. In: *European Law Open*. 2022/1.
DOI: <https://doi.org/10.1017/elo.2022.33>.
- Giegerich, Thomas (2019): Die Unabhängigkeit der Gerichte als Strukturvorgabe der Unionsverfassung und ihr effektiver Schutz vor autoritären Versuchungen in den Mitgliedstaaten. In: *ZEuS*. Vol. 1/2019.
DOI: <https://doi.org/10.5771/1435-439x-2019-1-61>.
- Ginsburg, Tom (2011): Pitfalls of Measuring the Rule of Law. In: *Hague Journal on the Rule of Law*. 2011/2.
DOI: <https://doi.org/10.1017/s187640451120006x>.
- Grimm, Dieter (2016). *Europa ja – aber welches? Zur Verfassung der europäischen Demokratie*. C. H. Beck, München.
DOI: <https://doi.org/10.17104/9783406688706-9>.
- Hoskins, Mark (1996): Tilting the Balance: Supremacy and National Procedural Rules. In: *ELRev*. 1996/21.
- Kochenov, Dimitry – Pech, Laurent (2015): Monitoring and Enforcement of the Rule of Law in the EU. In: *European constitutional Law Review*. 2015/3.
DOI: <https://doi.org/10.1017/s1574019615000358>.
- Kochenov, Dimitry (2015): EU Law without the Rule of Law: Is the Veneration of Autonomy Worth It? In: *Yearbook of European Law*. 2015/1.
DOI: <https://doi.org/10.1093/yel/yev009>.
- Leczykiewicz, Dorota (2018): The Charter of Fundamental Rights and the EU's Shallow Constitutionalism. In: Barber, NW – Cahill, Maria – Ekins, Richard (eds.): *The Rise and Fall of The European Constitution*. Hart Publishing, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.5040/9781509910977.ch-009>.
- Lenaerts, Koen (2011): Federalism and the Rule of Law: Perspectives from the European Court of Justice. In: *Fordham International Law Journal*. 2011/5.
- Muzsalyi Róbert (2020): *Az EU-jog hatása a polgári eljárásjogra*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634546108>.
- O'Neill, Ruairi (2021): Effet utile and the reorganisation of national judiciaries: a not so unique institutional response to a uniquely important challenge? In: *European Law Journal*. 2021/1-3.
DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12437>.

- Platon, Sébastien (2019): Les Fonctions Du Standard De L'État De Droit En Droit De L'Union Européenne. In: *Revue Trimestrielle de Droit Européen*. 2019/2.
- Pohjankoski, Pekka Sakari (2021): Rule of law with leverage : Policing structural obligations in EU law with the infringement procedure, fines, and set-off. In: *Common Market Law Review*. 2021/5.
DOI: <https://doi.org/10.54648/cola2021085>.
- Pokol Béla (2019): *Európai jurisztokrácia. Az Európai Unió jurisztokratikus szerkezetének kérdései*. Dialóg Campus, Budapest.
- Rimmel, Andreas (2014): 'This is not life as it is lived here': the European Court of Justice and the myth of judicial activism in the foundational period of integration through law. In: *European Journal of Legal Studies*. 2014/ 2.
- Scholtes, Julian (2023): Constitutionalising the end of history? Pitfalls of a non-regression principle for Article 2 TEU. In: *European Constitutional Law Review*. 2023/1.
DOI: <https://doi.org/10.1017/s1574019622000451>.
- Spieker, Luke Dimitrios (2018): From Moral Values to Legal Obligations – On How to Activate the Union's Common Values in the EU Rule of Law Crisis. In: *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper*. 2018/1.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3249021>.
- Spieker, Luke Dimitrios (2021): Defending Union Values in Judicial Proceedings. On How to Turn Article 2 TEU into a Judicially Applicable Provision. In: von Bogdandy, Armin – Bogdanowicz, Piotr – Canor, Iris – Grabenwarter, Christoph – Taborowski, Maciej – Schmidt, Matthias (eds.): *Defending Checks and Balances in EU Member States. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, vol 298*. Springer, Berlin, Heidelberg.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-62317-6_10.
- Spieker, Luke Dimitrios (2023): *EU Values Before the Court of Justice: Foundations, Potential, Risks, Oxford Studies in European Law*. Oxford Academic, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198876717.001.0001>.
- Sulyok Tamás – Csillik Kristóf – Deli Gergely (2022): Az Alkotmánybíróság és az Európai Unió Bírósága kapcsolata. In: *Az alkotmánybírósági törvény kommentárja*. Pázmány Press, Budapest.
- Varga Csaba (2022): *Jogállamiság viták közegében*. Ludovika kiadó, Budapest.
- Varga Zs. András (2015): *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Századvég, Budapest.
- Von Bogdandy, Armin (2021): Towards a Tyranny of Values?. In: von Bogdandy, Armin – Bogdanowicz, Piotr – Canor, Iris – Grabenwarter, Christoph – Taborowski, Maciej – Schmidt, Matthias (eds.): *Defending Checks and Balances in EU Member States. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht, vol 298*. Springer, Berlin.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198876717.003.0013>.
- Waldron, Jeremy (2010): The Rule of Law and the Importance of Procedure. In: *NYU School of Law, Public Law Research Paper*. 2010.10.06.
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1688491>.
- Weiler, Joseph H.H. – Sarmiento, Daniel (2020): The EU Judiciary After Weiss – Proposing A New Mixed Chamber of the Court of Justice. A Reply to Our Critics, in EU Law Live, 6 July 2020. (Elérhető: www.eulawlive.com/the-eu-judiciary-after-weiss-proposing-a-new-mixed-chamber-of-the-court-of-justice-a-reply-to-our-critics-by-j-h-h-weiler-and-daniel-sarmiento/. Letöltés ideje: 2024.11.11.).

HÁMORI ANTAL

Ügyészégi lépések hatósági aktusokkal szemben, bírósági reflexiókkal

ABSTRACT

This article deals with the perception of the specific procedural status of the passenger of the railway passenger transport by law enforcement agencies. In practice, for example, which law is subject to a request for the passenger's complaint, the state body shall act in a discretionary authority, and various decisions have been made in this regard. According to court practice, it is still not questionable whether the consumer, the passenger is an applicant or a customer under the Consumer Protection Act. Nevertheless, over the years, the opposite official acts have been made. According to the author's view, the presentation of the railway administrative, prosecutor and court positions can show that the level of consumer protection can also be increased in passenger rights.

Keywords: consumer protection ■ passenger ■ complaint ■ railway ■ prosecutor
■ authorities ■ court practice

A Jog-Állam-Politika (JÁP) 2024/2. számának 167-183. oldalain *Kérelmező ügyfél-e a fogyasztó?* címmel írtam olyan, legfőbb ügyészégi kutatási engedély^[1] alapján kézhez kapott ügyész(ség)i aktusokról, amelyek a fogyasztó kérelmezői, sőt ügyféli minőségét el nem ismerő kormányhivatali aktusokkal szemben kerültek kibocsátásra. Ugyanis a jogalkalmazói gyakorlatban is felvetődött kérdés, hogy a fogyasztó rendelkezik-e – az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.) szerinti értelemben vett – ügyféli és kérelmezői minőséggel, jogállással. A kérdésnek nemcsak közigazgatási hatósági eljárásjogi, hanem alkotmányjogi jelentősége is van: a témában a fogyasztó tisztességes hatósági eljáráshoz, döntéshez, indokoláshoz és jogorvoslathoz való alapjogai – Magyarország Alaptörvénye XXIV. cikk (1) bekezdésének és XXVIII. cikk (7) bekezdésének rendelkezései – is megjelennek.^[2]

[1] Ld. Legfőbb Ügyészesség ABOIGA//10-144/2023. (2023. augusztus 30.).

[2] Ld. pl. Hámori, 2023a, 63-64.

A közelmúltban több írásomban^[3] is szóltam arról, hogy a bírósági gyakorlat – élén a Kúriával –, valamint a kommentár- és a jogi szakirodalom^[4] a fogyasztó említett státusza mellett teszi le a voksát.^[5] Ehhez képest különösen érdekes a néhol kitapintható fogyasztóvédelmi hatósági – például Budapest Főváros Kormányhivatala (BFKH) szerinti – eltérés, amelyhez egy 2022. szeptember 29-i igazságügyi minisztériumi helyettes államtitkári aktus is társult, és amelyről publikációkban is tudósítottam.^[6]

A kutatás során – a Vasúti Igazgatási Szerv (VISZ) gyakorlata tekintetében – az „utas” vonatkozó státuszának kérdése, valamint a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mttv.) speciális szabályozása is látókörbe került. A JÁP 2024/2. számában megjelent írásomban a vasúti személyszállítást igénybe vevő utas konkrét eljárásjogi státuszának jogalkalmazó szervek által történő megítélésével kapcsolatos kutatásomat illetően a Fővárosi Ítéltábla 1.Kpkf.750.916/2022. és 1.Kpkf.750.919/2022. számon, 2023 szeptemberéig folyamatban volt eljárásáig jutottam.^[7] Az ezt követő kutatási eredményeimről az alábbiakban számolok be.

A Fővárosi Ítéltábla 1.Kpkf.750.919/2022/7. számú végzése az ÍH 2023.161. számával publikálásra került; eszerint: „A mulasztási per tárgyává tett cselekmény jogi minősítéséről ítéletben hozható döntés.” „A mulasztási perben vizsgálendő tevékenység közigazgatási cselekményként történő minősítése – a mulasztási per sajátosságai miatt – a mulasztási ítélet meghozatalát érintő, az ügy érdemére tartozó kérdés, ezért a keresetlevél Kp. 48. § (1) bekezdés b) pontja szerinti visszautasítását nem alapozza meg. [2017. évi I. törvény (Kp.) 4. § (1), (3), (4) bekezdés, 127. §, 129. § (1) és (2) bekezdései]”,^[8] amely álláspontot például Kárász Marcell a Magyar Jog 2024/5. számának 307–310. oldalain Ítélettel vagy végzéssel kell dönteni a mulasztási perben a közigazgatási cselekményként történő minősítésről? címmel megjelent írásában – véleményem szerint meggyőző érvanyaggal – vitathatónak tart.^[9]

A Fővárosi Ítéltábla 1.Kpkf.750.916/2022/8. számú, 2023. szeptember 13. napján meghozott végzése nyomán került meghozatalra 2024. február 20. napján a Fővárosi Törvényszék 54.K.703.545/2023/7. számú, kereset elutasításáról ren-

[3] Ld. pl. Hámori, 2023a, 63-68.; Hámori, 2023b, 200-224.; Hámori, 2023c, 142-148.; Hámori, 2022a, 98-115.; Hámori, 2022b, 27-77.; Hámori, 2021.

[4] Ld. pl. Barabás – Szegedi, 2018, 111., 113., 118-125.; Lapsányszky, 2020, 239-240.; Szollárné, 2021, 69-70. (64-74.).

[5] Vö. pl. Boros – Pollák, 2018, 184.; Székely, 2014, 117-133.

[6] Ld. pl. Hámori, 2023a, 67-68.; Hámori, 2022a, 113. A fogyasztóvédelmi jog jelentőségéhez, fejlődéséhez ld. pl. Bencsik, 2013, 21-31.; Hajnal, 2013, 251; Hámori, 2024b; Hámori, 2023d, 39-65.; Hámori, 2022c, 118-137.

[7] Ld. Hámori, 2024a, 171-177.

[8] Vö. Fővárosi Törvényszék 54.K.701.787/2022/4. sz. végzés.

[9] Vö. Bíró, 2024, 715. (703-717.). A Fővárosi Ítéltábla 1.Kpkf.750.916/2022/8. sz., 2023. szeptember 13. napján meghozott végzéséhez (vö. pl. BH2022. 194., BH2021. 150.) ld. Fővárosi Törvényszék 54.K.701.742/2022/4. sz., 2022. október 3. napján meghozott végzés.

delkező ítélete (ld. különösen Indokolás [14]-[18] bekezdések), majd a Fővárosi Ítéltábla 3.Kf.700.110/2024/4. számú, 2024. szeptember 25. napján kelt ítélete, amellyel az Ítéltábla az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta (ld. különösen Indokolás [27]-[35] bekezdések). Az ítéltáblai álláspont szerint „*sui generis* vitarendezési típusú panaszkezelési eljárás”-ról, „diszkrecionális jogkör”-ről, nem Ákr. szerinti eljárásról van szó, „bár más eljárás jellege folytán nem esik a Panasztv.^[10] hatálya alá”, „hatósági hatáskör” tekintetében „jogszabályi felhatalmazás, kijelölés” „hiányában” „a tárgyi ügy nem minősül hatósági ügynek, az alperes pedig hatóságnak, ilyen kijelölésnek az Ákr. szerinti hatósági eljárásra a Vtv.^[11] 69. § 10. pontja nem tekinthető”, a per tárgyává tett „cselekmény” „közigazgatási tevékenységnek nem minősülő cselekmény”, márpedig „[m]ulasztási pernek” ilyen „cselekmény nem lehet a tárgya”, „közigazgatási cselekmény hiányában” „mulasztási per nem kezdeményezhető”. Kérdés, eszerint a fogyasztói státusszal bíró utasnak a jogszabályok értelmében vállalkozásként eljáró vasúti személyszállító szolgáltatóval szemben a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.) 46/A. §-ára is hivatkozva a fogyasztóvédelmi feladat- és hatáskörben eljáró kormányhivatal részére kellett, illetve lehetett volna – az Ákr. rendelkezéseinek megfelelően – fogyasztói kérelmet benyújtania, előterjesznie, és erről (az Ákr.-es hatáskör alperesi hiányát is ide értve) az alperesnek az utast – a fogyasztói többletvédelem jegyében – korrekten tájékoztatnia kellett volna,^[12] s az, hogy például az ilyen tájékoztatás-elmaradással, vagy egyáltalán, a szóban forgó, hivatkozott, szó szerinti jogszabályi rendelkezésen alapuló tájékoztatással, illetve értesítéssel szemben nem lehet bírósághoz fordulni, vajon mennyiben helyénvaló? A Kúria Pfv.V.20.716/2014/4. számú, 2015. február 19. napján meghozott ítélete szerint a vasúti személyszállítást igénybe vevő utas az Fgytv. szerinti fogyasztónak minősül. A véleményem szerint az alperes akkor is közigazgatási (állami, minisztériumi) szerv, hatóság (a Vtv. és az Sztv. alapján is),^[13] ha a szóban forgó eljárása, tevékenysége, cselekménye, aktusa, magatartása nem esik az Ákr. és a Kp. hatálya alá, jelen „diszkrecionális jogkör” esetén is, és – speciális közigazgatási jogi szabályozás alapján – hatóságként, hatósági jogkörben jár el (a jelen esetben is közjogi, közigazgatási jogi jogviszonyról van

[10] Panasztv. (régí és új): 2013. évi CLXV. törvény a panaszokról és a közérdekű bejelentésekről; 2023. évi XXV. törvény a panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról.

[11] Vtv. (Vkt.): 2005. évi CLXXXIII. törvény a vasúti közlekedésről.

[12] Vö. a személyszállítási szolgáltatásokról szóló 2012. évi XLI. törvény (Sztv.) 18. § (7) bekezdés; szubszidiárius jelleggel régi Panasztv. 2. § (4) bekezdés: „(4) Az eljárásra jogosult szerv a panasz vagy a közérdekű bejelentés elintézésékor – a minősített adat, illetve törvény alapján üzleti, gazdasági vagy egyéb titoknak minősülő adat kivételével – a megtett intézkedésről vagy annak mellőzéséről – az indokok megjelölésével – a panaszt vagy a közérdekű bejelentőt haladéktalanul értesíti.” (új Panasztv. 5. § (2) bekezdés).

[13] Ld. pl. Vtv. 4. § (2) bekezdés a) pont, 69. §, 76-79. §, 79/E-G. §, 84/I. §, Sztv. 15. § (1) bekezdés, 17. § (1)-(2), (4), (6a) bekezdés.

szó, „diszkrecionális jogkör”-t az Ákr. is tartalmaz^[14].^[15]

A Fővárosi Ítéltábla 1.Kpkf.750.919/2022/7. számú végzése nyomán került meghozatalra 2024. február 23. napján a Fővárosi Törvényszék 54.K.703.532/2023/8. számú, kereset elutasításáról rendelkező ítélete (ld. különösen Indokolás [13]-[17] bekezdések), majd a Fővárosi Ítéltábla 1.Kf.700.122/2024/4. számú, 2024. szeptember 24. napján kelt ítélete, amellyel az Ítéltábla az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta (ld. különösen Indokolás [20]-[32] bekezdések). Az ítéltáblai álláspont szerint „az Sztv. 18. §-a szerinti eljárás nem közigazgatási hatósági eljárás, hanem ún. panasz eljárás”, „az Sztv. 18. §-a szerinti panasz nem közigazgatási hatósági eljárást megindító dokumentum”, „a vasúti igazgatási szervet” „diszkrecionális jogkör illeti meg”, „Mivel pedig nem köteles meghatározott döntés meghozatalára, így az utas által »kezdeményezett« hatósági eljárás mellőzéséről sem kell formális döntést hoznia. Ez pedig azt jelenti, hogy a vasúti igazgatási szerv sem azzal nem követett el jogszabálysértést, hogy a panaszos panasz alapján nem indított közigazgatási hatósági eljárást, sem azzal (ami ugyanebből logikailag következik), hogy a panaszos beadványáról nem végzés, illetve határozat formájában »döntött«.”, ugyanakkor az indokolás [30] bekezdésében a fentiekben idézett ítéltáblai állásponthez képest különbségként olvasható, hogy a tárgyi „panasz eljárás” „- amint azt az elsőfokú bíróság helyesen megállapította - a Panasztv. hatálya alá tartozik”, „[...] mivel a perbeli esetben az Sztv. szerinti panasz benyújtása a Panasztv. szerinti eljárás megindulását vonta maga után, amelynek keretében az alperest diszkrecionális jogkör illetve meg annak eldöntésében, hogy a panaszos beadványa alapján indít-e, avagy sem közigazgatási hatósági eljárást, így a kérdéses eljárás megindításának mellőzésével, amellyel, hogy a panaszost tájékoztatta a panaszával kapcsolatos álláspontjáról, nem követett el mulasztást. Fontos hangsúlyozni, hogy az alperes szóban forgó eljárása az említett jellegénél fogva nem minősül közigazgatási hatósági eljárásnak, és az ennek keretében hozott »döntése« közigazgatási cselekménynek, ennél fogva a mindezek kapcsán állított mulasztása nem alapothatja meg a Kp. 129. § (1) bekezdése szerinti jogsértést, amiből következően az elsőfokú bíróság a helyesen megállapított tényállásból helytálló jogi következtetést vonva megalapozottan utasította el a felperes keresetét.” Megemlítendő, az ítéltáblai tanács az indokolás [29] bekezdésében amellyel foglalt állást, hogy az Fgytv. 46/A. §-a esetében „fogyasztóvédelmi hatósági hatáskör”-ről, kérelemre indult, Ákr.-es eljárásról van szó.

Az ismertetett, 2024. évi első- és másodfokú ítéletekkel ellentétben a Fővárosi Törvényszék a 2024. március 26. napján meghozott, 43.K.703.732/2023/13. számú ítéletével megállapította az alperes (VISZ) mulasztását és kötelezte az alperest az elmulasztott közigazgatási cselekmény – a felperesi érdekelt mint utas által 2022. december 2. napján a cég ellen, az alpereshez benyújtott panaszának ügyében hatósági eljárás lefolytatása és hatósági döntés meghozatala – 45 na-

[14] Ld. pl. Ákr. 121. § (1) bekezdés.

[15] Vö. pl. Hámori, 2024a, 179. (Mttv.-szabályozás).

pos ügyintézési határidőben történő megvalósítására (ld. különösen Indokolás [26]-[50] bekezdések). A Törvényszék az indokolás [43] bekezdésében kimondta: „A fogyasztói jogok hatékony érvényesítésének nem felelt meg az az alperes által alkalmazott eljárás, miszerint a felperesi érdekelt panaszát először a régi Panasztv. alapján vizsgálta meg és ennek eredményeképpen saját hatáskörben dönt arról, hogy megindítja-e a hatósági eljárást, mivel ez esetben az utas – felperesi érdekelt – eljárási jogai és jogérvényesítési lehetőségei rendkívül korlátozottak. Nem voltak biztosítottak számára az ügyféli garanciális jogok és a tisztességes hatósági eljáráshoz való alapjog. Rendkívül jelentős garanciális jellegű alapjog a jogorvoslathoz való jog, amely szintén nem volt biztosított semmilyen formában a régi Panasztv. hatálya alá tartozó panaszosként kezelt felperesi érdekelt számára. [...] az alperes súlyosan korlátozta a felperesi érdekelt mint utas Alapjogi Charta 47. cikke – valamint az Alaptörvény XXVIII. cikke által – biztosított hatékony bírósági jogorvoslathoz való jogát.” Az ítéleti indokolás [44] és [47] bekezdése szerint: „[...] a vasúti személyszállítást igénybe vevő utasok jogaira vonatkozó jogszabályi rendelkezések megsértése nem csak hivatalból, hanem az utas panaszára indult eljárásban is vizsgálható”, „[...] a bíróság összességében megállapította, hogy az Sztv. 18. §-a a vele együttesen alkalmazandó 2021/782 Rendelettel^[16] összhangban kizárólag akképpen értelmezhető, hogy a vasúti igazgatási szerv a személyszállítási szolgáltatást igénybe vevő utas – utasjoga sérelmére vonatkozó – panaszát az utasok uniós jog által biztosított fogyasztói jogainak hatékony védelme érdekében az Ákr. hatálya alatt lefolytatott hatósági eljárásban köteles elbírálni és arról olyan hatósági döntést hozni, amely ellen biztosított a bírósági jogorvoslat.”

A Fővárosi Ítéltábla a 2024. október 16. napján meghozott, 3.Kf.700.173/2024/6. számú ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta, a keresetet elutasította (ld. különösen Indokolás [33]-[61] bekezdések). Az indokolás szerint: „[44] [...] az EK rendelet^[17] 30. cikkéből, miként az EU [2021/782] rendelet 31-33. cikkeiből sem következik, hogy az alperes fogyasztóvédelmi hatóságként került volna kijelölésre, [...]” „[50] Téves és jogszabályi alap nélküli (*contra legem*) következtetés, hogy a Vtv. 69. § 10. pontjával kijelölt alperes az utas, mint fogyasztó vonatkozásában fogyasztóvédelmi hatósági jogkört gyakorolna; [...]” „[53] [...] alapvetően vizsgálat-jellegű (vitarendezési mechanizmusú) *sui generis* eljárásrend [...]”-ről van szó (ld. uo. „[...] *sui generis* panasz [...]” „[...] *sui generis* eljárásrend [...]” „[...] diszkrecionális jogkör [...]”); „A diszkrecionális jogkör, a panasz alapos vagy alaptalan voltának meghatározása a vasúti igazgatási szerv szabad belátását tételezi, így a hatósági döntés nem kikényszeríthető.” (uo.) „[54] Az ítéltábla álláspontja szerint a vasúti igazgatási szerv Sztv. 18. §-ában szabályozott panaszkezelési eljárásrendje, a kivizsgálás

[16] Az Európai Parlament és a Tanács 2021. április 29-i (EU) 2021/782 rendelete a vasúti személyszállítást igénybe vevő utasok jogairól és kötelezettségeiről.

[17] Az Európai Parlament és a Tanács 2007. október 23-i 1371/2007/EK rendelete a vasúti személyszállítást igénybe vevő utasok jogairól és kötelezettségeiről.

folymata, a panasz elintézése, (amennyiben nem zárul bármely hatósági lépést tartalmazó hatósági döntéssel), nem a régi Panasztv. hatálya alá eső, hanem azon kívüli, egy sajátos vitarendezési típusú *sui generis* eljárás.” „[...] a panaszos panasz az Sztv. 18. § (1)–(7) bekezdése szerint szabályozott *sui generis* (azaz más) panaszkezelési eljárás és mechanizmus hatálya alá esik.” (ld. még „[55] [...] *sui generis* panaszkezelési eljárás [...]”) „Az Sztv. 18. §-a olyan *sui generis* eljárási szabályokat határoz meg az utasok panasz elbírálására, amelyre a szubszidiárius jellegű régi Panasztv. alkalmazhatósága fogalmilag is kizárt, a megtévesztő azonos szóhasználat ellenére.” „[56] Arról sincs szó ugyanakkor – téves az erre irányuló jogértelmezés –, hogy a panaszt a hatáskörrel rendelkező hatóságnak az Ákr. szabályrendszerében kellene elbírálnia. [...]” „[57] [...] tárgyi ügy nem minősül hatósági ügynek, az alperes pedig hatóságnak.” „[60] Összességében az ítéletábra álláspontja szerint a felperes által hiányolt hatósági eljárást az alperes nem mulasztotta el, mert az Sztv. 18. §-a szerinti panasz elintézése alapján lefolytatott *sui generis* vitarendezési típusú panaszkezelési eljárás, bár más eljárás jellege folytán nem esik a régi Panasztv. hatálya alá, automatikusan nem generál a Vtv. 69. § 10. pontja a vasúti igazgatási szerv számára hatósági, fogyasztóvédelmi hatósági jogkört. Az Sztv. 18. § (7) bekezdéséből következik, hogy a panasz kivizsgálása esetén fennáll az erre vonatkozó diszkrecionális jogkör (alapos vagy alaptalan panasz, hatósági lépések megtétele).” „[61] Mulasztási pernek közizgatási tevékenységnek nem minősülő cselekmény nem lehet a tárgya. Márpedig a Kp. 4. § (1) bekezdésében tételezett konjunktív feltételek közül a cselekmény közizgatási szerv általi megvalósítandósága, mint aminek elmulasztása peresíthető lenne, hiányzott, így közizgatási tevékenység (mint az aktív cselekményen túli passzív cselekményt felölelő, összefoglaló kategória) hiányában pedig mulasztási per nem vezethet eredményre. [...] amennyiben az alperesnek nincs olyan kötelező erejű, szervi diszkreciót kizáró hatásköre (feladatköre) a kezdeményezés tárgyában akármilyen, akár érdemi, akár nem érdemi hatósági döntést hozni, hanem ez a diszkrecionális jogkörét képezi, mulasztás nem áll fenn.”

A fentiekben citált eljárásokban a felperes az ügyész, az eljáró ügyészi szerv a Fővárosi Főügyészség, illetve – a felülvizsgálati kérelmek tekintetében – a Legfőbb Ügyészség, az alperes az Építési és Közlekedési Minisztérium Vasúti Igazgatási Szerve. A felperes például az Ákr. 8. §-ára és a Kúria Kfv.II.37.366/2016/7. számú, 2017. április 26. napján meghozott ítéletére is hivatkozott, amely ítélet tekintetében az idézett 3.Kf.700.110/2024/4. számú, 1.Kf.700.122/2024/4. számú és 3.Kf.700.173/2024/6. számú ítéletek szerint összevethetőség-hiány áll fenn. Kétségtelen, a 2017. április 26-i kúriai ítéletben Fogyasztóvédelmi Felügyelettséghez fordulás – és „fogyasztó kérelmére indult eljárás”, „fogyasztó”, „ügyfél” – szerepel. Az Fgytv. szerinti kúriai állásponthoz ld. kúriai ítélet Indokolás [16]–[17] bekezdés, amely szerint „[f]ogyasztóvédelmi eljárás indulhat [...] kérelemre is. A fogyasztó kérelmére vonatkozó szabályokat az Fgytv. 46/A. §-a tartalmazza. E rendelkezésből levezethetően a fogyasztó jogosult kérelmet, panaszt benyújtani [...]. A kérelmező (a fogyasztó) a fogyasztóvédelmi eljárásban ügyfélnek minősül, [...]”. A 43.K.703.732/2023/13. számú fővárosi törvényszéki ítélet indo-

kolásának [41] bekezdése szerint „[a] felperes helytállóan hivatkozott a Kúria Kfv.II.37.366/2016/7. ítéletére”.

Kalas Tibor kúriai közigazgatási kollégiumvezető a Budapesti Gazdasági Egyetemen, 2022. november 30-án rendezett fogyasztóvédelmi jogi konferencián a fogyasztó kérelmezői, illetve ügyféli jogállása a bírósági gyakorlatban tárgykörében elhangzott előadásában és annak a Kúriai Döntések 2023/6. számában megjelent, *A fogyasztó ügyféli jogállásának kérdései* című írásbeli változatában kúriai ítéletek tekintetében értve kifejtette: „[...] E határozatok is alátámasztják azon egységesnek mondható kúriai szemléletet, miszerint az ügyfél jogállás vizsgálata körében a jog vagy jogos érdek sérelmét nem lehet szűkítően értelmezni, az ügy tárgyával való nyilvánvaló jogi kapcsolat önmagában megalapozhatja az ügyféli jogállást. [...] Az ügyféli jogállás elismerésének elmaradása azt jelenti, hogy az ügyben érintettek nem tudják érvényesíteni a tisztességes eljáráshoz való jogukat, sem az ügy tisztességes elintézésére, sem a jogorvoslati út igénybevételére vonatkozóan, a konkrét eljárás vonatkozásában (IV/3408-9/2021. AB határozat IV/2. pontja).”

A Kúria Kfv.III.37.253/2017/8. számú, 2018. március 27. napján meghozott ítélete indokolásának [9] bekezdése szerint a fogyasztóvédelmi hatósági álláspont arról tanúskodik, hogy helye van a fogyasztói kérelemre induló eljárásnak (a konkrét esetben azonban – ezen ítéleti bekezdés szerint – ilyen, releváns kérelem nem került előterjesztésre).

A Budapest Környéki Törvényszék 6.K.701.459/2022/16. számú, 2023. március 13. napján meghozott ítélete indokolásának [2]-[3] bekezdése szerint az alperes Pest Vármegyei Kormányhivatal elismeri a fogyasztó kérelmére induló fogyasztóvédelmi hatósági eljárást (az alperes – *in concreto* – ilyen eljárást folytatott le).

A Szegedi Törvényszék 101.K.700.123/2021/12. számú, 2021. május 14. napján meghozott ítélete szerinti perben a fogyasztó alperesi érdekeltként szerepelt.

Megemlítendő, a Kúria Kfv.II.38.011/2015/3. számú, 2016. október 5. napján meghozott ítélete szerinti hatósági ügyben e kúriai ítéleti indokolás [1], [6] és [11] bekezdései szerinti „[f]ogyasztói bejelentés”-re, „közérdekű bejelentés”-re az Fgytv. 46/A. §-ának 2014. január 13. napjától hatályos beiktatása előtt került sor [vö. Kúria Kfv.II.37.526/2015/7. sz., 2016. február 3. napján meghozott ítélet indokolásának első bekezdése („2013. június 10. napján ellenőrzést tartott”, „2013. június 12. napján” „próbavásárlást végzett”, „2014. július 17. napján kelt” „határozat” szövegrészek); Kúria Kfv.II.37.851/2014/7. sz., 2015. május 6. napján meghozott ítélet indokolása („2012. december 21-én” szövegrész)].

Konklúzióként, a fentiekben ismertetett bíró(ság)i aktusok alapján is megállapítható: a jogalkalmazó szervek körében előforduló – hibás „termék” – probléma, a fogyasztó kérelmezői, sőt, ügyféli minőségének hivatkozott írásokban^[18]

[18] Ld. pl. Hámori, 2024a; Hámori, 2023a; Hámori, 2023c; Hámori, 2022c.

részletesen említettek szerinti, az Fgytv. 46/A. §-a ellenére történő megtagadása – a vasúti személyszállítást igénybe vevő utas^[19] tekintetében meglévő, hivatkozott speciális ágazati szabályozás^[20] vonatkozásában létező, 2024–2025. évi bírósági eljárásokban megnyilvánuló álláspontkülönbségektől függetlenül – nem csak az ügyész[ség]i aktusokkal,^[21] hanem az alsó és a felső bírósági ítéletekkel is szembe megy. Hangsúlyozom, a Fővárosi Ítéltábla a 2024. szeptember 24. napján meghozott 1.Kf.700.122/2024/4. számú ítélet indokolásának [29] bekezdésében szintén amellet foglalt állást, hogy az Fgytv. 46/A. §-a esetében „fogyasztóvédelmi hatósági hatáskör”-ről, kérelemre indult, Ákr.-es eljárásról van szó, és ez például a Fővárosi Törvényszék 2024. március 26. napján meghozott, 43.K.703.732/2023/13. számú ítéletének [41] és [45] bekezdése szerint sem kérdéses.^[22] A *contra legem* és *contra constitutionem* aktusokkal szemben azt is látni kell, hogy a fogyasztóvédelemmel összefüggő kormányrendeletek módosításáról szóló 93/2024. (IV. 23.) Korm. rendelet végső előterjesztői indokolása – az Fgytv. 46/A. §-ával összhangban – „a fogyasztó kérelmére indult eljárás”-ról tanúskodik. Remélhetőleg a 2025. január 1-jei hatálybalépéssel létrejött Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóság^[23] – szemben egyes BFKH-forrásokkal^[24] – ezt is szem előtt tartja.

IRODALOM

- Barabás Gergely – Szegedi László (2018): Az ügyfél. In: Barabás Gergely, Baranyi Bertold – Fazekas Marianna (szerk.): *Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.
- Bencsik András (2013): A fogyasztók védelmének alkotmányi fundamentumairól. In: *Közjogi Szemle*. 2013/1. sz.
- Bíró Péter (2024): A mulasztási perek bírói gyakorlata a közigazgatás hallgatása elleni jogorvoslat hazai fejlődéstörténetének tükrében. In: *Kúriai Döntések – Bírósági Határozatok*. 2024/4. sz.

[19] A Kúria Pfv.V.20.716/2014/4. sz., 2015. február 19. napján meghozott ítélete szerint a vasúti személyszállítást igénybe vevő utas az Fgytv. szerinti fogyasztónak minősül.

[20] Vö. Hámori, 2024a, 179. (Mtv.-szabályozás).

[21] Ld. részletesen ismertetve: Hámori, 2024a, 168-171., 177.

[22] A tekintetben, hogy a fogyasztóvédelmi hatóságnak kérelemre is el kell járnia, ld. még pl. Orosz, 2022, 161. [1].

[23] Ld. 325/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóságról. Vö. pl. 326/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a fogyasztóvédelmi hatóság kijelöléséről; 328/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóság létrehozásával összefüggő kormányrendeletek módosításáról; 329/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet az árfigyelő rendszer létrehozásáról és működéséről szóló 163/2023. (V. 8.) Korm. rendeletnek és az élelmiszer-infláció csökkentése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1/2024. (I. 9.) Korm. rendeletnek a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóság létrehozásával összefüggő módosításáról.

[24] Ld. pl. Hámori, 2024a; Hámori, 2023a; Hámori, 2023c; Hámori, 2022c.

- Boros Anita – Pollák Kitti (2018): A hatóság döntései. In: Boros Anita – Darák Péter (szerk.): *Az általános közigazgatási rendtartás szabályai*. Nemzeti Közszerkesztési Intézet, Budapest.
- Hajnal Zsolt (2013): *A fogyasztói jogok egységes európai szabályozásának lehetséges irányai*. PhD értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Hámori Antal (2021): Fogyasztóvédelmi aktualitások. Javaslatok jogszabályok módosítására. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2021/1. sz.
- Hámori Antal (2022a): A felszolgálati díj-kutatás I. In: Szegedi Krisztina (szerk.): *Szemelvények a BGE kutatásaiból 2022*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest.
- Hámori Antal (2022b): Kérelmező és/vagy bejelentő – ügyfél, harmadik személy, egyéb érdekelt? Újabb „csemege” a fogyasztóvédelmi hatóság legújabb gyakorlatából, békéltető testületi fűszerezéssel, avagy egy hibás teljesítés margójára. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2022/2. sz.
- Hámori Antal (2022c): A fogyasztóvédelmi jog jelentősége. In: Bánhegyi Mátyás – Fekete-Frojimovics Zsófia – Hámori Antal (szerk.): *Gazdaság és gasztronómia. Ünnepi kötet Lugasi Andrea tiszteletére*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest.
- Hámori Antal (2023a): A fogyasztó ügyféli státusza. In: *Új Magyar Közigazgatás*. 2023/1. sz.
- Hámori Antal (2023b): A felszolgálati díj természete – a fogyasztó ügyféli, kérelmezői státusza. In: Varga János, Csiszárík-Kocsir Ágnes – Garai-Fodor Mónika (szerk.): *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2023/1. kötet. Kihívások és lehetőségek a gazdaság eltérő szegmenseinél interdiszciplináris megközelítésben*. Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar, Budapest.
- Hámori Antal (2023c): A felszolgálati díj- és az ügyfél-, kérelmező-kutatás legújabb eredményei. In: Szegedi Krisztina (szerk.): *Szemelvények a BGE kutatásaiból 2023*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest.
DOI: https://doi.org/10.29180/978-615-6342-76-8_17.
- Hámori Antal (2024a): Kérelmező-ügyfél-e a fogyasztó? In: *Jog – Állam – Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2024/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.58528/jap.2024.16-2.167>.
- Hámori Antal (2024b): A fogyasztóvédelmi jog fejlődése. In: *Business & Diplomacy Review*. 2024/2. sz.
- Kalas Tibor (2023): A fogyasztó ügyféli jogállásának kérdései (a Budapesti Gazdasági Egyetemen 2022. november 30-án rendezett fogyasztóvédelmi jogi konferencián elhangzott előadás írásbeli változata – <https://kuria-birosag.hu/hu/kuriai.dontesek/kalas-tibor-fogyasztó-ügyféli-jogállásának-kérdései>; *Kúriai Döntések, Fórum*. 2023/VI. sz.).
- Kárász Marcell (2024): Ítélettel vagy végzéssel kell döntenie a mulasztási perben a közigazgatási cselekményként történő minősítésről? In: *Magyar Jog*. 2024/5. sz.
- Lapsányszky András (2020): A hivatalbóli eljárás. In: Petrik Ferenc (szerk.): *A közigazgatási eljárás szabályai. Kommentár a gyakorlat számára. 4. kiadás, I. kötet. Az általános közigazgatási rendtartás magyarázata*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Orosz Flóra (2022): A fogyasztók érdekeit szolgáló, szavatossági és jótállási igények intézésének módosított hazai szabályozása. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2022/1. sz.
- Székely Zoltán (2014): Ügyfél-e a rendőr az intézkedésével szembeni panasz kivizsgálására irányuló eljárásban? In: Hack Péter – Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): *Emberek őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szollárné Béleczky Martina (2021): Hogyan járjunk el panasz vagy közérdekű bejelentés esetén. In: *Új Magyar Közigazgatás*. 2021/2. sz.
DOI: https://doi.org/10.29180/978-615-6342-49-2_11.

- Hámori Antal (2022a): A felszolgálási díj-kutatás I. In: Szegedi Krisztina (szerk.): *Szemelvények a BGE kutatásaiból 2022*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest. DOI: https://doi.org/10.29180/978-615-6342-49-2_12.

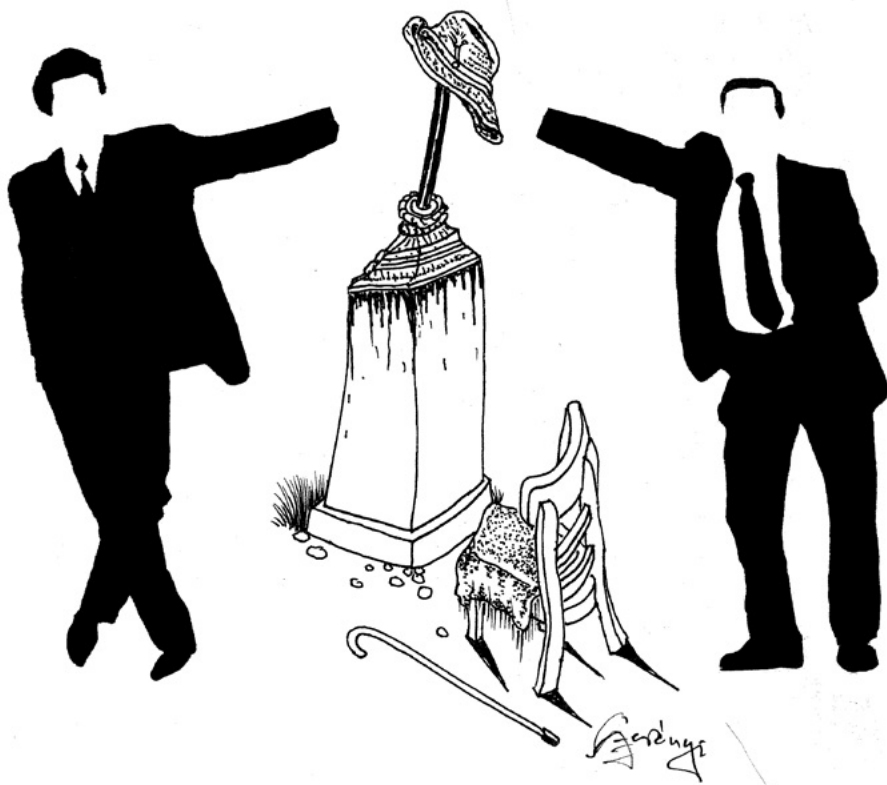
JOGSZABÁLYOK

- 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről.
- 2005. évi CLXXXIII. törvény a vasúti közlekedésről.
- 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.
- 2012. évi XLI. törvény a személyszállítási szolgáltatásokról.
- 2013. évi CLXV. törvény a panaszokról és a közérdekű bejelentésekről.
- 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról.
- 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról.
- 2023. évi XXV. törvény a panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról.
- 325/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóságról.
- 326/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a fogyasztóvédelmi hatóság kijelöléséről.
- 328/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóság létrehozásával összefüggő kormányrendeletek módosításáról.
- 329/2024. (XI. 14.) Korm. rendelet az árfigyelő rendszer létrehozásáról és működéséről szóló 163/2023. (V. 8.) Korm. rendeletnek és az élelmiszer-infláció csökkentése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1/2024. (I. 9.) Korm. rendeletnek a Nemzeti Kereskedelmi és Fogyasztóvédelmi Hatóság létrehozásával összefüggő módosításáról.
- 93/2024. (IV. 23.) Korm. rendelet a fogyasztóvédelemmel összefüggő kormányrendeletek módosításáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2007. október 23-i 1371/2007/EK rendelete a vasúti személyszállítást igénybe vevő utasok jogairól és kötelezettségeiről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2021. április 29-i (EU) 2021/782 rendelete a vasúti személyszállítást igénybe vevő utasok jogairól és kötelezettségeiről.
- Magyarország Alaptörvénye XXIV. cikk (1) bekezdés, XXVIII. cikk (7) bekezdés.

BÍRÓSÁGI HATÁROZATOK

- BH2021. 150.
- BH2022. 194.
- Budapest Környéki Törvényszék 6.K.701.459/2022/16. sz. ítélet (2023. március 13.).
- Fővárosi Ítéltábla 1.Kpf.700.122/2024/4. sz. ítélet (2024. szeptember 24.).
- Fővárosi Ítéltábla 1.Kpf.750.916/2022/8. sz. végzés (2023. szeptember 13.).
- Fővárosi Ítéltábla 1.Kpf.750.919/2022/7. sz. végzés (ÍH 2023.161.).
- Fővárosi Ítéltábla 3.Kf.700.110/2024/4. sz. ítélet (2024. szeptember 25.).
- Fővárosi Ítéltábla 3.Kf.700.173/2024/6. sz. ítélet (2024. október 16.).
- Fővárosi Törvényszék 43.K.703.732/2023/13. sz. ítélete (2024. március 26.).
- Fővárosi Törvényszék 54.K.701.742/2022/4. sz. végzés (2022. október 3.).
- Fővárosi Törvényszék 54.K.701.787/2022/4. sz. végzés.
- Fővárosi Törvényszék 54.K.703.532/2023/8. sz. ítélet (2024. február 23.).

- Fővárosi Törvényszék 54.K.703.545/2023/7. sz. ítélet (2024. február 20.).
- Kúria Kfv.II.37.366/2016/7. sz. ítélet (2017. április 26.).
- Kúria Kfv.II.37.526/2015/7. sz. ítélet (2016. február 3.).
- Kúria Kfv.II.37.851/2014/7. sz. ítélet (2015. május 6.).
- Kúria Kfv.II.38.011/2015/3. sz. ítélet (2016. október 5.).
- Kúria Kfv.III.37.253/2017/8. sz. ítélet (2018. március 27.).
- Kúria Pfv.V.20.716/2014/4. sz. ítélet (2015. február 19.).
- Szegedi Törvényszék 101.K.700.123/2021/12. sz. ítélet (2021. május 14.).

Szerényi Gábor grafikája

NOGEL MÓNIKA

Az Európai Gyógyszerügynökség (EMA) precíziós medicinára vonatkozó jogi keretrendszere

ABSTRACT

Precision medicine represents a healthcare approach that utilizes patients' molecular data – including genomic, transcriptomic, proteomic, and metabolomic information – alongside phenotypic and health data to enable targeted screening, diagnostics, and treatment options based on the most accurate data available, thereby improving the effectiveness of healthcare systems. Supporting precision medicine is in the interest of states for various reasons, as it can provide numerous social and economic benefits. This study aims to present the legal framework within which the EMA's mechanisms related to precision medicine operate, focusing exclusively on legally relevant documents issued by EU institutions and guidelines and recommendations developed under the aegis of the EMA.

Keywords: precision medicine ■ European Medicines Agency ■ EMA ■ European Union law ■ advanced therapy medicinal products ■ advanced therapy methods ■ “-omics”

I. BEVEZETÉS

A precíziós medicina egy olyan egészségügyi megközelítés, amely a betegek molekuláris – például genomikai, transzkriptomikai, proteomikai, metabolomikai, stb. – adatait, fenotípusos információit és egészségügyi adatait használja fel, hogy a lehető legpontosabb adatok és információk alapján célzott szűrési, diagnosztikai és kezelési lehetőségeket tegyen lehetővé, javítva ezáltal az egészségügyi rendszerek eredményességét.^[1] Megjegyzendő, hogy a szakirodalomban korábban nem különült el a „személyre szabott” és a „precíziós” orvoslás fogalma, mára ugyanakkor a tudományos közösség inkább a precíziós medicina

[1] Nogel, 2022.

kifejezés használatát támogatja.^[2] A terminológiai váltás oka az, hogy a teljesen személyre szabott medicina elérhetősége inkább egy távoli ideál, semmint reális valóság. Az egyén genetikai, biológiai és környezeti tényezőinek átfogó megértése és az arra alapított egészségügyi szolgáltatás nyújtása rendkívül összetett feladat, amely számos akadályba ütközik a jelenlegi orvosi gyakorlatban. A tudományos korlátokon túlmenően a személyre szabott orvoslásnak jelentős gazdasági és társadalmi akadályai is vannak. Ezzel szemben a precíziós medicina nem egyénekre, hanem a hasonló genomikai, molekuláris és klinikai jellemzőkkel rendelkező csoportokra összpontosít, ezzel egy megvalósíthatóbb és klinikailag alkalmazható alternatívát nyújtva. Ez azt jelenti, hogy a betegségek diagnózisa és kezelése során a betegek olyan alcsoportokra vannak osztva, akiknek hasonló genetikai mutációi, biomarkerei vagy más specifikus jellemzőik vannak, amelyek meghatározzák, hogyan reagálnak egy adott kezelésre.^{[3], [4]}

Az államoknak több szempontból is érdekükben áll a precíziós medicina támogatása, mivel az számos társadalmi és gazdasági előnyt biztosíthat. Ezt felismerve az elmúlt években OECD több állama, például Izland, Észtország, Kanada, az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok kimagaslóan nagy pénzüsszegeket fektetett a precíziós medicina fejlesztésébe.^[5] A legtöbb államban ugyanakkor – köztük Magyarországon is – a precíziós medicina főként csak egy-egy területen, különösen például az onkológia területén nyer magának teret, de összességében a genetikai, proteomikai, epigenetikai, farmakogenomikai stb. (amelyeket összefoglaló néven gyakorta „-omikai” vizsgálatokként emlegetnek) hozzáférhetősége korlátozott, és regionálisan nagy eltéréseket mutat.^{[6], [7], [8]}

Ha eltávolodunk a tagállami szintől, megállapítható, hogy Európában az Európai Bizottság kulcsszerepet játszik a precíziós orvoslás fejlesztésében és megvalósításában.^[9] Az Európai Bizottság 2010-ben kezdett célzott erőfeszítéseket a precíziós medicina területén, kutatási projekteket támogatva, amelyek a betegségek alapvető megértésétől a biomarker-validáción, új diagnosztikai módszereken és innovatív terápiákon át a betegstratifikáció alkalmazásáig terjednek az egészségügyben. Eddig több mint 3 milliárd eurót fektettek be ezen a területen az EU által, kiegészítve a nemzeti szintű kormányzati befektetésekkel. A rendszeres pályázati felhívások mellett a hosszú távú stratégiák és a köz-magán vagy köz-köz szervezeti struktúrák fejlesztésére összpontosítanak, mint például az ERA PerMed, az Innovatív Egészségügyi Kezdeményezés, az International Consortium for Personalised Medicine (ICPerMed) és a jövőbeni European Partner-

[2] Magyar Tudományos Akadémia, Orvosi Tudományok Osztálya, 22. 8.

[3] Brooks et al., 2016.

[4] Kohler, 2023.

[5] OECD, 2017.

[6] Sipka, 2016.

[7] Dobi et al., 2022.

[8] Molnár M. – Sági – Molnár M. J., 2023.

[9] Nimmegern – Benediktsson – Norstedt, 2017.

ship for Personalised Medicine (EP PerMed), amely várhatóan a precíziós medicina további fejlődésének fő mozgatórugója lesz. Ezenkívül az Európai Bizottság fontos jogszabályi hozzájárulásokat nyújtott a precíziós medicina fejlesztésének támogatásához, például az Európai Egészségügyi Adattér (EHDS), a klinikai vizsgálatok szabályozása, az általános adatvédelmi rendelet (GDPR), az egészségügyi technológiaértékelési (HTA) rendelet, valamint az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközök rendelete (IVDR) révén.^[10]

Külön kiemelés érdemel az Európai Gyógyszerügynökség (European Medicines Agency, a továbbiakban: EMA), amely kulcsszerepet játszik a precíziós medicina fejlesztésében azáltal, hogy szabályozza az innovatív gyógyszerek és diagnosztikai eszközök piacra jutását, valamint biztosítja azok biztonságát és hatékonyságát. Az EMA központi engedélyezési eljárásai, valamint összehangolt értékelési eljárásai biztosítják a precíziós diagnosztikai eszközök és gyógyszerek elterjedését.

Jelen tanulmány célja annak a jogi keretrendszernek a bemutatása, amelyben az EMA precíziós medicinával összefüggő mechanizmusai működnek. A cikk kizárólag az Európai Unió (a továbbiakban: EU) intézményei által kiadott jogi relevanciával bíró dokumentumaira, valamint az EMA égisze alatt született iránymutatásaira és ajánlásaira fókuszál.

II. A PRECÍZIÓS MEDICINA FOGALMÁNAK MEGJELENÉSE A EU JOGANYAGÁBAN

A „precíziós medicina” kifejezést jogi dokumentumban az EU az Európai Unió Tanácsa által kiadott 2015/C 421/03 következtetései használta először.^[11] Ez a dokumentum a precíziós medicinát egy olyan orvosi modellként határozza meg, amely az egyének fenotípusainak és genotípusainak jellemzését használja – például molekuláris profilalkotás, orvosi képalkotás és életmódbeli adatok alapján –, hogy a megfelelő terápiás stratégiát a megfelelő időben biztosítsa a páciens számára. Ez a jogi elismerés alapot teremtett a precíziós orvoslás EU-s egészségügyi rendszerekbe történő bevezetését támogató politikák kidolgozásához. A precíziós orvoslást olyan orvosi modellként definiálták, amely az egyének fenotípusainak és genotípusainak jellemzését alkalmazza (például molekuláris profilalkotás, orvosi képalkotás, életmódbeli adatok) a megfelelő terápiás stratégia személyre szabására, annak meghatározására, hogy az egyén hajlamos-e bizonyos betegségekre, illetve célzott és időben történő megelőző intézkedések biztosítására. A meghatározást három területen érvényesülő szabályozás alapján rögzítették:^[12] (i) in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökre vonat-

[10] Stenzinger et al., 2023.

[11] A Tanács 2015/C 421/03 következtetései a betegek számára elérhető, személyre szabott orvoslásról (2015.12.17.).

[12] Beccia et al., 2022.

kozó szabályozás;^[13] (ii) a személyes adatok feldolgozása és szabad áramlására vonatkozó jogi szabályozás;^[14] valamint (iii) a humán felhasználásra szánt gyógyszerek klinikai vizsgálataira vonatkozó joganyag.^{[15], [16], [17]} A definíció megjelenésének időpontjára tekintettel a precíziós medicina szempontjából releváns jogi dokumentumokat külön mutatom be, csoportosítva azokat 2015-ig, majd 2016-tól napjainkig.

III. A PRECÍZIÓS MEDICINÁRA VONATKOZÓ JOGANYAG 2015-IG

Az 1998/79/EK irányelv az in vitro diagnosztikai (IVD) orvostechnikai eszközökre vonatkozó szabályozás.^[18] Mivel ezek az eszközök biztosítják azokat a diagnosztikai adatokat, például a biomarker elemzéseket, amelyek lehetővé teszik az egyének fenotípusainak és genotípusainak azonosítását, az irányelv hozzájárult az eszközök biztonságos és hatékony alkalmazásához, biztosítva, hogy az IVD eszközök megfeleljenek a minőségi követelményeknek, és így megbízható alapot nyújtsanak a precíziós diagnosztikai és terápiás döntésekhez.

Az „árva gyógyszerek”, azaz a ritka betegségek^[19] kezelését célzó gyógyszerek kifejlesztését és forgalmazását az EU-ban az 141/2000/EK rendelet szabályozza.^[20] Ezek a gyógyszerek olyan, ritka betegségek kezelésére szolgálnak, amelyekre a hagyományos piac nem kínál megfelelő terápiás megoldást. A rendelet ösztönzőket nyújt a gyógyszergyártók számára, például piaci kizárólagosságot és különleges támogatásokat, amelyek megkönnyítik a ritka genetikai betegségek célzott, személyre szabott kezeléseinek fejlesztését. Ezáltal a rendelet fontos alapot teremtett a precíziós orvoslás számára, hogy a kis betegpopuláci-

[13] Az Európai Parlament és a Tanács 98/79/EK irányelve az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökről (1998. október 27.).

[14] Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (1995. október 24.).

[15] Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata 2008/C 115/01 (2008.05.09.).

[16] A Bizottság ajánlása az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek határokon átnyúló átjárhatóságáról (2009.07.02.).

[17] Az Európai Unió Tanácsának 2009/C 151/02 ajánlása a ritka betegségek területén megvalósítandó fellépésről (2009.16.08.).

[18] Az Európai Parlament és a Tanács 98/79/EK irányelve az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökről (1998. október 27.).

[19] A ritka betegség olyan egészségügyi állapot, amely a lakosság kis részét érinti. Az Európai Unióban egy betegséget akkor tekintenek ritkának, ha kevesebb mint 1 embert érint 2000-ből. Ezek a betegségek gyakran krónikusak, súlyosak, és a genetikai eredetű betegségek közé tartoznak. A ritka betegségek több mint 80%-a genetikai eredetű, és általában korai életkorban jelentkeznek, komoly hatással a beteg életminőségére.

[20] Az Európai Parlament és a Tanács 141/2000/EK rendelete a ritka betegségek gyógyszereiről (1999. december 16.).

ókban is hozzáférhetővé váljanak az egyénre szabott terápiák.

A 2001/20/EK irányelv^[21] meghatározza a klinikai vizsgálatok egységesítésére vonatkozó szabályokat az EU-ban, biztosítva a helyes klinikai gyakorlat elveinek^[22] betartását. Ez az irányelv garantálja, hogy a gyógyszerekkel kapcsolatos klinikai vizsgálatok biztonságosak, etikailag megfelelőek és tudományosan megalapozottak legyenek. A precíziós orvoslás számára kiemelkedően fontos, mivel a célzott terápiák fejlesztéséhez és validálásához jól megtervezett és megfelelően végrehajtott klinikai vizsgálatok szükségesek, amelyek az irányelvnek megfelelően valósulnak meg.

A 2001/83/EK irányelv^[23] az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek forgalomba hozatalának és engedélyezésének szabályozására vonatkozik. Az irányelv biztosítja, hogy a gyógyszerek megfeleljenek a szigorú biztonsági, minőségi és hatékonysági előírásoknak. Ez kiemelt relevanciával bír a precíziós orvoslás számára, mivel a célzott terápiák, amelyek egyének genetikai és fenotípusos jellemzőihez igazodnak, csak akkor lehetnek sikeresek, ha megfelelnek a szigorú uniós szabályozási előírásoknak, biztosítva a betegek biztonságát és a terápiák hatékonyságát.

Az EMA-t a 726/2004/EK rendelet^[24] hozta létre. Az ügynökség központi szerepet játszik az új gyógyszerek, köztük a precíziós terápiák értékelésében és engedélyezésében. A rendelet biztosítja a központosított eljárást, amely lehetővé teszi, hogy a gyógyszerek gyorsan és hatékonyan kapjanak piaci engedélyt az EU-ban, különös figyelmet fordítva az innovatív és célzott kezelésekre. Ez alapvetően elősegíti a precíziós gyógyszerekhez való hozzáférést, biztosítva, hogy ezek a terápiák átfogó tudományos értékelésen és engedélyezési folyamaton menjenek keresztül, ami garantálja a hatékonyságukat és biztonságukat.

A 2006/C 146/01 tanácsi következtetések^[25] rögzítik az EU egészségügyi rendszereinek közös értékeit és alapelveit, mint a méltányosság, a minőség, a betegközpontúság és az egyetemes hozzáférés. A precíziós orvoslás alapelve, hogy minden páciens számára a lehető legcélzottabb kezelést biztosítsa, ami összhangban áll ezekkel az értékekkel. A tanácsi következtetések támogatják a precíziós orvoslás integrációját az egészségügyi rendszerekbe azáltal, hogy

[21] Az Európai Parlament és a Tanács 2001/20/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerekkel végzett klinikai vizsgálatok során alkalmazandó helyes klinikai gyakorlat bevezetésére vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről (2001. április 4.).

[22] A helyes klinikai gyakorlat (Good Clinical Practice, GCP) elvei a klinikai vizsgálatok során követendő nemzetközi etikai és tudományos előírásokat foglalják össze, amelyek célja a vizsgálatokban részt vevő alanyok jogainak, biztonságának és jólétének biztosítása, valamint a vizsgálati adatok pontosságának és hitelességének garantálása.

[23] Az Európai Parlament és a Tanács 2001/83/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről (2001. november 6.)

[24] Az Európai Parlament és a Tanács 726/2004/EK rendelete az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról (2004. március 31.).

[25] Az Európai Unió Tanácsának 2006/C 146/01 következtetései a közös értékekről és elvekről az európai uniós egészségügyi rendszerekben (2006.06.22.).

hangsúlyozzák a magas színvonalú, egyénre szabott egészségügyi ellátás fontosságát, amely minden beteg számára elérhető, hozzájárulva ezzel a precíziós terápiák egyenlő hozzáférhetőségéhez és alkalmazásához az EU-ban.

A 1394/2007/EK rendelet^[26] szabályozza a fejlett terápiás gyógyszerkészítményeket (*advanced therapy medicinal product, ATMP*), beleértve a génterápiás, sejttérápiás és szövetmérnöki készítményeket. Ezek a terápiák kulcsszerepet játszanak a precíziós orvoslásban, mivel lehetővé teszik a betegségek genetikai és egyéni szinten történő kezelését. A rendelet biztosítja, hogy ezek a fejlett terápiák szigorú biztonsági, minőségi és hatékonysági követelmények alapján kerüljenek engedélyezésre és felügyeletre, elősegítve a betegbiztonságot és a magas színvonalú, célzott kezelések elérhetőségét az EU-ban. Ez hozzájárul a precíziós orvoslás innovatív terápiáinak fejlesztéséhez és elterjedéséhez.

Az elektronikus egészségügyi nyilvántartási rendszerek határokon átnyúló interoperabilitásáról szóló 2008. július 2-i bizottsági ajánlás^[27] elősegíti az egészségügyi adatok megosztását és hozzáférhetőségét az EU-n belül. Az ajánlás célja, hogy az elektronikus egészségügyi nyilvántartások (EHR) egységes formában elérhetőek legyenek az uniós tagállamok között, lehetővé téve a betegek adataihoz való biztonságos és hatékony hozzáférést. Ez a precíziós orvoslás számára azért fontos, mert a személyre szabott kezelésekhöz gyakran szükség van pontos és átfogó betegadatokra, beleértve a genetikai, fenotípusos és egészségügyi előzményeket, melyek gyors hozzáférhetősége elengedhetetlen a célzott terápiák alkalmazásához.

A 2009. június 8-i tanácsi ajánlás^[28] a ritka betegségek területén végrehajtandó intézkedésekről kiemeli a ritka betegségek kezelésének fontosságát, és elősegíti a kutatás, a diagnózis és a kezelés koordinációját az EU-ban. Az ajánlás célja, hogy előmozdítsa a ritka betegségek területén történő együttműködést, ösztönözze a tagállamok közötti adatmegosztást, és támogassa a megfelelő diagnosztikai módszerek fejlesztését. A precíziós orvoslás alapvető célja az egyéni genetikai és biológiai jellemzők alapján történő személyre szabott kezelés, amely különösen fontos a ritka betegségek esetében, hiszen ezen betegségek gyakran genetikai eredetűek és egyedi terápiás megközelítést igényelnek.

A betegek határokon átnyúló egészségügyi ellátáshoz való jogainak alkalmazásáról szóló 2011/24/EU irányelv^[29] biztosítja, hogy az uniós polgárok szabadon hozzáférhessenek a szükséges egészségügyi szolgáltatásokhoz bármely tagállamban, beleértve a precíziós orvoslás által kínált speciális, célzott kezelé-

[26] Az Európai Parlament és a Tanács 1394/2007/EK rendelete fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról (2007. november 13.).

[27] A Bizottság C(2008) 3282. ajánlása az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek határokon átnyúló átjárhatóságáról (2008. július 2.).

[28] Az Európai Unió Tanácsának (2009/C 151/02) ajánlása a ritka betegségek területén megvalósítandó fellépésről (2009. június 8.).

[29] Az Európai Parlament és a Tanács 2011/24/EU irányelve a határon átnyúló egészségügyi ellátásra vonatkozó betegjogok érvényesítéséről (2011. március 9.).

seket is. Az irányelv elősegíti az orvosi szakértelem és a legújabb technológiák, például az innovatív diagnosztikai és terápiás megoldások elérését, különösen akkor, ha az adott kezelést a beteg saját országában nem biztosítják. Ez növeli a precíziós kezelésekre való hozzáférést és biztosítja, hogy a betegek a legmegfelelőbb, egyénre szabott ellátást kapják, függetlenül a lakóhelyük szerinti tagállamtól.

Az orvostechnikai eszközök innovációjáról szóló 2011/C 202/03 tanácsi következtetések^[30] támogatják az új, fejlett technológiák fejlesztését és alkalmazását az egészségügyi szektorban. A dokumentum hangsúlyozza az innováció szükségességét, hogy az orvostechnikai eszközök megfeleljenek a modern orvoslás követelményeinek. Az innovatív orvostechnikai eszközök, mint például a molekuláris diagnosztikai rendszerek, kulcsszerepet játszanak a precíziós orvoslásban, mivel lehetővé teszik az egyének genetikai és fenotípusos tulajdonságainak pontos felmérését, ezzel biztosítva a személyre szabott kezelési stratégiák alkalmazását. A következtetések támogatják a kutatást és a fejlesztést az orvostechnikai szektorban, amely elősegíti a precíziós orvoslás elterjedését és hatékony alkalmazását az egészségügyi rendszerekben.

A 2011/C 202/04 tanácsi következtetések^[31] a modern, rugalmas és fenntartható egészségügyi rendszerek kialakítását tűzik ki célul, kiemelik az egészségügyi rendszerek fejlesztésének szükségességét a hatékony és egyénre szabott ellátás érdekében. A dokumentum hangsúlyozza az innovatív kezelések integrálásának fontosságát, valamint az egészségügyi rendszerek rugalmasságának növelését, hogy azok alkalmazkodni tudjanak a gyorsan fejlődő orvosi technológiákhoz, mint amilyen a precíziós orvoslás is. A következtetések támogatják az egyénre szabott, célzott kezelési megközelítések bevezetését, valamint az egészségügyi rendszerek átalakítását, hogy fenntartható módon biztosítsák az innovatív terápiákhoz való hozzáférést, ezáltal javítva a betegek egészségügyi ellátását és a kezelések hatékonyságát.

A 2013. december 10-i tanácsi következtetések^[32] hangsúlyozzák a rugalmasság és az innováció fontosságát az egészségügyi rendszerek átalakításában. A dokumentum célja, hogy az egészségügyi rendszerek képesek legyenek alkalmazkodni a technológiai fejlődéshez, továbbá kiemeli az egészségügyi szolgáltatások hatékonyságának és hozzáférhetőségének növelését, amelyek alapvetőek ahhoz, hogy a precíziós orvoslásban rejlő potenciál teljes mértékben kihasználható legyen, különösen a célzott, egyénre szabott kezelések biztosításában és a betegségmegelőzés terén.

A humán gyógyászati termékek klinikai vizsgálatairól szóló 536/2014/EU

[30] Az Európai Unió Tanácsának (2011/C 202/03) következtetése az orvostechnikai eszközök ágazatában megvalósuló innovációról (2011.07.08.).

[31] Az Európai Unió Tanácsának 2011/C 202/04) következtetései a modern, rugalmas és fenntartható egészségügyi rendszerek felé (2011.07.08.).

[32] Az Európai Unió Tanácsának következtetései a modern, rugalmas és fenntartható egészségügyi rendszerekről szóló reflexiós folyamatról (2013.12.10.).

rendelet^[33] harmonizálja és egyszerűsíti a klinikai vizsgálatok engedélyezését és lebonyolítását az EU-ban. A rendelet bevezeti az EU központi portált és adatbázist (*Clinical Trials Information System - CTIS*), amely átláthatóbbá és hatékonyabbá teszi a klinikai vizsgálatok folyamatát. Ez különösen fontos a precíziós orvoslás számára, mivel a célzott terápiák gyakran kisebb betegpopulációkat céloznak, és speciális vizsgálati protokollokat igényelnek. Az egységes és gyorsított engedélyezési folyamat elősegíti az innovatív kezelések fejlesztését és elérhetőségét. Megjegyzendő, hogy a rendelet a teljes alkalmazhatóságához szükség van az uniós központi klinikai vizsgálati portál és adatbázis bevezetésére és működésére, amely 2022. január 31-én indult el. Az új rendelet alkalmazása fokozatosan történik, és a tagállamoknak hároméves átmeneti időszakuk van a régi rendszerből való átállásra, így 2025-től lesz kötelező minden új klinikai vizsgálat esetében.

IV. A PRECÍZIÓS MEDICINÁRA VONATKOZÓ JOGANYAG 2015-TŐL

A 2015/C 421/03 tanácsi következtetések^[34] részletesen elemzik a személyre szabott orvoslás szerepét és jelentőségét az európai egészségügyi rendszerekben. A dokumentum kiemelt figyelmet fordít a páciensek számára nyújtott előnyökre. Hangsúlyozza, hogy a precíziós orvoslás célja az egyének genetikai, fenotípusos és környezeti jellemzőinek felhasználása annak érdekében, hogy a megfelelő terápiás stratégiát a megfelelő időben, a megfelelő személy számára biztosítsák. Ez a megközelítés lehetővé teszi a betegségek korai felismerését, a megelőző intézkedések alkalmazását és a célzott kezelést, amely sokkal hatékonyabb, mint a hagyományos, általános megközelítések.

A tanácsi következtetések egyik fő célkitűzése, hogy a precíziós orvoslás integrálható legyen az egészségügyi rendszerekbe, mivel ez a megközelítés jelentősen hozzájárulhat az ellátás minőségének javításához és a költséghatékonyság növeléséhez. A dokumentum hangsúlyozza a szabályozási környezet egyszerűsítésének és a nemzeti stratégiák kidolgozásának szükségességét, hogy a precíziós medicina széles körben alkalmazható legyen, és az új terápiás lehetőségek minél hamarabb eljussanak a betegekhez.

A dokumentum kiemelt figyelmet fordít a kutatási és fejlesztési tevékenységek előmozdítására, különösen a biomarkerek azonosítására és új diagnosztikai módszerek kifejlesztésére.^[35] Hangsúlyozza a különböző érintett felek, például a kutatási intézmények, gyógyszeripari szereplők és betegképviselői szerve-

[33] Az Európai Parlament és a Tanács 536/2014/EU rendelete az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek klinikai vizsgálatairól és a 2001/20/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (2014. április 16.).

[34] Az Európai Unió Tanácsának 2015/C 421/03 következtetései a betegek számára elérhető, személyre szabott orvoslásról (2015.12.17.).

[35] Bakker et al., 2023.

zetek közötti együttműködés fontosságát annak érdekében, hogy az új terápiás megközelítések hatékonyan beépülhessenek az ellátási folyamatokba. A kutatás támogatása azért is fontos, mert lehetővé teszi a célzott terápiák klinikai validálását és széleskörű alkalmazását, ami alapvető a precíziós orvoslás sikeres bevezetéséhez.

A tanácsi következtetések külön figyelmet szentelnek annak, hogy az egészségügyi információs rendszerek között interoperabilitás valósuljon meg, hiszen az egészségügyi adatok megosztása és hozzáférhetősége alapvető feltétele a precíziós kezelések alkalmazásának. Az interoperábilis rendszerek segítségével az orvosok és a kutatók könnyen hozzáférhetnek a szükséges adatokhoz, ami elősegíti a személyre szabott diagnosztikai és kezelési döntéseket, így növelve a terápiák hatékonyságát.^[36]

Végezetül, a dokumentum célja a precíziós orvoslás szélesebb körű elterjesztése és beépítése az egészségügyi rendszerekbe, hogy a betegek hozzáférhessenek a legújabb innovatív terápiákhoz, különösen azokban az esetekben, ahol a hagyományos kezelések nem biztosítanak kielégítő eredményeket. A tanács felismerte, hogy a precíziós medicina nemcsak a betegek számára jelent előnyt, hanem hozzájárul az egészségügyi rendszerek fenntarthatóságához és rugalmasságához is, mivel célzott és hatékony beavatkozásokot tesz lehetővé.

Az EMA precíziós medicinára vonatkozó jogi természetesen része a GDPR^[37] is, mivel biztosítja a genetikai és egészségügyi adatok feldolgozásának biztonságát és szabályozottságát, ami alapvető fontosságú a precíziós orvoslásban.

2016-ban az EU Tanácsa Bizottság és Gazdaságpolitikai Bizottság közös jelentést^[38] adott ki EU-ban nyújtott egészségügyi és hosszú távú ellátásról. A dokumentum támogatja az egészségügyi rendszerek átalakítását a jobb minőségű, hatékonyabb ellátás érdekében. A következtetések hangsúlyozzák az integrált ellátási modellek fejlesztésének fontosságát, amelyek lehetővé teszik az egyének átfogóbb kezelését és a különböző egészségügyi szolgáltatók közötti jobb együttműködést. Ez az integráció különösen előnyös a precíziós orvoslás számára, mivel a betegek különböző egészségügyi igényeinek figyelembevétele és a személyre szabott kezelések koordinálása csak így valósulhat meg hatékonyan. Emellett a jelentés támogatja a hosszú távú ellátás és a krónikus betegségek kezelésének fejlesztését, amely szintén fontos a precíziós medicina szempontjából, mivel a célzott kezelések javítják a krónikus betegségben szenvedők életminőségét és hosszú távú egészségügyi kimenetelét.

A precíziós medicina szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt az Európai

[36] Prainsack – Kickbusch, 2024.

[37] A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről, valamint az adatok szabad áramlásáról szóló 2016/679/EU rendelet.

[38] Európai Bizottság. (2021). Közös jelentés az egészségügyi és hosszú távú gondozási rendszerekről és a költségvetési fenntarthatóságról. Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatóság. (Elérhető: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/joint-report-health-care-and-long-term-care-systems-fiscal-sustainability_en).

Bizottság azon lépése, hogy létrehozta az ICPeMed-et (*International Consortium for Personalised Medicine*), ami egy nemzetközi konzorcium, amelynek célja, hogy elősegítse a személyre szabott orvoslás fejlesztését és alkalmazását Európában és világszerte. Az ICPeMed szűkebb célja a kutatások és innovációk támogatása, valamint a legjobb gyakorlatok megosztása, hogy javuljon a betegek ellátása és az egészségügyi rendszerek hatékonysága. Az együttműködés különböző országok és intézmények közötti közös projekteken keresztül valósul meg.

A 2017/C 440/05 tanácsi következtetések^[39] az egészségügy digitalizációjáról és az adatvezérelt innováció előmozdításáról szólnak, és jelentős szerepet játszanak a precíziós orvoslás fejlődésében. A dokumentum hangsúlyozza a digitális technológiák, a big data és az egészségügyi adatok elemzésének fontosságát, amelyek alapvetőek a precíziós orvoslás sikeréhez. Az adatvezérelt innováció segíti az egyénre szabott kezelések kialakítását, hiszen a nagymennyiségű egészségügyi adat elemzésével pontosabb diagnózisok és célzott terápiák fejleszthetők ki. A következtetések kiemelik az interoperabilitás, az egészségügyi adatok megosztása és a digitális alkalmazások fejlesztésének szükségességét, amely elősegíti a személyre szabott ellátáshoz szükséges információk hatékony felhasználását és a betegek bevonását az egészségügyi döntésekbe. Ezzel a dokumentum támogatja a precíziós orvoslás integrációját az egészségügyi rendszerekbe, amely hosszú távon hozzájárul a magasabb színvonalú, személyre szabott ellátáshoz és a betegek jobb egészségügyi kimeneteléhez.

Az európai elektronikus egészségügyi nyilvántartások (EHR) adatcseréjének egységes formátumáról szóló 2019/243/EU bizottsági ajánlás^[40] elősegíti az egészségügyi adatok hatékony megosztását és hozzáférhetőségét az EU-n belül. Az egységes adatcsereformátum lehetővé teszi az egészségügyi információk interoperabilitását a tagállamok között, biztosítva, hogy a betegek orvosi adatai könnyen hozzáférhetők és felhasználhatók legyenek különböző országokban. Ez különösen fontos a precíziós orvoslás számára, amely nagymértékben függ az átfogó és pontos betegadatoktól. Az adatok hatékony megosztása segíti a pontosabb diagnózist, a célzott kezeléseket alkalmazását, és növeli a hatékonyságot az egészségügyi rendszerekben, hozzájárulva a precíziós ellátás minőségének javításához.

A 2019/881/EU rendelet az Európai Unió Kibervédelmi Ügynökségéről (ENISA) és az információk és kommunikációs technológia (IKT) kiberbiztonsági tanúsításáról fontos szerepet játszik a precíziós orvoslás szempontjából, mivel biztosítja az egészségügyi adatok védelmét és a digitális infrastruktúra biztonságát. A precíziós orvoslásban nagy mennyiségű érzékeny adatot, köztük genetikai és egészségügyi információkat kezelnek, amelyek kiberbiztonsági szempontból kiemelt védelmet igényelnek. A rendelet célja az egészségügyi rendszerek

[39] Az Európai Unió Tanácsának 2017/C 440/05. következtetései az egészségügyről a digitális társadalomban (2017.12.21.).

[40] A Bizottság (EU) 2019/243 ajánlása. az elektronikus egészségügyi dokumentáció európai cse-reformátumáról (2019. február 6.).

és digitális eszközök kiberbiztonságának megerősítése, hogy a betegek adatai biztonságban legyenek, ezzel növelve a betegek bizalmát az új digitális egészségügyi megoldások, köztük a precíziós orvoslás alkalmazása iránt. Az ENISA támogatja az egységes kiberbiztonsági szabványok kidolgozását, ami elősegíti a biztonságos adatmegosztást és az e-egészségügyi rendszerek biztonságos működését az EU-ban.

Az Európa digitális jövőjének alakításáról szóló 2020/C 202 I/01 tanácsi következtetések támogatják a digitális technológiák fejlesztését és integrálását az egészségügyi rendszerekbe. A dokumentum hangsúlyozza a digitális megoldások, például a mesterséges intelligencia, az adatvezérelt innováció és a big data elemzés szerepét az egészségügy modernizálásában. A dokumentum továbbá kiemeli az interoperabilitás és az adatok szabad áramlásának jelentőségét, amely lehetővé teszi a személyre szabott egészségügyi ellátás széles körű alkalmazását az EU-ban, növelve a kezelések hatékonyságát és a betegellátás minőségét.

Az Európai Bizottság és az Európai Gyógyszerügynökség 2017-ben kiadott, 2020-ban pontosított közös cselekvési terve a fejlett terápiás gyógyszerkészítmények szabályozási környezetének javítására összpontosít, hogy elősegítse a fejlesztésüket és a betegekhez való eljutásukat. A terv célja az adminisztratív terhek csökkentése, a szabályozási folyamatok harmonizálása és a különböző érintett felek közötti együttműködés erősítése. Különös figyelmet fordítanak a gyártási folyamatok specifikus igényeire, az engedélyezési eljárások egyszerűsítésére és a fejlett terápiák fejlesztésének támogatására, beleértve a precíziós medicina területét is. A fejlett terápiák (mint például a génterápiák, sejtherápiák és szövetmérnöki termékek) célzott szabályozása segít a betegek számára hozzáférhetővé tenni az új, innovatív kezeléseket. Az intézkedések közé tartoznak a jó gyártási gyakorlatra vonatkozó irányelvek kidolgozása, a tagállamok közötti információcsere előmozdítása, valamint a géntechnológiai módosításokra vonatkozó szabályozás harmonizálása. A fejlett terápiás gyógyszerkészítmények fejlesztésében részt vevő kis- és középvállalkozások és tudományos intézmények támogatása érdekében külön intézkedéseket vezettek be, hogy javítsák a fejlett terápiás gyógyszerkészítményekhez való hozzáférést és azok piaci bevezetését. A terv hangsúlyozza a digitális megoldások, például az elektronikus egészségügyi nyilvántartások és az interoperabilitási keretrendszerek fejlesztését, amelyek elősegítik a precíziós medicina alkalmazását. A végrehajtott intézkedések célja a betegek kezelési lehetőségeinek növelése, az innováció és a versenyképesség ösztönzése az EU biotechnológiai szektorában, valamint a fejlett terápiákhoz való hozzáférés biztosítása.

Végezetül kiemelés érdemel az EMA Szabályozási Tudományi Stratégia 2025, amely célja az új tudományos és technológiai fejlődések gyógyszer-értékelési folyamatba való integrálása, beleértve a precíziós medicinát is.^[41] A stratégia az innováció elősegítésére, a betegbevonás növelésére és a valós adatok

[41] European Medicines Agency: Regulatory Science Strategy. (Elérhető: <https://www.ema.europa.eu/en/about-us/how-we-work/regulatory-science-strategy>).

felhasználására koncentrálnak. Nyilvános konzultáció során több mint 150 résztvevő véleményét vették figyelembe, és a következő lépések magukban foglalják a stratégia véglegesítését és implementálását a tagállamok és az Európai Bizottság bevonásával.

V. ÖSSZEGRÖZÉS

Az „-omikai” módszerek, biomarkerek, farmakometriai elemzések, gépi tanulás és digitális viselhető eszközök integrációja az egészségügybe jelentős átalakító potenciállal bír a precíziós medicina és a betegellátás terén. Ezek a módszerek számos előnyt kínálnak, mint például a diagnosztikai pontosság javítása, a személyre szabott kezelési tervek kidolgozása, valamint a betegmegfigyelés hatékonyságának növelése. A precíziós medicina az egészségügyi rendszer átalakításának hajtóerejeként van jelen az EU-ban, amelyet az Európai Bizottság és az EU Tanácsa külön politikákkal támogat. Vitathatatlan, hogy előbb-utóbb a tagállamok számára is konkrét lépéseket, nagyobb erőfeszítéseket kell majd tenni ezen a területen. Jelenleg a páciensek számára a precíziós módszerekhez való hozzáférést leginkább az EMA központi engedélyeztetési eljárása jelenti, mivel egyetlen eljárással biztosítja a gyógyszerek és terápiák jóváhagyását az egész EU területén, ami időt és erőforrást takarít meg. Ez az egységes szabályozási folyamat csökkenti az adminisztratív terheket, egységesítve a gyógyszerek engedélyezését, és biztosítja a magas minőségi, biztonsági és hatékonysági követelmények betartását minden tagállamban, elősegítve a betegek gyorsabb hozzáférést az új terápiákhoz. Annak érdekében, hogy a páciensek ténylegesen hozzáférhessenek a legmodernebb kezelésekhez, elengedhetetlen a széles körű „-omikai” vizsgálatok alkalmazása. Azonban ahhoz, hogy ezek a vizsgálatok az EU minden páciense számára elérhetővé váljanak, még hosszú utat kell megtenni.

VI. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

IRODALOM

- Bakker, Elisabeth – Starokozhko, Viktoriia – Kraaijvanger, Jet W. M. – Heerspink, Hiddo J. L. – Mol, Peter G. M. (2023): Precision medicine in regulatory decision making: Biomarkers used for patient selection in European Public Assessment Reports from 2018 to 2020. In: *Clinical and Translational Science*. 16(11). DOI: <https://doi.org/10.1111/cts.13641>.

- Beccia, Flavia – Hoxhaj, Ilda – Castagna, Carolina – Strohäker, Timo – Cadeddu, Chiara – Ricciardi, Walter – Boccia, Stefania (2023): An overview of Personalized Medicine landscape and policies in the European Union. In: *European Journal of Public Health*. 32(6).
- Brooks, Stephanie Patricia – Ali-Khan, Sarah – Kowal, Stephanie – Luth, Westerly – Gold, Richard – Bubela, Tania (2016): *Terminology for Personalized Medicine: A Systematic Collection. Technical Report*. (Available at: <https://www.researchgate.net/publication/305377717>).
- Dobi Ágnes – Kószó Renáta Lilla – Besenyi Zsuzsanna – Gion Katalin – Hideghéty Katalin (2022): Precíziós medicina alkalmazása a sugárterápiában. In: *Klinikai Onkológia*. 9(2).
- Kohler, Stefan (2023): From one-size-fits-all to precision medicine: Evolution of healthcare approaches. In: *Frontiers in Medical Sociology*. 14(3).
- Magyar Tudományos Akadémia, Orvosi Tudományok Osztálya (2022): Az MTA Orvosi Tudományok Osztályának állásfoglalása: Tudományos ismereteket gazdagító tudományos, kutatási és innovációs tevékenységek az orvos- és egészségtudományok területén és értékelésük a Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztályán. (Elérhető: <https://mta.hu>).
- Molnár Viktor – Sági Judit Csilla – Molnár Mária Judit (2023): Az érzékeny kutatási adatok megosztása a személyre szabott orvoslás gyakorlatában. In: *Orvosi Hetilap*. 164(21). DOI: <https://doi.org/10.1556/650.2023.32759>.
- Nimmegern, Elisabeth – Benediktsson, Ingileif – Norstedt, Ingrid (2017): Personalized medicine in Europe. In: *Clinical and Translational Science*. 10(2). DOI: <https://doi.org/10.1111/cts.12434>.
- Nogel Mónika (2022): A precíziós medicina egyes jogi és társadalmi kihívásai a „big genomic data” korában. In: *Információs Társadalom*. XXII. évf., 2022/3. sz. DOI: <https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XXII.2022.3.3>.
- OECD (2017): Achieving the promise of precision medicine. In: *New Health Technologies: Managing Access, Value and Sustainability*. OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264266438-8-en>.
- Prainsack, Barbara – Kickbusch, Ilona (2024): A new public health approach to data: why we need data solidarity. In: *British Medical Journal*. 386, q2076. DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.q2076>.
- Sipka Sándor (2016): Precíziós és perszonalizált medicina. In: *Orvosi Hetilap*. 157(44). DOI: <https://doi.org/10.1556/650.2016.30564>.
- Stenzinger, Albrecht – Moltzen, Ejner K. – Winkler, Eva – Molnar-Gabor, Fruzsina – Malek, Nisar – Costescu, Alexandru – Nybo Jensen, Brigitte – Nowak, Frédérique – Pinto, Carmine – Ottersen, Ole Petter – Schirmacher, Peter – Nordborg, Jenni – Seufferlein, Thomas – Fröhling, Stefan – Edsjö, Anders – Garcia-Foncillas, Jesus – Normanno, Nicola – Lundgren, Bettina – Friedman, Mikaela – Bolanos, Natacha – Tatton-Brown, Katrina – Hill, Sue – Rosenquist, Richard (2023): Implementation of precision medicine in healthcare – A European perspective. In: *Journal of Internal Medicine*. 293(2). DOI: <https://doi.org/10.1111/joim.13698>.

JOGFORRÁSOK

- A Bizottság (EU) 2019/243 ajánlása.) az elektronikus egészségügyi dokumentáció európai csereformátumáról (2019. február 6.).
- A Bizottság ajánlása az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek határokon átnyúló átjárhatóságáról (2009.07.02.).

- A Bizottság C(2008) 3282. ajánlása az elektronikus egészségügyi nyilvántartó rendszerek határokon átnyúló átjárhatóságáról (2008. július 2.).
- A Tanács 2015/C 421/03 következtetései a betegek számára elérhető, személyre szabott orvoslásról (2015.12.17.).
- A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről, valamint az adatok szabad áramlásáról szóló 2016/679/EU rendelet.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1394/2007/EK rendelete fejlett terápiás gyógyszerkészítményekről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 726/2004/EK rendelet módosításáról (2007. november 13.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 141/2000/EK rendelete a ritka betegségek gyógyszerreiről (1999. december 16.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2001/20/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerekkel végzett klinikai vizsgálatok során alkalmazandó helyes klinikai gyakorlat bevezetésére vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közlítéséről (2001. április 4.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2001/83/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről (2001. november 6.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 2011/24/EU irányelve a határon átnyúló egészségügyi ellátásra vonatkozó betegjogok érvényesítéséről (2011. március 9.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 536/2014/EU rendelete az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek klinikai vizsgálatairól és a 2001/20/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (2014. április 16.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 726/2004/EK rendelete.) az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról (2004. március 31.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (1995. október 24.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 98/79/EK irányelve az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökről (1998. október 27.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 98/79/EK irányelve az in vitro diagnosztikai orvostechnikai eszközökről (1998. október 27.).
- Az Európai Unió Tanácsának (2009/C 151/02) ajánlása a ritka betegségek területén megvalósítandó fellépésről (2009. június 8.).
- Az Európai Unió Tanácsának (2011/C 202/03) következtetése az orvostechnikai eszközök ágazatában megvalósuló innovációról (2011.07.08.).
- Az Európai Unió Tanácsának 2006/C 146/01következtetései a közös értékekről és elvekről az európai uniós egészségügyi rend- szerekben (2006.06.22.).
- Az Európai Unió Tanácsának 2009/C 151/02 ajánlása a ritka betegségek területén megvalósítandó fellépésről (2009.16.08.).
- Az Európai Unió Tanácsának 2011/C 202/04) következtetései a modern, rugalmas és fenntartható egészségügyi rendszerek felé (2011.07.08.).
- Az Európai Unió Tanácsának 2015/C 421/03 következtetései a betegek számára elérhető, személyre szabott orvoslásról (2015.12.17.).
- Az Európai Unió Tanácsának 2017/C 440/05. következtetései az egészségügyről a digitális társadalomban (2017.12.21.).
- Az Európai Unió Tanácsának következtetései a modern, rugalmas és fenntartható egészségügyi rendszerekről szóló reflexiós folyamatról (2013.12.10.).

- Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata 2008/C 115/01 (2008.05.09.).
- Európai Bizottság. (2021). Közös jelentés az egészségügyi és hosszú távú gondozási rendszerekről és a költségvetési fenntarthatóságról. Gazdasági és Pénzügyi Főigazgatóság. (Elérhető: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/joint-report-health-care-and-long-term-care-systems-fiscal-sustainability_en).

Szerényi Gábor grafikája

LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR

A poszthumán emberi(?) jogokról és a humanizmus megújításáról – Avagy miért lesz Fukuyamának igaza a techno-ortodox humanizmus korában?

ABSTRACT

The development of science and (bio)technology may change the concept of the human as well as the values of humanism to the extent that possibly an upgraded human or one combined with technology can hardly be called *Homo sapiens* anymore. This raises the question of what kind of society we can live in if the anthropocentric worldview, the pillar of humanism, is overturned and the centre of the most protected human autonomy itself is also questioned. We also will examine why the catalogue of human rights might be eradicated if the right to abortion and trans rights were to be maintained and the autonomy of human consciousness were to be eroded, and what the solution might be to respect the life and dignity of all human beings and to address the challenges posed by biotechnology. Finally, we will justify what and why Francis Fukuyama might be right and why there is a need to return to the fundamental values of humanism, which could be called orthodox humanism in a technologically driven age of humanism, which cannot be posthuman.

Keywords: humanism ■ Fukuyama ■ autonomy ■ trans rights ■ biotechnology
■ anthropocentric ■ abortion

Tekintettel arra, hogy már megnyílt nemcsak az elvi, hanem a gyakorlati lehetőség is az emberi genom módosítása előtt úgy, hogy a nemzetközi jogban nem szerepel az emberi faj definíciója, és így felmerülhet a kérdés, hogy mégis milyen mértékű változtatás jelentheti egy új faj létrejöttét az emberi evolúcióban.^[1] 2008-ig létezett egy olyan tudományos konszenzus, hogy a neandervölgyiek és a *homo sapiens* külön fajt alkottak. Ekkor egy svéd tudós, Svante Pääbo képes volt szekvenálni (kielemezni) egy neandervölgyi genomját úgy, hogy DNS-t nyert ki az ősi csontokból – amely

[1] Lovászy, 2018b.

tudományos eljárásáért 2022-ben Nobel-díjat is kapott. A tudományos technológiai sikernél talán még nagyobb jelentőségű volt az, hogy az is kiderült: a legtöbbünkben (*homo sapiens*) van egy kis neandervölgyi ember is, hiszen a legtöbb ma élő ember a neandervölgyi DNS nagyjából 2%-át (1-4%) hordozza. Mindez arra utal, hogy a kétféle emberfajnak mégis lehettek közös gyermekeik úgy 50 ezer évvel ezelőtt, amely újfent kinyitotta azt a vitát, hogy a biológia törvényei miatt két különböző fajnak nem lehetnek közös, termékeny utódai, miközben a *homo sapiens* és a *homo neanderthalis* két külön fajként tartják számon.^{[2] [3]} A legújabb kutatások szerint a ma élő ember és a neandervölgyiek közti genetikai különbség már mindössze 0,3%.^[4] (Csak emlékeztetőül: a csimpánz kb. 1,2%-ra van „tőlünk”)^[5]

Ennek perspektívája kapcsán a tudomány ma már sokkal többre képes, mint korábban gondoltuk, még arra is, hogy újabb és újabb határvonalakat léphessen át, akár áthidalva nyilvánvalóan különböző fajok közötti határvonalakat is, és egyúttal lerombolva az elmúlt bő 8 évtized alatt kiépült emberi jogi rezsimit is. Egy friss kutatásban a genetikusok életképes majom–ember kimérákat hoztak létre Kaliforniában, a projektet pedig ugyanaz a spanyol tudós vezette, aki 2017-ben a disznó–ember kimérákkal „örvendezettette meg” a világot.^[6] A kutatás vezetője, Juan Carlos Izpisua Belmonte tíz éve kutatja a kimérákat a kaliforniai Salk Intézetben, és úttörőnek számít a majomembriók korai fejlődésének tanulmányozásában. Belmonte azt állítja, hogy a kutatás eredményei az emberi embriók esetében is alkalmazhatóak lesznek, és ebben látja a kísérlet legnagyobb tudományos értékét, ugyanis, ahogy mondja, a tudósok szinte sem tudnak az emberi embrió megtermékenyítést követő két-három hétben végbemenő fejlődéséről.^[7]

Thomas Foster szerint a tudomány és a technológia fejlődése, a természetes kiválasztódás oly mértékben megváltoztatja az embert, hogy egy technológiával módosított vagy ötvöződő embert már aligha lehet majd *homo sapiens*nek nevezni.^[8] Másként fogalmazva: amennyiben belenyúlunk a saját genomunkba, például bizonyos általános élettani folyamatokba, mint például az öregedés vagy bizonyos kognitív vagy érzékszervi (szuper)képességek kapcsán, akkor ugyanúgy indokolt lehet akár egy új, történelmi távlatokban meghatározható fajról beszélni esetünkben – mint ahogy a technológia kapcsán Guillén egy új „kambriumi robbanás”-ról beszél az emberiség történelmében^[9] –, méghozzá a „fejlesztett

[2] Hvg.hu: Lehet, hogy át kell írni a történelemkönyveket: úgy néz ki, ugyanahhoz a fajhoz tartozhat a neandervölgyi ember és a *homo sapiens*, 2024.

[3] Landy-Gyebnár, 2022.

[4] Hajdinjak et al., 2021.

[5] IFLScience – Taub, Benjamin: Human And Chim DNA Is 98.8 Percent Identical – So How Are We So Different?, 2024.

[6] Wu et al., 2017.

[7] Time – Park, Alice: Scientists Report Creating the First Embryo With Human and Non-Human Primate Cells, 2021.

[8] Foster, 2005.

[9] Guillén, 2023, 156.

ember"-ről, akit nevezhetnénk *homo sapiens conrectus*nak.^[10]

Maradva a *homo sapiens*ek és a neandervölgyiek nagyon közeli rokonságánál, felmerül a kérdés, hogy akkor ki is (mi is) az ember a nemzetközi jogban. Mindenekelőtt az a legfontosabb, hogy rögzíteni kell azt aényt, hogy a nemzetközi jog nem ismeri az emberi faj fogalmát, ellenben az emberi DNS-sel rendelkezőkre több elnevezést és státuszt is rendel, különböző, a DNS-től független feltételek alapján. A nemzetközi jogban a legfontosabbnak tekintett emberi jogok és az ember méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazásával szembeni védelméről szóló, a londoni székhelyű Európa Tanács égisze alatt elfogadott ún. Oviédói Egyezményt (1997) kell alapul venni, mert ez az egyezmény egyszerre érinti az emberi jogokat és az orvosetikai-bioetikai kérdéseket. Az egyezménynek azért van jelentősége, mert az itteni szabályozás az emberi lény „*human being*” elsőbbségét tartja szem előtt, legyen szó – többek közt – a biztósítási kérdésekről, az emberi testtel, szervekkel kapcsolatos haszonszerzésről, a „nem tudás”-jogáról, valamint a genetikai örökségről, illetve a kísérleti terápiák kapcsán a beteg tájékoztatásának és beleegyezésének szükségességéről. Az Oviédói Egyezmény kapcsán fontos kiemelni, hogy ennek a nemzetközi normának a ratifikálása felemásra sikerült, hiszen éppenséggel a biotechnológiában élenjáró és legfejlettebb országok nem ratifikálták.^[11]

A nemzetközi és emberi jogi szabályozás tehát (egyre inkább) ellentmondásos, hiszen maga a nemzetközi jog fogalom- és szóhasználat is ellentmondásos, illetve a magyar fordításban meglévő következetlenségek is megkérdőjelezhetik azt, hogy a személy és ember között van-e tényleges különbség, ahogy a (később tárgyalandó) abortuszjogoknál látható. Jelenleg van, hiszen egy magzat kapcsán nyilvánvaló, hogy az jogilag még nem személy, ám genetikailag és biológiailag (fajilag) embernek (*homo sapiens sapiens*) minősül. Továbbmenve, jogilag pedig bizonyos tényállás esetén (pl. öröklési jog) a magzat, bár nem személy, de jogalany, míg más esetekben csak az anya testének tartozéka.^[12]

Ez a fejlemény azt jelenti, hogy valójában egy poszthumán – pontosabban egy kritikai (vagyis nemcsak az isteni felsőbb hatalmat, hanem már a világgép középpontjában elhelyezkedő embert is mellőző) poszthumán – korba lépett az emberiség az abortusz társadalmasításával, csak valójában még nem realizálta. Az első ország, amely engedélyezte az abortuszt 1920-ban, a kommunista Szovjetunió volt, őt követték a szocialista országok, Magyarország 1956-ban fogadta el az ezt engedélyező jogszabályt. A nyugati országok jellemzően az 1970-es években követték ezt a trendet,^[13] az USA Legfelső Bíróság 1973-ban döntött úgy

[10] Lovászy, 2018b.

[11] Az EU-hoz újonnan csatlakozó Kelet-közép-európai térség országai az emberi jogoknak és a demokratikus értékeknek történő megfelelés érdekében sorra ratifikálták az EU-csatlakozás előtt az Oviédói Egyezményt, míg például a Benelux-államok, Németország, Svédország vagy a nagyhatalmak közül Oroszország, valamint az Egyesült Királyság nem. (Az USA számára is elvileg nyitva áll a ratifikáció lehetősége, mint non-member state, de eddig ő sem kívánt ezzel a lehetőséggel élni.)

[12] Lovászy, 2010.

[13] Wikipedia: Az abortusz legalizálásának időpontja egyes országokban, 2024.

(Roe vs. Wade-ügy),^[14] hogy legalizálja a terhességmegszakítás liberalizálás(?) gyakorlatát. Az elmúlt 30 évben tehát 60-nál is több országban engedélyezték és liberalizálták az abortuszt, és mindössze négy országban szigorították (teljesen vagy részlegesen (tagállami szinten)) az utóbbi időben a művi terhességmegszakítást: USA, Lengyelország, Nicaragua és El Salvador. Franciaország az ellenkező irányba haladt: a felvilágosodás és az emberi és polgári jogokat elsőként megalkotó állam örökösének tartott francia állam elsőként a világon, 2024 márciusában az alkotmányba foglalta az abortuszhoz való, garantált jogot, méghozzá 3/5-ös szupertöbbséggel, pártokon átívelő módon.^[15] A Center for Reproductive Rights kutatásai szerint 40 ezernél is kevesebb nő hal meg az illegális, nem biztonságos abortuszok miatt,^[16] mialatt a WHO szerint évente 70 milliónál is több abortuszra kerül sor világszerte.^[17] A döntések alapja nemcsak az volt, hogy a nők „szabadon rendelkezhetnek a testük felett”, hanem az, hogy feladták az emberi magzat nemcsak személyi, hanem lényegében emberi mivoltát is.

A nemzetközi egyezményeken túl magának az EU-nak sincs arról hivatalos álláspontja, hogy mi is az ember, ki minősül személynek és valójában ezek a fogalmak összhangban vannak-e a magzat élethez való jogával és mennyiben. Olyannyira, hogy amikor a One of Us európai polgári kezdeményezés sikerrel vette az akadályokat és az összefogásban együttműködő tagállami civil szervezetek rekordmennyiségben összegyűjtötték több mint egymillió aláírást, az Európai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy nincs formális, hivatalos álláspontja ebben a kérdésben, mert nem támogatta a kezdeményezést.^[18]

Ahogy részletesen feldolgoztam a 2010-ben megjelent, *Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából* című tanulmányomban, látható, hogy az uniós intézmények kapcsán elsőként fontos azt megemlíteni, hogy az Európai Tanács 1998 óta fogad el irányelveket az emberi jogokról. Az első ilyen irányelvet 1998-ban (2008-ban felülvizsgálva), az élethez való jog témájában és a halálbüntetés tárgyában hozta meg az EU. Ez az elköteleződés folytatódott 2007-ben az Európai Bizottság, az Európai Parlament és a Miniszterek Tanácsa által, amikor a halálbüntetés elleni európai nap bevezetése mellett döntöttek egy közös nyilatkozat kiadásával, amely a nem kormányzati szervezetek 2003-ban indult

[14] U.S. Supreme Court: Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973).

[15] Le Monde – Darame, Mariama: France, first to protect abortion in Constitution, sends message to women of the world, 2024.

[16] Center for Reproductive Rights: The World’s Abortion Laws.

[17] World Health Organization: Abortion, 2024.

[18] A 2012. május 11-én nyilvántartásba vett „Egy közülünk” kezdeményezés jogi védelmet hivatott biztosítani az emberi méltóságnak, az élethez való jognak és az emberek integritásának, mégpedig a fogantatás pillanatától kezdve. Legfontosabb célja az volt, hogy az EU beszüntesse az olyan tevékenységek pénzügyi támogatását, amelyek során emberi embriókat használnak. Mindez különösen a kutatás, a közegészségügy és a fejlesztési támogatás területét érintette. A Bizottság 2014. május 28-án közleményben kijelentette, hogy nem fog jogalkotási javaslatot előterjeszteni. Lásd Európai Polgári Kezdeményezés Fóruma: Egy közülünk (One of us).

ugyanilyen irányú kezdeményezésén alapult. A Lisszaboni Szerződés mellékletét képező, 2009. december 1-je óta hatályban lévő és az EU elsődleges jogát képező, az Európai Unió Alapvető Jogokról szóló Chartája (továbbiakban: Alapjogi Karta) is hasonló jogtörténeti múlttal rendelkezik: közös nyilatkozat formájában született meg ugyancsak 2003-ban.

Az uniós Alapjogi Karta 2. cikke kijelenti: minden embernek joga van az élet-höz.^[19] Az Alapjogi Karta 2. cikkének 2. pontja úgy fogalmaz, hogy „Senkit sem lehet halálra ítélni vagy kivégezni.”^[20] Ha a szó szerinti értelmezésből és a hétköznapi nyelvhasználatból indulunk ki, akkor kérdéses lehet, hogy a „senki” szó kit is takar: „senki” lehet-e egy magzat is?^[21] A 3. cikk 1. pontja ennél is továbbmegy: mindenkinek joga van a testének sérthetetlenségéhez.^[22] A Karta továbbá rendelkezéseket tartalmaz az eugenikával és a szervkereskedelemmel kapcsolatban is (3. cikk 2. pont) az „érintett személy” vonatkozásában, illetve az „emberi lények” klónozását illetően. Így egy cikkelyen belül háromféle jogi státuszú emberről beszélhetünk úgy, hogy az emberek között (általában: „everyone”) elvileg nem lehet különbséget tenni, hiszen ugyanezen Karta 21. cikkelye rendelkezik a megkülönböztetés tilalmáról, beleértve a születés alapján történő megkülönböztetést is.^[23] (Fontos kiemelni, hogy az Egyesült Királyság – amely az egyik legfontosabb terep a globális biotechnológiai cégek számára^[24] – 2017 novemberében eldöntötte, hogy nem kívánja az EU Alapjogi Kartájának hatályát fenntartani a Brexit kapcsán, amely – többek között – tiltja az eugenika alkalmazását, ami eddig az egyik legnagyobb (elvi) jogi akadály volt az ilyen irányú kísérletek és fejlesztések előtt.)^[25]

Különösen az embriók vonatkozásában lesz érdekes a jelenlegi technológiai fejlődés, amennyiben az ő értelmi képességeik, gondolataik – az újabb és neurobiológiai-agykutatásbeli tudományos áttöréseknek és rehabilitációs technológiáknak köszönhetően (lásd: David Eagleman kutatásait^[26]) – nemcsak észlelhetővé, mérhetővé válhatnak, hanem együttal egyenesen kommunikálni is tudunk majd velük. Továbbra is kérdéses az is, hogy mi az embrió pontos definíciója,

[19] „Everyone has the right to life.”

[20] „No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.”

[21] A kivégzés fogalma is vizsgálandó, hogy pontosan hogyan is kell értelmezni: vajon alapvetően csak állami vagy állami engedély alapján működtetett rendszeren, intézményen belül képzelhető el, illetve a kivégzés pl. a megsemmisítés szóval is felcserélhető.

[22] „Everyone has the right to respect for his or her physical and mental integrity.”

[23] „A megkülönböztetés tilalma.”

(1) Tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés.

[24] McKinsey & Company – Bhandari, Mayank at al.: The UK biotech sector: The path to global leadership, 2021.

[25] Independent – Cowburn, Ashley: MPs vote against retaining EU Charter Of Fundamental Rights In UK law after Brexit, 2017.

[26] Ted.com – Eagleman, David: Can we create new senses for humans?, 2015.

amikor a jog és a technológia szürkezónájába tévedünk. Ma már a szexuális nem fogalma is tágan értelmezendő egyes országok jogalkotásában (pl. Németország 2018-ban bevezette a harmadik nemet („harmadik opció”)), nem a biológia, hanem a társadalom – jogalkotóin keresztül, illetve azt meghaladóan (pl. Legfelső Bíróság) – mond ítéletet biológiai „kategóriák” (pl. nemi állapot) és jogi státuszok (pl. embrió) felett. Ebben a kontextusban fontos az ún. transz(szexuális) jogokat is vizsgálni, mert jelentős bioetikai és emberi jogi relevanciája van.

1990-ben a *Cossey versus Egyesült Királyság* ügyben^[27] a strasbourgi testület még határozottan kitartott – a korábbi joggyakorlattal összhangban – elutasító álláspontja mellett, kimondva, hogy egy nemátalakító műtét nem jelenti valamennyi (új) tulajdonság megszerzését, valamint a tradicionális családmódel alapul szolgál arra, hogy biológiai alapjai legyenek a házasság szabályozásának. 1997-ben az *X. Y. és Z. kontra Egyesült Királyság*^[28] ügyben a strasbourgi bíróság bár még elutasította egy (nemet változtatott) személy (itt: apa) kérését, aki örökre akarta fogadni nőnemű partnerének mesterséges megtermékenyítéssel, donortól született gyermekét, ekkor már a bíróság azt is megállapította, hogy „de facto” családi kapcsolat létezik a felek közt. Az abortuszjogoknál is elhangzó, „én testem, az én jogom” analógiájára 2002-ben történt az áttörés: a *Christine Goodwin versus Egyesült Királyság* ügyben,^[29] amikor is a bíróság kimondta: „egyértelmű és folyamatos nemzetközi trend a transzneműség elismerése” és „nincs jelentős közérdeksérelem, ha a panaszos jogát elismerik”. 12 évvel később mintha fordult volna a kocka: a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán (EJEB) 2024 áprilisában olyan döntés született, amely az utóbbi bő négy évtized vargabetűjét írhatja át, mert úgy határozott ekkor az emberi jogi testület, hogy az *O.H. és G.H. versus Németország-ügy*^[30] alapján „a gyermeket világra hozó személy egy nő (az anya), a nemző személy pedig egy férfi (az apa)”. (A szerző fordítása.) Ha ettől eltérően állapítanak meg a családi kapcsolatot – tette hozzá a bíróság – az sértené a jogbiztonsághoz fűződő közérdeket, valamint a gyerek alapvető jogait is. A legújabb strasbourgi döntés – a korábbi esetjog tükrében – akár újabb fordulatként is minősíthető, ám ez valójában azt mutatja, hogy egyéges jogértelmezői gyakorlatról már régen nem beszélhetünk, és valójában ez egy politikai kérdés is.^[31] Ennek ellenére politikai fronton továbbra is paradox a helyzet: az Európai Parlament a 2021 nyarán elfogadott Matić-jelentésben^[32] kitér arra, hogy „bizonyos körülmények között a transznemű férfiak és a nem bináris személyek is teherbe eshetnek”. Tehát megállapítható, hogy a jogi zűrzavar teljesnek mondható immáron az emberi jogok terén!

[27] Application no. 10843/84.

[28] Application no. 21830/93.

[29] Application no. 28957/95.

[30] Application no. 53568/18 és 54741/18.

[31] Magyar Nemzet – Lovász László (Gábor): Transzmozgalom és bírói aktivizmus, 2020d.

[32] Európai Parlament: A szexuális és reprodukációs egészség és jogok helyzete az EU-ban a nők egészségével összefüggésben, 2021.

Ebben a jogfejlődési kontextusban a transzjogok kérdése valójában nemcsak a sokat hangoztatott szexuális és egyéni identitás vagy az önrendelkezés szabadságát, hanem de jure az emberi faj mibenlétét kérdőjelezi meg, hiszen, ha valaki jogilag is nemet válthat, akkor – az egyébként egyre inkább rendelkezésre álló technológia esetén – a még jelenleg tiltott emberi génmódosításhoz is joga keletkezik, amely az utolsó nagy lépés lehet egy „fejlesztett emberhez” vezető úton. Mivel – az ún. CRISPR(Cas9)-technológia alkalmazásával már a „designer”-bébik létrehozatala sem lehetetlen a jövőben^[33] – de facto már megnyílt a lehetőség az emberi genom módosítása előtt is úgy, hogy a nemzetközi jogban és egyetlen ENSZ-egyezményben sem szerepel az emberi faj definíciója. Így újfent – a homo sapiens és a neandervölgyiek kontextusát látva – felmerülhet a kérdés, hogy milyen mértékű változtatás jelentheti egy új faj létrejöttét? A biotechnológiában élen járó országok (USA, Kína, Egyesült Királyság stb.) – ahogy láttuk az Óviedői Egyezmény kapcsán – jelentős része nem részese a vonatkozó és érintett bioetikai nemzetközi egyezményeknek, miközben mindez a kelet-közép-európai államok (verseny)hátrányához, illetve egy átfogó jogi káoszhoz és egyúttal egy lappangó emberi jogi krízishez is vezethet. Amennyiben az érintett nyugati országok, az USA, valamint Kína és Oroszország azt a döntő lépést megteszik, hogy korlátlanul, vagy legalábbis nem transzparens módon alkalmazzák a biotechnológiát, akkor a következményeit tekintve már nagyon fog hasonlítani az 1910-es években virágzott, angolszász eredetű eugenika egyes aspektusaihoz, ami később a náci fajlemélet közvetlen előzményévé is vált. A modern eugenika (féllegális-illegális biotechnológia) ígérete is délibábnak és tragikusnak bizonyulhat, akárcsak annak a múlt századbéli elődje, hiszen láthattuk, hogy az elszabadult és kontroll nélküli beavatkozás a természet rendjébe milyen következményekkel járt. Látványos és kézzelfogható, hétköznapi példája az eredetileg bikákat terelő agresszív és életerős buldog, amely mára már egy kisebb túrán is majdnem megfulladó, a többi kutyához képest deformált testű, önmagától elleni is képtelen élőlényé vált a tenyésztés során. Ma már lehetséges az is, hogy – egy étellel össze nem egyeztethető genetikai betegség megelőzése érdekében, biotechnológiai eljárás által – akár három ember génállományából születhessen meg egy gyermek.^[34] Azon túlmenően, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos eljárások és a család nemzetközileg (is) hiányzó definíciójának problematikája még számos kérdést vethet fel, ezért mindezekre tekintettel ma már a hibrid élőlények (ember-állat) és kimérák (állat-állat) elvi (?), jövőbeni jogi státuszuk rendezetlenségére is kell gondolni, hiszen akár emberi tudattal rendelkező, egy buldoghoz hasonlóan deformált testű emberi „torzszülött” is megalkotható lehet.^[35] Ez esetben – bármilyen módon is született meg a lény –, felmerül a kérdés, hogy ő is fogyatékos személynek minősül(het)-e, hiszen a vonatkozó ENSZ-egyezmény

[33] Regalado, 2022.

[34] Lovász - Szalay, 2015.

[35] Lovász, 2016.

(UNCRPD) se definiálja a személy vagy az ember fogalmát.^[36]

A különböző géntechnológiai eljárások egyre olcsóbbá válásával az egészségünk megóvása, helyreállítása mellett képességeink (önkéntes) megváltoztatása is elérhetővé válik, és ez a fejlemény felveti azt, hogy vajon milyen társadalompolitikai következményekkel járhat az „eugenika polgárjogiasodása”.^[37] A múltbeli biotechnológiai fejleményeknél láttuk, hogy előbb a fogyatékosok kezelésekor, majd az abortusz, valamint a mesterséges megtermékenyítés kérdéskörénél is felmerültek egymással is összefüggő, összetett problémák a technológia és a modern egészségügy forradalmánál. A legfontosabb tanulságok egyike az lehet, hogy ma már felmerülhet: mi az ember (definíciója), ki férhet hozzá – a saját kénye-kedve szerint – a (saját) génállomány(á)hoz (és mennyiért), mi a család (alapegysége), mit (nem) szabályoznak a nemzetközi egyezmények (és miért nem)?^[38]

Az 1920 óta jogilag létező abortusz tehát lényegében egy olyan poszthumán fogalom, amely tagadja (a magzat) emberközpontúságát (csak egy másik, jogilag elismert ember, vagyis személy, az anya érdekét veszi figyelembe), illetve a magzat mint szubjektum létezését, valamint azt, hogy az egy olyan lény, amelyik autonóm. Sőt, a poszthumanizmus kapcsán – többek közt – az *animal studies* nevű irányzat tagadja az antropocentrikus világképet és az embert az állatvilággal helyezi egy szintre, és az állati jogok megadása – Tom Regan szerint – valójában normatív értelemben a személyiséggel való rendelkezés követelményéből származtathatóak, hiszen morális értékkel bírnak.^[39] lásd egy állat elpusztítása, kíntzásának egyre szigorodó tilalmát és büntetőjogi szankcióját. Ennek alapján az emberi magzat még ennél is „lejjebb” van, hiszen például az illegális magzatelhajtás vétsége kevésbé súlyosan büntetendő, mint egy állat elpusztítása.^[40] Ebből a szempontból még az is felvethető, hogy miért is gondoljuk azt, hogy egy poszthumán korban lesz helye az embernek: ha például az ember legközelebbi két rokonának tartott fajt nézzük, akkor a csimpánzok és a bononók (Pan troglodytes és Pan paniscus, együtt: Panina) az ő szemszögükből nézve az ember egy „posztpanina” társadalmat épített fel. Így tehát egy ember (Hominina) utáni társadalom – amelyben ráadásul a genetikailag még kapcsolatban sem lévő mesterséges entitások (mesterséges intelligencia, humanoid robotok) vagy a génmódosítással megalkotott, „tökéletes” új faj már távolabb lesz ezen hagyományos rendszerezés alapján a Homo sapienstől, mint most a Panina és a Hominina úgynevezett öregnemek egymástól.

A biotechnológia kapcsán tanulságos az a vélemény, hogy nem más, mint Robert Edwards, a mesterséges megtermékenyítés atyja, Nobel-díjas genetikus azt

[36] Lovászy, 2018b.

[37] Lovászy – Szalay, 2015.

[38] Mandiner – Lovászy László (Gábor): A bioetika útvesztői, 2019b.

[39] Horvát – Lovászy – Nemes, 2019, 99-106.

[40] Lovászy, 2009.

jósolta még 1999-ben, hogy a jövőben a gyermekeink genetikai tökéletlensége, azaz azok minősége miatt fogunk aggódni, és a genetikailag „hibás” gyermekek még inkább „leértékelődnek”, hiszen, ahogy ő fogalmazott: a szülők személyes felelőssége („bűne”) lesz, amennyiben egy gyermek sérüléssel, fogyatékossgal születik meg, azaz a „selejtes” ember kategóriájáról beszélünk.^[41] Ennek a kérdéskörnek a súlya azért jelenős, mert ez azzal a hatással járhat ösztársadalmi szinten, hogy az eugenika most már nem a közhatalom és az állami döntéshozók, hanem az egyén szintjén jelenhet meg, újra és egyúttal elfogadottá válik, akár csak az abortusz a 20. század utolsó harmadában a fejlett világban – ezért beszélhetünk az eugenika „polgárjogiasításáról” is.^[42] A baloldali John Rawls *Az igazságosság elmélete*^[43] című munkájában ugyanakkor úgy érvel, hogy a természetadta tehetség egyenlőtlen megoszlása igazságtalan, így az életkilátások kiegyenlítése a hátrányos helyzetűek számára igazolható, mint ahogy Ronald Dworkin is a szülők autonómiájára hivatkozva támogatja a génebeszeti beavatkozásokat.^[44] Velük mereven szemben áll Jürgen Habermas, aki az ember genetikai fejlesztése ellen írt. Habermas *„Az emberi természet jövője”* című munkájában még a prenatális genetikai technológiák alkalmazását is elutasítja.^[45] Habermas alapvetően két fő okból utasítja el az ember fejlesztését: az etikai szabadság megsértése és az aszimmetrikus kapcsolatok létrehozásának a veszélye, rávilágítva a tudomány és a vallás közötti feszültségre.

Ezzel párhuzamosan az új, „fejlesztett ember” (*homo sapiens conrectus*) szociális természete is új megvilágításba kerülhet, hiszen amennyiben relatíve hibátlan testtel és olyan – kiterjeszthető, ideértve implantátumokkal történő – elmével rendelkezik, amellyel mindazon készségek, amelyekre korábban kifejezetten szükség volt a természetes fejlődés eredményeképpen (kommunikációs készség, érzelmi kifejezőkészség, absztraháló készség, tények és adatok elsajátítása, rendszerezése, együttműködési kényszer, stb.), nem voltak adottak. (Egy külön értekezés témája lehet az, hogy vajon milyen (új) politikai és társas érintkezési és szocializációs normák alakulhatnak ki, különösen a big data árnyékában.)

Francis Fukuyama – *A történelem vége és az utolsó ember* (1989) szerzője – szerint az emberi természet védelme ugyanakkor a politikai rend és a liberális demokrácia győzelmének alapvető eleme, záloga, biztosítéka. Valójában szerinte az „ember feljavításának” transzhumanista projektje magát a liberális társadalomnak a jövőjét fenyegeti, és ezért azt kockáztatja, hogy a történelem mintegy újraindulhat ahelyett, hogy véget érne. (Részben azért, mert az emberi jogok és az emberi természet közötti kapcsolat már nem nyilvánvaló: egyre többen tagadják, hogy létezik emberi természet, és a jóról és rosszról alkotott felfogá-

[41] Scientific American – Obasogie, O.K.: Commentary: the eugenics legacy of the Nobelist who fathered IVF, 2013.

[42] Lovász – Szalay, 2015.

[43] Rawls, 1999, 87.

[44] Dworkin, 2000, 452.

[45] Habermas, 2003, 20.

sunknak semmi köze ehhez.) Ahogy Fukuyama megjegyzi: „(e)z a lehetőség nem vehető félvállról, ugyanis a létező emberi természet tölti meg állandó tartalommal azt a fogalmat, amelyet önmagunkról mint fajról alkotunk. A vallás mellett az emberi természet az, ami meghatározza legalapvetőbb értékeinket. Emberi természetünk alakítja és korlátozza a különféle politikai rendszereket, ezért az a tudomány, amely képes újraformálni azt, ami vagyunk, vélhetően igen kártékony módon befolyásolhatja a liberális demokráciát és magának a politikának a természetét.”^[46] Ráadásul, az „eugenika polgárjogiasítása” éppen a jog és az erkölcs rendszerét kezdi ki, ugyanis Szoboszlai-Kiss szerint a jogi és erkölcsi szabályok elkerülhetetlenek a társadalom működéséhez, nélkülük anarchia alakulna ki, így e két alrendszer legfontosabb közös jellemzői a szabályok,^[47] amelyek nemcsak jogokat, hanem – teszi hozzá Fukuyama is – kötelezettségeket is rónak a „közjó” érdekében, mivel azok „nem lehetnek semlegesek az értékek tekintetében, amelyekre szükségük van”, és amelynek alapja és garanciája a mértékletesség, valamint annak elfogadása is, hogy a legfontosabb dolog, ami korlátoz bennünket: a fizikai testünk. A való, fizikai világban az „emberi lények nem szabadon lebegő ágensek, akik kényükre-kedvükre tudnak más és más alakot ölteni”, szemben a virtuális valósággal, állítja Fukuyama.^[48]

Ezért Fukuyama számára csak egyetlen lehetséges megoldás létezne, mégpedig a biotechnológiák szigorú ellenőrzésének bevezetése. Korlátjai ellenére ez a fukuyamai vízió a biokonzervativizmuson belül központi jelentőségűvé vált Pierre Bourgois szerint.^[49] Fukuyama kiemeli, hogy a génmanipulációval kapcsolatos ellenérzések, aggályok legnagyobb részét a vallásos emberek oldaláról fogalmazódna meg, mert: „(A) kereszténység alapvető tanításai közé tartozik, hogy minden ember, függetlenül társadalmi helyzetétől, egyenlő méltóság részese, s ezért egyenlő tiszteletre jogosult.” A japán-amerikai filozófus azt is vallja, hogy: „A biotechnológia egyes válfajaival szemben a vallás szolgáltatja a legvilágosabb érveket, ám ezek az érvek nem fogják meggyőzni azokat, akik nem fogadják el a vallás kiinduló feltevéseit. Ezért fontos, hogy az ellenvetések egy másik, világi jellegű csoportját is megvizsgáljuk.”^[50] Amennyiben – tegyük fel – a teljes emberi genetikai állomány módosítható lesz a transzgenómához való jog érdekében, hol lesz a határ? Lehet ugyanis olyan eset, amikor eredetileg nem emberi lénynek ugyanolyan, egyenlő méltóság jár? Fukuyama ezért úgy látja, hogy amennyiben a genetikai lottó helyét a választás veszi át, akkor az egyenlőtlenségek nőni fognak, sőt: „(...) Nietzsche nagyon is helyesen érzékeltte, hogy mihelyt eltűnik az egész emberiséget körülölelő rikító vörös határvonal, lehetővé válik a visszaterés a társadalom sokkal hierchikusabb berendezkedéséhez.”^[51] Ez pedig egy

[46] Fukuyama, 2003, 470.

[47] Szoboszlai-Kiss, 2017, 170.

[48] Fukuyama, 2024, 236.

[49] Bourgois, 2019, 119-132.

[50] Fukuyama, 2003, 128.

[51] Fukuyama, 2003, 210.

születési arisztokráciát jelenthet majd, amely éppen a (módosított) természetre hivatkozva fogja az előkelőséget megkövetelni. A középkori arisztokrácia, bár a természetre hivatkozott, valójában erőszakra (lásd: bekerítések, hősi helytállás és hűség), illetve majd a hagyományokra épített hatalmának biztosításakor.

Fukuyama ezért összegezve a világ legveszélyesebb ötletének tartja a transzhumanizmust, mert szerinte az ember áll(hat) csak a társadalom középpontjában. Fukuyama szerint a fejlett világban ugyanis egy „furcsa” felszabadítási mozgalom alakult ki, a transzhumanizmus, amely nem mást, mint az emberiség biológiai határainak a meghaladását tűzte ki célul. Ez azért veszélyes, mert lényegében a törvény előtti egyenlőséget alapvetően veszélyezteti: az USA történelmének az elmúlt két évszázada során – az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatával összhangban, miszerint „minden ember egyenlőnek teremtett” – a legkomolyabb belpolitikai harcai amiatt zajlottak, hogy ki minősülhessen teljesen embernek, hogy ne számítson a borszín, a nem vagy az irányultság ahhoz, hogy valaki teljes értékű ember és polgár lehessen. Fukuyama szerint a kivívott egyenlőség hátterében éppen az a meggyőződés áll, hogy mi mindannyian rendelkezünk egy olyan emberi esszenciával, amely eredendően, önmagában is értékkel bír, és amely egyben a politikai liberalizmus középpontjában áll. Ennek a lényegnek – vagyis maga az emberi méltóság – módosítása a transzhumanista projekt lényege. Ha elkezdjük magunkat valami felsőbbrendűvé alakítani, írja Fukuyama, akkor vajon milyen jogokat követelnek majd ezek a fejlett lények, és milyen jogaik lesznek a mintegy hátrahagyottaknak? A transzhumanisták épp ezekre a biológiai tulajdonságokra mondják azt, hogy ezeket a biotechnológiával meg lehet és kell is haladni – vagyis egy új egyenlőtlenség alakulhat ki azok között, akik a technológiához részben vagy korlátozottan hozzáférnek, nem beszélve azokról, akik egyáltalán nem. Másképpen fogalmazva: éppen a törvényben garantált egyenlőség fog csorbát szenvedni.^[52] Nick Bostrom az *In Defense of Posthuman Dignity* című cikkében^[53] ezért úgy kritizálta Fukuyamát, hogy a transzhumanizmus szerinte nem fogja megfoszthatni az emberiséget a tisztelthez való jogától, mert – szerinte – hiányzik az empirikus bizonyíték, és ehhez – tegyük hozzá – csak a nyugati országok példáját hozza fel, miközben az első poszthumán jogi lépés éppenséggel az abortusz engedélyezése volt a Szovjetunióban, és a kritikai poszthumanizmus meg egy olyan irányzat, amely nemcsak egy teremtő erőt, hanem az embert is kiveszi a természet és a világkép közepéből. Mind Harari, mind Kurzweil a halál – mint „technikai probléma” – meghaladását, legyőzését vallja, ami az emberiség célja kell, hogy legyen ahhoz, hogy az ember betöltse történelmi küldetését, szintet lépve az emberi evolúcióban.^[54] Kurzweil szerint ez oda fog vezetni, hogy az emberi agy, vagyis a neocortexunk egy felhőhöz csatlakozhat majd.^[55]

[52] Fukuyama, 2004.

[53] Bostrom, 2005.

[54] Harari, 2002, 28., 30.

[55] Kurzweil, 2024, 69-73.

Ebben a kontextusban tehát az államoknak kiemelt felelőssége van a felelőtlen és öncélú, illetve a kontrollálatlan génmódosítás ígérete, a „fejlesztett ember” kapcsán, mivel ma még nem tudjuk pontosan, vajon ezek a módosítások mivel is járnak. Fukuyama 2004-ben kifejtette, hogy valójában bármelyik kulcsfontosságú jellemzőnk módosítása is elkerülhetetlenül egy összetett, egymással összefüggő „tulajdonságcsomag” módosulását vonja maga után, és soha nem fogjuk tudni előre látni a végső eredményt. Ezért ő maga a környezetvédelmi mozgalom alázatát ajánlja, amely a nem emberi természet integritásának tiszteletére tanít bennünket^[56] – és erre lenne szükség az emberi méltóság védelme érdekében is. Talán éppen ezért is érdemes visszatekintenünk a magyar történelemre is ezen a téren, és a korábban már idézett, a magyar büntetőjog nagy alakja, az akadémikus Angyal Pál 1936-ban így szólt: „(...) kevésbé engedhetjük meg magunknak azt a fényűzést, hogy sorainkat megritkítsuk annak a ma még nagyon is kétes értékű és bizonytalan előnynek ellenében, amely a számban megcsökkent magyarok állítólagos nemesbülését ígéri”.^[57]

Fukuyama szerint: „sors talán valamiképpen arra szánt bennünket, hogy éljünk ezzel az újfajta szabadsággal, és az is lehet, hogy az evolúció következő szakaszában, mint némelyek állítják, mi magunk fogjuk tudatosan alakítani biológiai felépítésünket, ahelyett, hogy e feladatot a vakon működő természetes szelekcióra bízánánk. De ha ekként cselekszünk, nem árt, ha nyitva tartjuk a szemünket. Sokan vélekednek úgy, hogy a poszthumán világ meglehetősen hasonlóságot mutat majd a jelenlegivel – azaz szabadság, egyenlőség, prosperitás, gondoskodás és környörületesség fogja jellemezni –, csak éppen az emberek egészségesebbek, hosszabb életűek és talán intelligensebbek lesznek, mint ma. De a poszthumán világ lehet sokkal hierarchikusabb és törtetőbb is, mint a mi mostani világunk, minek következtében tetemesen megnőhet a társadalmi konfliktusok száma. Előfordulhat, hogy a „közös emberiség” fogalma teljesen megszűnik létezni, mert az emberi géneket olyan sok más fajéval kombináljuk majd, hogy nem fogjuk többé pontosan tudni, mi is tulajdonképpen az ember. Megeshet, hogy a jócskán száz éven felüli átlagemberek idősek otthonában fognak üldögélni, várva, hogy végre eljőjön értük a halál. De az is elképzelhető, hogy a Szép új világ puha zsarnoksága válik valósággá, amelyben mindenki egészséges és boldog, csak éppen senki nem emlékszik már a remény, a félelem vagy a küzdelem szavak jelentésére.”^[58]

A transzhumanizmus legjelesebb képviselői, Bostrom, Harari, de még Kurzweil is ott tévednek, hogy humanista alapokon gondolhatják a transzhumanizmust mint filozófiát konstruálni. A transzhumanizmus a humanizmus tradicionális jellegén, vagyis az ész, a ráció elvén túllépve, az ember meghaladását olyan módon kívánja megvalósítani, amely valójában az ember megsemmisülését jelenti. A humanizmus nemcsak nem engedheti el az antropocentrikus világképet, hanem az ember autonómiájából sem engedhet, hiszen például az örök élet

[56] Fukuyama, 2004.

[57] Angyal, 1936.

[58] Fukuyama, 2003, 290.

céljából a közös tudattal összekapcsolt mesterséges intelligenciával rendelkező „egyéni tudat” feltöltése egy közös tudatba nemcsak az ember–non-humán határvonalat szünteti meg, hanem a szubjektivitást is, ez utóbbi megszűnésekor – bármennyig is éljen egy felhőben digitális formában az eredetleg emberi tudat – már nem beszélhetünk emberről. Ez a vörös vonal az emberi méltóság központi magja és az emberi minőség végső határvonala, amelyen belül maradhat az ember: ember. Ahogy a vonatkozó, a terhesség megszakítására vonatkozó szabályok rendeletben való meghatározásáról szóló 64/1991. (XII. 17.) AB határozat rendelkezett: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs „érinthesetlen” lényegük. A méltóság az emberi léttel eleve együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő.”

Mindezzel párhuzamosan – részben a fogyatékosok és sérülések kezelése, azok (re)habilitációja révén – egyre több olyan tudományos áttörés következett be a közelmúltban, amelyek révén már az „egészséges” embereket feljavíthatják, sőt, ami aggályos: továbbfejleszthetik, ami viszont elvezethet a kontrollálatlan „fejlesztett emberhez”, méghozzá belátható időn belül, számos emberi jogi dilemmát, szociálpolitikai és (bio)etikai kérdést felvetve. Nem véletlenül fogalmaz úgy Harari a Homo Deus-ban, hogy az elmúlt 300 évben a „humanizmus – az emberiség imádása – meghódította a világot. A humanizmus felemelkedése azonban már bukásának magvait is magában hordozza. Míg a megistenülésére való törekvés a logikus befejezés felé viszi a humanizmust, ezzel egy időben feltárja rejtett hibáit is. Egy eszme hibáit gyakran csak akkor vesszük észre, ha már közel jár ahhoz, hogy valóra váljon.”^[59] Harari kitágítja a 20. századi humanizmust, kifejtve, hogy az „két oldalhajtást is növesztett: „a szocialista humanizmust, amely szocialista és kommunisták mozgalmak egész seregét foglalta magába, és az evolúciós humanizmust, amelynek leghíresebb képviselői a náciak voltak. Mindkét oldalág egyetértett a liberalizmussal annyiban, hogy az értelem és hatalom forrásai az emberi tapasztalatok. Egyikük sem hitt semmilyen transzcendentális erőben vagy isteni törvénykönyvben.”^[60]

Harari az előbbi gondolatmenetet később így folytatja: „Talán a humanizmus bukása is a javunkra válik majd. Az emberek általában tartanak a változástól, mert félnék az ismeretlentől. A történelem legállandóbb vonása azonban az, hogy minden változik.” (...) „A modern társadalom a humanista dogmákban hisz, és a tudományt nem ezek megkérdőjelezésére, hanem megvalósítására használja. Nem valószínű, hogy a 21. században a humanista dogmák helyébe majd tisztán tudományos elméletek lépnek. A tudományt a humanizmussal összekötő

[59] Harari, 2022, 64.

[60] Harari, 2022, 215-216.

paktum azonban szerte hullhat, hogy helyet adjon egy új, a tudomány és valamely poszthumanista vallás között kötött alkunak.”^[61]

Ehhez az első lépése a poszthumán forradalom ikonikus lépésének a korrigálása kell, hogy legyen, méghozzá abban a témában, amelyet minden vallás és felekezet elutasít: az abortusz. Az abortusz felülvizsgálata jelentheti azt, hogy sikerül helyreállítani valamennyi ember egyenlő méltóságát és magát a jogegyenlőséget is, ugyanis a most zajló technológiai forradalom, valamint a tudományos kutatás és fejlesztés olyan új jövővel is kecsegtethet ezen a téren, ami a jelenlegi, jogi érvelésbe bújtatott, gyakorlati problémát az abortusz tekintetében áthidalhatóvá teheti.^[62] Az emberiség ugyanis már nagyon közel áll a mesterséges méh elkészítéséhez a Nature 2023 nyarán közzétett beszámolója alapján,^[63] így a szakértők szerint egy évtizeden belül mindez hétköznapi valósággá válhat. Így a jelenlegi fejlődés alapján akár „prognosztizálható egy olyan út is, amelynek során az abortusznak, mint a magzat halálához vezető »kényszermegoldás« lehetősége minden jogalapja megszűnik, hiszen innentől kezdve a nem kívánt magzatok esetében egy – az abortuszhoz lényegében hasonló – operáció keretében az életet fenntartó, mesterséges méhet jelentő biozsákok válthatják fel a halottas műanyag zsákokat. Az abortusz joga a jövőben tehát legfeljebb a magzat eltávolításának és örökbeadásának joga lehet, nem pedig egy döntés a magzat, vagyis egy ember élete felett, amelynek terhét és felelősségét immáron nem egyedül a nőknek kell majd viselniük.”^[64]

Így tehát egy olyan (új) humanizmusra van szükség, amely figyelembe veszi a technológiai fejlődést, a humanizmus meglévő, kétségtelenül európai örökségét, méghozzá a zsidó-keresztény teológiai értékeket, valamint a 20. századi humanizmus vadhajításait jelentő szörnyűségeihez is vezető eugenika (szcientizmus) elvetését is, ez pedig nem más, mint a (technológiai) ortodox humanizmus, vagy másképpen: techno-ortodox humanizmus, amely a visszatérés esélyét adhatja Rotterdami Erasmus örökségéhez.

És ez hogy is kapcsolódik a Fukuyama-féle liberalizmushoz, amelynek győzedelmeskednie kell a történelem végén? A bevallottan ateista filozófus, John Gray, a London School of Economics and Political Science professzora szerint: „(A) kereszténység diadala törést jelentett a nyugati civilizációban. Egyáltalán nem magától értetődő minden emberi lény egyenlő belső értéke vagy az egyes személyek eredendő értékessége. Ezeket az értékeket - amelyeket a szekuláris gondolkodók manapság természetesnek vesznek - a kereszténység helyezte a nyugati világ középpontjába. (...) Végző soron a liberális humanizmus a Biblia lábjegyzete. A szekuláris modernitás nem a kereszténység tagadása, hanem annak más formában való folytatása. Azok a bien-pensant ateisták, akik azt hajto-

[61] Harari, 2017, 66.

[62] Mandiner – Lovász László (Gábor): Abortusz-paradoxon a jog halójában – mit hozhat a technológiai fejlődés?, 2018a.

[63] Kozlov, 2023.

[64] Portfolio – Lovász László (Gábor): A biozsák, ami megmentheti a világot, 2019a.

gatják, hogy mennyivel civilizáltabbak lennénk, ha nem létezne a kereszténység, nem kérdezték meg, hogy honnan ered a civilizációról alkotott elképzelésük. Nietzsche közelebb állt az igazsághoz. Ha bánjuk a kereszténység felemelkedését, akkor sajnáljuk a liberalizmus, az emberi jogok és a haladásba vetett hit felemelkedését is.^[65] (A szerző fordítása.) A 2024-es év egyik legnagyobb, ha nem éppen a legnagyobb filozófiai és eszmetörténeti fejleménye volt az, hogy a bevallottan ateista brit etológus, Richard Dawkins – *Az isteni téveszme* és az Önző gén világhírű szerzője – immáron „kulturális kereszténynek” vallja magát, és a kereszténységet részesíti előnyben az iszlámmal szemben „minden egyes alkalommal”, ahogy fogalmazott az LBC-nek 2024 áprilisában adott interjújában. (Azt is egyértelművé teszi Dawkins az interjúban, hogy „egyetlen szót sem hisz” a keresztény hitből,^[66] Dawkins, tiltakozva a transzneműek jogaiért harcolók politikai (és keresztényellenes) törekvései ellen, több, hasonlóan ismert és elismert ateista gondolkodóval (pl. Steven Pinkerrel) együtt 2024 december utolsó napjaiban elhagyta a Freedom from Religion Foundation-t (FFRF)).^[67]

Dawkins talán az első, ám kétségtelenül jelentős és befolyásos fecske lehet most a tudomány és filozófia világában. Kérdés, hogy még kik fogják követni őt, és vajon megváltoztathatjuk-e a világot közösen, és eljőhet-e a (technológiai) ortodox humanizmus ideje, igazolva azt, hogy Fukuyamának mégis igaza van abban, hogy nincs fejlettebb és az emberi jogokat biztosító társadalmi berendezkedés, mint a (klasszikus) humanizmuson alapuló – vagyis a jobboldali (neoliberális) és baloldali (identitáspolitikai) szélsőségektől és az azokra szükségyszerűen reagáló „populista” és „progresszív” irányzatoktól mentes és hagyományos – értéktöbblettel bíró, nem pusztán „semleges” – liberális értékekhez és mértékletességhez visszatérő^[68] – liberális társadalmi rend, amelynek gyökere és alapja végülis a kereszténység.

Joel Kotkin szerint féltő, hogy nem maradt sok időnk. *A neofeudalizmus eljövele - Figyelmeztetés a globális középosztály számára* szerzője szerint „(A) jövőnk kezd úgy festeni, mint valamiféle »high-tech középkor«, ahogy azt Szakaija Taicsi japán futurista már több mint három évtizeddel ezelőtt megjósolta.”^[69] Lehet, hogy Fukuyama intése ellenére a 21. században a humanizmus végső bukása jön el, ám az a szabadságjogokat a leginkább garantáló, európai gyökerű liberális és az ipari forradalmak által formált, technológia által hajtott társadalmi rendet is magával ránthatja – tulajdonképpen beváltva híres jóvendölését, hogy a történelem vége valóban a liberális társadalmi renddel ér véget. Ezért Kotkin szerint a „neofeudalizmussal szembeni ellenállás” kulcsát ma azok az emberek jelentik,

[65] The New Statesman – Gray, John: Why the liberal West is a Christian creation, 2019.

[66] Leading Britain's Conversation: If I had to choose between Christianity and Islam, I'd choose Christianity every single time, 2024.

[67] The Telegraph – Henderson, Cameron: Richard Dawkins quits atheism foundation for backing transgender 'religion', 2024.

[68] Fukuyama, 2024, 40-41., 238-239.

[69] Kotkin, 2024.

akiknek van nagyobb biztonságot adó magántulajdonuk, gyakran saját vállalkozásuk is, és akik közösségeket építenek családjuk szükségletei körül. „A nyugati kultúra és az annak vívmányai iránt érzett büszkeség visszaszerzése – úgy, hogy közben nyitottak maradjunk az újonnan jövő emberek és a máshonnan érkező hatások befogadására – alapvető fontosságú ahhoz, hogy meglegyen az az ambíciónk és önbizalmunk, amely a Nyugat felemelkedését a felfedezések korától az űrkorszakig hajtotta.”^[70]

Ez pedig csak a keresztény és technológiai alapú, ortodox (techno-ortodox) humanizmushoz való visszatéréssel képzelhető el.

IRODALOM

- Angyal Pál (1936): *A negatív eugenikai irány büntetőjogi vonatkozásai*. Budapest.
- Bostrom, Nick (2005): In defense of posthuman dignity. In: *Bioethics*. 19(3). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2005.00437.x>.
- Bourgois, Pierre (2019): A political criticism of transhumanism: The bioconservatism of Francis Fukuyama. In: *Raisons politiques*. 74(2). (Elérhető: <https://shs.cairn.info/journal-raisons-politiques-2019-2-page-119?lang=en>).
- Center for Reproductive Rights: The World's Abortion Laws. (Elérhető: <https://reproductiverights.org/maps/worlds-abortion-laws/>).
- Dworkin, Ronald M. (2000): *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Harvard University Press, Cambridge.
- Európai Parlament: A szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzete az EU-ban a nők egészségével összefüggésben. Állásfoglalás, 2021. (Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0314_HU.html).
- Európai Polgári Kezdeményezés Fóruma: Egy közülünk (One of us). (Elérhető: <https://citizens-initiative-forum.europa.eu/sites/default/files/2021-03/One%20of%20Us%20HU.pdf>).
- Foster, Thomas (2005): *The Souls of Cyberfolk. Posthumanism as Vernacular Theory*. University of Minnesota Press, Minneapolis-London.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. (Ford. Somogyi Pál László – M. Nagy Miklós.) Európa Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2003): *Poszthumán jövődönk. A biotechnológia forradalom következményei*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2004): Transhumanism. In: *Foreign Policy*. DOI: <https://doi.org/10.2307/4152980>.
- Fukuyama, Francis (2024): *A liberalizmus vesszőfutása*. (Ford. Bojtár Péter.) Európa Kiadó, Budapest.
- Guillén, Mauro F. (2022): *2030: How today's biggest trends will collide and reshape the future of everything* (2nd ed.). St. Martin's Press, New York.
- Habermas, Jürgen (2003): *The Future of Human Nature*. (Ford. Rehg, William – Pensky, Max – Beister, Hella.) Polity Press, Cambridge.
- Hajdinjak, Mateja et al. (2021): Initial Upper Palaeolithic humans in Europe had re-

[70] Kotkin, 2024.

cent Neanderthal ancestry. In: *Nature*. 592. (Elérhető: <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03335-3>).

- Harari, Yuval (2022): *HOMO DEUS. A holnap rövid története*. (Ford. TORMA Péter.) Animus Kiadó, Budapest.

- Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió (2019): *A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó, Budapest.

- HVG.hu: Lehet, hogy át kell írni a történelemlékönyveket: úgy néz ki, ugyanahhoz a fajhoz tartozhat a neandervölgyi ember és a homo sapiens. (Elérhető: https://hvg.hu/tudomany/20240113_neandervolgyi_ember_homo_sapiens_evulocio_tortenelem_asatas_genetika_dns_oroklodes).

- IFLScience – Taub, Benjamin: Human And Chimp DNA Is 98.8 Percent Identical – So How Are We So Different?, 2024. (Elérhető: <https://www.iflscience.com/human-and-chimp-dna-is-988-percent-identical-so-how-are-we-so-different-74406>).

- Independent – Cowburn, Ashley: MPs vote against retaining EU Charter Of Fundamental Rights In UK law after Brexit, 2017. (Elérhető: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-eu-charter-fundamental-rights-commons-uk-eu-defeat-a8068326.html>).

- Kotkin, Joel (2024): *A neofeudalizmus eljövetele - Figyelmeztetés a globális középosztály számára*. (Ford. Forgács Ildikó.) MCC Press, Budapest.

- Kozlov, Max (2023): Human trials of artificial wombs could start soon. Here's what you need to know. In: *Nature*. (Elérhető: <https://www.nature.com/articles/d41586-023-02901-1>).

DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-02901-1>.

- Kurzweil, Raymond (2024): *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. The Bodley Head, London.

DOI: https://doi.org/10.1057/9781137349088_26.

- Landy-Gyebnár Mónika (2022): Sosem volt még ennyi neandervölgyi gén a világon. In: *National Geographic*. (Elérhető: <https://ng.24.hu/tudomany/2022/09/24/sosem-volt-meg-ennyi-neandervolgyi-gen-a-vilagon/>).

- Le Monde – Darame, Mariama: France, first to protect abortion in Constitution, sends message to „women of the world, 2024. (Elérhető: https://www.lemonde.fr/en/politics/article/2024/03/05/france-protecting-abortion-in-its-constitution-sends-message-to-women-of-the-world_6586538_5.html).

- Leading Britain Conversation: „If I had to choose between Christianity and Islam, I'd choose Christianity every single time.” X. com. 2024. március 31. (Elérhető: (Online <https://x.com/LBC/status/1774510715975368778>)).

- Lovász László (Gábor) – Szalay Máté Gerzson (2015): Genetikailag háromszülős gyermekektől az eugenika polgári jogiasításáig. In: *Európai Jog*. 15. (Elérhető: <https://szakcik-kadatbazis.hu/doc/7763551>).

- Lovász László (Gábor) – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2021/2. sz.

- Lovász László (Gábor) (2016): Svédcsavarok az emberi jogoknál? In: *Szociálpolitikai Szemle*. 2(4-5). (Elérhető: <http://www.szocszemle.hu/szociálpolitikai-szemle-2016-ii-evfolyam-4-5-szam.html>).

- Lovász László (Gábor) (2018b): Homo Sapiens Conrectus - íme, a fejlesztett ember! In: Aczél Petra – Csák János – Szántó Zoltán Oszkár (szerk.): *Társadalmi Jövőképesség – Egy új tudományterület bemutatkozása*. Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Jövőképesség Kutatóközpont, Budapest.

- Lovász László Gábor (2009): A jövő kihívásai, új jogi, jogfilozófiai problémákról és a

„demográfóradalmárok” feladatairól, avagy több joga van-e egy csimpánznak, mint egy sclerosis multiplexes embernek? In: *Európai Jog*. 9(3). (Elérhető: <https://szakikkadatbazis.hu/doc/7792584>).

- Lovász László Gábor (2010): Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából. In: *Európai Jog*. 2010/5. (Elérhető: <https://szakikkadatbazis.hu/doc/6508476>).
- Magyar Nemzet – Lovász László (Gábor): Transzmozgalom és bírói aktivizmus, 2020d. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2020/09/transzmozgalom-es-biroi-aktivizmus>).
- Mandiner – Lovász László (Gábor): A bioetika útvesztői, 2019b. (Elérhető: <https://mandiner.hu/belfold/2019/10/a-bioetika-utvesztői>).
- Mandiner – Lovász László (Gábor): Abortusz-paradoxon a jog halójában – mit hozhat a technológiai fejlődés?, 2018a. (Elérhető: <https://mandiner.hu/kulfold/2018/09/abortusz-paradoxon-a-jog-halojaban-mit-hozhat-a-technologiai-fejlodes>).
- McKinsey & Company – Bhandari, Mayank at al.: The UK biotech sector: The path to global leadership, 2021. (Elérhető: <https://www.mckinsey.com/industries/life-sciences/our-insights/the-uk-biotech-sector-the-path-to-global-leadership>).
- Portfolio – Lovász László (Gábor): A biozsák, ami megmentheti a világot, 2019a. (Elérhető: <https://www.portfolio.hu/prof/20190819/a-biozsak-ami-megmentheti-a-vilagot-334343>).
- Rawls, John (1999): *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674042582>.
- Regalado, Antonio (2022): The scientist who co-created CRISPR isn't ruling out engineered babies someday. In: *MIT Technology Review*. (Elérhető: <https://www.technologyreview.com/2022/04/26/1048917/crispr-gene-editing-scientist/>).
- Scientific American – Obasogie, O.K.: Commentary: the eugenics legacy of the Nobelist who fathered IVF, 2013. (Elérhető: <https://www.scientificamerican.com/article/eugenic-legacy-nobel-ivf/>).
- Szoboszlai-Kiss Katalin – András Gábor (2024): The best of two worlds: Multidisciplinary co-teaching of legal ethics. In: *Hungarian Journal of Legal Studies*. Volume 64, Issue 2. DOI: doi.org/10.1556/2052.2023.00466.
- Szoboszlai-Kiss Katalin – Zádori János (2024): Asszisztált reprodukció újragondolva. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2024/2. sz. DOI: 10.58528/JAP.2024.16-2.3.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2017): Law and Morality. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2017/3. sz.
- Ted.com – Eagleman, David: Can we create new senses for humans?, 2015. (Elérhető: https://www.ted.com/talks/david_eagleman_can_we_create_new_senses_for_humans).
- The New Statesman – Gray, John: Why the liberal West is a Christian creation, 2019. (Elérhető: <https://www.newstatesman.com/culture/2019/09/why-the-liberal-west-is-a-christian-creation>).
- The Telegraph – Henderson, Cameron: Richard Dawkins quits atheism foundation for backing transgender 'religion', 2024. (Elérhető: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2024/12/30/richard-dawkins-quits-atheism-foundation-over-trans-rights/>).
- Time – Park, Alice: Scientists Report Creating the First Embryo With Human and Non-Human Primate Cells, 2021. (Elérhető: <https://time.com/5954818/first-human-monkey-chimera-embryo>).
- U.S. Supreme Court: *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973), 2024. (Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>).
- Wikipedia: Az abortusz legalizálásának időpontja egyes országokban. (Elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_abortusz_legaliz%C3%A1l%C3%A1s%C3%A1nak_id%C5%91pontja_egyes_orosz%C3%A1gokban).

- World Health Organization: Abortion, 2024. (Elérhető(Elérhető: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abortion>).
- WU, Jun et al. (2017): Interspecies chimerism with mammalian pluripotent stem cells. In: *CELL*. Volume 168, Issue 3. (Elérhető(Elérhető: [http://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674\(16\)31752-4](http://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674(16)31752-4)).
- Zádori, János - Szoboszlai-Kiss, Katalin (2024): Regulation of Assisted Reproduction in Hungary. In: *Acta Humana - Emberi Jogi Közlemények*. 12(1). DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2024.1.6>.

Szerényi Gábor grafikája

SZIJÁRTÓ LILLA – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

A humán reprodukciós eljárásokból visszamaradt embriók sorsa – Az embriódonáció támogatottságának vizsgálata

ABSTRACT

Thanks to dynamic technological and scientific progress, artificial insemination has been available and in use in Hungary since the 1990s. However, these human reproductive procedures still raise several ethical and legal questions. Infertility as a public health problem is on the rise worldwide, the number of people affected by the delay in childbearing is increasing, and the mindset of modern man, and thus especially that of the younger generation, does not necessarily reflect a positive trend. In our comprehensive research, we have previously explored the salient ethical and legal dilemmas related to human reproductive procedures, and then made it our objective to approach the issue of human reproductive procedures through a deeper exploration of the experience, aided by a questionnaire survey, providing fresh insights into the attitudes towards childbearing and the respondents' thinking and experience of artificial insemination. One of the most controversial issues regarding human reproductive procedures is what happens to frozen embryos left over from the procedures; the possibility of donating embryos may arise, which could also be the source of heated debate. In this phase of the research, a questionnaire survey was again carried out, and the target group was full-time law students aged 18-25 at the Deák Ferenc Faculty of Law and Political Sciences of Széchenyi István University.

Keywords: embryo ■ human reproduction ■ infertility ■ population ■ egg donation
■ embryo donation ■ fetal treatment procedures

I. BEVEZETÉS

Az embereken végzett mesterséges megtermékenyítést célzó kísérletek a 18. században kezdődtek Angliában, a 19. század során pedig a módszer széles körben terjedni kezdett Franciaországban, majd az Amerikai Egyesült Államokban is. A humán kísérletek területén az első kiemelkedő eredménynek azt az 1944-es esetet tartják, amikor John Rocknak és Miriam Menkinnek elsőként sikerült in vitro beavatkozással

eljuttatnia az emberi petesejtet a kétsejtes állapotig. Kiemelendő még Landrum Brewer Shettles, aki 1955-ben egy megtermékenyített petesejtet hat nap elteltével ültetett vissza egy nő méhébe, ahol az embrió fejlődésnek is indult; azonban ez a kísérlet meghiúsult, mert az embriót tízhetes korában abortálni kellett. Az emberen végzett mesterséges megtermékenyítés esetében a valódi áttörés Patrick Christopher Steptoe és Robert Geoffrey Edwards nevéhez fűződik,^[1] akik 15 évnyi kísérletezés követően, 1978. július 25-én kezükben tarthatták a világ első lombikbabáját, Louise Brownt.^[2] A sikeres eljárást követően a humán mesterséges megtermékenyítés világszerte gyors terjedésnek indult, melynek köszönhetően sorra születtek az új életek; köztük a hazánkban 1988-ban született^[3] első lombikbábival.^[4]

Az említett emberi reprodukciós eljárások azonban a mai napig számos etikai és jogi kérdést vetnek fel. A meddőség – mint népbetegség – világszerte nagy méreteket ölt, ráadásul a gyermeket vállaló anyák demográfiai jellemzői is számottevő változáson mentek keresztül az utóbbi évtizedekben. Tagadhatatlan, hogy a gyermekvállalás kitolódása egyre többeket érint, a modern ember – s így leginkább a fiatalabb generáció – gondolkodása és a média erőteljes befolyása pedig nem feltétlen pozitív irányba hat. Erre tekintettel a témakör kétségtelen aktualitása és tudományos vizsgálatának szükségessége mellett személyes motivációnk, hogy a témát felvilágosító, prevenciós és tájékoztató jelleggel juttassuk el minél szélesebb körben.

Köztudott tehát, hogy a gyermekvállalás alacsony szintjének kialakulása jelentős mértékben összefügg a gyermekvállalási életkor kitolódásával, habár napjainkban a statisztikák szerint mégsem ez a fő ok, tekintve, hogy nem egy

[1] Dr. Patrick Steptoe és Dr. Robert Edwards Angliában végezte el az eljárást, amelynek eredményeként 1978. július 25-én megszületett Louise Brown. Louise ma is élő bizonyítéka a néhány évtized alatt elért újításoknak. Az IVF révén fogant baba első élve születésével a családalapítás világszerte elérhetőbbé és gyakoribbá vált mások számára is. A Brown fogantatását követő média reflektorfénybe helyezte a termékenységi kezeléseket azok számára, akik nem tudtak teherbe esni, és más párok is proaktívan kezdtek termékenységi segítséget kérni. Bár az orvosok bebizonyították, hogy az IVF biztonságosan és sikeresen elvégezhető, még eltartott egy kis ideig, amíg az IVF széles körben elérhetővé is vált. 1986-ra több mint 1000 gyermek született IVF segítségével. Az asszisztált reprodukciós eljárások kifejlesztésének kihívásokkal teli útja a meddőség problémáját a közbeszéd tárgyává tette, és világszerte milliók életét változtatta meg. Ezt az utat a 20. században csodaként fogták fel, és még mindig figyelemre méltó eredményeket hoz. (Pacific Fertility Center Los Angeles: The History of IVF: Origin and Developments of the 20th Century, 2022).

[2] „Az első lombikbébihez egy méhen kívüli terhességen vezetett az út, de a kételkedők és ellendrukerek hadát elcsöndesítette 1978. július 25-dike: megszületett Louise Brown, az első »lombikbébi«, akit 38 héttel korábban, 8 sejtés embrionális állapotában ültettek be az anyaméhbe. (A történet külön szépsége, hogy 2004-ben Edwards részt vett Louise esküvőjén, akinek házasságából – természetes fogantatással – két gyermek született.)” (Kőrösi, 2018, 135).

[3] 1988. augusztus 24-én érkezett a világra az első magyar lombikbébi, Zsuzsanna, a Pécsi Orvostudományi Egyetem Szülészeti Klinikáján. A Dr. Csaba Imre vezette munkacsoport egy másfél évig tartó állatkísérletet követően hajtotta végre a sikeres beavatkozást egy tíz éve meddő házasságban élő aszszonynál (PTE-ÁOK: 30 éve született az első magyar lombikbébi a pécsi klinikán, 2018).

[4] Dobos – Feith – Némethné Gradwohl – Maráczi – Sztrilich, 2020.

folyamatosan növekvő halogatás-számról beszélhetünk, hanem már egy ideje stagnáló „trendről”. Amikor 2011-et követően megállt az anyák átlagos gyermekvállalási életkorának a növekedése – az első gyermeket vállalók átlagos kora 28,3 év, míg a gyermekvállalás átlagos kora 30 év körül stagnált –, a termékenység növekedni kezdett. Az elmúlt években azonban az tapasztalható, hogy az első gyermek vállalásának kora az anyák esetén újfent lassú növekedésnek indult, tehát mégiscsak tanúi lehetünk a gyermekvállalási életkor kitolódásának. Ez a kitolódás évi 1–2 hónap, ami ugyan alacsonynak számít az ezredfordulót követő, évi átlagos 4 hónapos tempóhoz képest, viszont egyáltalán nem elhanyagolható. Az apák átlagos korának növekedéséről is érdemes szót ejteni: 2010-et követően is – lassuló tempóban, de – kitartott néhány évig, azonban 2015 óta gyakorlatilag nincs változás; Magyarországon egy átlagos kispapa 34 évesnél valamivel idősebb. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek az adatok egyértelműen azt jelzik, hogy a termékenység általános növekedése nem a gyermekvállalás előrehozásának a következménye, hanem mögötte valós, a tényleges, termékenységet is befolyásoló folyamatok állhatnak.^[5]

Figyelemre méltó az a statisztikai adat, miszerint hazánkban 5,3 évvel nőtt az első gyermek vállalásának időpontja 1980 és 2014 között, azonban tágabban szemlélve az Európai Unióban is 2018-ban 31,3 év volt a nők átlagos életkora a gyermekvállaláskor, az első gyermek vállalásakor pedig 29,2.^[6] Továbbá, míg Magyarországon 1990-ben az átlagos életkor gyermekvállaláskor 25,7 év volt, addig 2018-ra ez 30,3 évre emelkedett, sőt kiemelendő, hogy egyes nyugati országokban ennél még magasabb értékek is tapasztalhatók. Bizonyos, hogy több tanulmány és kutatás foglalkozott már azzal, hogy az anya életkora tényszerűen befolyásolja a várandósság bekövetkeztének valószínűségét és annak az esélyét is, hogy végeredményben egészséges gyermek érkezik-e a világra.^[7] A kívánt várandósság elérésnek céljából pedig egyre gyakoribb, hogy a meddőségi problémákkal küzdő nők és férfiak orvoshoz fordulnak és asszisztált reprodukciós eljárások segítségével próbálják elérni a fogantatást.^[8] Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy egyes kutatások szerint megfigyelhető egy tendencia, miszerint a gyermekvállalási hajlandóság emelkedik, a születések száma azonban stagnál, vagy éppenséggel csökkenést mutat. A magyarázat után a szülő nők számában és korszerkezetében érdemes kutakodni. Az ellentmondás tehát abból ered, hogy a szülőképes korba lépő nők kevesebben vannak, mint a szülőképes kor-

[5] Kapitány – Spéder, 2021, 47.

[6] Makya, 2020, 141.

[7] „A meddőség hovatovább népbetegségnek számít, a fertilis korú populáció kb. 15%-át érinti, ami világszerte közel 50 millió párnak jelent gyermekvállalási problémát. Hazánkban 150–200 ezer között van azok száma, akiknél 1 év rendszeres védekezés nélküli házasság ellenére sem jön létre várandósság. Nagy és nehéz számok ezek, de le kell szögeznünk, hogy nem mindenki igényli legbonyolultabb, »high tech« asszisztált reprodukciós beavatkozásokat. Az ESHRE kalkulációja szerint 1 millió lakosonként 1200 lombikbébi beavatkozást szükséges végezni a jogos igények kielégítésére.” (Kőrösi, 2018, 127.).

[8] Makay, 2020, 138.

ból kilépők. Emellett a szülőképes korban levő nagy évjáratok, a „Ratkó-unokák” már a 40-es éveikbe léptek, amikor már lényegesen alacsonyabb a korspecifikus termékenységi arányszám. Azaz, ha a nők száma csökken, és közöttük az érettebb korú nők vannak többen, hiába nagyobb a gyermekvállalási hajlandóság, a születésszám végeredményben csökkeni fog.^[9]

Az egyre későbbre kitolódott gyermekvállalás egyik nem elhanyagolható demográfiai következménye tehát, hogy a nők termékenységi időszakuk drasztikusan lerövidülni látszik, illetőleg minél későbbi életkorban vállal egy nő gyermeket, annál nagyobb a valószínűsége, hogy kevesebb gyermeke lesz, vagy esetleg gyermektelen marad. Ráadásul az iskolai végzettség erősen párhuzamban áll a gyermekvállalási időzítésével, így a magasabb iskolai végzettségűek – mint amilyenek a jogászai hivatás is mondható – nagyobb eséllyel fogják halasztani a családalapítást.^[10]

A népességfogyás tehát jelenleg is probléma, a humán reprodukciós eljárások támogatottsága éppen ezzel magyarázhatóan – tekintettel az éppen aktuális törvényt módosításra is – erősnek mondható az állam által. Vajon a következő lépésben a donációt is fogják támogatni? Ha igen, milyen jogi lehetőségekre kell felkészülni? A donáció ugyanis nem csupán az egészségügyi joghoz, hanem a polgári és a büntetőjoghoz, illetve az alkotmányjoghoz is kapcsolódik, például az emberi méltóság kérdését tekintve. Egy ilyen téma szakértői vizsgálatának társadalmi hasznossága pedig az, hogy a törvényalkotásra is hatással tud lenni.

II. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

Átfogó kutatásunk keretében korábban az emberi reprodukciós eljárásokkal összefüggő, kiemelkedő etikai és jogi dilemmák is vizsgálat alá kerültek a XXI. századi Magyarország tekintetében, amely során többek között megállapítást nyert, hogy az elmúlt harminc év adatai alapján demográfiai visszaesés tapasztalható, ami a modern világ életmódjával is összefüggésbe hozható, de teljes biztonsággal azt is ki lehet jelenteni, hogy a későbbi életkorra kitolódott gyermekvállalási hajlandóság is alapvető okként megemlíthető. Továbbá a kritikus etikai kérdések felvetése mellett sor került a hazai szabályozás elemzésére is, mindezzel összefüggésben pedig a felvetett problémákra lehetséges előre lépési utak, valamint különböző alternatív megoldások kerültek felvázolásra. A kutatás ezen szakasza egy publikációval zárult (Ld. *Szijártó Lilla: A humán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon*).

Ezt követően a kutatás célkitűzésévé tettük, hogy mélyebb és személyesebb tapasztalatszerzés útján közelítsünk a humán reprodukciós eljárások témaköréhez, amelyhez többek között az általunk készített 29 kérdésből álló kérdőíves

[9] Őri – Spéder, 2020, 500-501.

[10] Paksi – Király – Luksander, 2024, 91.

felmérés nyújtott segítséget, friss ismeretet biztosítva jelenünk részben gyermekvállalási attitűdjéről, részben pedig a megkérdezettek mesterséges megtermékenyítésről való gondolkodásáról és tapasztaltságáról. A kérdőívet 517 fő töltötte ki, ennek eredménye pedig egy Tudományos Diákköri dolgozatban került összegzésre (Munkacíme: *Gyermekvállalási attitűdök és az emberi reprodukciós eljárásokhoz való viszonyok napjainkban*).

Az már bizonyítást nyert, hogy hazánkban is többszázezer személyt érint a meddőség, amely párhuzamosan magával hozza azt, hogy az asszisztált reprodukciós eljárások száma folyamatosan növekszik.^[11] A megelőző munkáink során szerzett ismeretekre és tapasztalatokra alapozva tűztük ki jelen kutatás céljául azt, hogy a humán reprodukciós eljárásokhoz fűződő egyik legkritikusabb kérdéskör: a lefagyasztott, illetve az adományozható embriók sorsának problémáját vizsgáljuk.^[12]

Fontosnak érezzük kihangsúlyozni, hogy a meddőségi kockázat csökkentését edukációs és széleskörű tájékoztató jellegű publikációk közzétételével elérhetőnek gondoljuk. Számos egyetemi és egészségügyi fórumon vettünk részt, ahol a fiatal generációk termékenységtudatos életmódját érintették. 2024 tavaszán részt vettünk az Országos Kórházi Főigazgatóság által szervezett Termékenységtudatosság Hete rendezvényen, amelyen országos szinten több ezer fiatal vett részt, ennek egyik állomása Győrben volt alma materünkben, a Széchenyi István Egyetemen.^[13] Ezen a rendezvényen több, országosan elismert szaktudós vállalt felvilágosító szerepet, ennek dokumentációja az Országos Kórházi Főigazgatóság honlapján megtekinthető.

III. A KUTATÁS CÉLJA ÉS A CÉLCSOPORT MEGHATÁROZÁSA

A humán reprodukciós eljárások tekintetében az egyik legaggályosabb kérdés, hogy mi történik az eljárásokból visszamaradt, fagyasztott embriókkal. A donáció kérdésköre a mai napig vitatott, holott véleményünk szerint nagyon is indokolt megoldás volna. A széleskörű irodalomkutatás mellett egy kérdőív került kidolgozásra, amellyel többek között az került felmérésre, hogy a mai fiatal-

[11] Szigeti – Konkoly Thege, 2021, 193.

[12] 2023 júniusában lehetőségem adódott személyesen is ellátogatni a szegedi Reprodukciós Medicina Intézetbe, ahol Dr. Zádori János intézetvezető főorvos úr vezetésével bejárhattam a meddőségi klinikát. Értékes tanácsait ezúton is szeretném megköszönni.

[13] Ezen a rendezvényen több, országosan elismert szaktudós vállalt felvilágosító szerepet, ennek dokumentációja az Országos Kórházi Főigazgatóság honlapján megtekinthető. A Termékenységtudatosság hete győri konferenciáján, 2024.04.25-én, Botoxolható a petefészek? címmel kerekasztal-beszélgetésre is sor került: Szoboszlai-Kiss Katalin habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Jogelméleti Tanszék; Boga Péter szülész-nőgyógyász szakorvos, a győri DUNAMENTI REK orvosigazgatója; Szöllősi Katalin, főiskolai adjunktus, Semmelweis Egyetem, osztályvezető, Országos Kórházi Főigazgatóság Humánreprodukciós Igazgatóság. Ld. Vagyottgyermek kert.hu: Botoxolható a petefészek?, 2024.

lok mennyire ismerik az emberi reprodukciós eljárásokat, illetve, ha lehetőségük lenne rá, vállalnák-e az embrióadományozást.

A kutatás ezen szakaszában tehát szintén egy kérdőíves felmérés készült, a célcsoportot pedig a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának 18-25 év közötti, nappali tagozatos, jogász szakos hallgatói^[14] képezték. A megkérdezettek körének szűkítését alapos megfontolás előzte meg, illetőleg a megnevezett célcsoport valid, és egyúttal elérhető is volt számunkra. A megelőző kutatás eredményeként megállapítható volt, hogy a diplomaszerezés, s így önmagában a tanulás folyamata hangsúlyos motivációt képezhet a gyermekvállalás egyre későbbi életkorra való, tudatos halogatása kapcsán. Az osztatlan jogász képzés országos szinten tíz féléves képzési idővel gazdálkodik, ezen tanulmányt államvizsga zárja, a jogi diploma és a doktori cím megszerzését követően pedig számos lehetőség nyílik meg a további önképzésre a friss diplomások előtt. A hallgató, aki a hagyományos jogászi hivatások egyikében képzeletileg a jövőjét – tehát bírói, ügyészi, ügyvédi vagy jogtanácsosi pályán – diplomája megszerzését követően legalább hároméves gyakorlati idővel és sikeres szakvizsgával kell gazdagabbnak lennie. Továbbá szakirányú továbbképzésekre is lehetőség van, kettő, három, illetve négy féléves – intézménytől, illetve meghirdetett képzéstől függő – szakjogász képzések keretében. Továbbá a doktori iskolái keretein belül lehetőség van a tudományos, kutatási potenciált bizonyító PhD-fokozat megszerzése is, azaz egy nyolc féléves posztgraduális képzés is gyarapíthatja azt a sok év tanulás és tapasztalatot, amelyre számos jogász, illetőleg annak készülő hallgató kiváló lehetőségként tekint a jövőjének szakmai sikeréhez.

Kétségtelen tehát, hogy a hazánkban fellelhető, leghosszabb képzések egyikének hallgatói elkötelezettek a tudás és az önképzés iránt. Vajon hogyan vélekednek az időgazdálkodás tekintetében? Mérlegelendővé válhat a gyermekvállalás a karrierépítés mellett? Tisztában vannak egyáltalán azzal, hogy a gyermekvállalás egyre idősebb korra történő kitolódása milyen kockázatokat rejt magában? Alapvetően élnének-e egyáltalán a technológiai fejlődés adta mesterséges módszerrel, ha a szükség úgy hozná?

Kutatásunk feltevései e kérdéseket ihlető személyes motivációból is fakadnak: a környezetünkben tapasztaltak alapján szembesültünk azzal, hogy az egyetemisták, illetőleg a fiatalabb generáció reprodukciós eljárásokhoz való viszonyulása többnyire igencsak téves alapokon nyugszik; az alapvetően hibás gondolatmenet az az, hogy a mesterséges megtermékenyítés egy tetszés szerint választható opció, így a mai modern világban nyugodt szívvel fókuszálhatunk például karrierünk felépítésére, mert az ennek okán bekövetkező gyermekvállalás kitolódása manapság már nem probléma, hiszen az IVF módszere rendelkezésükre fog állni, ha szükség lesz rá. Erre tekintettel már korábban megfogalmazódott kutatásunk egyik fő célkitűzése, hogy témát felvilágosító, preventív és tájékoztató jelleggel juttassuk el minél szélesebb körben. Ez utóbbi célkitűzé-

[14] A vizsgált időszakban – 2023/2024-es tanév második féléve – összesen 469 hallgató rendelkezett hallgatói jogviszonnal a célcsoport-kritériumnak megfelelően.

sünk megvalósulásához pedig a megkérdezettek körének ilyen irányú szűkítése szintén megfelelő alapot biztosíthat.

IV. A KUTATÁS MÓDSZERTANA ÉS AZ ALKALMAZOTT KÉRDŐÍV

Az alkalmazott mérőeszköz egy, a kutatás céljára létrehozott kérdőív, amely tizennyolc kérdésből áll. A kérdések közül egy a célcsoportot határozza meg, három kifejezetten demográfiai irányultságú, négy kérdés a gyermekvállaláshoz kötődik, további négy kérdés a mesterséges megtermékenyítéssel, illetve a humán reprodukciós eljárásokkal kapcsolatos, továbbá öt kérdés fogalmazódott az embriódonációval összefüggésben. Az utolsó kérdés a válaszok kutatók általi felhasználásához és tárolásához kapcsolódó hozzájáruláshoz kötődik. A kérdőívet önkéntesen, anonim módon, vagyis személyazonosításra nem alkalmas formában összesen 177 fő töltötte ki, ebből 3 fő azonban nem felelt meg a meghatározott célcsoport kritériumának, ezért a kiértékelés során 174 kitöltött kérdőív került feldolgozásra, így a továbbiakban az összes elemszámra hivatkozáskor ezt fogjuk alapul venni. A kitöltők online formában töltötték ki a kérdőívet. A válaszok elektronikusan, táblázatos formában kerültek rögzítésre. A válaszok alapján gyakorisági elemzést végeztünk, valamint végig saját adatokat tartalmazó és saját készítésű ábrákkal dolgoztunk.

V. A HIPOTÉZISEK FELÁLLÍTÁSA

A hipotézisek felállítását széleskörű szakirodalmi, illetőleg jogszabályi feldolgozás előzte meg, amelyre elsősorban a kutatás ezt megelőző szakaszaiban került sor. A kibővített irodalomkutatás alapos vizsgálatot tett lehetővé, amelynek eredményeképpen az alábbi hipotézisek kerültek meghatározásra:

1. A sikeres karrier felépítése, illetve az ehhez kapcsolódó tanulmányok folytatása befolyásolja a kérdezeteket a gyermekvállalás időzítése tekintetében.
2. A hallgatók viszonylag tájékozottak a mesterséges megtermékenyítés módszerét illetően.
3. Habár a válaszadók többnyire tisztában vannak a halogatás okozta gyermekvállalási esély csökkenésével, illetőleg az eljárás támogatottsága magasabb, mint az azt ellenzők köre (legalább 60%), az idő előtti ivarsejtfagyasztást a megkérdezettek közel fele (legalább 45-55%) nem vállalná.
4. Amennyiben az adományozás mellett döntenének, szívesebben tennék ezt ismerősi, illetőleg rokon körben, minthogy más, ismeretlen pár javára vállalják a donációt.

VI. A KIÉRTÉKELÉS FOLYAMATA ÉS AZ EREDMÉNYEK ISMERTETÉSE

Mindenekelőtt szeretnénk a központi problémafelvetés kulcsfontosságú elemeit röviden ismertetni, hogy analízisünk érthetőbbé váljon, továbbá, hogy a válaszreakciók alapján megfogalmazásra kerülő összegzések alátámasztottak legyenek.

Kijelenthető, hogy a gyermekvállalási szándékok valóra váltása közel sem mondható tökéletesnek, különféle országspecifikus kondíciók és egyéb más csoporttényezők – mint amilyen például az életkor, paritás, szubjektív jövedelmi helyzet – egyaránt szerepet játszanak a szándékok megvalósulásának a sikerességében.^[15] Napjainkban a fiatalok felnőtté válásának folyamata sok szempontból eltérést mutat attól, amit korábban hagyományosnak ítélt meg a társadalom. A tipikus „mérőkövek” – mint amilyen a tanulás, a munka vagy éppen a gyermekvállalás – „hagyományos” sorrendje is felborulni látszik. Bizonyos, hogy a globalizáció által generált gazdasági és társadalmi változások a bizonytalanság növekedését eredményezik az egyéni szereplők szintjén is. Mondhatjuk, hogy már más a „természetes”. De a modern társadalomba is bele kell férnie a gyermeknek, még akkor is, ha ezen bizonytalansági faktor hatására a szülővé válásra legesélyesebb korcsoport a 35 évesekig tolódik ki.^[16] Mindezen változások mögött azonban felfedezhető egy alapvető motívum: az individualizáció trendje, amelyet a viszonylagos jólét és a saját, egyéni életprojektek – szemben a közös életre szóló vállalkásokkal – megvalósításának igénye jellemez.^[17]

Szeretnénk továbbá visszacsatolni a tanulás – gyermekvállalás összefüggéseire azzal, hogy az első gyermek vállalásának tényezőit vizsgáló szakirodalomban egyöntetű és számos elemzés által visszaigazolt eredmény, hogy akik iskolába járnak, illetőleg egyéb képzésben vesznek részt, azok mindenki másnál kisebb eséllyel válnak szülővé. Ennek oka többek között, hogy amíg az érintettek iskolába járnak, általában anyagilag még nem függetlenek, továbbá erőteljes „szekvenciális” norma él a modern társadalmakban, amely szerint előbb be kell fejezni az iskolát, az egyetemet, majd el kell kezdeni dolgozni, és csak ezt követően érdemes a gyermekvállaláson gondolkodni. Emellett ismeretes, hogy a diploma, illetve egyéb szakmai végzettséget tanúsító dokumentum elengedhetetlen az elhelyezkedéshez, hiszen a mai világban enélkül igencsak szegényesek a kereseti kilátások. A tanulói, illetve hallgatói és a szülői szerep összeegyeztethetetlen voltát nevezhetjük akár a szülővé válás „vastörvényének” is. Nem meglepő tehát, hogy az iskolai expanzió sokáig a halasztás legfőbb motorjává vált.^[18] Kiemelendő továbbá, hogy egyes tanulmányok az alacsony magyar termékenységet befolyásoló tényezők közé sorolja a kisgyermeket nevelő nők munkaerőpiaci integrációját, illetve munkavállalási attitűdjét. Az alacsony fertilitással

[15] Kapitány – Spéder, 2021, 45.

[16] Paksi – Király – Luksander, 2024, 84.

[17] Paksi – Király – Luksander, 2024, 86-87.

[18] Kapitány – Spéder, 2018, 57.

hozható összefüggésbe az a munkavállalással kapcsolatos kettős mérce, miszerint az a nő, amelyik nem érzi anyagi biztonságban magát, későbbre fogja halasztani a gyermekvállalást, tehát a nők stabil munkapiaci jelenléte pozitív hatással is lehet a gyermekvállalásra. Az is alátámasztható érvekkel, hogy a munka- és gyermekvállalás két, egymással versengő életesemény a nők életében.^[19] A későbbiekben részletesebben előtérbe kerül még az is, hogy nyilvánvalóan a párkapcsolati formák megváltozása is hatást gyakorol a gyermekvállalási attitűdre. Figyelemre méltó, hogy már egy 2012-es mérés szerint is jelentősen visszaesett a házasságkötések száma, valamint egyúttal megnőtt az első házasságkötéskori átlagos életkor is. Az érintett évtizedek alatt hazánkban a felére esett vissza az első házasságok száma, és az újráházasodók aránya is harmadával csökkent.^[20]

A harmadik főpontként maga az asszisztált reprodukciós eljárások témaköre kerül reflektorfénybe, ezen tematika alaposabb kifejtésére azonban az V. fejezet 3. pontjában fogunk rátérni.

Végül, de nem utolsó sorban a fagyasztás, illetőleg az embrióadományozás kérdésköre merül fel, amely terület kritikus pontjait ugyancsak a későbbiekben, az említett fejezet negyedik kívánjuk részletezni.

1. Demográfiai adatok összegzése

Kutatásunk mintacsoportja esetében érzékelhető, hogy a nők (130 fő) többségben vannak a férfiak (44 fő) kitöltőkkel szemben. A nemek arányának eltolódását több ok is eredményezhette: egyrészt a témaválasztás, illetve maga a kérdőív címválasztása mögött sejthető téma szimpatikusabb lehetett a női válaszadók számára, másrészt pedig – ami véleményünk szerint jelen esetben jelentékenyebb tényező – szinte köztudott, hogy a jogi karokon manapság több női hallgató tanul, így lényegében elkerülhetetlen volt a nemek arányának ilyen alakulása. Egyébként a kialakult arány szerencsésnek is mondható, ugyanis a magyar társadalom értékrendjében erősen él a mai napig az a tradicionális megközelítés, amely szerint a gyermekgondozás és nevelés elsősorban a nők, azaz az anyák feladatkörébe tartozik. Igaz, megfigyelhető egyfajta elmozdulás, amely alapján a kenyérkereső apa normája mellett megjelenik az új típusú, gondoskodó apakép, azonban nemzetközi adatokkal is összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy hazánkban a gyermekével otthon maradó apa ebbe a képbe még igencsak ritkán illeszkedik bele.^[21] Összességében tehát a többségben lévő női válaszadók reakciója élesebb képet nyújthat a kutatás fő irányvonala szempontjából.

A vármegyéék szerinti megoszlás sokfelé ágazott. A széttagolódásra tekintettel csupán azt az öt vármegyét kívánjuk kiemelni, amelyek a legtöbb válaszadót tömörítik. Az élen – nem meglepő módon – Győr-Moson-Sopron (87 fő, 50%) áll,

[19] Kőműves – Kozák – Walter, 2023, 29-31.

[20] Paksi – Király – Luksander, 2024, 90.

[21] Kőműves – Kozák – Walter, 2023, 34.

amely valószínűleg a Széchenyi István Egyetem (a továbbiakban: egyetem) területi elhelyezkedéséből adódik; ezt követi Vas (27 fő, 15,5%), Veszprém (23 fő, 13,2%), Komárom-Esztergom (13 fő, 7,5%), valamint Fejér (8 fő, 4,6%) vármegye.

A kérdőív a családi állapot felmérésére szolgáló kérdésre adott válaszokat mutatja. Az egyedülállók aránya nem sokban tér el a párkapcsolatban élőkétől: míg az előbbi kategória 92 főt számlál (52,9%), az utóbbi 80 fővel (46%) szorult a második helyre. A házások száma csekély (2 fő, 1,1%), azonban ez várható volt már a korcsoport meghatározásakor is.

2. Gyermekvállalással kapcsolatos kérdések összegzése

A gyermekekkel rendelkezők száma ugyancsak várt eredményt hozott: a 174 válaszadóból (100%) egynek sincs – még – gyermeke. Ez az arány szintén visszavezethető az egyetemista közeghez, megjegyezve azt, hogy a gyermekvállalás, illetőleg a mesterséges megtermékenyítés témakörével kapcsolatos felmérés tekintetében előnyössé válhat a gyermektelenek túlsúlya.

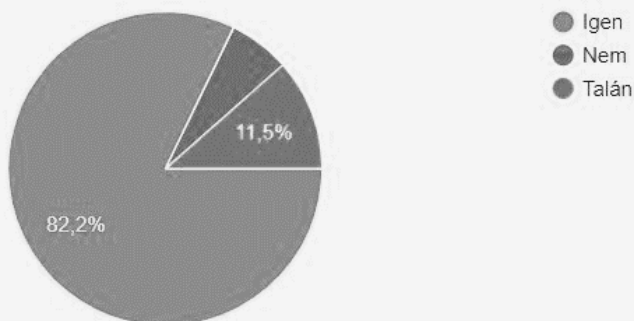
Kifejezetten jelentős adatnak véljük, hogy a válaszadók számottevő többsége, egészen pontosan 82,2%-a (143 fő) szeretne gyermeket vállalni a jövőben. Emellett mindössze 6,3% zárkózik el családalapítástól (11 fő), 11,5% (20 fő) viszont nyitottnak mondható a lehetőségre. A szignifikáns megoszlást az alábbi ábra szemlélteti (1. ábra). Összességében elmondható, hogy a kitöltők körében a gyermekvállalási hajlandóság igencsak pozitív tendenciát mutat.

Ennek ellenére érdemes leszögezni, hogy a gyermekvállalás kitolódásáért minden bizonnyal az oktatási rendszerben történt változások is felelőseknek tehetők. Az iskolai végzettség emelkedése, valamint az oktatási rendszerben eltöltött idő meghosszabbodása mellett az oktatás és a munkaerőpiacra lépés átmenete napjainkra egyre inkább elmosódottabbá vált. A fiatalok nagy – és egyre növekvő – része a munkaerőpiacra történő kilépés után visszatér az oktatásba, vagy munkavállalását megpróbálja összeegyeztetni tanulmányaival.^[22]

[22] Paksi – Király – Luksander, 2024, 89.

Ön szeretne (még) gyermeket?

174 válasz

1. ábra: Gyermekvállalási hajlandóság
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

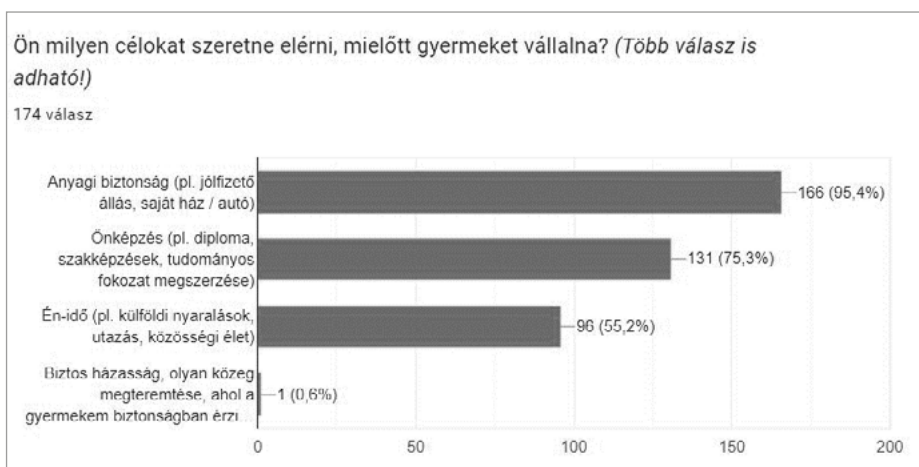
Témánk szempontjából elengedhetetlennek tartottuk, hogy a válaszadók gyermekvállalás előtti céljairól is tájékozódjunk (2. ábra). Ezzel kapcsolatosan három kategória – kiegészülve egy Egyéb lehetőséggel – került kialakításra, amelyek tekintetében egy-egy példázó felsorolással igyekeztünk elősegíteni a válaszok egyértelműbb besorolását. Szükséges azonban megjegyezni, hogy egyes esetekben nem zárható ki, hogy az egyik cél a másiból következzen; a példánál maradva, habár a diplomaszerezés az Önképzés kategóriába került, gondolhatunk rá úgy is, mint egy jól fizető állás „előfeltétele”, így végső soron az Anyagi biztonság záloga. Azért nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy – bár kétségtelenül olykor tudatos a halogatás, például a megfelelő anyagi háttér megteremtése vagy egy sikeres szakmai karrier felépítése okán – számos más esetben és okból is szembesülhet azzal az érintett, hogy a gyermekvállalást igenis halasztania szükséges. Továbbá, nem könnyű manapság egy mérlegre helyezni olyasmit sem, mint amilyen az „akarom” és a „muszáj”, hiszen míg évtizedekkel ezelőtt egy hagyományos családmódban a nő munkába állása inkább lehetőség volt, ma már egyre gyakrabban szembesülhetünk azzal, hogy ez tagadhatatlanul a megélhetéshez szükséges döntéssé válik, s míg korábban az érettségi bizonyítvány is versenyképesnek bizonyult, ma már diplomával sem könnyű elhelyezkedni.^[23]

Továbbá, szintén érdemes figyelembe venni, hogy a kitöltők jelenleg aktívan tanuló – nappali tagozatos – egyetemisták. Ebből adódóan a diploma megszerzése egy természetes válaszreakciónak tűnhet, annak ellenére, hogy sok esetben

[23] Szijártó, 2023, 128.

anyagi megfontolások állhatnak például a jogász szakirány választása, s így a vágyott oklevél megszerzése mögött. Az előbbieken felvázolt, kissé elmosódott határvonalakra tekintettel, a célkitűzésekre vonatkozóan, minden kétséget kizáró elhatárolás a kapott válaszok alapján egyértelműen nem rajzolódhat ki.

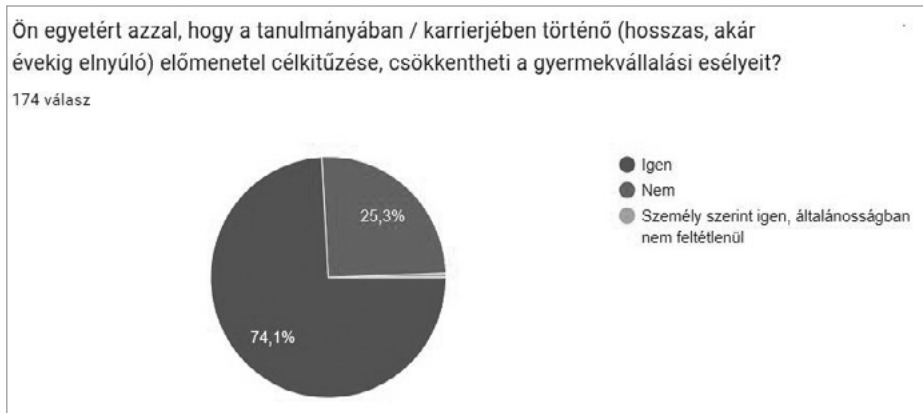
Mindazonáltal egyértelmű túlsúly mutatkozik az anyagi biztonság oldalán, hiszen a válaszadók több, mint 95%-a (166 fő) ennek megteremtését (is) kitűzte a családalapítás előtt elérni kívánt célként. Emellett ugyan kicsit kevesebb, de így is számottevő arányszám látható az Önképzés kategóriában (131 fő, 75,3%), továbbá a kitöltők több mint fele az Én-idő tekintetében is elkötelezett (96 fő, 55,2%).

2. ábra: Gyermekvállalás előtti célkitűzések
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Fontos azonban észrevenni, hogy mivel járhat a már oly sokszor említett halogatás – akármi is legyen az oka: az idő előrehaladtával jelentősen csökkentheti a gyermekvállalás esélyét. Egy sikeres karrier felépítése, illetőleg hosszabb tanulmányok folytatása olyan célkitűzések lehetnek, amelyek igen csak befolyásolhatják a fiatalokat az ideális gyermekvállalási időpont megválasztásában. Megemlítendő például, hogy igenis komoly következménye lehet a termékenységre annak, hogy a fiatalok a termékeny korban levők között többen és hosszabb ideig élnek egyedül, szingliként és a párkapcsolati pályák megszakítottabbakká, instabilabbakká váltak, a kapcsolatok pedig bomlékonyabbak lettek, továbbá a párkapcsolati formák korai életpályán belüli dinamikája is nagymértékben hozzájárul a halasztáshoz; ez pedig végsősoron ugyancsak a gyermekvállalás

esélyét csökkenti.^[24] Kíváncsiak voltunk, hogy az érintett joghallgatók mennyire tájékozottak e téren: többségük, azaz 129 fő (74,1%) egyetért az erre vonatkozó kijelentéssel (ld. 3. ábra), míg 44 fő (25,3%) tiltakozik ellene. Az Egyéb kategóriába ez esetben is csupán egy fő esett azzal, hogy személy szerint egyetért, általánosságban azonban nem feltétlenül. Összességében megállapítható, hogy a megkérdezettek inkább tisztában vannak az idő függvénye tekintetében csökkenő gyermekvállalási esélyekkel, minthogy nem értenének vele egyet.

3. ábra: Karrier / tanulmány befolyásoló hatása
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

3. A humán reprodukciós eljárások ismertsége és megítélése

Az in vitro fertilizáció, azaz a szervezeten kívüli, mesterséges megtermékenyítés különböző asszisztált reprodukciós technikákkal lehetséges. Lényegében tehát meddőségi kezelésekről van szó, azaz több típust is magába foglal. Közös vonásuk abban ragadható meg, hogy a megtermékenyülés létrejöttéhez szükségessé teszik a leendő szülők mellett egy külső, harmadik személy – szakorvos – közreműködését is. Az orvostudomány és a modern technológia gyors léptékű fejlődése olyan módszerek kialakulását tette lehetővé, amelyek segítségével lehetségessé vált az utódnemzés kezdeti szakaszába való mesterséges beavatkozás.^[25]

Ismeretes, hogy az egyes államok az IVF-eljárásokat illetően eltérő szabályozással rendelkeznek. Ezeknek szinte kivétel nélkül szerves része az embriók feletti rendelkezésre vonatkozó joganyag, amely tekintetében hat alapvető tényező nevezhető meg a szabályozás vezérfonalaként:

[24] Őri – Spéder, 2020, 498.

[25] Navratyil, 2011, 109.

- lényeges szempont, hogy ki vehet részt az ART eljárásokban: tehát például kizárólag házaspárok, vagy esetleg egyedülálló nők, élettársak vagy azonos nemű párok számára is elérhető-e a reprodukciós eljárás;
- megengedett-e az idegen ivarsejtek felhasználása (az ivarsejt donáció): elsősorban tehát a donációhoz kapcsolódó kérdések merülnek fel e tényező alatt, olyan dilemmákkal többek között, mint amilyen az ivarsejt adományozás kinek, milyen módon – anonim vagy nevesített formában – történhet;
- hány embrió hozható létre egyetlen kezelés során: gondolva itt a számfeletti embriók sorsára, mely esetben inkább korlátozó rendelkezésekkel találkozhatunk;
- hány embrió ültethető be az anyaméhbe egyetlen kezelés során: a nagyobb sikerráta elérése érdekében egy-egy kezelés során gyakran több embrió kerül beültetésre, mely vonatkozásban korlátozások figyelhetők meg az egyes kezelési ciklusokban beültethető embriók számát illetően;
- kik és hogyan gyakorolhatják az embriók feletti rendelkezés jogát: habár a legtöbb jogrendszer együttesen a szülőknek biztosítja e jogot, mégis gyakran fellángoló vitát generál a dologi jogi, illetve a személyi jogi aspektus összeütközése;
- a kezelési ciklusból maradt számfeletti embriók milyen célokra használhatók fel: értjük ezalatt a kutatási cél, illetőleg az adományozás témakörét érintő szabályozásokat.^[26]

Mindazonáltal, röviden érdemes szót ejteni a mesterséges megtermékenyítési eljárásokra vonatkozó magyar jogi szabályozásról. Hazánkban a mesterséges megtermékenyítési eljárásokat először 1981-ben szabályozta az állam, a 12/1981. (IX. 29.) számú egészségügyi minisztériumi rendelettel. A rendelet értelmében a mesterséges megtermékenyítést olyan 45 év alatti, teljesen cselekvőképes, Magyarországon állandó lakóhellyel rendelkező, magyar állampolgárságú, házasságban élő nő kérelmezhetett, akinek orvosi szakvélemény alapján, természetes úton nagy valószínűséggel nem születhet egészséges gyermeke. Ez kétségtelenül szigorú szabályozásnak tekinthető, hiszen mind a házasságot, mind az állampolgárságot, mind pedig a lakóhely meglétét feltételként a kérelemhez kötötte. Az ezt követő időszakban a mesterséges megtermékenyítés szabályozása érdemi változást nem mutatott. A ma is hatályos egészségügyi törvényünket, azaz az 1997. évi CLIV. törvényt követően az Egészségügyi Minisztérium viszont már részletesen foglalkozott a humán reprodukciós eljárások kérdéskörével.^[27] Ma Magyarországon reprodukciós eljárás házastársi vagy különeműek közötti élettársi kapcsolatban álló személyeknél végezhető el, amennyiben bármely félnél fennálló egészségi ok (meddőség) következtében a kapcsolatból természetes úton nagy valószínűséggel egészséges gyermek nem származhat. Élettársak ese-

[26] Zeller, 2009, 106-108.

[27] Sipos – Szalma, 2023, 36-37.

tén reprodukciós eljárás csak abban az esetben végezhető, amennyiben az élet-társak egyike sem áll házastársi kapcsolatban. Továbbá a házastársi (élettársi) kapcsolat megszűnése után törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén az egyedülállónak vált nőnél tovább folytatható. Egyedülálló nő esetében a reprodukciós eljárás akkor végezhető el, amennyiben a nő életkora vagy egészségi állapota következtében gyermeket természetes úton nagy valószínűséggel nem vállalhat.^[28] Hazánkban 2020-ban nagyszabású átalakuláson esett át a humánreprodukciós gyógyászat, alapvetően a finanszírozást érintette, de betegbarát intézkedések is hatályba léptek, ugyanakkor a donációt nem érintették.^[29]

Megemlítendő, hogy egyes államokban – megfelelő példaként az Egyesült Államok említhető – a joggyakorlat, és ezáltal a gazdag esetjog hozzájárul a IVF-szabályozás pontatlanságainak tisztázásához. E tekintetben kiemelendő, hogy a mesterséges megtermékenyítést illetően – csekély számmal ugyan, de – hazai joggyakorlattal is rendelkezünk, mely közül az Alkotmánybíróság 750/B/1990 számú döntését szeretnénk kiemelni; a testület az alábbi formában fogalmazott:

„A mesterséges megtermékenyítéshez nem fűződik olyan emberi vagy állampolgári alapjog, amely bárkit, minden megkülönböztetés nélkül megilletne. A megtermékenyítésnek ez a formája intézményes gyógy mód, amelynek célja, hogy utódhoz segítse azokat az embereket, akiknek házasságból természetes úton egészséges gyermek nagy valószínűség szerint nem származhat. A mesterséges megtermékenyítés, mint egészségügyi szolgáltatás, feltételekhez köthető, feltéve, hogy ezek a feltételek az alkotmányos alapelvekkel összhangban állnak.”^[30]

A humán reprodukciós eljárások hazai szabályozása tehát elsősorban az 1997. évi CLIV. törvényre (a továbbiakban Eütv.) támaszkodik. A szabályozás az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások, illetőleg azok általános feltételei mellett kitér többek között ivarsejt, illetve embrióadományozás és -letét kérdésére, az embriókkal, ivarsejtekkel végezhető kutatások, vizsgálatok és beavatkozások területére.^[31] Az utóbbi időszakban több módosítás is érintette e törvényt – amelyről később is szót fogunk ejteni –, jelen pontban csupán a legutóbbi fejleményt illetően érdemes megjegyezni, hogy a társadalmi vitára bocsátott jogszabály-tervezetben több lényeges finanszírozási változás is van,

[28] 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 167. § (1)-(4).

[29] „A hazai meddőségi klinikák 2020-as, több lépcsőben megvalósuló állami felügyelet alá történő vonása óta eltelt időszakról kevés nyilvános adat áll rendelkezésünkre. A törvényi szabályozás előzményeként megemlíthetjük, hogy a Kaáli Intézet rendszeréhez tartozó klinikák adásvétel útján állami tulajdonba kerültek. Minden egyéb, magántulajdonban levő meddőségi centrum részben megvásárlásra került, illetve, melyeket a tulajdonosa nem akart értékesíteni, azok esetében a működési engedélyek nem kerültek meghosszabbításra lejárattuk után. Ennek eredményeként lombikkezelési eljárást kizárólag állami tulajdonban lévő gyógyászati centrumok végezhetnek. A klinikák az Országos Kórházi Főigazgatóság Humán Reprodukciós Igazgatóságának (OKFŐ HRI) ellenőrzése alá kerültek. Ezzel a rendelkezéssel párhuzamosan, az ellátásban használatos gyógyszeres kezelések is 100%-os támogatottságúvá váltak.” (Szoboszlai-Kiss – Zádori, 2024, 3.).

[30] ABH 1991. 728.

[31] 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (Eütv.).

emellett azonban külön kiemelendő, hogy a lombikkezelvek közötti kötelező három hónapos várakozási idő eltörlésre került. Habár vannak olyan, bioetikai szempontokat feszegető kérdések, amelyek nem kerültek a módosítások közé – mint amilyen a petesejt-donáció kompenzációja –, mégis előremutató, hogy a lassan elavultként emlegetett szabályozás elkezdett felzárkózni a körülötte történő haladáshoz.^[32]

Szükséges kitérni arra is, hogy – mivel az asszisztált reprodukciós eljárások alatt több módszert is értünk – az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról szóló 30/1998. (VI. 24.) NM rendeletnek az első számú melléklete tárgyalja az elvégezhető asszisztált reprodukciós eljárásokat, amelyek közül ez esetben a leggyakoribb típusok kerülnek ismertetésre; ezek a következők:

- in vitro fertilizáció és embriótranszfer (IVF-ET),
- in vitro fertilizáció és embriótranszfer adományozott vagy saját célra lefagyasztott ivarsejtekkel,
- embriótranszfer adományozott embrióval,
- gaméta intrafallopialis transzfer (GIFT),
- in vitro fertilizáció és intratubáris,
- intracitoplazmatikus spermium injektálás (ICSI),
- asszisztált hatching (AH),
- embriófagyasztás,
- mesterséges ondóbevitel.^[33]

Hazánk hatályos egészségügyi törvénye határozza azonban meg azt is, hogy milyen módszer alkalmazható jelenleg emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásként; ezek alább olvashatók:

- testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,
- a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel vagy adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel,
- ivarsejt adományozásával történő testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés,
- embrióadományozással végzett embrióbeültetés,
- a női ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszer.^[34]

A témához visszatérve, elengedhetetlen hangsúlyozni azt is, hogy a meddősegi kezelések támogatása előmozdíthatja a termékenységi arányszámok növekedését, illetőleg stabilizálását, hosszú távon pedig tényleges demográfiai jelen-

[32] Serdült, 2023.

[33] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 1. számú melléklet.

[34] 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 166. § (1) bekezdés.

tősséggel bírhat az előregedő országok tekintetében. Fontos megjegyezni, hogy egészen 2020 második felétől a hazai meddőségi ellátás is állami kézbe került, így a magyar kormány döntése nyomán a meddőségi kezeléseket teljeskörűen a társadalombiztosítás finanszírozza, továbbá szintén teljes mértékben támogatottá váltak a kapcsolódó diagnosztikai ellátások, valamint az ellátás során használatos gyógyszeres kezelések is.^[35] Ez tehát azt jelenti, hogy a magán-szektorban működő szolgáltatók engedélyének megszűnésével kizárólag állami fenntartású intézmények falai között biztosítanak hozzáférést a lombikkezelésekhez.^[36]

Mivelhogy többször érintettük a meddőség kérdését, annak mibenlétéről is szeretnék szót ejteni. Általánosságban elmondható, hogy e betegségnek számos oka lehet, az egészségügyi indokoktól kezdve egészen a legkülönbözőbb életmódtényezőkhig. Számos kutatás a meddőséget a stressz, a szorongás, valamint a depresszió vonatkozásában vizsgálja. Különböző felmérések támasztják alá, hogy a negatív affektivitás hozzájárul, illetőleg együtt jár a terméketlenséggel, ám ez inkább tekinthető következmények, mintsem kiváltó oknak. Inkább arra világítanánk rá, hogy a meddőséggel való szembesülés és az emberi reprodukciós eljárás jelentős lelki terhet okozhatnak az érintett pároknak, és ez a hatás az, ami összefüggésbe hozható más testi jelenségekkel, illetve ami kedvezőtlenül befolyásolhatja a fogamzóképeséget.^[37] Vitathatatlan, hogy hazánkban többszázezer meddő pár van, amely tény egyértelműen a népbetegség kategóriájába sodorja a gyermektelenséget. Fontos hangsúlyozni továbbá, hogy a meddőség betegség, miután a WHO 1988-ban annak nyilvánította. Természetesen nem igényli minden pár a lombikkezelést, azonban a meddő párok egytizedének igenis ezzel a módszerrel születhet csak gyermeke.^[38] A meddőség azonban nemcsak orvosi, hanem egyre növekvő társadalmi probléma is, amely kiemelt figyelmet igényel.^[39]

A meddőség jelensége tehát elválaszthatatlan a modern társadalom egyes társadalmi változásaitól. Rátérve a kutatási mintára, mindenképpen kiemelendő, hogy az oktatásban való hosszas részvétel, a munkaerőpiac változásai, az egymás felé közelítő női-férfi szerepek, illetőleg a párválasztás-megállapodáselköteleződés nehézségei mind-mind kitolják a családalapítás ideálisnak tartott idejét egy olyan életkorra, amelyben a megtermékenyülés, illetve gyermeknemzés esélye – mindkét nem vonatkozásában – alacsonyabb lesz.^[40]

[35] A mesterséges megtermékenyítés etikai kérdései hazánkban nagy társadalmi vitát váltottak ki. A katolikus egyház tiltó ajánlása a világvallások közül az egyetlen. A mesterséges megtermékenyítés természetesen általános és keresztényi etikai problémát is felvet, így az élet kezdetének kérdését, az embrió alanyi státuszát, mint ahogy a nem kívánt embriók „megmentésének”, védelmének kérdését is. A valláserkölcsei problémákhoz lásd bővebben: Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021.

[36] Vesztergom et al., 2023, 5.

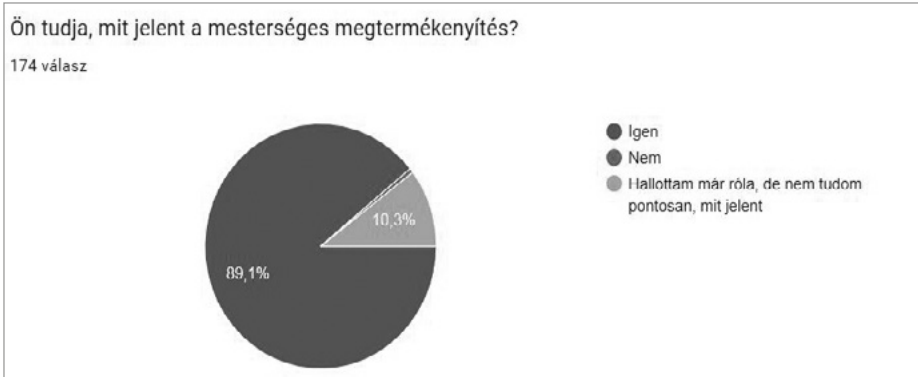
[37] Kiss, 2018, 321.

[38] Kisalfold.hu: Kaáli Intézet igazgatója válaszol a püspöknek..., 2017.

[39] Zádori – Szoboszlai-Kiss, 2024.

[40] Szigeti – Konkoly Thege, 2021, 209.

A reprodukciós eljárásokra vonatkozóan elsőként tettük fel azt az alapvető kérdést, hogy a kitöltők tudják-e, mit jelent maga a mesterséges megtermékenyítés. A válaszadók közel 90%-a (155 fő, 89,1%) nyilatkozott úgy, hogy tudja, mit jelent; ehhez képest csekély azok száma, akik hallottak már az eljárásról, de annak pontos jelentésével nincsenek tisztában (18 fő, 10,3%). Csupán egy fő (0,6%), aki nem tudja, mit jelent a szóban forgó eljárás, és még csak nem is hallott róla (4. ábra).

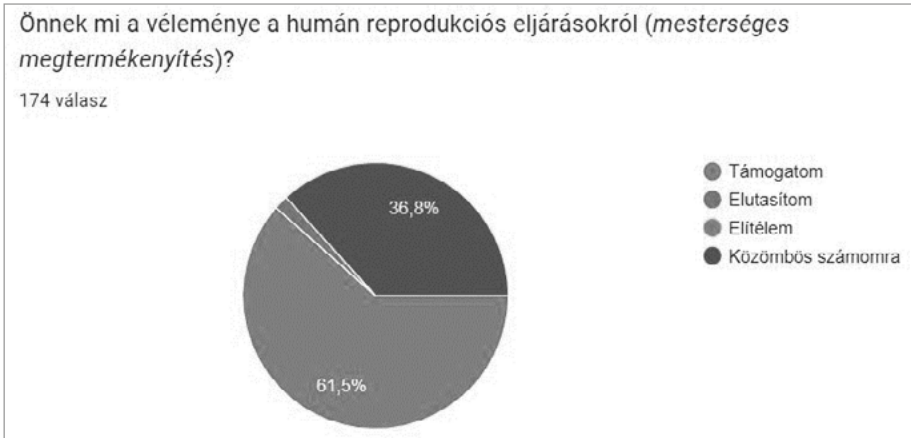

4. ábra: A mesterséges megtermékenyítés ismertsége
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

A reprodukciós eljárások megítélésével kapcsolatban a válaszadók 61,5%-a (107 fő) a támogatásáról nyilatkozott, 36,8% (64 fő) a közömbösség mellett voksolt, míg csupán 1,7% (3 fő) maradt az elutasítás mellett. A mesterséges megtermékenyítés elítélése mellett egyetlen hallgató sem döntött (5. ábra). Általánosságban úgy véljük, hogy a humán reprodukciós eljárások a hallgatók körében is pozitív képet mutatnak, beleértve azt a közömbös válaszreakciót is, amelyet számos szubjektív ok – vagy például az életkorból adódó tapasztalat hiánya is – magyarázhat; mindazonáltal az eljárással szembeni elutasítás mértéke igencsak csekély.

Mindazonáltal biztosra vehető, hogy az ellenzők köre is számos érveléssel tudná alátámasztani az eljárás helytelen voltát, kezdve a különféle etikai, vallási, illetve biológiai okoktól egészen akár a jövőbeli félelemmel is számolva, hogy előbb-utóbb mintegy rutinszerűvé válhat az embriók nagyszámú létrehozása az egyre „jobb minőségű ember” megszületése céljából; ám szükséges leszögezni, hogy e mesterséges módszer létrehozatalát nem eugenikai szempontok ösztönözték. Az asszisztált reprodukciós eljárások, mint gyógyászati módszer, a betegségben szenvedőknek nyújt segítséget, s ezáltal valódi lehetőséget a gyermekáldáshoz, és nem pedig az egészséges párok számára kifejlesztett fogyasztói termék.^[41]

[41] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 78.

5. ábra: A mesterséges megtermékenyítés támogatottsága
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

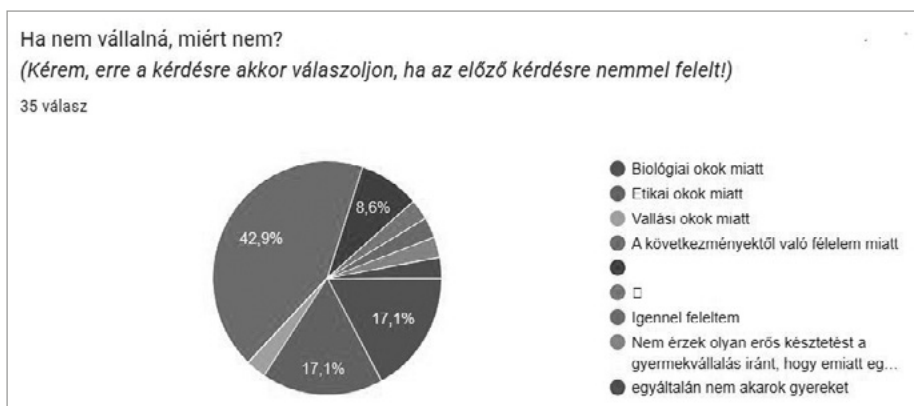
A megkérdezettek 55,7%-a (97 fő) – vagyis valamivel több, mint az összes válaszadó fele – vállalná az asszisztált reprodukciós eljárást, ha az egészségügyileg indokolt volna (6. ábra); 11,5% (20 fő) ilyen helyzetben is nemet mondana, viszont további 57 fő (32,8%) elgondolkodna a lehetőségen, ha a szükség úgy hozná.

6. ábra: Egészségügyi indokoltság döntésre való hatása
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Ezesetben szűkült a válaszadók száma a korábbi 174 főhöz (100%) képest, hiszen opcionális kérdés került elő, tekintettel arra, hogy ezúttal kifejezetten

azon válaszadók véleménye érdekelt minket, akik az előző kérdésre^[42] nemmel feleltek (7. ábra). Szükséges azonban rögzíteni, hogy az ábrán is látható módon, 35 fő válaszolt – pontosabban reagált valamilyen formában – a feltett kérdésre. Közülük 30 fő válaszolt a konkrét kérdésnek megfelelően, ezek közül korábban azonban csupán 20 fő válaszolt nemmel; ráadásul az utóbbiak körében sem volt minden esetben értékelhető a válasz. Erre tekintettel aligha lehetne egyértelmű következtetést levonni e kérdés kapcsán. Annyi viszont megállapítható, hogy a következményektől való félelem az összes többenél erősebb oknak bizonyult (15 fő, 42,9%), az etikai és a biológiai okok is palettára kerültek (6-6 fő, 17,1-17,1%), vallási okra pedig csupán egyetlen hallgató hivatkozott (2,9%). Említésre méltó az Egyéb kategória tartalma, amely egyöntetűen arra mutat, hogy a válaszadók nem szeretnék annyira gyermekket, hogy emiatt bármilyen egészségügyi beavatkozáson menjenek keresztül.

7. ábra: Az eljárást nem vállalók okmegjelölésének aránya
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

4. Az embriók adományozásával, valamint a fagyasztással kapcsolatos eredmények felvázolása

Az asszisztált reprodukciós eljárások megjelenésével és elterjedésével a visszaültetésre nem kerülő, létszám feletti preembriók további sorsával kapcsolatos kérdések is előtérbe kerültek. Kijelenthető, hogy a biológiai és a technológiai ismeretek bővülése és elterjedtsége és minél pontosabb megismerése odáig vezetett, hogy az etikai és jogi kategóriák, valamint a biológiai valóság elcsúszott egymás mellett.^[43] Többek között ilyen kritikus területnek számít a fagyasztás kérdése is,

[42] Ön vállalná a mesterséges megtermékenyítést, ha az egészségügyileg indokolt volna?

[43] Bodnár – Tándor, 2018, 331-332.

ugyanis a testen kívüli megtermékenyítéssel összefüggésben szükséges a reprodukív sejtek és szövetek, valamint a preembriók mélyhűtése. Fontos azonban megjegyezni, hogy az utóbbi években jelentős változások történtek e területen.^[44] Korábban a preembriók és a petesejtek – és egyes klinikákon a spermiumok – mélyhűtését is lassú fagyasztási eljárással oldották meg. Lényegében egy számítógép vezérelte fagyasztóberendezéssel végezték a hőmérséklet szabályozott csökkentését. Ma már a hűtéshez különböző hűtőközeget lehet alkalmazni.^[45]

Ha a fagyasztás múltjára tekintünk vissza, megemlíthető Lazzaro Spallenzani olasz fizikus, akinek a nevéhez köthető az első világhírű, 1776-ban végrehajtott krioprezerválás, továbbá kiemelendők még az 1972-es beszámolók, amelyek emlős embriók sikeres fagyasztásáról szólnak. A nyolcvanas évek elején pedig már az első humán embrió fagyasztását és felolvasztását követő sikeres terhességről számoltak be, így viszonylag rövid időn belül hatalmas áttörést értek el a mesterséges megtermékenyítés területén. Kijelenthető, hogy napjainkra a humán reprodukciós eljárások során már mintegy rutinszerűvé vált a mélyfagyasztásos eljárás, amely tagadhatatlanul magával hozott bizonyos etikai dilemmákat is.^[46]

Az embriók fagyasztásának gyakorlata tehát máig vitatott terület, mégis az tapasztalható, hogy a hazai jogi szabályozás pozitív irányba hat, hiszen már a 2022. évi V. törvény is kedvező változást hozott az embriók tárolásának időtartamára vonatkozóan, ugyanis az adományozás céljából felajánlott, valamint a saját reprodukciós eljárás céljából letett embrió legfeljebb tizenöt évig tárolható, azonban ez az időtartam egy alkalommal, további tizenöt évvel meghosszabbítható. Így összességében az embriók tárolásának leghosszabb ideje harminc év lett, a korábbi tíz éves maximum helyett.^[47]

Továbbra is fejtörést okoz a személy-tárgy alapú megkülönböztetés a fagyasztott embriókat illetően. Elgondolkodtató gyakorlat ugyanis az embriók megsemmisítése és kutatási célokra való felhasználása, hiszen ezek a lehetőségek valószínűleg nem lennének lehetségesek, ha az embriót inkább a személyiség, mint a tulajdon jellemzőivel rendelkezőnek tekintjük, mivel a „személyiség”, mint olyan, jogot kellene, hogy biztosítson az embriónak a beültetésre és a lehetőségre, hogy emberi lényvé fejlődjön. Továbbá szintén gondolkodásra adhat okot, hogy a szülők lényegében szabadon rendelkezhetnek – nyilatkozhatnak, ezáltal szerződhetnek – az embriójuk felett. A megszületett gyermekek szülei azonban nem köthetnek szerződést a gyermekeik látogatási vagy tartási jogáról, ha egy ilyen megállapodás nem szolgálná a gyermekek érdekeit, mivel ezeket a jogokat a gyermekeket illetőnek tekintik. Mivel az ilyen szerződések az embriókkal kapcsolatos egyes helyzetekben megengedettek, ez arra utal, hogy az embrióra kevésbé potenciális életként, hanem inkább tulajdonként tekinte-

[44] Mátyás, 2018, 254.

[45] Mátyás, 2018, 258.

[46] Pongrácz, 2024, 139.

[47] Szijártó, 2023, 139.

nek.^[48] Jelenleg is kulcsfontosságú kérdés tehát, hogy melyik az a pont a születésig tartó folyamatban, amikor már bizonyosan morális státusszal rendelkező emberi lényről beszélhetünk?^[49]

Itt szükséges megemlíteni, hogy az embriók feletti rendelkezési jog attól függően változik, hogy az embrió fizikailag hol található. Ha az embrió az anya méhében van – azon esetet leszámítva, amikor az anya életét veszti, miközben az embrió a testében él –, akkor a nőnek kizárólagos joga van rendelkezni vele. Azonban ha az embrió az anya testén kívül van, akkor az apa is – részleges – rendelkezési joggal bír, illetőleg az IVF-eljárás kezdetén az apa külön beleegyező nyilatkozata szükséges az embrióról való későbbi döntést illetően.^[50]

Szükségesnek tartjuk megjegyezni azt is, hogy számos helyütt a nőknek lehetőségük van a harmincas éveikben petesejtjeiket lefagyasztani, amely jogilag még Magyarországon nem lehetséges, ehhez a már világtrendhez köthető, hogy sok fiatal magyar nő is külföldre megy. Habár a petesejtfagyasztás nem garancia a gyermek megszületésére, megteremti a lehetőségét annak, hogy anyává váljanak azok a nők is, akik később gondolják alkalmasnak magukat, valamint a körülményeiket ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, vagy később találnak partnert a családalapításhoz. Amennyiben az edukáció, illetve a felvilágosítás mellett a petesejtek lefagyasztásának lehetősége is biztosítva van, a nők úgy érezhetik, hogy kiiktatás helyett valódi segítséget kapnak gyermekvállalási terveik megvalósításához.^[51] Az ellenkező aspektusból szemlélve viszont a „van, ahol már lehet” elmélet nem feltétlen mondható a legszerencsésebb álláspontra, hiszen a jogi szabályozások különbözősége megannyi területen megmutatkozik; habár valóban e területek is vitás kérdésköröknek tekinthetők: gondoljunk csak a halálbüntetésre vagy a drogfogyasztásra. Mindez természetesen fordítva is helytálló, amely vonatkozásban jó példa lehet a terhességmegszakításra vonatkozó rendelkezések mássága. Az említett álláspontra való hivatkozás tehát nem jelenthet kellő alapot akár egy későbbi jogszabály-változtatást célozva.^[52]

Elgondolkodtató és előremutató álláspont, miszerint előnyös volna, ha az átmenetileg fel nem használt embriók tárolásának költségeit a jövőben – anyagi helyzetük függvényében, és az ingyenes reprodukciós eljárás mellett – részben vagy egészben a szülők viselnék. Ez hasonlóan képzelhető el, mint a válás esetén fizetendő gyermektartás, megjegyezve azt, hogy méltatlan volna a teljes felelősséget és költséget a társadalomra hárítani, különösen úgy, hogy egy olyan új emberi élet születése nem várható, aki aztán hozzájárulna a nemzet gyarapodásához, később pedig a közös erőfeszítésekhez és a társadalmi tehermegosztáshoz.^[53]

[48] Upchurch, 2005, 405.

[49] Pongrácz, 2024, 142.

[50] Báger – Lovászy, 2023, 26.

[51] Economx: A meddőség átmeneti állapot, megoldandó probléma, 2023.

[52] Somfai, 2006, 12.

[53] Báger – Lovászy, 2023, 27.

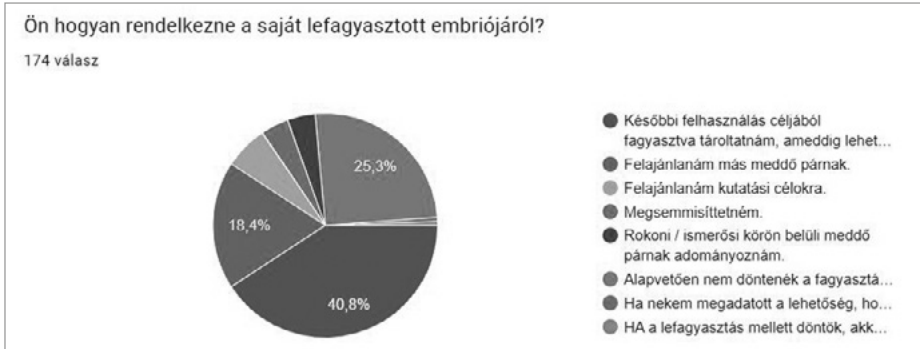
Egyszerűen fogalmazva tehát: a mai társadalomban – az akár már párkapcsolatban – élő személy gyakran karrierre, vagy egyéb célok elérésére törekszik, és ennek következtében késleltetik a családalapítást. Ahogy a párok késleltetik a gyermekvállalást, az emberi test állapota romlik, ami megnehezíti a természetes úton történő fogantatást. Az ezzel kapcsolatos problémák enyhítésére egyre népszerűbbé vált a mesterséges megtermékenyítés módszere. A reprodukciós technológia fejlődése és az IVF alkalmazása lehetővé teszi az orvos számára, hogy további embriókat nyerjen, amelyeket később lefagyasztanak és a jövőben majd felhasználhatnak. Ezekkel az orvosi fejlesztésekkel együtt jár azonban a jog fejlődésének szükségessége az ebből eredő jogi kérdések kezelése érdekében.^[54]

A születésszám növelésével kapcsolatban nyilatkozott úgy Vesztergom Dóra, a Humánreprodukciós Igazgatóság igazgatója, hogy az eredményesség növeléséhez meg kell teremteni az ivarsejt-donáció lehetőségét, valamint csatlakoznunk kell ahhoz a világtrendhez, hogy a 30 éves nők számára, persze nem közfinanszírozottan, de biztosítani kell a petesejt lefagyasztásának lehetőségét is. A magyar jogszabályok és szakmai irányelvek alapján az ivarsejtek adományozására hazánkban is van lehetőség ugyan, a gyakorlatban azonban nem biztosított az ezekhez való hozzáférés, mivel Magyarországon a törvényileg rögzített ivarsejt adományozásért járó ellentételezés tilos. Ezzel szemben, a külföldről történő ivarsejt-behozatal során a hazánkba került petesejtek felhasználása nem jogszabályellenes, mivel nincs olyan tiltó rendelkezés, mely az Európai Unión belül levett és tárolt ivarsejtek felhasználhatóságát megtiltaná. Az tény, hogy 40 év felett a várandósság esélye saját petesejttel alacsony, 42 év felett pedig szinte esélytelen, száz nőből egynél sikeres a lombikkezelt. Ha egy 30 éves nő petesejtjével történik a beavatkozás, akkor pedig újra 50-60 százalékra nőre a várandósság esélye.^[55]

Rátérve a vonatkozó kérdésre, jól látható (8. ábra), hogy az egyetemisták többsége későbbi felhasználás céljából fagyasztva tároltatná az embrióját, ameddig lehetséges (71 fő, 40,8%), ezzel szemben 44 fő (25,3%) alapvetően nem is döntene a fagyasztás mellett. Érdekes információ, hogy többen ajánlanák fel lefagyasztott embriójukat más meddő párnak (32 fő, 18,4%), mint akik a rökoni, illetőleg ismerősi körben tennék meg ugyanezt (7 fő, 4%). A kutatási célokra való felajánlás opciója csupán 11 főt (6,3%) számlál, illetve ennél is kevesebben döntenének az embrió megsemmisítése mellett (7 fő, 4%).

[54] Falasco, 2005, 273.

[55] Economx: A meddősség átmeneti állapot, megoldandó probléma, 2023.

8. ábra: Az embriókról való gondoskodásra adott válaszok megoszlása
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Ezen a ponton szeretnénk megemlíteni, hogy a kérdőív tartalmazta az ivarsejtek, valamint az embriók fagyasztására vonatkozó rendeleti szabályozás releváns részletét,^[56] amelyben ismertetésre került a rendelkezési lehetőségek mellett többek között az is, hogy az embriók fagyaszttva tárolásának milyen javallatai vannak. Így előzetes tapasztalat hiányában is némi rálátást nyújtottunk a kérdezetteknek, hogy milyen lehetőségek is kínálkoznak az érintettek számára.^[57]

[56] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyaszttva tárolására vonatkozó részletes szabályokról:

4. § (1) Ivarsejt, illetve embrió a 4. számú mellékletben meghatározott esetekben, az ott meghatározott céllal tárolható fagyaszttva. A fagyaszttva tárolás során az egészségügyi szolgáltatóknak az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló miniszteri rendeletben meghatározott feltételeknek eleget kell tennie.

(5) A kérelmezők együttesen, az 1/A. § a) és b) pontja szerinti kérelmező egyedül – az Eütv. 168. §-ának (2) bekezdése szerinti tájékoztatás után – a 8. számú melléklet szerinti „Rendelkezési nyilatkozat fagyaszttva tárolt embriókról” elnevezésű nyomtatványon gyakorolják az embriókkal kapcsolatos rendelkezési jogot, és azon megjelölhetik, hogy a rendelkezési jog megszűnése esetére

a) hozzájárulnak az embrióadományozáshoz, illetve

b) hozzájárulnak az embriók tudományos kísérlet céljából történő felhasználásához, vagy

c) kéri az embriók megsemmisítését.

Az embriók fagyaszttva tárolásának javallatai:

– számfeletti embriók későbbi ciklusban történő visszaültetése,

– amennyiben valamilyen ok miatt az adott kezelt ciklusban az embriótranszfer ellenjavallt,

– a nő kemo- vagy radioterápiája előtt,

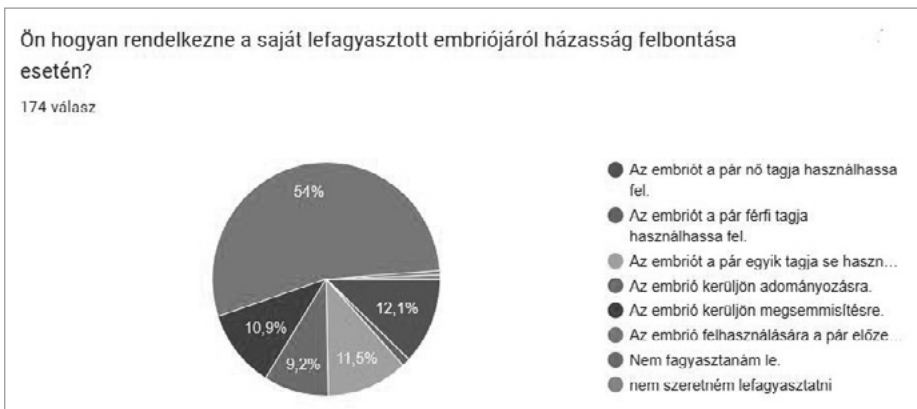
– preimplantációs diagnosztikai eljárás során annak eredményének megérkezéséig, illetve az egészséges embriók későbbi visszaültetéséig,

– adományozásra szánt embriók tárolására felhasználásig.

[57] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyaszttva tárolására vonatkozó részletes szabályokról, 4. §.

Az előzőt követően egy tartalmilag alig eltérő, de egy fontos tényezőt rejtő kérdés került megfogalmazásra: érdekelt bennünket, hogy a lefagyasztott embriókról való gondoskodás tekintetében mennyiben változik meg a megkérdezettek véleménye, ha minderről már egy meglévő házasságban kellene döntést hozni.

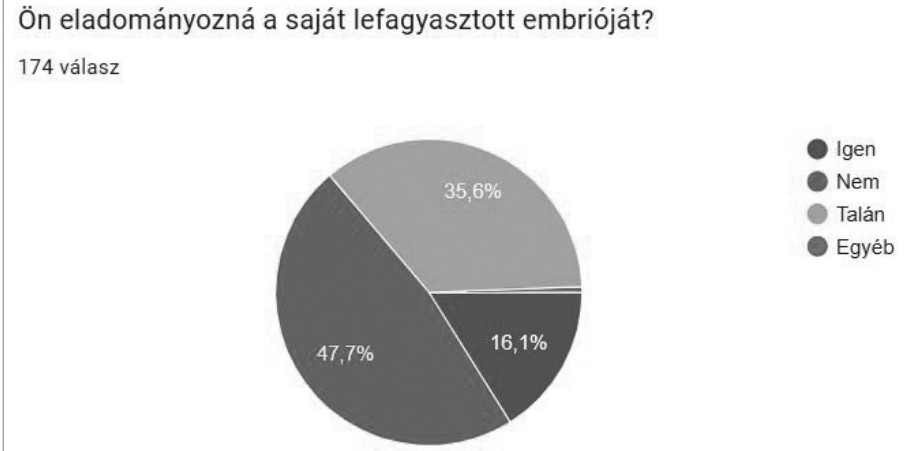
E kérdés tekintetében a válaszadók több mint fele egyetértett abban, hogy házasságuk felbomlása esetén az embrió felhasználására a pár előzetes közös meg egyezése alapján kerüljön sor (94 fő, 54%). 21 fő (12,1%) amellett foglalt állást, hogy az embriót a pár nő tagja használhassa fel, ezzel szemben csupán két fő gondolta úgy, hogy ez a jog a pár férfi tagjára háruljon (1,1%). Nem sokkal maradtak le az előbbihez képest azok, akik úgy nyilatkoztak, hogy ebben a helyzetben az embriót a pár egyik tagja se használhassa fel (20 fő, 11,5%), továbbá még kisebb a különbség ehhez képest az embrió megsemmisítése tekintetében (19 fő, 10,9%). Mindösszesen 16 fő (9,2%) döntene úgy, hogy az embrió kerüljön adományozásra, két fő – Egyéb kategória – pedig semmiképpen nem élne a fagyasztás lehetőségével (9. ábra).

9. ábra: Az embriókról való gondoskodásra adott válaszok megoszlása válás esetén
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

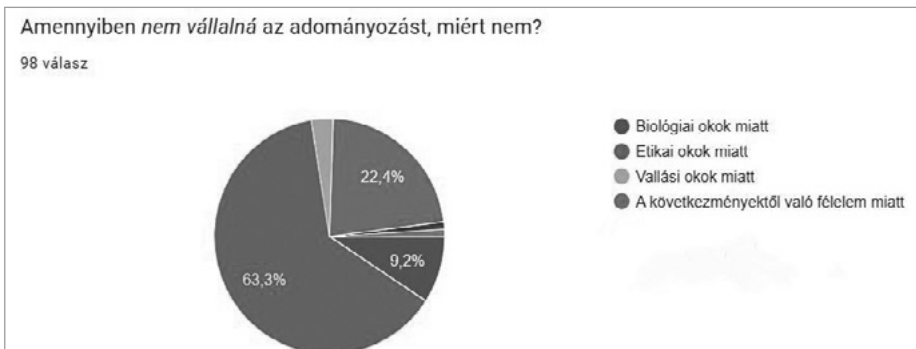
A következőkben pedig azt láthatjuk (10. ábra), hogy a megkérdezettek közel fele (83 fő, 47,7%) nem vállalná a donációt saját, lefagyasztott embrióját illetően. Ennél az aránynál valamivel kevesebben vannak (62 fő, 35,6%), akik megfontolnák ezt a lehetőséget, azonban jóval kisebb azok aránya, akik az adományozás mellett döntenének: mindösszesen 28 fő (16,1%). Ennek dacára, ha a beültetésre váró, lefagyasztott, de fel nem használt embriók szempontjából néznénk a kérdést, akkor az adományozás életmentő beavatkozásnak volna tekinthető, valamint bevezetése egyúttal erkölcsi megfontolás kérdése is lenne.^[58]

[58] Zádori – Szoboszlai-Kiss, 2024, 112.

10. ábra: Az embriók adományozására adott válaszok arányosítva
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Ezúttal is tapasztalható az a tendencia, hogy nemcsak az felelt az érintett kérdésre (ld. 11. ábra), aki korábban úgy nyilatkozott, hogy nem vállalná az adományozást, hanem az is, aki az előbbieken nem zárkózott el annak lehetőségétől. Így módosul 98 kitöltőre az alapul vett elemszám. Ennek ellenére jól látható, hogy ezúttal az etikai okok (62 fő, 63,3%) gátolnák leginkább a fiatalokat a donációt tekintve, ezt az álláspontot követi sokkal csekélyebb százalékkal a következményektől való félelemre alapozás (22 fő, 22,4%), illetőleg a biológiai okokra való hivatkozás (9 fő, 9,2%). Ezen esetben is a vallási okok miatti elzárkózás végzett az utolsó helyen (3 fő, 3,1%). Megjegyzendő, hogy az Egyéb kategóriában szereplő válasz lényegét tekintve az volt, hogy az illető nem szeretné, hogy ha más nevelné fel a gyermekét.

11. ábra: Az adományozást nem vállalók ok szerinti megoszlása
(Forrás: A szerző saját szerkesztése)

Utolsó kérdésként egy „jövőbeli választás” elé állítottuk kitöltőinket (12. ábra). A hallgatók több mint fele (92 fő, 52,9%) nemmel felelt, vagyis elutasította a korai petesejtfagyasztás lehetőségét. 48 fő (27,6%) azért fontolóra venné, míg mindösszesen 34 fő (19,5%) döntene úgy, hogy a feltett kérdés tárgya szerint cselekedne.

12. ábra: Korai ivarsejtfagyasztásra adott válaszreakciók arányosítva
 (Forrás: A szerző saját szerkesztése)

VII. ÖSSZEGZÉS

Záró gondolatainkat a korábban felvázolt hipotézisek felvázolásával kezdenénk. Elsőként előírányoztuk, hogy egy sikeres karrier felépítése, illetve az ehhez kapcsolódó tanulmányok folytatása befolyásolja a kérdezetteket a gyermekvállalás időzítése tekintetében. Az elemzésből arra következtettünk, hogy e feltevés beigazolódott: a tanulmány és karrier tervezettségé elsődleges helyen áll a célok között, az indoklás pedig sok esetben a biztonság. A hipotézist igazolja továbbá a kérdőív 2. és 3. számú ábrához kapcsolódó adatsorai is.

Ezt követően megfogalmaztuk, hogy a hallgatók az elvárthoz képest inkább tájékozottak a mesterséges megtermékenyítés módszerét illetően. A hipotézis beigazolódott, hiszen megkérdezett hallgatók közel 90%-a nyilatkozott úgy, hogy tudja, mit jelent; ehhez képest csekély azok száma, akik hallottak már az eljárásról, de pontosan nem tudnák megmondani, hogy mit jelent az, valamint csupán egyetlen fő nyilatkozott úgy, hogy nem tudja, mit jelent a szóban forgó eljárás, és még csak nem is hallott róla

Harmadsorban egy összetettebb hipotézist fogalmaztunk meg, miszerint a válaszadók többnyire tisztában vannak a halogatás okozta gyermekvállalási esély csökkenésével, illetőleg az eljárás támogatottsága magasabb, mint az azt ellenzők köre (legalább 60%), az idő előtti ivarsejt-fagyasztást a megkérdezettek közel fele (legalább 45-55%) mégsem vállalná. A hipotézis ugyancsak beigazolódt: a hallgatók többsége, azaz 129 fő (74,1%) egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy az akár évekig tartó karrierépítés, illetőleg tanulmányok folytatása igenis csökkentheti a gyermekvállalás esélyeit a későbbiekre nézve. Ugyancsak teljesült a reprodukciós eljárások megítélésével kapcsolatban a kitűzött arányszám, hiszen a válaszadók 61,5%-a (107 fő) a támogatásáról nyilatkozott, 36,8% (64 fő) a közömbösség mellett voksolt, és csupán 1,7% (3 fő) maradt az elutasítás mellett. A mesterséges megtermékenyítés elítélése mellett egyetlen hallgató sem döntött. Továbbá igazolást nyert az is, hogy a hallgatók több mint fele (52,9%) nemmel felelt a vonatkozó kérdésre, vagyis elutasította a korai petesejt-fagyasztás lehetőségét.

Továbbá állítást fogalmaztunk meg azzal kapcsolatban is, hogy amennyiben a megkérdezettek az adományozás mellett döntenének, szívesebben tennék ezt ismerősi, illetőleg rokonai körben, minthogy más, ismeretlen pár javára vállalják a donációt. Ezen hipotézis nem igazolódt be, ugyanis egyértelműen kirajzolódott (8. ábra), hogy többen ajánlanák fel lefagyasztott embriójukat más meddő párnak (32 fő, 18,4%), mint akik a rokonai, illetőleg ismerősi körben tennék meg ugyanezt (7 fő, 4%).

Végül, de nem utolsósorban, az előrehaladás jegyében szeretnénk egy rövid külföldi kitekintést ismertetni, miszerint az Egyesült Királyságban nemrég módosítás történt a donorok névtelenségéről szóló törvényt illetően, amely változás lényegi momentuma az, hogy a petesejt- vagy spermadonorral született emberek felkereshetik biológiai szüleiket; más szóval: a legtöbb fiatal felnőtt, aki egy bizonyos időpont után született, képes lesz nyomon követni azokat az embereket, akik révén fogantak. A változások lehetővé teszik, hogy a 2005. április 1-je után fogant petesejt-, sperma- vagy embrióadományozásból fogantak többsége 18 éves kora után információkat kérhessen biológiai szülőjéről a Humán Termékenységi és Embriológiai Hatóságtól (továbbiakban: HFEA). Az azonosításhoz kiadható információk körébe tartozik a donorok teljes neve, születési dátuma, valamint a legutolsó ismert címük is, így a hatóság próbálja minél szélesebb körben tájékoztatni a lakosságot a módosításról, hogy a donorok frissíthessék a lakcímüket, amennyiben az szükséges.^[59] Rachel Cutting, a HFEA munkatársa úgy nyilatkozott, hogy a donorral fogant személy megfelelő tájékoztatásával és a donor kérelmének értesítésével megkönnyíthetik a sikeres kommunikációt, és csökkenthetik az érzelmi hatásokat is. A HFEA adatai azt mutatják, hogy 2024 végére több mint 700, donorral fogant ember kérhet majd információt a donorjáról, illetőleg 2030-ra pedig 11 427 fiatal teheti majd meg ugyanezt a kérést.^[60]

[59] Sky News: People born via donor eggs or sperm to be able to track down biological parents, 2023.

[60] Sky News: People born via donor eggs or sperm to be able to track down biological parents, 2023.

Ehhez kapcsolódóan érdemes kihangsúlyozni, hogy Magyarországon – ahol 2017 és 2021 között évente körülbelül 1500-2000 közötti gyermek született az asszisztált reprodukciós ellátásnak köszönhetően – azonban a donorok személyazonossága anonim.^[61]

Említésre méltó még, hogy egyes felmérések kimutatták már, hogy a családalapítás előtt álló fiatalok többsége legalább két gyermek vállalásán gondolkodik, végül azonban kevesebb születéssel számolhatunk, mint az tervezett volt. Ennek okai közé sorolható a már emellett gyermekvállalási kor kitolódása is, amely nemcsak a további utódok számára, de a fogantatási képességre és a nemzőképességre is hatással van. A humán reprodukciós eljárások sikerességének köszönhető születések száma megközelítőleg 1,7%-kal járul hozzá a születésszámokhoz hazánkban, ám az az arány egyes európai országok tekintetében meghaladja az 5%-ot is.^[62]

A humán reprodukciós eljárások széleskörű elterjedése tehát lehetővé tette a gyermekvállalást a meddőségben szenvedő párok számára is. A tény, miszerint a mesterséges megtermékenyítésnek köszönhető terhességek és szülések kimenetele az elmúlt évtizedek vizsgálatai alapján csupán enyhe mértékben tér el a spontán fogantatástól, bizonyítékot szolgáltat a kezelés biztonságosságára, egyúttal pedig figyelmeztet is arra, hogy minden további változtatást átgondoltan kell végrehajtani.^[63]

IRODALOM

- Báger, Gusztáv – Lovász, László Gábor (2023): The legal, religious, and linguistic status of artificial insemination and the embryo, in light of a potential public policy and demographic shift. In: *Studia Juridica et Politica Jaurinensia*. Vol 10/2023, n. 2.
- Bodnár Béla – Tándor Zoltán (2018): Az asszisztált reprodukciós eljárások etikai és jogi kérdéseinek szabályozása. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Dobos Attila – Feith Helga Judit – Némethné Gradwohl Edina – Marácz Ferenc – Sztrilich András (2020): *Társadalmi normák az egészségügyben 2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Elérhető: Letöltve: https://mersz.hu/dokumentum/m645tnae2_17/#m645tnae2_15_p2. Letöltés ideje: 2024. 10. 16.). DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634545156>.
- Falasco, Joseph Russell (2005): Frozen Embryos and Gamete Providers' Rights: A Suggested Model for Embryo Disposition. In: *Jurimetrics*. Spring 2005.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt (2021): *Gyermekvállalás. Demográfiai Portré*. KSH NKI, Budapest.

[61] 24.hu: A spermadonorral születettek a jövőben felkereshetik biológiai apjukat az Egyesült Királyságban, 2023.

[62] Vesztergom et al., 2023, 5.

[63] Zádori, 2018, 76.

- Kiss Ágnes (2018): A meddőség lelki vonatkozásai. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Kőműves Zsolt – Kozák Csaba – Walter Virág (2023): A gyermekes anyák nehézségei a munka világában. In: *Metszetek*. Vol. 12/2023, No. 1.
DOI: 10.18392/metsz/2023/1/3.
- Kőrösi Tamás (2018): Anyának lenni és anyának maradni? Semmelweis kézmosó lavórjától Edwards lombikjáig. In: *Debreceni Szemle*. 2018/2. sz. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/04600/04620/00042/pdf/EPA04620_debreceni_szemle_2018_02_127-148.pdf). Letöltés ideje: 2024. 10. 29.).
- Lovászy László Gábor – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 13. évf. 2021/2. sz.
- Makay Zsuzsanna (2020): Miért kell sokat várni a babára? – Teherbeesési nehézségek, életkori hatások és asszisztált reprodukció Magyarországon. In: *Demográfia*. 63. évf., 2020/2-3. sz.
- Mátyás Szabolcs (2018): Az in vitro fertilizáció laboratóriumi háttere. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Navratyil Zoltán (2011): Az asszisztált reprodukciós eljárások főbb fajtái és történeti kialakulásuk az etikai-jogi reakciók tükrében. In: *Iustum Aequum Salutare VII*. 2011/1. sz.
- Őri Péter – Spéder Zsolt (2020): Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. In: *Statistikai Szemle*. 98. évf., 2020/6. sz.
DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2020.6.hu0481>.
- Paksi Veronika – Király Gábor – Luksander Alexandra (2014): A gyermekvállalás időzítésével kapcsolatos lakossági attitűdök egyes bizonytalansági tényezők tükrében. In: *Szociológiai Szemle*. 24(3).
- Pongrácz Máté (2024): Dilemmák az élet kezdetén – Az embrió mélyfagyasztásának erkölcsi vizsgálata. In: *Collegium Doctroum*. 2024.20.1.
- Sipos Alexandra – Szalma Ivett (2023): A reprodukcióra vonatkozó politikák változása Magyarországon 2010 és 2022 között. In: *Metszetek*. Vol. 12/2023, No. 3.
DOI: 10.18392/metsz/2023/3/2.
- Somfai Balázs (2006): A gyermek „származáshoz való joga”. In: *Család Gyermek Ifjúság*. 2006/6. sz.
- Szigeti F. Judit – Konkoly Thege Barna (2021): Lelki eredetű meddőség – létezik ilyen? In: Angster Mária (szerk.): *Babatörténetek. Átvett sorsok és saját múltunk a baba útjában*. Ursus Libris, Budapest.
- Szijártó Lilla (2023): Ahumán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. XV. évf., 2023/1. sz.
DOI: 10.58528/JAP.2023.15-1.3.
- Szoboszlai-Kiss Katalin – Zádori János (2024): Asszisztált reprodukció újrarendelve. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2024/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.58528/jap.2024.16-2.3>.
- Upchurch, Angela (2005): The Deep Freeze: A Critical Examination of the Resolution of Frozen Embryo Disputes Through the Adversarial Process. In: *Florida State University Law Review*. Vol. 33/2005, No. 395.
- Vesztergom Dóra – Téglás Gyöngyvér – Főnyad Gábor – Szomszéd Orsolya – Szöllősi Katalin – Krádi Anna – Kopa Zsolt – Nánássy László (2023): A hazai meddőségi ellátás helyzete. In: *Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle*. Contemporary OB/GYN magyar kiadás. XXV. évf., 2023/1. szám, 2023. február.

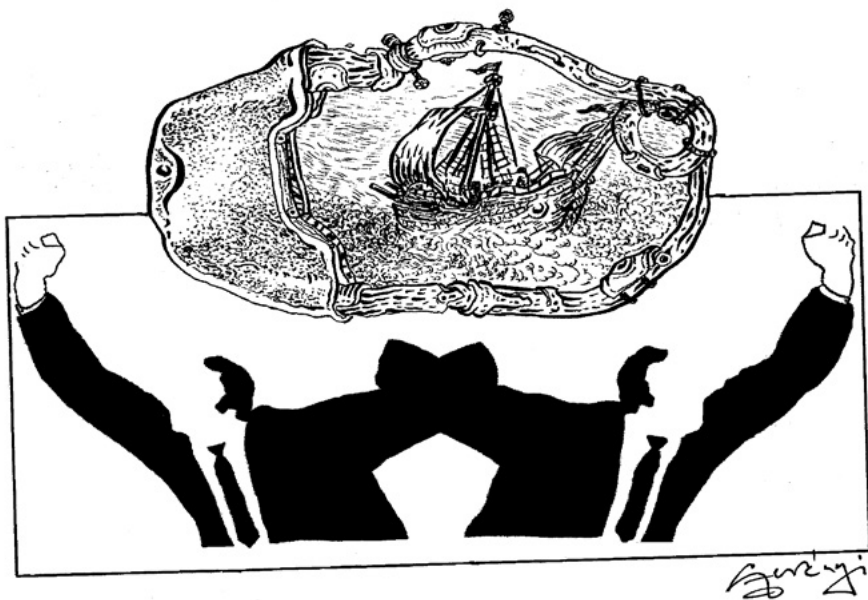
- Zádori János (2018): Az in vitro fertilizációs kezelések kimenetele, perinatális kockázatok. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Zádori János – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): Regulation of Assisted Reproduction in Hungary. In: *Acta Humana*. 2024/1. sz. DOI: 10.32566/ah.2024.1.6.
- Zeller Judit (2009): *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs.

JOGFORRÁSOK, HATÁROZATOK

- 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (Eütv.)
- 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról.
- ABH 1991. 728.

INTERNETES FORRÁSOK

- 24.hu: A spermadonorral születettek a jövőben felkereshetik biológiai apjukat az Egyesült Királyságban, 2023. (Elérhető: <https://24.hu/élet-stilus/2023/09/19/spermadonor-szemelyazonosság-anonimitás-valtozas-egyedul-kiralysag/>, utolsó elérés dátuma: 2023. 10. 10.).
- Economx: A meddőség átmeneti állapot, megoldható probléma, 2023. (Elérhető: <https://www.economx.hu/belfold/vesztergom-dora-lombik-baby-humanreprodukcios-igazgatosag-gyermek-meddoseg-ivarsejt-donacio.781896.html>. Letöltés ideje: 2024.04.01.).
- Kisalfold.hu: Kaáli Intézet igazgatója válaszol a püspöknek: Dr. Kőrösi Tamás a hat és fél millió lombikbébi nevében, 2017. (Elérhető: <https://www.kisalfold.hu/gyor-es-kornyeke/2017/08/kaali-intezet-igazgatoja-valaszol-a-puspoknek-dr-korosi-tamas-a-hat-es-fel-millio-lombikbebi-neveben>. Letöltés ideje: 2024.04.01.).
- Pacific Fertility Center Los Angeles: The History of IVF: Origin and Developments of the 20th Century. (Elérhető: <https://www.pfcla.com/blog/history-of-ivf>. Letöltés ideje: 2024.09.09.).
- PTE-ÁOK: 30 éve született az első magyar lombikbébi a pécsi klinikán, 2018. (Elérhető: <https://aok.pte.hu/hu/hirek/hir/10532>. Letöltés ideje: 2024.09.09.).
- HVG.hu, Serdült Viktória (2023): Változtat a kormány a meddőségi kezelések szabályain, de a legfontosabb kérdéshez még nem mert nyúlni. (Elérhető: https://hvg.hu/itt-hon/20230607_kormany_meddosegi_kezelesek_finanszirozas_valtozas. Letöltés ideje: 2024.04.01.).
- Sky News: People born via donor eggs or sperm to be able to track down biological parents, 2023. (Elérhető: <https://news.sky.com/story/people-born-via-donor-eggs-or-sperm-to-be-able-to-track-down-biological-parents-12964646>. Letöltés ideje: 2023. 10. 10.).
- Vagyottgyermekert.hu: Botozolható a petefészek?, 2024. (Elérhető: https://vagyottgyermekert.hu/-/botozolható-a-petefeszek-kerekasztal-beszelgetes?p_l_back_url=%2Fsearch%3Fq%3Dgy%25C5%2591r%2BKerekasztal. Letöltés ideje: 2024.10.29.).

Szerényi Gábor grafikája

KUKORELLI ISTVÁN

Bibó István neve miatt letiltott recenzió 1979-ből

Az Állam és Igazgatás c. folyóirat Könyv és Folyóiratszemle rovatában – tanársegéd koromban – közel másfél tucat recenzióm jelent meg 1976 és 1985 között. Ezt annak köszönhettem, hogy tanszékvezetőm, Schmidt Péter a szerkesztőbizottság tagja volt, ő biztatott erre.

Ezt az asztalfiókban maradt recenziót is oda szántam, ismerve a szerzőt, kiváló barátomat, Gyarmati Györgyöt, aki Bibó Istvánnal többször személyesen konzultálva, évtizedek óta foglalkozott a Jogi Reformbizottság történetével, az 1946-os Erdei-Bibó-féle városmegye-konceptióval.^[1]

Az ő cikke a Magyar Történelmi Társulat közlönyében, a Századokban jelent meg, 1979-ben, a Közlemények rovatban (113. évfolyam, 1979/3. szám, 513-548. o.). Kiváló írás mai olvasatában is, amely történelmi alapossággal, eredeti források alapján a korabeli valóságot írta le, Bibó nevét többször is említve, mivel Bibó a Jogi Reformbizottság aktív és tevékeny tagja volt. Tudjuk Bibóról, hogy amit elvállalt, azt teljes szívvvel csinálta, vitatkozva a bizottság tagjaival is (pl. Beér Jánossal, a Kommunista párt delegáltjával).

Tetszett a cikk, gyorsan elkészült a recenzió (1979. november 2.), nagy lelkesen kopogtattam vele a Parlamentben működő szerkesztőség ajtaján. Megköszönték, majd hosszú csend következett.

Pár hónap után, az újabb recenzió átadásakor rákérdeztem az előző írásom „sorsára”. A válasz csak ennyi volt: „Tudja, Kukorelli elvtárs, többször leírta Bibó István nevét. Ezt nem lehet.” (Összesen háromszor követtem el ezt a „bűnt.”)

Megakadt bennem a szó. Nem akartam barátomat bemártani, hogy az ő megjelent cikkében hányszor jön elő Bibó neve, aki akkor már nem élt, mégis félték tőle halálában is.

Pártállamban éltünk. Az Állam és Igazgatás a Minisztertanács Tanácsai Hivatalának elméleti és szakmai folyóirata volt, amely direkt pártirányítás alatt működött. „Fontos elvtársak”, tanácselnökök, vb-titkárok, MSZMP KB tagok olvasták.

[1] 2024-ben jelent meg a Bibó István életútját feldolgozó, közösen írt monográfiánk Szoboszlai-Kiss Katalinnal: *Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete*, Méry Ratio Kiadó, 2024. Lásd még Bibó Istvánhoz: Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok – Bibó István és Szókratész. In: Szoboszlai-Kiss Katalin (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 70 éves Kukorelli István tiszteletére*. Jog-Állam-Politika különszám, 2022. 353-364.

Semmi hőstett nincs a dologban, csak egy fanyar mosoly maradt bennem a fiókatételkor, hogy a Kádár-rendszerben a PUBLIKÁLT tanulmányról sem lehet recenziót írni.

GYARMATI GYÖRGY: ADALÉKOK EGY ELMARADT KÖZIGAZGATÁSI REFORM TÖRTÉNETÉHEZ 1946

Századok, 1979/3. sz.

A Századok „Közlemények” című rovatában jelent meg Gyarmati György fenti című tanulmánya. Találó címet választott, akaratlanul is Erdei Ferenchez vezet el az olvasót, a dátummal együtt pedig a Nemzeti Parasztpárt közigazgatási reformtervezetét sejteti, amely a Szabad Szó 1946. július 14-i számában jelent meg.

A publikáció két részre bontható: annyiban felel meg a „Közlemények” című rovatnak, amennyiben a második részben a 4.470/1945. ME. sz. rendelettel életre hívott Jogi Reformbizottság közigazgatási reformmal kapcsolatos dokumentumait tárja a szélesebb nyilvánosság elé. A dokumentumokat alapos történelmi hitelességű politikai elemző tanulmány vezeti be. Ismertetőnkben főként a bevezető tanulmány megállapításait idézzük. A dokumentumok, úgy véljük, önmagukért beszélnek.

A szerző felvonalatja a közigazgatás rendszerét érintő korabeli politikai alternatívákat:

1. a közigazgatást a második világháború után létrejövő nemzeti bizottságokra alapozni,
2. koncepcionálisan új közigazgatási rendszert alakítani ki,
3. a közigazgatást a régi szervezeti keretek között demokratikus tartalommal újjáéleszteni.

1945-48 között a közigazgatást illetően nagyjából ezek az alternatívák váltak a hatalmi erőviszonyokat alakító koalíciós pártok előtt.

Az első alternatívára, a nemzeti bizottságokra a koalíciós pártok nemet mondtak, hatáskörüket elvonva társadalmi-politikai szervekké változtatták azokat, fokozatosan sorvasztva politikai jelentőségüket is. A tanulmány a pártok nemleges álláspontja mellett felveti az antifasiszta nagykoalíció hatását. Az antifasiszta nagyhatalmi koalíció álláspontja az volt, hogy a nemzeti bizottságokat mellőzni kell az új államhatalmi szervezet kiépítése során.

A második alternatíva nem más, mint a Nemzeti Parasztpárt radikális reformjavaslata. A tanulmány ismerteti a Nemzeti Parasztpárt reformjavaslatának lényegét:

- a vármegyék helyett városmegyéket kell szervezni önkormányzati alapon, az országot kerületekre kell felosztani,
- a demokratikus szellem és szakszerűség együttes biztosításának megoldása, hogy az önkormányzati vezetők a népből választott laikusok,

akiknek szakmailag jól felkészült közigazgatási alkalmazottak vannak alárendelve,

- kevesebb hivatal, kevesebb hivatalnok lenne,
- egyszerűsíteni kell a közigazgatási eljárást, stb.

A szerző emlékeztet arra, hogy a javaslat gyökerei Erdei Ferenc munkásságában keresendők (Magyar város, 1939). Erdei 1945-ben, belügyminiszteri kinevezése után foglalkozik ismét a kérdéssel, legfőbb segítője a belügyminisztérium közigazgatási főosztályát vezető Bibó István. Bibó István juttatja el a javaslatot a reformbizottság elé. Ezt követően nyomon kísérhetjük a javaslat útját, a jogi reformbizottság működését, tagjaiknak a közigazgatási reformban játszott szerepét – mindezt a koalícion belüli pártküzdelmekbe beágyazva. A jogi reformbizottság közigazgatási reformmal kapcsolatos tevékenységét, így a parasztpárti javaslatot is a pártok küzdelme határozta meg. A szervezet a koalíciót alkotó mindhárom másik párt, ha különböző megfontolásból is, de elutasította. A Kiszgazdapárt politikai érdekeinek megfelelően kisebb reformokkal a régi közigazgatási szervezet megteremtésére törekedett és az önkormányzati választásokra, az arányosításra fektette a hangsúlyt. A Kommunista Párt az igazgatási apparátus személycseréjét tartotta kulcsfontosságúnak, a közalkalmazotti „B” listázást igyekezett keresztülvinni. Elvetette a parasztpárti javaslatot azért is, mert a regionális autonómiára épülő szervezet nem volt alkalmas az igazgatás centralizálását igénylő párt számára. A szociáldemokrata párt nemleges válasza mögött alig húzódik meg elfogadható érv. A közigazgatási reform kérdésében nem valósult meg a baloldali blokk egysége, amely a független Kiszgazdapárttal szemben a javaslat elfogadásának feltétele lett volna.

A tanulmányból az derül ki, hogy a koalíciót alkotó demokratikus pártok, annak ellenére, hogy jelentős aszinkron állott fenn a gazdasági, társadalmi viszonyok és a régi közigazgatási szervezetrendszer között, politikai-taktikai okokból a régi szervezetrendszer visszaállításában és bizonyos mértékű reformjában tudtak megegyezni. A közigazgatási reform kérdése a koalícion belüli pártküzdelmek szerint alakult, a napi politikai igényekhez igazodott. Ebben a politikai küzdelemben a koncepcionális tudományos reformok alárendelt szerepet játszottak. Ez magyarázza az Erdei-féle közigazgatási reform fogadtatását, sorsát.

„Az Erdei Ferenc és Bibó István által kidolgozott reformjavaslat megvalósításának nem kedvezett, hogy a közigazgatás területén a koalíció jobb- és baloldala egyaránt saját hatalmi pozícióinak a megerősítésére törekedett, egyfelől az önkormányzati választásokat és az »arányosítást«, másfelől a közigazgatási apparátusnak a megtisztítását szorgalmazva.

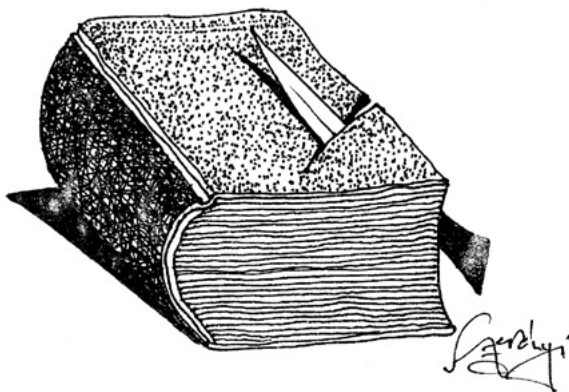
A közigazgatási reform koalíciós alapon történő rendezési kísérleteinek sorozatos kudarcra azt mutatta, hogy a kérdés hatalmi képlet egyértelművé válásától, azaz a pártharcok végső kimenetelétől függött.” – fejeződik be a tanulmány.

A tanulmány történész tollából született, a történetiség módszerével elemzi az Erdei Ferenc nevéhez fűződő közigazgatási koncepció politikai szinttérre ke-

rülését. Az urbanizáció, a városigazgatás, a városkörnyéki községek kialakítása, az agglomerációkutatás problémáival ma is nap-mint nap találkozhatunk, éppen ezért úgy véljük, Gyarmati György munkája hasznos adalék egy számunkra ma is használható közigazgatási elképzelésről.

Budapest, 1979. november 2.

dr. Kukorelli István

Szerényi Gábor grafikája

MATYASOVSKY-NÉMETH MÁRTON

Két rendszerváltás, két államférfi – Bibó István munkásságának hatása Kulcsár Kálmánra^[1]

ABSTRACT

This paper explores the influence of István Bibó's legal and socio-political ideas on Kálmán Kulcsár's work as a legal scholar and Minister of Justice during Hungary's transition to democracy. The research highlights how Bibó's theories on legal culture, political structures, and modernization shaped Kulcsár's approach to legal sociology and governance reforms. The paper also briefly discusses the impact of the populist movement (népi mozgalom) on Hungarian socio-legal thought. By analysing Kulcsár's writings from the 1980s onward, the study identifies key elements of Bibó's intellectual legacy in his work, particularly in discussions on administrative structures and democratic legal transformation. The findings suggest that understanding Bibó's impact on Kulcsár provides deeper insights into Hungary's democratic transition and legal modernization.

Keywords: political culture ■ legal culture ■ socio-legal theory ■ administrative reforms ■ democratic transition ■ legal modernization ■ third-way thinking

A cím és a témaválasztás is meglepőnek tűnhet. Mi köze lehet Kulcsár Kálmán jogszociológus professzornak, a rendszerváltó Németh-kormány igazságügyi miniszterének Bibó Istvánhoz? A Kulcsárt jobban ismerők joggal vethetnék fel, hogy ha a népiek kiemelkedő alakjai közül keresek Kulcsárra ható személyeket, miért nem Erdei Ferenc munkásságának hatását tanulmányozom?

A fenti kérdésekre kívánok választ adni tanulmányomban, mert úgy vélem, hogy nem csupán Bibó-felejtésről beszélhetünk, hanem Kulcsár-felejtésről is. Nem célom, hogy tanulmányomban a két jog- és társadalomtudós államférfit összemérjem, ezért nem kezdek annak fejtegeté-

[1] A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

sébe, hogy vajon a Bibó-felejtés vagy a Kulcsár-felejtés szomorúbb jelenség. Már csak azért sincs szükség a két személy összemérésére, mert Kulcsár írásainak alapos tanulmányozását követően úgy gondolom, hogy Bibó István jogi és társadalomtudósi életművének ismerete nélkül Kulcsár Kálmán tudósi és igazságügyi miniszteri tevékenysége sem úgy formálódott volna, ahogyan az a történelem-könyvekből megismerhető. Nem állítom azt sem, hogy Kulcsárra Bibó hatott legnagyobb mértékben, de az biztosan kijelenthető, hogy Kulcsár 1980-as évektől született írásaiban hangsúlyosan tetten érhető a bibói gondolkodás hatása.

Azt gondolom, hogy Bibó karakteresen határozhatta meg Kulcsárnak a politikai és jogi kultúráról való gondolkodását, amely Kulcsár egyik legkedveltebb kutatási témája volt. Azt gondolom, hogy Bibó és természetesen Erdei hatása nélkül nem olvashatnánk ma Kulcsár ma is megvilágosító erővel ható gondolatait arról, hogy a politikai és jogi kultúra mennyire szorosan függ össze a közigazgatás intézményes kultúrájával és ez utóbbi jelenség mennyire meghatározó a jogállamiság mindennapi megélésében.^[2]

Természetesen ma már – legalábbis a jogszociológia iránt érdeklődők körében – nem számít újdonságnak az a megállapítás, hogy a politikai és jogi kultúra tanulmányozása elsődleges fontosságú bármilyen társadalmi és jogi változás előkészítésekor, legyen az a teljes jogrendszer átalakítását megkövetelő rendszerváltás, egy kodifikációs folyamat vagy akár csak egy egyszerűbb jogszabálymódosítás.

Még a jogászi hivatáson belül sem találunk sok jogszociológia iránt érdeklődőt, és ez igencsak meglátszik a rendszerváltást követő jogpolitika hullámszó minőségén. Jogpolitika alatt ebben az esetben a legszélesebb értelemben vett jogpolitikai fogalmat értem, tehát azt, amely a jogalkotási és a jogalkalmazási tevékenységek teljes skáláját lefedi, a jogszabályelőkészítés gyakorlatától kezdve a legalsóbb fokú közigazgatási szervek gyakorlatáig.

Amennyiben a hullámszó minőségű jogpolitikai gyakorlat helyett stabil, a demokratikus jogállami ideát minél jobban megközelítő jogpolitikát kívánunk teremteni, úgy a politikai és jogi kultúra ismeretének fontosságát nem elég hangsúlyozni. Ebben segíthet minket Bibó és Kulcsár életműve.

Kulcsárnak sok mindent köszönhet a magyar társadalomtudomány, ezen belül pedig a magyar jogtudomány és szociológia.^[3] Az 1950-es évek végén közölt kandidátusi dolgozatával felélesztette a hazai jogszociológiát, majd ezt követően az 1960-as évektől különböző tisztségekben azon munkálkodott, hogy a magyar szociológia elméleti és módszertani szempontból is felzárkózzon a kortárs nemzetközi szociológiához. Tudományos munkássága mellett 1988 nyarától 1990 késő tavaszáig lehetősége nyílt arra, hogy a demokratikus rendszerváltozás előkészítésében igazságügyi miniszterként vegyen részt. Ahogyan azonban Bibónak is csak néhány év adatott meg az 1940-es évek közepén, hogy a közigazgatási reformban betöltött szerepével – Erdeivel együtt – aktív alakítója legyen

[2] Kulcsár, 1987, 54-55., 336-338., 341-343.

[3] Varga, 2008; Király, 2011; Pálinkás, 2011; Réti, 2021.

a társadalmi-jogi folyamatoknak, úgy a rendszerváltást követően Kulcsár sem maradhatott meg miniszteri tisztségében. Nevéhez ugyanakkor számos jelentős reform kötődik, akár az alkotmányozási folyamat támogatására, akár a gazdasági társaságok szabályozására, vagy a gyülekezési jogi reformokra gondolunk.

Tanulmányom azonban mégsem Kulcsár szakpolitikai tevékenységéről szól, hanem arról, hogy az az egyszerű jogász és társadalomtudósi látásmód milyen mértékben hatotta át egész munkásságát és miért tartom fontosnak (és egyben fájóan hiányzóknak) e látásmód meglétét a jogtudomány és a jogpolitika szempontjából. Írásomban arra vállalkozom, hogy bemutassam: Kulcsárra nagyon nagy hatással volt a bibói életmű, amit már egészen 1980-tól kezdve írásaiban is felvállalta. Akkor, amikor ez még a tudományos nyilvánosságban még egyáltalán nem volt magától értetődő.^[4]

Kulcsár írásait olvasva feltűnik, hogy számára mindig nagyon fontos volt a társadalom fejlődése, a modernizáció kérdése.^[5] Az olyan modernizációé, amely tartósan szervesül a társadalom szövetében és ekként olyan fejlődést segít elő, amely a társadalom egésze számára pozitív hatásokkal járhat. Jogszociológusként ezért is tarthatta fontosnak annak hangsúlyozását, hogy a jogi változ(tat)ások mindig egy komplex, szocioökonómiai rendszerben mennek végbe. Így a jogi (vagy bármilyen más a társadalom bármely alrendszerét érintő) reformok csakis ebben az összetett társadalmi rendszerben értelmezhetők.

Kulcsár – bár valószínűleg nem tudatosan – a jog vizsgálatában Bibó hagyományát folytatta, amennyiben a jogot sosem választotta le a társadalom szövetéről, hanem mindig együtt értelmezte azt társadalom szerzeágazó rendszerével. Erdei Sándortól tudhatjuk, hogy Bibó is nagyon hasonló utat járt be. Hiszen, ahogyan Erdei írja „[Bibó] István eleinte bírósági állásban dolgozott, majd az igazságügy-minisztériumba került, közben pedig olyan témák kidolgozásán munkálkodott, mint a nemzetközi jogerő kérdése, az etika és a büntetőjog viszonya, és módszeresen gyűjtötte az anyagot a bírói és a közigazgatási funkciók szociológiai vonatkozásainak vizsgálatához. A jogtudományhoz kapcsolódó tanulmányainak témaköre fokozatosan bővült, világosan mutatva a 30. életévhez közeledő szerzőnek azt a törekvését, hogy a jog oldaláról a társadaloméletének és fejlődésének minél több lényeges kérdését megvilágítsa.”^[6]

[4] Balog úgy vélekedik erről, hogy „[...] Bibó, aki sok más 56-os elítélt elit értelmiségitől eltérően nem alkudott meg a Kádár-rendszerrel, maga sem ambicionálta, hogy művei megjelenjenek, hiszen tudta: ehhez olyan engedményeket kellene tennie, amelyek összeegyeztethetetlenek meggyőződésével. Úgy tűnt, hogy a közsférában ekkorra teljessé vált a Bibó-felejtés. Ez az állapot csak a hetvenes években kezdett enyhülni annyiban, hogy a leginkább ideológiamentes területen, a közigazgatás-tudomány területén egy-két írás a hivatalos nyilvánosságban is megjelenhetett Bibótól – igaz, az egyik nem került bolti forgalomba, és senki se reagált rájuk.” (Balog, 2010, 22.).

[5] Kulcsár, 1989.

[6] Kulcsár életrajzában elmélyülve feltűnhet, hogy Kulcsár néhány évig maga is szakjogászni munkára kényszerült katonai ügyész, majd katonai bírói szerepkörben. Utóbbi státuszáról lemondott, amikor 1957-ben a Kádár-rezsim bevezette a statáriális bíráskodást. Ld. Erdei, 2024, 171.

A fentiek ismeretében már érthető, hogy Kulcsár miért is foglalkozott a társadalmi innováció lehetőségeivel, amelyet a gazdasági kihívások és a társadalmi reagálóképesség vonatkozásában vizsgált *Gazdasági „kihívás”, társadalmi „válasz”* címmel 1980-ban megjelent tanulmányában.^[7] E tanulmány azért nagyon fontos jelen tanulmány szempontjából, mert ebben találkozhatunk először Kulcsárnál Bibó István nevének említésével. A Bibóra való hivatkozás azért is kiemelendő, mert – ahogyan arra Gyarmati György rámutat – Bibó „publikussága” még az 1970-es évek második felében is egészen kivételes esetben és korántsem a hatalom által támogatott módon létezhetett.^[8] Amennyiben azt is figyelembe vesszük, hogy Bibó nevét nem csupán a Magyar Tudomány hasábjain olvashatták a folyóiratot kézbe vevők, mert Kulcsár a tanulmányát, mint az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója, az MTA 1980. évi közgyűlésén, több osztály (Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály, Filozófiai és Történettudományi Osztály és Gazdaság és Jogtudományok Osztálya) együttes ülésén elhangzott előadására építette. Ezzel az írással Kulcsár elsőként lehetett, aki a hivatalos tudomány fórumainak egyikén Bibóra hivatkozik (nem számítva ide a történettudományt, mert ott Gyarmati György már 1979-ben tanulmányt szentel Bibó és Erdei megyereformjának).^[9]

A tanulmány keletkezési körülményei mellett arra is fontos odafigyelnünk, hogy Kulcsár Bibó nevét éppen a közigazgatási reformokkal, szűkebben pedig a megyerendszerrel kapcsolatban említi meg. Teszi mindezt úgy, hogy párhuzamot von Bibónak a nemesi vármegye maradványaival kapcsolatban tett kritikái és az 1980-as megyei rendszer problémái között.^[10] Kulcsár a „szervezet és társadalmi környezet összefüggéseit vizsgálja” és e körben teszi fel azt a kérdést, hogy „vajon a közigazgatási szervezeti egységek minden esetben reális érdekviszonyokra épülnek-e.”^[11] Ekkor jegyzi meg, hogy „Hosszú ideje problematikus a megyerendszer helye a magyar közigazgatásban. [...] Bibó István fejtette ki,

[7] Bár a tanulmány írása közben az 1982-ben kiadott tanulmánykötetben található újraközlésből dolgoztam, de úgy vélem, érdekes lehet a hivatalos Kulcsár-bibliográfiában fellelhető adat arról, hogy hány helyen jelent meg 1980-ban a hivatkozott tanulmány. A bibliográfiában az alábbi adatok érhetők el: *Gazdasági „kihívás”, társadalmi „válasz”*. In: *Az 1970-es évtized a magyar történelemben. Magyar Tudományok Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok, Filozófiai és Történettudományok, Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közgyűlési együttes tudományos ülése*, Budapest, 1980. május 7. (szerk. Stier Miklós). Budapest, MTA, 1980, 28-41.; 79-110.; 264-266.; Megjelent még: *Közgazdasági Szemle*, 27. 1980, 7-8. 814-830.; *Magyar Tudomány*, 25. 1980, 6. 424-439.; Ismertetés: *Népszabadság*, 38. 1980, 110. 4-5.

[8] Bővebben ld. Gyarmati, 2021, 106-107. Gyarmati szerint akkor, amikor már maga Bibó is publikálhatta a belsős anyagként megjelenő közigazgatási területrendezéssel kapcsolatos tanulmányát és néhányszor nagyobb nyilvánosság előtt is megjelent az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, valamint az MTA Történettudományi Intézetében, valamint tutori szemináriumokat adott lakásán néhány bölcsészhallgató számára. Ugyanakkor ezek a megjelenések korántsem tartozhattak a „támogatott” kategóriába.

[9] Gyarmati, 1979.

[10] Kulcsár, 1982, 35.

[11] Kulcsár, 1982, 35.

hogy a magyar vármegye a 19. század közepétől megszűnt az eleven nemesi önkormányzat szervezetet lenni, s a hivatalnokokká vált nemesi osztály öfenntartásának és önadminisztrációjának színhelye lett. Felülről nézve a megyei rendszer nem eléggé elmélyülten szakszerű, alulról nézve túlságosan távoli ahhoz, hogy az egész megye lakossága számára organikus érdeket jelentsen, s vonzza a közéletiséget, a magyar közvélemény érdeklődését. [...] A »nemesi vármegyét« túlélő megyei szervezet jellegzetes vonásai közül azonban nem csupán az organikus életviszonyok hiánya, így »kvázi« érdekképviselési jellege problematikus ma is, hanem a megmaradt hatalmi elem túlsúlya a szakismerettel szemben. Az elégtelen szakismeret és a kifejtetlen autonómia együttes hatása szervezeti öncélúságot eredményezhet, és ezzel a változásokkal való szembenállást is. Az »Ugocsa non coronat« irracionálisizmusa, ha nem is kijelentve, de tevékenységben még megmaradt lehetőség.”^[12]

A fenti sorokat olvasva feltűnnek a Kulcsár számára mind jogszociológusként, mind pedig igazságügyminiszterként is kiemelt helyen szereplő témák, mégpedig a közigazgatás és a társadalmi érdekviszonyok közötti szakadék kérdése, a szakszerűség hiányának és a politikai elem túlsúlyának problematikája a közigazgatásban, valamint az autonómia fontossága. Ezeknek a sajnos még ma is létező társadalmi-jogi problémáknak a hangsúlyozását Kulcsár egészen biztosan Bibótól és Erdeitől „öröklö meg”, és az is nagyon valószínű, hogy Bibó munkásságára is Erdein keresztül talál rá.

Újfént szükséges hangsúlyozni, hogy Kulcsár előadása és tanulmánya 1980-ban hangzik el és jelenik meg először, majd 1982-ben szerkesztett kötetben újrapiublikálják azt.^[13] 1980-ban, amikor a demokratikus rendszerváltozás még korántsem tűnt reálisnak, Kulcsárnak – és a *Két világ között* c. memoárjából kiolvashatóan sok más, vele együttműködő kutatónak is – sikerült éles kritikát megfogalmaznia a fennálló autoriter rendszerrel szemben azzal, hogy rámutattak a társadalmi valóságra. Az 1980-as előadás Kulcsár szerint „nagyon emlékezetes marad számomra. Lényegében ekkor lépett a tudományos nyilvánosság elé ez a laza szálakkal összekapcsolódó (de egyes szálaival máshová is, akár a »másként gondolkodók« némelyikéhez is eljutó) csoport, illetőleg néhány reprezentánsa.”^[14] [...] Ez az ülés világosan jelezte a »hivatalos« vagy akadémiai társadalomtudományokban hosszú évek óta előkészített fordulatot, amely nem csupán a politikai irányzat kritikája és alakítása terén következett be, hanem a társadalomtudományok felfogásának változásában is. Saját előadásom ezen az ülészenon [...] lényegében már körvonalazta a később részletesen is kimunkált

[12] Kulcsár, 1982, 35.

[13] Első publikálás: Kulcsár, 1980. Jelen sorok szerzője a Kulcsár, 1982 kiadásból dolgozott.

[14] Kulcsár e csoportba sorolja Berend T. Ivánt, Bognár Józsefet, Enyedi Györgyöt, Kilényi Gézá, Patáki Ferencet, Tókei Ferencet, Király Tibort, Kovács Istvánt, Sárközy Tamást, Huszár Tibort, Vitányi Ivánt, Andorka Rudolfot, Ferge Zsuzsát, Hankiss Elemért, Ránki Györgyöt, Ágh Attilát, Bihari Mihályt, Gombár Csabát, Kolosi Tamást, illetve a politikusok közül Pozsgay Imrét és Németh Miklóst. Ld. Kulcsár, 1994, 30.

tételen alapjait, vezetése, hogy a gazdasági fejlődés csak a politikai rendszer változása árán lehetséges.”^[15]

Kulcsár visszaemlékezéseit olvasva kijelenthető, hogy a számára szimbolikus eseményen Bibó (és Erdei) nevének említése is szimbólum volt a szerző számára, hiszen az előbbieken kívül más magyar szerzőt név szerint nem emelt ki a tanulmányban, holott a hivatkozásjegyzékben számos magyar tudós nevét olvashatjuk. Nem lehetett véletlen Bibó említésének a neve a megyerendszer autonómiahiányos állapotára való figyelemfelhívás esetében, hiszen Kulcsár egy 1983-ban, Alexis de Tocqueville *A demokrácia Amerikában* c. munkájából készült válogatáskötet utószavában Tocqueville és Bibó között von párhuzamot. Tocqueville-nek a községi önkormányzatok melletti kiállását és a megyei önkormányzatokkal szemben kifejtett kritikájáról ott így ír: „Jóllehet nem szeretnék történetietlen párhuzamot vonni, mégis nagyon érdekes, hogy az új-angliai megye politikai „ürességét” Tocqueville szinte ugyanazokkal az érvekkel jellemzi, mint a magyar megyét bírálók egy része, különösen Bibó István. Azaz: nincs igazi érdekközössége, pontosabban ez az érdekközösség megszűnt a nemesi önkormányzat megszűntetésével. A kérdés csak azért érdekes számukra és itt is, mert jelzi, hogy a történetileg kialakult képződmények belső tartalma is változhat a történeti feltételek alakulásával. Ahogyan a Tocqueville által jellemzett új-angliai község közigazgatási tartalma átalakult napjainkra, úgy változhatott és változott is a magyar megye társadalmi érdektartama (a történeti mintához képest csökkenő jelentőséggel), és – ami fontosabb – változhatott a tartalma a magyar községnek is (és pedig nagyon valószínűen a korábbi állapotához képest a közigazgatási rendszer szempontjából fokozódó jelentőséggel).”^[16]

Tocqueville-ről szóló írásából is kitűnik, hogy Kulcsár nagyon fontosnak tartotta az egyes alkotmányos intézmények – mint a megyék vagy az önkormányzatok – kontextuális elemzését. Egyetértett Tocqueville-lel abban, hogy az organikus fejlődés mellett nagyon fontos, hogy a helyi érdekviszonyokról minél alacsonyabb, lehetőleg községi szinten döntsenek és kritizálta a közigazgatásban tapasztalható egyre erősebb centralizációt.^[17] Az organikus fejlődés mellett azonban, Bibóhoz hasonlóan, fontosnak tartotta a történeti intézmények (pl. a megyerendszer) időről időre való felülvizsgálatát, mert Bibó nyomán belátta, hogy előbbiek kortárs viszonyok között nem szolgálják minden esetben eredeti céljukat.

Felfedezhetjük a Bibó (és részben Erdei) által jegyzett városmegye-konceptióhoz hasonló, a hatékony érdekérvényesítést előtérbe helyező helyi önkormányzati modell támogatását.^[18] Ezt a bibói gondolatot Kulcsár következetesen támogathatta, hiszen 1986-ban megjelent *Modernizáció és magyar társadalom* c. tanulmánykötetében is hosszú oldalakat szentelt a közigazgatási reformokról

[15] Kulcsár, 1994, 30-31.

[16] Kulcsár, 1983, 568-569.

[17] Kulcsár, 1983, 567-568.

[18] Bibó, 1983, 678-683.

való elmélkedésnek A politikai rendszer túlsúlya és a társadalmi változások c. fejezetében.^[19] Ebben az írásban a korábbiaknál is több hivatkozást és idézetet találhatunk Bibótól, és itt már az irodalomjegyzékben is szerepelhetnek Bibó művei, ellentétben az 1980-as és 1983-as tanulmányokban, ahol csupán a szövegben említi meg Bibót, azonban az eredeti bibói mű forrását az irodalomjegyzékben nem tüntet(het)ji fel.

Érdemes e tanulmányt is alaposabban szemügyre venni, hiszen a közigazgatás egészének ethoszával, a helyi és megyei tanácsrendszerrel szemben kifejtett kritikákkal és a hiányzó középszintű helyi önkormányzatok problematikájával is foglalkozik benne Kulcsár.^[20] Az 1986-os sorokat olvasva úgy érezhetjük, hogy, habár egyes elemekben, mint a tanácsrendszer eltörlése és a közigazgatási dolgozók szakismeretének növekedése, jelentős eredményeket ért el hazánk az 1989-es rendszerváltozás óta, mégis sok az olyan hiányosság, amelyek sajnos ma is jellemzik közigazgatási rendszerünket. Ilyenek többek között a túlzott centralizáció, a sajnos még mindig visszaköszönő „túlsúlyos politika[i]” elem megléte.^[21] Csupa olyan tényező, amelyekkel már Bibó közigazgatásról írt elemzéseiben is olvashatunk és amelyek ma is megoldásra várnak.^[22]

Célszerűnek tartom összevetni itt Bibó sorait a „jó közigazgatásról” és Kulcsár gondolatát a „visszacsatolás szükségességéről”, már csak azért is, mert Kulcsár Bibó megyei közigazgatásról kifejtett meglátásait az utóbbiakkal egészíti ki.^[23] Bibó azt írja, hogy „Egy igazgatás jósága mindenekelőtt azon múlik, hogy az igazgatásban résztvevő személyek és az igazgatás által érintett lakosság közigazgatási szempontól azonos nyelven beszélnek-e, vagyis: ugyanazt értik-e a különféle kifejezéseken, mint a másik, s tisztán és világosan bele tudják-e élni magukat a másik helyzetébe. Ez a legtökéletesebben a közösség öngazgatásában valósul meg, már ahol ez lehetséges. Az ellenkező véglet a merőben idegen igazgatás, ahol az igazgatásnak olyan hatalmi, uralmi célja vannak, amelyek teljesen függetlenek az igazgatás által érintett lakosság életétől és szükségleteitől. Ilyenkor az érintettek merőben tárgyai egy rideg cél megvalósítására irányuló tevékenységnek [...]”^[24] Bibó 1947-ben *A magyar közigazgatásról* c. cikk első bevezetéséhez tervezett gondolatait olvashatjuk az előbbieken, amelyek kitűnő megalapozását adják a helyi autonómiák melletti kiállásnak. Kulcsár jogászként

[19] Kulcsár, 1986, 157-213.

[20] Kulcsár, 1986, 186-209.

[21] Kulcsár, 1986, 193.

[22] A kortárs centralizált állammal kapcsolatban nagyon fontos megállapítást tett Kukorelli István, aki úgy véli „Az Alaptörvény utáni helyzetben látni kell, hogy megérkezett a közigazgatási állam, az erős, cselekvőképes kormány jóval kevesebb fékkel és ellensúllyal rendelkezik. A kontrollmechanizmusok (például a parlamenti ellenőrzés eszközei, a közvetlen demokrácia, az Alkotmánybíróság stb.) léteznek ugyan hatásköri korlátként, de erőtlenekek. A többségi elv uralma a paritás vagy a konszenzualitás helyett jól kivehető például az egyes alkotmányos intézmények tagjainak vagy vezetőinek legitimációs láncolatában.” (Kukorelli, 2024, 70-71.).

[23] Bibó, 1983, 647.; Kulcsár, 1986, 195.

[24] Bibó, 1983, 647.

és szociológusként 1986-ban, mintha szervezetszociológiai terminológiát segítségül hívva kívánná igazolni Bibót, amikor az írja, hogy „Ma már – mindezen túlmenően – az sem tagadható, hogy a hatékony központi kormányzat működéséhez megfelelő visszajelzésre van szükség, és ez a visszajelzés nem állhat csupán a bürokratikus szervezet által a végrehajtás során tapasztalt nehézségek visszajelentéséből. A visszajelzés tehát több, mint a központi döntés végrehajtásának visszacsatolása. A hatékony irányításnak szüksége van a döntéssel érintett érdekek kifejeződésére, és ennek kapcsán a központból talán nem mindig észlelhető vagy kellő súllyal kevésbé értékelhető társadalmi viszonyok rendszer ismeretére és értékelésére is. Az »önkormányzati« koncepció megvalósítása ennek folytán nem csupán a demokratikus kiteljesedésének, hanem az irányítás hatékonyságának is egyes lényeges elemévé válhat.”^[25]

A közigazgatásról kifejtett gondolatok szorosan összekapcsolódnak Kulcsár egyik legmaradandóbb témájával, a társadalmi és jogi modernizáció kérdésével. Kulcsár számára azért is volt kiemelten fontos a modernizáció kérdése, mert a társadalmi fejlődés programja szorosan kötődött a századfordulótól kezdődően a társadalomtudományi gondolkodáshoz is.^[26] A társadalomtudományok művelőinek a politikával való szoros kapcsolata már a huszadik század kezdetén – tehát a modern magyar társadalomtudomány hajnalán – is jelentős hatást gyakorolt arra, hogy mit gondoltak a társadalmi fejlődés mikéntjéről. Gondoljunk csak az 1900-ban alakult Társadalomtudományi Társaság 1905–1906-os szét hullására. A kezdetben politikailag heterogén társaság a társadalmi fejlődésről vallott elgondolások mentén szakadt konzervatív, liberális, polgári radikális és szocialista csoportosulásokra, amely sajnálatos módon a társadalmi haladást óhajtó tudósokat szembeállította a „szabad gondolat” és a „magyar gondolat” leegyszerűsített dichotómiája mentén.^[27] Ezzel sokáig kiengesztelhetetlen (nek tűnő) antagonizmus mutatkozott a társadalmi fejlődés tartalmát illetően, tehát a társadalom jobbítását vagy a külső minták adaptációja, vagy a belső fejlődésre alapozva képzelhették el az egyes csoportosulásokhoz tartozók.^[28]

A modernizációs programokban minden esetben kiemelt helyet foglalt el a közigazgatás reformjának kérdése is, hiszen már a Társadalomtudományi Társaság első ülései is a földkérdés, választójog és a közigazgatás reformja és a szociálpolitika témáit boncolgatták.^[29] A közigazgatás kérdésében Kulcsár szerint Bibó és Erdei túllendültek a társadalmi fejlődésről vallott nézetek éles határvo-

[25] Kulcsár, 1986, 194.

[26] Litván, 2008, 105-107.

[27] Litván, 2008, 105-107.

[28] Megemlítendő, hogy Bibó édesapján keresztül valószínűleg már ifjú korában tisztában lehetett a „szociológia első műhelyének” válságaival, hiszen édesapja maga is aktív szereplője volt a társadalomtudománynak és „[...]”, hogy pesti létében a radikálisokkal nem volt különösebb kapcsolatban, inkább azoknak a tudós perifériájával: jó viszonyban volt Róheim Gézával, Somló Bódóggal. A húszas években főleg a nyelvészekkel és néprajzosokkal volt jó viszonyban, elsősorban Györfly Istvánnal [...]” (Huszár, 1989, 15-16.).

[29] Litván, 2008, 111.

nalain és új, a belső fejlődéssel számot vető, de a szükséges reformokat el nem odázó javaslatot dolgoztak ki. Kulcsár úgy fogalmaz, hogy „A századfordulót követően a magyar politikai gondolkodás – többek között már a politikatudomány egyetemi oktatással is elismert keretei között – tovább fejlődik, de eredendő sajátosságai megmaradnak. Az egyik sajátosság a magyar társadalmi-politikai fejlődés feladataihoz való kötődés, amelyben mindig felbukkan a külső minta és a belső adottságok közötti viszony problémája. [...] Ami azonban a közigazgatást illeti, ha voltak is sajátos megnyilvánulások (pl. Győrffy István esetében), akár Erdei Ferencre (1910–1971), akár pedig a népi irányzathoz ugyan nem sorolható, de ebből a szempontból Erdeivel szoros eszmei kapcsolatban lévő Bibó Istvánra (1911–1979) gondolunk, a bíráló és a továbbfejlesztés egyaránt túlmegegy a hagyományosan kialakult intézményeken a modern közigazgatás követelményei felé pl. a »tárgyi szakszerűség« követelésével. (Erdei 1980:306–309).”^[30]

Fontos kitérőt tennünk, hogy miért is válhatott Kulcsár számára fontosá a társadalmi modernizáció és a közigazgatás reformjának kérdése. Szabari Vera a *(Disz)kontinuitások – A magyar szociológia 1960 és 2010 között c.* tanulmánykötet bevezetőjében találóan jegyzi meg, hogy „a hazai szociológia »sikeres« (rövidebb-hosszabb) időszakai egybeestek azokkal a korszakokkal, amikor a modernizáció a társadalmi, gazdasági és politikai célkitűzések fókuszába került (még akkor is, ha a modernizációt a különböző korszakokban nagyon eltérően értelmezték), és ebben a folyamatban kitüntetett szerepet szántak a tudományos megismerésnek. [...] Épp ezért a politikatörténeti korszakok mellett a szociológia intézményesülése és működése szempontjából fontos dimenziót jelent az adott időszak modernizációhoz való viszonya is.”^[31] Bár Szabari úgy véli, hogy az 1970-es és 1980-as években a szociológia ugyan professzionalizálódott, a kritikai szociológia terei viszont leszűkültek. Így valószínűleg nem értene egyet velem abban, hogy Kulcsárnak a társadalmi modernizáció iránti érdeklődése pontosan annak a társadalomtudományi eszmei hagyománynak a folytatását jelenti, amelybe Bibó és Erdei is illeszkednek.^[32]

Érdekes módon a *(Disz)kontinuitások c.* kötetben egy, a hazai családszociológia történetéről szóló tanulmány lábjegyzetéből érthetjük meg jobban, miért is nyúlt Kulcsár Bibóhoz, Erdeihez és a népi mozgalom más szereplőjéhez.^[33] Ez az írás rámutat arra, hogy „Kulcsárnak a külső hatások befogadásáról írt tanulmánya

[30] Kulcsár, 1987, 54-55.

[31] Szabari, 2020, 32-33.

[32] Szabari, 2020, 30-31.

[33] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Kulcsár szerepével kapcsolatban a hazai szociológiatörténet legalábbis ambivalens attitűdöt képvisel, így Takács megjegyzésének célja valószínűleg nem az volt, hogy Kulcsárt pozitív színben tüntesse fel, ez utóbbi jelen sorok szerzőjének újraértelmezése eredményének köszönhető. Takács hivatkozik Szabari, 2011-ben megjelent *A szociológia hazai történetének 1960 és 1987 közötti recepciója c.* írására, amelyben Szabari az Erdei-recepció körében vizsgálja Kulcsárnak a Takács-idézetben is említett esszéjét. Szabari megjegyzi, hogy „Kulcsár írása azt mutatja, hogy a modernizálódás jegyében, amely ne feledjük, a kádárizmus egyik legfontosabb ideológiai terminusa volt, a nyolcvanas évek elejére már vállalható lett egy sajátos magyar út.” Ld. Takács, 2020.

(A magyar szociológia történeteszemléletéről. Gondolat a külső minta jelentőségéről, Kulcsár 1984) különösen érdekes a befogadáskutatás szempontjából. Kulcsár a század eleji szociológia és a harmincas évek népi mozgalmának tanulságaként arra a következtetésre jut, hogy sem a nyugati elméleteket és módszereket hazai viszonyokra adaptálni próbáló »mintakövető«, sem »az endogén erőkre támaszkodó társadalomalakításban és – ezzel összefüggésben – a külső mintákkal szembeni védekezésben« feladatát látó »mintateremtő« szociológia nem lehet sikeres, csakis a két irányzatot ötvöző »harmadik utas« modell. Kulcsár szerint a modernizálódás akkor lehet sikeres, ha a külső ösztönzők, a külső körülmények megváltozásakor, a korábbiakra alapozva biztosított a további fejlődés [...]»^[34]

Az előbbieket alapján jobban érthetjük tehát, hogy Kulcsárt éppen a harmadik utasság gondolata kapcsolja össze Bibóval. A harmadik út gondolata a társadalmi modernizáció vonatkozásában nem veti el a külső minták átvételét, ugyanakkor fontosnak tartja a hazai szociokulturális tényezők mélyreható ismeretét is.^[35] Ez a nézőpont szükségképpen interdiszciplináris viszonyulást feltételez az ezt alkalmazó kutatótól. Tudományokon átívelt, abban az értelemben, amelyben Bibó, Erdei, majd Kulcsár a társadalom és a jog kapcsolatát vizsgálta. De szakmai attitűdöket is átfogó, miután egyszerre szükséges a tudós és a szakpolitikus látásmódja is.

Fontos a társadalmi modernizáció esetében rámutatnunk arra is, hogy Kulcsár a modernizációt elsősorban Szűcs Jenő Európa három régiójáról kifejtett tézisei és Immanuel Wallerstein világrendszerelméletének fogalomkészletén belül értelmezte, tehát úgy vélte, hogy a modernizációs törekvések története minden esetben a „centrum-periféria összefüggésében ragadhatók meg”.^[36] Miért is érdekes ez a kulcsári Bibó-interpretáció szempontjából? Azért, mert Kulcsár írásaiból úgy tűnik, hogy magáévá tette Szűcsnek azt a Bibó tudósi felfogásáról írt gondolatát, amely szerint Bibó mint „[...] tudós politikai gondolkodó a történelem tudósainak is példát mutatva volt tudatában annak, hogy a »történesek« mögött a századokon átnyúlóan, hosszú távon is bizonyos »szerkezetek« lényegesek, amelyek a jelen számára egyszerre jelölnek ki határokat és kínálnak lehetőségeket.”^[37] Szűcs úgy vélte, hogy Bibó számára a fő kérdés az, hogy „[...] mit lehet vagy mit kellene kezdeni egy – történeti szerkezeti határai miatt – forradalmat és demokratikus átformálódást igénylő társadalommal, hogy lehetőségeinek maximumáig jusson, akkor is, ha a forradalmi átalakulás és demokrácia lehetőségeit a történelem nem forradalmi helyzetben csillantotta fel.”^[38]

[34] Takács, 2020, 212.

[35] Kulcsár a modernizáció és mintakövetés témájáról még a televízió Tudósklub c. műsorában is beszélt Papp Zsolttal, Szűcs Jenővel, Bognár Józseffel és Gombár Csabával. Ld. Magyar Hírlap, 1982. december (15. évfolyam, 282–306. szám), 9; Magyar Hírlap, 1984. szeptember (17. évfolyam, 205–230. szám), 9.

[36] Ne feledjük, hogy Szűcs az Európa három régiójával kapcsolatban kifejtett gondolatait először a szamizdatban megjelent Bibó-émlékkötetbe publikálta. Ld. Kulcsár, 1989, 35.

[37] Szűcs, 1991, 161.

[38] Szűcs, 1991, 161.

Szűcs sorait olvasva jobban érthető tehát, hogy miért tartotta nagyra Kulcsár a népiek és a hozzájuk kapcsolódó Bibó „populista modernizációs” alternatíváját, amelyet Kulcsár szerint leginkább Erdei Ferenc, Bibó István és Németh László munkássága testesített meg.^[39] A népi mozgalom modernizációs programját Kulcsár egyértelműen az „endogén fejlődés [egyik] koncepciója[ként]”^[40] azonosította, amely nem esik bele abba a hibába, hogy „a modernizáció szempontjából kizárólagos jelentőségűvé változtat[ja] az adott népcsoportot, ideológiai-kulturális elemeket [...], amely emiatt] azután könnyen hajlik arra is, hogy valamilyen sajátosságát más társadalmak és kultúrák számára is mintává transzponálja.”^[41] A népi mozgalom populista modernizációs programja azért is tudta elkerülni ezt a szélsőséges álláspontot, mert „regionális orientáltságú”^[42] volt, és a társadalmi modernizáció célját nem a centrum gazdasági, társadalmi intézményrendszerének átültetésében keresték, hanem „annak a társadalmi állapotnak [a] kialakítás[ában], amely képes az önmozgást, a sikeres adaptációt biztosítani”.^[43]

Kulcsár számára a történelem megadta azt a lehetőséget, hogy a társadalmi modernizáció programját ne csupán tudósként vizsgálja, hanem szakpolitikusként aktívan részt vegyen annak alakításában, amikor 1988 és 1990 között a Grósz- majd a Németh-kormányok igazságügyi miniszteri tisztségét töltötte be. 1994-es *Két világ között – Rendszerváltás Magyarországon 1988–1990 c. visszaemlékezéseiben* olvashatunk arról, hogy számára az elérendő cél nem csupán a nemzeti függetlenség formai megvalósítása volt, hanem – Bibóhoz hasonlóan – a társadalmi attitűdök gyökeres megváltoztatása. Kulcsár ezt úgy fogalmazta meg, hogy „A rendszerváltozás során mindenekelőtt az idegen katonai erők, idegen intézmények és szokások eltüntetése látszott a legfontosabbnak, s ez nem is ment olyan nehezen. Már problematikusabbak azok a magatartásmódok, az a gondolkodásmód (ide tartozik pl. a »patrónus-kliens« viszony, a szaktudás helyettesítése a politikai megbízhatósággal stb.), amelyek a régióknak történelmi tradícióiban is éltek, s halványodva ugyan, de fellelhetőek voltak a két világháború közötti Magyarországon is. E tradíciók jelentős részét a szocialista rezsim 45 éven át újra felerősítette a maga keletről hozott mintáival a »pártállami« vagy »állampárti« közegben.

[39] Kulcsár, 1989, 35.

[40] Kulcsár az az endogén fejlődés egy másik példjaként az 1947-ben a függetlenségét kivívó Indiát mutatta be. Kulcsár szerint a populista modernizáció indiai változata „Gandhira vezethető vissza, eredeti alapeleme az „önellátó” falu. A populista modernizáció tehát csak mint kifejezés új. Valójában a populizmusnak a világ elmaradott, főleg a parasztság és a falusi lakosság nagy arányával jellemezhető országaiban való jelentkezése lényegében mindig a modernizáció valamilyen kísérletével párosult és pedig olyan kísérletével, amely a „nyugati” (azaz az európai centrumban kialakult) modellt valamiképp alkalmazhatatlannak tartotta”. (Kulcsár, 1989, 35.)

[41] Kulcsár, 1989, 39.

[42] Kulcsár, 1989, 40.

[43] „E modell szerint a tradicionális parasztközösségek nem csupán autonóm módon (bár a külső környezet hatására) képesek a modernizálódásra, hanem a nagyobb társadalom integrálódását is elősegítik.” (Kulcsár, 1989, 35.)

Ezek azonban magatartási, jobb esetben uralmi minták. Róluk írta annak idején Bibó István, »hogy a régi világ továbbélése nemcsak annak tudatos hívein keresztül fenyeget, hanem tömegessé vált beidegződésein keresztül is.«^[44] Kulcsár számára tehát ugyanúgy fontos volt az a bibói „reformprogram”, amely nem csupán az intézmények formális átalakításában látta a modernizáció kulcsát, de legalább ilyen fontosnak látta a társadalmi attitűdök tudatos kezelését is a demokratikus intézmények hosszútávú fennmaradása érdekében. Bibónak ezt az álláspontját foglalta össze Szűcs úgy, hogy „[...] a demokrácia elengedhetetlen feltétele az »emberi méltóság forradalma«, mely által a nép megtapasztalja a maga erejét, módjában van vezetőit megválogatni, és közvetlen tapasztalatban tanulja meg, hogy a köz ügye az ő ügye, Ehhez a lehetőség az államigazgatás önkormányzati alapjainak intézményes és radikális kifejesztésében, az államstruktúra »alulról felfelé« való funkcionálásának megnyitásában – Bibó István sajátos reformprogramjában – adódhat. A forradalom »felülről« így nyerhette el »alulról« a maga medrét.”^[45]

Kulcsárnál talán leginkább a jognak a társadalmi modernizációban betöltött szerepével és annak korlátaival kapcsolatos nézeteiben fedezhetjük fel az „alulról felfelé” építkezés fontosságát. Kulcsár úgy vélekedett, hogy a „jogi kultúránk orientatív vonásokkal telítődött. Sajátos ellentmondás: ebben a folyamatban a jogi szabályozás az államhatalom szemében oly mértékben felértékelődött, hogy valósággal illuzórikus várakozások kapcsolódtak hozzá. Ám a jogalkotásban – és magában a társadalomban is – a jogászok szerepe, presztízse leértékelődött.”^[46] Az orientatív jogi kultúra felé haladással pedig az a gond, hogy a jogra eszközként tekint, amely alávethető a pillanatnyi politikai érdekeknek és így a jog „relativizálódik”.^[47]

A jog relativizálódása magával hordozza a kiegyensúlyozott, a belső viszonyokat és a külső mintákat kiegyensúlyozó modernizáció kudarcát is, hiszen a modernizáció „sikerének egyik fő feltétele a jogszabályok alapján hosszú távra is kiszámítható hatósági és emberi magatartás, valamint természetesen a társadalomban uralkodó közbiztonság. Mindazonáltal ez a közbiztonság labilis marad, ha nem épülnek be ismét a magyar társadalomba a már századokkal ezelőtti gyökeret vert alapelvek: az adott szó szentsége, a szerződés megkötésének magától értetődő követelménye, a tulajdon tisztelete, és mindenekelőtt a másik ember méltóságának elismerése és a készség az együttműködésre, adott esetben a jogilag meghatározott közérdek elsőbbségének elfogadása. A legfontosabb azonban az, hogy az állami szervezetek és a hatóságok jogszerűen működjenek. Válogatás és részrehajlás nélkül tartsák be saját jogszabályaikat akkor is, ha az érdekeik ellen hatnak, és a szabályozásban semmi áron se maradjanak kibúvók

[44] Kulcsár, 1994, 104-105.

[45] Szűcs, 1991, 218.

[46] Kulcsár, 2008, 420.

[47] Kulcsár, 2008, 421.

sem a hatóságok, sem az állampolgár számára.”^[48] A bibói terminológiához visz-szatérve: a jog relativizálódása magában hordozza a szolgáló közigazgatás meg-valósításának lehetetlenségét is.^[49]

Azért is fontos hangsúlyoznunk Kulcsárnak, a tudósnak és miniszternek a jog és társadalom elválaszthatatlansága melletti következetes kiállását és ebből következően az „alulról felfelé” építkezés programjának támogatását, mert, úgy hiszem, hogy ars poeticájának ez az eleme származik leginkább Bibótól. Egy-úttal ez a felfogás az, amely a jövő jogászai számára is mindenkor követendő példát állít, ellentétben korunk jogalkotóinak és jogalkalmazóinak hozzáállásával, amely a jogra legtöbbször úgy tekint, mint a politikai célok elérésének esz-közére. A jogi instrumentalizmus elterjedésével megfelelkezhetünk arról, hogy a „jogállami értelmű modern jog nem olyasmi, amit egyszeri intézményfelállítással meg lehet oldani. Leginkább olyan folyamatos társadalmi életben tartást kell elképzelnünk, amely többek között a szakpolitikai sikeresség által erősödik, és bizonyos társadalmi érzelmek, hiedelmek, képzetek, attitűdök és cselekvések állandó támogatásától függ.”^[50]

Erre Kulcsár több munkájában is rámutatott és mindig emlékeztetett arra, hogy a társadalmi struktúráknak a felülről lefelé történő átalakítása mindig kor-látozott eredményességű lehet.^[51] A korlátozottságon felül pedig „újratermeli a tradicionális magatartást – elsősorban a politikai [és jogi] kultúrában”.^[52] Bibó-tól tudhatjuk, hogy ezek a politikai kultúrában fellelhető tradicionális magatar-tások pedig nem egyszer a társadalomfejlődésben bekövetkezett „torzulások-ként” jelentkeznek és ezért szükségképpen „zsákutcába” vezetnek bennünket.^[53]

A legfőbb torzulásként Kulcsár is, Bibó is a politikai rendszer túlsúlyát azo-nosítja a társadalom rendszerében.^[54] A politikai rendszer túlsúlya szükségkép-pen eredményezi a helyi autonómiák kibontakozásának szűkös lehetőségét is, amely a társadalom tagjait megfosztja a politikában való részvétel „valóságos élményét”. A valóságos élmény, a normál döntéshozatalban való részvétel élmé-nye – hangsúlyozza Kulcsár – a magyar történelemben leginkább csak kivételes esetekben, az ellenállás különböző formáiban jelent meg, és így nem, vagy csu-pán részlegesen alakulhatott ki a demokratikus részvétel „valóságos élménye”, ez pedig „reakciójában sem formálta a konfliktusok normális kezelését is magá-ban foglaló politikai kultúrát, inkább állandósította az indulati és erőszak-ele-met ebben a politikai kultúrában”.^[55] Erre azért tekinthetünk torzulásként, mert valóságos élmény nélkül a demokratikus intézményrendszerek valóságos, hosz-

[48] Kulcsár, 2008, 421.

[49] Papp, 1980, 14.

[50] Fleck, 2021, 174.

[51] Kulcsár, 1987, 12-13.; Kulcsár, 1994, 107.

[52] Kulcsár, 1994, 107.

[53] Kulcsár, 1987, 336.

[54] Kulcsár, 1987, 336-338.

[55] Kulcsár, 1987, 336-337.

szú távú megalapozása sem történhet meg. Egyetérthetünk Fleckkel, amikor azt írja, hogy „Amit nem tudunk hatékonyan manipulálni, azt nem érezzük magunkénak, s beavatkozásunknak alig vannak határai. A valóság, a jövő tervezhető, átalakítható – alig-alig vesszük észre, hogy e mérnöki uralás első lépése, hogy az ehhez megfelelő eszközökkel, például a jogi kényszerrel rendelkező állam természetes szövetségesévé tett minket a felettünk való uralom és manipuláció folyamatában.”^[56]

Az jelzi leginkább, hogy Kulcsár mennyire komolyan vette Bibó írásait, hogy 1989. március 3-án, igazságügyi miniszterként, az Országgyűlés előtt tartott beszédében hivatkozott rá, *Magyarország alkotmánya szabályozási elveinek tárgyalása* c. beszédében^[57] előadta, hogy „A hatalmi ágak elválasztásának és egyensúlyának elve — amely sajnos országunkban és régióinkban lényegében soha sem érvényesült teljesen, így nem gyökerezhet politikai kultúránkban sem, bár annál inkább megtalálható egyes kiemelkedő politikai gondolkodóink irányában — olyan technikai megoldást jelent, amely mindenképpen érvényesítendő ahhoz, hogy a jogok és a kötelességek érvényesíthetők legyenek. S ha már említettem itt az imént kiemelkedő politikai gondolkodóinkat, hadd hivatkozzam itt Bibó István 1947-ben tartott akadémiai székfoglalójára, amelyben a következőket írta: »az, hogy a Szovjetunióban hatalmak elválasztásának elve, s a benne rejlő erkölcsi, s gyakorlati igazság nem talált eddig visszhangra, nem azért van mint-ha az osztálynélküli társadalom fel tudta volna találni azt a hatalomkoncentrációt, amely nem demoralizál, vagy a hatalomnak egy olyan technikai szervezeti, amely az államhatalmak szétválasztása nélkül hatáson védelmet biztosít az önkény veszedelmével szemben.« Alkotmányosan működő jogállam számára az államhatalmi ágak, a törvényhozás, a végrehajtás és a bírászkodás elválasztása és egyensúlyuk biztosítása nélkülözhetetlen. S a szabályozási elvek ezt következetesen érvényesítik is.”^[58]

Az idézet nem lenne teljes az azt megelőző mondatoktól, amelyben Kulcsár a következő kérdéseket teszi fel az Országgyűlés számára: „Kérdés azonban; a hatalom egységére felépített monolitikus államszervezet valaha is működött-e konfliktusok, zavarok és diszharmóniák nélkül? Vajon valóban lehetséges-e az államszervezetet a posta vagy a nagybank szervezési elvei szerinti racionalitással működtetni? És további kérdés: vajon akár az ember által elérhető legtokéletesebb társadalom- és gazdaságalkító politika is megvalósítható-e diszfunkcionális következmények nélkül, ha az eltérő érdekek, kulturális differenciák, meggyőződések és vélemények közegébe behatolva, és az ezek kifejezését is lehetővé tevő fékek és egyensúlyok rendszere nélkül, a minden differenciált-ságot nélkülöző hatalmi szervezet végrehajtásában jelenik meg? Vajon mi vár az egyénre és jogaira ilyen körülmények között? Marx mondotta, hogy a kérdés

[56] Fleck, 2021, 176.

[57] Weyer Balázsnak köszönhetően tudjuk, hogy ez volt az Országgyűlésben az első olyan felszólalás, amelyben Bibó Istvánra hivatkoztak. Ld. Weyer, 2021, 20.

[58] Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet, 1988. december 20. – 1989. május 12., 3307-3308.

megfogalmazása megadja a választ. De a válaszáért nem kell túlságosan távolra mennünk, időben sem.”^[59] A Marx-ra való, nyilvánvalóan szarkasztikus hivatkozáson túl a kérdésekből is kiolvasható az autoriter állam kemény kritikája és a hatalmi ágak elválasztása melletti demokratikus kiállás, ezt mutatja leginkább az, hogy e kérdéseket követi Bibó idézése, amelyből nem marad ki a jogi struktúra megváltoztatására való figyelemfelhívás mellett a politikai kultúra nélkülözhetetlen szerepére való figyelmeztetés sem. Úgy vélem, hogy Kulcsár Bibó-olvasata fontos a bibói „láthatatlan alkotmány” recepciója szempontjából, mert például szolgál a jelen gondolkodói számára azzal, hogy eszünkbe vési: a jog segítségével végrehajtott változtatások sohasem képzelhetők el a társadalom mélyreható ismerete nélkül. A demokratikus kultúra fejlesztésében a jog tehát kiemelt szerepet tölt be, de sikere csak akkor képzelhető el, ha a jogi reformokat a társadalmi kontextusba ágyazva hajtjuk végre.

A bibói hagyománynak ápolása az, amely Kulcsárt is a „látók” közé emelte. Ezt Kukorelli István a következőképp fogalmazta meg: „A demokráciadeficitekkel terhelt mai alkotmányos rendszer, amely 1989 óta a 45. alkotmány módosításnál tart, keskeny vágányon, pengeélen működik. Bibó üzen ma is, üzen az életmű, a tudós gondolkodási módja, tudományos módszertana, személyisége, a bibói magatartásminta. Bibó alkotmányos elvei, többletjelentéssel megtöltött fogalmai (nevezetesen a félelem, a szabadság kis körei, az emberi méltóság, a hatalom emberarcúvá tétele, a politikai hisztériák elleni fellépés stb.) ma is mérték és mérce. Bibónak ugyan nincs látható chartális alkotmánya, de alkotmányos kultúrája van. Látható. A látók látják. És értik.”^[60]

IRODALOM

- Balog Iván: (2010): *Bibó István recepciója: politikai átértelmezések*. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest.
- Bibó István – Huszár Tibor (1989): *Bibó István: beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Kolonel Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1981): *Bibó István összegyűjtött munkái 1.* (Szerk. Szabó Zoltán – Szöllösi Árpád – Sárközi Máttyás – Kemény István). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- Bibó István (1984): *Bibó István összegyűjtött munkái 4.* (Szerk. Kemény István – Sárközi Máttyás). Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- Erdei Sándor (2024): Egy barátság történetéből. In: Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (szerk.): *Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Fleck Zoltán (2021): Szabályozás, szakpolitika és autonómia: Az eszközként használt jog csapdái. In: *Máltai Tanulmányok. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Tudományos Folyóirata*. 3(2).

[59] Országgyűlési Napló, 1985, III. kötet, 1988. december 20. – 1989. május 12., 3307-3308..

[60] Kukorelli, 2024, 72.

- Gyarmati György (1979): Adalékok egy elmaradt közigazgatási reform történetéhez (1946). In: *Századok*. 113(3).
- Gyarmati György (2021): *Bibó István kortársi környezetben: portrék, sziluettek - szemből, profilból*. Kronosz Kiadó, Pécs.
- Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Kukorelli István (2024) Bibó István láthatatlan alkotmánya. In: Kukorelli István – Szoboszlai-Kiss Katalin (szerk.): *Aki a tízparancsolata szerint élt – Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.1.7>.
- Kulcsár Kálmán (1982): *Gazdaság, társadalom, jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1986): *A modernizáció és a magyar társadalom: tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1987): *Politikai és jogszociológia*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1989): *A modernizáció és a jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár Kálmán (1994): *Két világ között: rendszerváltás Magyarországon 1988 - 1990*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Litván György – Gyurgyák, János – Pótvó János (2008): *Magyar gondolat – szabad gondolat: válogatott történelmi tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pálincás József – Király Miklós – Bayer József (2011): Kulcsár Kálmánra emlékezünk (1928-2010). In: *Társadalomkutatás*. 29(1).
DOI: <https://doi.org/10.1556/Tarskut.29.2011.1.1>.
- Papp Zsolt (1980): Bibó István – Társadalomelemzés és politika. In: *Kritika*. 1980/11. sz.
- Réz Pál (szerk.) (1991): *Bibó-emlékkönyv*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem-Századvég Kiadó, Budapest–Bern.
- Szabari Veronika (2020): A magyar szociológia főbb korszakai (1900-2010). In: Szabari Veronika (szerk.): *(Disz)kontinuitások: A magyar szociológia 1960 és 2020 között*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Szűcs Jenő (1991): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. In: Réz Pál (szerk.): *Bibó-emlékkönyv*. Neue Ausg. Századvég Kiadó, Budapest.
- Takács Erzsébet (2020): A hazai családszociológia lehetősége az 1970–1980-as években. In: *(Disz)kontinuitások: A magyar szociológia 1960 és 2020 között*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Tocqueville, Alexis de (1983): *A demokrácia Amerikában (Válogatás)*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Varga Károly (2008): Hosszútávfutó - két klub színeiben. Kulcsár Kálmán 80 éves. In: *Társadalomkutatás*. 26(2).
DOI: <https://doi.org/10.1556/Tarskut.26.2008.2.1>.
- Weyer Balázs (2021): Az eltorzított Bibó. In: *Múlt-kor*. 2011. ősz

PFEFFER ZSOLT

A Chestnut Streettől a Wall Streetig. A Bankháború – egy központi bank megsemmisítésének jogi és politikai története a XIX. századi Amerikai Egyesült Államokban

ABSTRACT

In the 19th century United States of America, the long-term operation of two central banks remained unsuccessful after their explicit 20-year privileges expired without renewal. The political and legal destruction of the second institution, the Second Bank of the United States, marked a particular chapter in American political and legal history, known as the 'Bank War' during the 1830s. This conflict arose between President Andrew Jackson and bank president Nicholas Biddle, along with their supporters, who fought over the legislative extension of the bank's privileges that were set to expire in 1836. Jackson opposed this extension, aiming to undermine the bank, which he considered politically and economically too dangerous, influential, and harmful from a political and economic point of view. In the first half of the 1830s, the Bank War was fought by the political and financial elite. Since the Bank's privileges were not renewed, they expired in 1836, so Biddle and his supporters failed to achieve their goal. The old financial circles were more connected to Philadelphia (specifically Chestnut Street), while the emerging groups gravitated towards New York's Wall Street, changing the location of the American financial centre. This study aims to present the legal and political struggles of the Bank War, using the relevant literature

Keywords: history of banking ■ Bank War ■ Second Bank of the United States
■ Andrew Jackson ■ Nicholas Biddle

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A XVII. században megkezdődött a nyugati világban a jegybankok alapításának folyamata. A kormányzatok számára lehetővé vált a korszerű pénzügyi rendszerek megteremtésének megalapozása, a pénzügyi válságok kezelése, valamint a törvényi úton monopolhelyzetbe helye-

zett központi bankokra mint kölcsönforrásokra való támaszkodás. Az egyes országok eltérő időpontban, különböző döntések eredményeként hoztak létre központi banki státusszal rendelkező intézményeket, úttörő országok ebben a körben Hollandia és Svédország voltak. Az 1609-ben alapított Amsterdamsche Wisselbankot a központi bankok előfutárának szokták tekinteni, az első modern értelemben vett központi bank pedig az 1668-ban létrehozott svéd Sveriges Riksbank, amelynek előzménye az 1657-ben alapított Stockholms Banco volt,^[1] és amely a legrégebbi központi bank, legalábbis a jelenleg működő központi bankok közül.^[2] A XVII. század végén, 1694-ben jött létre a Bank of England, amely ennek megfelelően szintén tekintélyes múlttal rendelkezik, ezt követték sorban a porosz (1765) és a francia (1800) központi bankok. Más országokban később jöttek létre ezek a szervezetek, e folyamat a modern kapitalista gazdaságok újításai közé sorolható. A századfordulón, 1900-ban csak tizennyolc, alapvető központi banki funkciókat (bankjegykibocsátás, végső mentesítő funkció) ellátó bank működött, 1920-ra e szám huszonháromra, 2000-re pedig majdnem kétszázra emelkedett, az alapításuk okai (gazdasági, pénzügyi válságok, költségvetési igények) hasonló mintákat követnek. Ezen kívül a jegybanks feladatok, eszközök köre is kiszélesedett.^[3] Az I. világháborút követően a Népszövetség is fontosnak tartotta, hogy azokban az országokban, ahol nincs központi bank, ott létre kell hozni egyet, mégpedig úgy, hogy a politikától függetlenül, a prudens működés követelményeinek megfelelően végezzék tevékenységüket.^[4]

Az Amerikai Egyesült Államokban a jegybancalakítás gondolata a XVIII. század végén merült fel, a függetlenségi háború finanszírozásának kérdéseire is tekintettel. Alexander Hamilton pénzügyminiszter 1779-ben készített egy tervet egy központi bank létrehozásáról: úgy fogalmazott, hogy ha Anglia képes volt létrehozni egy központi bankot a pénzügyi kihívásainak kezelésére, akkor ugyanezt megteheti az Egyesült Államok is. E korai terv azonban nem valósult meg,^[5] különös tekintettel a különböző vitákra és koncepciókra.^[6] Hamilton erőfeszítései nyomán csak 1791-ben hagyta jóvá a Kongresszus a First Bank of the United States felállítását, mégpedig 20 éves, határozott időtartamra: a bank felállítása (szövetségi felállíthatósága) és az időtartam is komoly viták tárgyát képezte, több különböző változatot vitattak meg. (A létrehozást például Thomas Jefferson is ellenezte, az Alkotmányból folyó jogosítványok hiányára hivatkozással.)^[7] A viták lezárását követően George Washington végül 1791. február 25-én írta alá a törvényt. A Bank felhatalmazása 1811. március 4-én járt le, ezt megelőzően megkezdődtek a viták a Bank támogatói között egy új felhatalma-

[1] Chaudhuri, 2018, 3.

[2] Edvinsson – Jacobson – Waldenström, 2018, 1.

[3] Rasmus, 2019, 5-6.

[4] Tucker, 2018, 4.

[5] Kaplan, 1999, 7-11.

[6] Ld. pl. Morgan, 1956, 472-492., vagy McCulley, 2012, 3-6.

[7] Franks – Nunnally, 2011, 72.

zás elfogadtatásáról. Végül James Madison elnök az új törvényt 1816. április 10-én írta alá, ennek megfelelően a Second Bank of the United States (BUS) lett az utód. Megjegyzendő, hogy a törvényt alkotmányossági szempontból a *McCulloch v. Maryland* ügyben^[8] kifogásolták. A kiindulópont a szövetség és a tagállamok hatásköreinek elhatárolása volt, azaz, hogyan kell értelmezni a szövetségi hatásköröket: volt-e a szövetségnek hatásköre egy ilyen bank felállítására vagy sem (van-e lehetőség tág értelmezésre, beleértett hatáskör megállapítására). Azonban 1836-ban nem került megújításra a Bank privilégiuma, így magántársaságként folytatta tevékenységét, 1841-es megszűnéséig.^[9] Ez az intézmény egyébként nem volt a későbbi értelemben vett nemzeti bank, hanem egy Philadelphiában található, magánirányítás alatt álló társaság volt, amely egyedi és jövedelmező kapcsolatot ápolt a kormánnyal.^[10] Jól látható, hogy az Egyesült Államok első fél évszázadában változó döntéseket hoztak: 1791-ben támogatta a Kongresszus a központi bankot, 1811-ben egy másik ellene volt; 1815-ben ugyanaz a testület ugyanabban a kérdésben hátrányosan döntött, míg egy másik 1816-ban kedvezően.^[11]

II. A HATÁROZOTT IDŐTARTAMÚ PRIVILÉGIUMOK POLITIKAI CSAPDÁJÁBAN

A BUS esetében kulcskérdés volt a határozott időtartamra szóló kiváltság meghosszabbítása. A korai jegybankalapításokra vonatkozó jogalkotási sajátosság volt ugyanis az, hogy a törvényhozás, illetve az uralkodó korlátozta a jegybanki jogálláshoz kapcsolódó jogosítványok időbeli hatályát, ezért a kiválasztott banknak a privilégiumok lejárta előtt gondoskodni kellett arról, hogy azokat meghosszabbítsák a törvényhozás, illetve az uralkodó részéről. „Általában az eredményes jegybankpolitikának lényeges előfeltétele a vezetés hosszabb időszakra kiterjedő tervszerűsége és határozottsága, ami nem valósulhat meg, ha bizonytalanság áll fenn abban a tekintetben, hogy a jegybank az első privilégium lejárta után tovább folytathatja-e működését.”^[12] Ahogyan James Madison amerikai elnök fogalmazott, „a kiváltságok nyújtásának hatalma – egy nagy és fontos hatalom”.^[13] Andrew Jackson elnök (1829–1837) pedig arra mutatott rá, hogy „Minden monopóliumot és kizárólagos jogot a köz rovására biztosítanak, amely-

[8] *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819).

[9] Coblenz, 2015, 407-441. Ld. még Northrup, 2003, 22-23.

[10] Schlesinger, 1949, 72.

[11] Mellen, 1902, 65.

[12] A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről és az ezzel összefüggő egyes pénzügyi intézkedésekről szóló 1938. évi XXV. törvénycikk.

[13] Skinner, 2021, 249-250, 299.

nek így méltányos ellenszolgáltatásban kellene részesülnie.”^[14] Amekkora nagy és fontos hatalom a privilégiumok nyújtása, olyan jövedelmező is lehet azok élvezete. Hiszen ha egy magánbank megkapja például az állami betétek kezelésének jogát, és magánszemélyeknek is nyújthat hitelt, akkor óriási versenyelőnyre tehet szert a többi bankkal szemben a hitelezési lehetőségek terén. Madison azt is megjegyezte ennek nyomán, hogy egy állami-magán társaságnak lehetősége van arra, hogy egy „erőteljes gépezetté” váljon, nagymértékben függetlenül az emberektől.^[15] Vagyis az állam a központi bank oldalán beavatkozhatott annak javára a bankok közötti versenybe.

Az is egy lényeges kérdés, hogy a banknak mit kell tennie annak érdekében, hogy a meghosszabbítás megtörténhessen, hogyan lehet azt „kiérdemelni” attól, aki erre jogosult. A megújítási kényszer az újratárgyalás időnkénti szükségességét eredményezte, biztosítva azt, hogy a felek kölcsönösen egymás „túszai” maradjanak.^[16] A Bank of England például 1742-ben kamatmentes kölcsönt nyújtott a brit kormánynak akkor, amikor a kiváltságok megújítása esedékessé vált, 1764-ig meg is újították a különböző jogokat.^[17] A Bank of England esetében egyébként az eredeti törvény 11 évre állapította meg a kiváltságok időtartamát, a kormány egy éves felmondási idővel dönthetett úgy, hogy visszafizeti a kölcsönt és visszavonja a kiváltságokat. Erre azonban nem került sor, és ennek megfelelően 1694-es alapítás és az utolsó, 1844-es „folytatási törvény” („*Continuance Act*”) között a Parlament kilenc alkalommal megújította azokat.^[18]

Ha a kiváltságra épülő jegybanki rendszerben a felruházott bank elveszíti a számára bizonyos területeken monopolhelyzetet biztosító állami privilégiumokat (mert azokat nem hosszabbítja meg a kormányzat), akkor egyszerű magántársaságként folytathatja a tevékenységét, amely viszont már nem feltétlenül olyan jövedelmező számára. A kormányzat számára is fontos szolgáltatásokat nyújthat egy felhatalmazott bank, így nyilván mérlegelni kell az érdekeket, hogy célszerű-e, indokolt-e, szükséges-e egyáltalán egy ilyen bank megalapítása, illetve a kiváltságainak meghosszabbítása.

Az amerikai politikatörténet egyik sajátos epizódja „Bankháború” elnevezéssel vonult be a történelembe. A kérdés ugyanis a XIX. század első harmadában – különösen 1832-ben – az volt, hogy a BUS 1836-ban lejáró kiváltságait meghosszabbítsa-e a Kongresszus vagy sem. Két oldal képviselőinek küzdelme volt a Bankháború: Andrew Jackson amerikai elnök és követői szerint a BUS túlságosan veszélyes volt roppant hatalma folytán, ezért ők a meghosszabbítás ellen voltak. Ezzel szemben a másik oldal – különösen a BUS akkori (és egyben harmadik) elnöke, Nicholas Biddle – a kiváltságok fenntartásáért, és ezzel lényegében a BUS hosszútávú fennmaradásáért küzdött.

[14] Jackson, 1949, 8.

[15] Skinner, 2021, 249-250., 299.

[16] Broz – Grossman, 2004, 50., 58.

[17] Duryea, 2010, 2-4.

[18] Broz – Grossman, 2004, 50., 58.

III. AZ ELŐZMÉNYEK

Henry Clay, Biddle és mások a háború előtti Amerikában, a BUS-ban az amerikai gazdaság fontos modernizáló erejét látták, míg Jackson és sok szövetségese nem. Jackson 1829-es első éves, december 7-ei üzenetében már foglalkozott a banki kiváltságok meghosszabbításának problémájával, a bizonytalanság már ekkor felmerült Clayben.^[19] A Kongresszusnak küldött üzenetben arról beszélt, hogy milyen fontos a néhány év múlva lejáró kiváltságok meghosszabbításának mérlegelése. Egy baljóslatú mondat is szerepelt azonban benne: „A Bankot létrehozó törvénynek mind az alkotmányosságát, mind pedig a célszerűségét honfitársainak nagy része nagymértékben megkérdőjelezi; és mindenkinek el kell ismernie, hogy kudarcot vallott az egységes és szilárd pénz létrehozásában.”^[20] Clay szerint azonban „köztudott volt, hogy kevesen kételkedtek az alkotmányosságban és senki sem a célszerűségben”.^[21] E kijelentés tartalmának pontatlanságától eltekintve Jackson egyértelművé tette a BUS-szal kapcsolatos álláspontját, vagyis azt, hogy nem támogatja azt az akkori formájában, és változásokat akar látni.^[22] Ez volt egyébként az első alkalom, amikor Jackson nyilvánosan bírálta a Bankot, ami azért volt meglepő, mert korábban, az 1828-as elnökválasztási kampányban nem igazán küzdött a BUS ellen, és inkább a Kongresszusra akarta hagyni az aggályok eldöntését.^[23] Clay utóbb ezt a mozzanatot értékelte a Bankháború kezdetének: „Ez volt az első nyílt megnyilvánulása annak a kérélnyelhetetlen háborúnak az Egyesült Államok néhai Bankja ellen, amelyet később oly hevesen vívtak.”^[24]

Az egyik fontos kérdés az volt mindezek tükrében, hogy a BUS részéről várjanak-e a meghosszabbítással az 1836-os lejáratig, vagy pedig lépjenek korábban. Ha várnak, lehet, hogy olyasvalaki lesz az Egyesült Államok elnöke – akár Clay –, aki támogatja az ügyet, viszont ez a késlekedés egyrészt annak a kockázatát is hordozta, hogy időközben elolvad a támogató kongresszusi többség, másrészt bizonytalanságban tartja a pénzügyeket, ez pedig árt a gazdaságnak. Végül, az 1832-es elnökválasztási kampány részévé kell-e tenni a kérdést, vagy sem, és ha igen, akkor az hogyan lehetne számukra előnyös? Miután Clay úgy értesült, hogy egyezsége jutottak a bankárok, 1830-ban azt írta Biddle-nek, hogy nem lenne bölcs döntés korán kérni a meghosszabbítást, mert ha el is fogadják a törvényjavaslatot, Jackson úgyszólván megvétózza. Tehát csak úgy lenne érdemes ezt a megoldást választani, ha biztosítékokat kapnának az elnöki adminisztrációtól, hogy nem lesz vétó. Válaszlevelében Biddle egyetértett e tanáccsal. Azonban később történt valami. Clay kampánya 1831-ben elakadt a kentuckyi választási ered-

[19] Klotter, 2018, 173-174.

[20] Trapani, 2021, 11.

[21] Clay, 1838, 5.

[22] Trapani, 2021, 11.

[23] Campbell, 2019, 50.

[24] Clay, 1838, 5.

ményeket követően, viszont még ekkor sem javasolta Biddle-nek a korai megújítást. Azonban a BUS elnöke Jackson köreitől vegyes üzeneteket kapott, néhányan utaltak rá, hogy egy megfelelő tartalmú javaslatot aláír a választási nyomásnak köszönhetően. Daniel Webster politikus, jogász, kongresszusi képviselő, akinek szorosabb kötődése volt a BUS-hoz, szintén arra ösztönözte Biddle-t, hogy kezdje el a megújítási eljárást, hiszen a törvényhozási többség megvolt, valamint kételkedett Clay győzelmében, így nem volt mire várni. A döntés megfontolása-kor egyébként a tanácsadóitól ellentétes tanácsokat kapott, volt, aki várakozást javasolt, és volt, aki halogatás nélküli lépést. Végül Biddle 1832. január 4-én döntött, és kezdeményezte a megújítást. Ezzel kezdetét vette a Bankháború.^[25] Clay egyébként végül megsemmisítő vereséget szenvedett az 1832-es elnökválasztáson: 219 elektori helyet szerzett Jackson, Clay pedig csak 49-et.^[26]

IV. A BANKHÁBORÚ LÉNYEGÉNEK ÉS ESEMÉNYTÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

A Bankháború lényegét, jogi és politikai folyamatát a következőképpen lehet röviden összefoglalni. Ahogy említésre került, a BUS privilégiuma 1836-ig szólt. Webster is azonban már 1832-ben arra bátorította Nicholas Biddle-t, hogy kezdeményezze a megújítást, ugyanis úgy gondolta, hogy a meghosszabbítást a BUS támogatói elérhetik még az 1832-es elnökválasztás előtt. Abból indult ki, hogy ha ez elmarad, és Andrew Jackson elnököt újraválasztják, akkor erre nem fog sor kerülni, és a BUS pozíciójának alapja megsemmisül. Amikor 1832 januárjában a törvényjavaslatot beterveztették, Webster támogatóan úgy érvelt, hogy a BUS fontos szerepet játszik a stabil fizetőeszköz biztosításában, a kincstári pénzeszközök összegyűjtésében és kifizetésében, mindez pedig kedvezően hat a gazdaságra.^[27] Megjegyzendő, hogy Webster, Clay, Biddle és a Bank többi támogatója tisztán látta a BUS előnyös hatásait a gazdaságra, azonban figyelmen kívül hagyták a valódi aggályokat.^[28] A törvényjavaslatot 1832. június 11-én elfogadta a Szenátus, július 3-án pedig a Képviselőház.^[29] Amikor Biddle mosolyogva megjelent az elfogadást követően a folyóson, tömeg gyűlt köré, hogy megrázzák a kezét, a társaság pedig késő estig ünnepelte a győzelmet.^[30] E kezdeti sikereket azonban – ahogyan Webster várta – elnöki vétő^[31] követte Jackson

[25] Klotter, 2018, 173-174.

[26] Klotter, 2018, 184.

[27] Robertson, 2010, 387.; Schlesinger, 1949, 82.

[28] Klotter, 2018, 181.

[29] Robertson, 2010, 387.; Schlesinger, 1949, 82.

[30] Schlesinger, 1949, 82.

[31] Az elnöki vétőről ld. az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának 7. §-át. Bódy – Urbán, 2001, 479-495.

részéről, 1832. július 10-én. A szenvedélyes üzenetében megfogalmazta, hogy a BUS egy korrupt monopólium, amely a gazdagok hasznára létezik, és hogy – szemben a McCulloch-döntésben foglaltakkal – alkotmányellenes.^[32] Azért volt sajátos ez a vétőüzenet, mert „bár különböző okokból, de először a nemzet történetében örömmel fogadták a közvéleményben”, ugyanakkor az is tény, hogy „a vétőüzenet inkább a tömegeknek szóló, támogatásra való demagóg felhívás volt a közelgő választásokra, mintsem a Kongresszus által elfogadott jogszabályok konstruktív kritikája”.^[33] (A szöveg csiszolt stílusa arra engedett következtetni egyébként, hogy nem egyedül írta az elnök, a kézirattervezetek alapján lehet vizsgálni más feltételezett közreműködők, így Amos Kendall vagy Roger Taney szerepét is.)^[34] Webster úgy bírálta a következő napon a vétőüzenetet, hogy az támadás az Alkotmány és a gazdaság ellen. Egy nemzeti bank gondolatát már négy évtizede elfogadta a Kongresszus, a Legfelsőbb Bíróság és korábbi elnökök, mint George Washington és az ifjabb John Adams. Viszont – ahogy Webster fogalmazott – magának követeli Jackson az alkotmányos kérdések egyedüli eldöntésének jogát, olyan despotikus hatalmat gyakorolva, ahogy azt a legrosszabb időkben az angol királyok tették. E beszéd ellenére a Kongresszusnak nem sikerült a vétőt felülbírálni.^[35]

Azonban volt még egy utolsó remény, hogy megmentse a BUS-t, 1834-ben ugyanis kongresszusi választások voltak, az eredmények ebből a szempontból azonban elkeserítőek voltak. Biddle így beletörődve a Bank sorsába, elkezdett felkészülni a végre – és egyúttal egy új kezdetre is. A bankfiókokat csendben utasította, hogy utalják át az eszközeiket Philadelphiába, majd pedig ezeket a fiókokat értékesítették. Pennsylvania állammal ugyanakkor kötött egy kedvező megállapodást egy új bankról, így mire a BUS kiváltságai 1836. március 4-én lejártak,^[36] új United States Bank of Pennsylvaniaként működhetett tovább a BUS.^[37] A következő évek válságaiban e bank komoly segítséget és műveleteket hajtott végre a helyzet rendezése érdekében – a kormány egyfajta nem hivatalos bankjaként működve egy ideig –, a válsághoz kapcsolódó fejlemények reményt kelthettek egy új BUS létrehozására. Jackson utódjának, Martin Van Buren elnöknek (1837–1841) azonban nem állt szándékában újratemetni a BUS-t, a nemzeti kormány nem hivatalos bankjaként átmenetileg a United States Bank működött, és az 1837-es válság nyomán inkább a kincstáron belüli szervezeti megoldásokat támogatták.^[38] Van Buren számára azért sem volt lehetséges újra központi banki kiváltságot adni, mert ha már Jackson megnyerte a Bankháborút, akkor a Demokrata Párt számára politikai szempontból nem volt visszaút. Pedig

[32] Robertson, 2010, 387.; Schlesinger, 1949, 82.

[33] Plous, 1957, 105-106.

[34] Marshall, 1963, 466.

[35] Robertson, 2010, 387.; Schlesinger, 1949, 82.

[36] Doutrich, 2004, 170.

[37] Mellen, 1902, 66.

[38] Doutrich, 2004, 170.

az is egy lehetőség lett volna, hogy visszaállítják a korábbi rendszert a válság kezelése érdekében. A Whig Párt természetesen Jacksont okolta a kialakult helyzetért, az elhibázott politika – a pénzrendszer alakítása és a vétő – volt a nagy alapvető tévedés, az eredendő bűn. Sok, korábban Jackson támogató csatlakozott a Whigek álláspontjához, mivel szerintük a gyógyír egy új nemzeti bank létrehozása lett volna. „Menjen a jó öreg Jackson a pokolba!”, és „Forduljunk vissza!” – mondta az egyikük.^[39]

Ezzel hosszú évtizedekre le is zárult a központi bank szervezésének kérdése. A *Federal Reserve System* (Szövetségi Tartalék Rendszere, rövid elnevezéssel: Fed) ugyanis 1913-ban alakult meg, az Egyesült Államok harmadik, központi banki funkciókat ellátó szervezeteként,^[40] miután a különböző bank- és cégcsődöket előidéző pénzügyi és gazdasági válságok felvetették egy olyan intézmény felállításának szükségességét, amely képes az ilyen helyzeteket kezelni. Egy komolyabb válság folytán 1907-ben létrehozta a Kongresszus a Nemzeti Monetáris Bizottságot (*National Monetary Commission*), amely javaslatokat fogalmazott meg erre vonatkozóan. Egy jelentős vitát követően a Kongresszus elfogadta a Federal Reserve-re vonatkozó törvényt, amelyet Woodrow Wilson elnök 1913. december 23-án alá is írt.^[41]

V. EGY KÖZPONTI BANK KIVÁLTSÁGOS HATALMA ÉS A VELE SZEMBEN FOLYTATOTT KÜZDELEM

A Bankháború tehát egy olyan, alkotmányjogi vetülettel is rendelkező politikai vita története az 1830-as évek első felében az Egyesült Államokban, amelyben egy erős központi bank ellenzői ütköztek meg a korábban privilégiumot nyert BUS képviselővel és támogatóival. Az ellenzők célja az volt, hogy a Bankot ellehetetlenítsék azáltal, hogy az 1836-ban lejáró kiváltságokat nem hosszabbítják meg, míg a támogatók a megújításért és a BUS fennmaradásáért küzdöttek.

Az 1832-es elnökválasztási kampányban ennek megfelelően Biddle és Jackson támogatói egymásnak feszültek, az előbbi az utóbbi újraválasztását kívánta megakadályozni a rendelkezésére álló eszközökkel. Így például Jackson-ellenes újságokat, kiadványokat támogatott, a BUS-t támogató képviselőknek kölcsönt nyújtott, valamint munkaadókat arra ösztönzött, hogy elbocsátással fenyegezzék meg azon munkavállalókat, akik Jacksont támogatnák. Az elnöki oldal részéről pedig a szavazók figyelmét a pénzarisztokrácia hatalmára hívták fel, Biddle-t úgy emlegették, mint „Nicholas császár”, „Nick cár” vagy az „Öreg Nick”. Ezzel szemben a BUS támogatói vádolták Jackson azzal, hogy elnyomja az embereket.^[42]

[39] Wilson, 1984, 56., 62.

[40] A történetről ld. részletesen: Meltzer, 2009.

[41] Grey, 2002, 9-10.

[42] Boller Jr. – Boller, 2004, 55.

A korabeli politikai és jogi vitákban tehát gyakran felmerült egy kiváltságokkal körülbástyázott központi bank jellemzése: hasznos vagy káros, jelent-e bármilyen veszélyt a gazdasági, politikai életre? A különböző politikai és gazdasági szereplők – különös tekintettel a banki világban érdekeltiséggel rendelkezőkre – természetesen egymásnak teljesen ellentmondó álláspontokat fogalmaztak meg, érdekeiknek megfelelően érvelve. Arthur Schlesinger a következőképpen összegezte a BUS felhatalmazásának megújításához kapcsolódó vitát: „harc az egymással kibékíthetetlen ellentétben álló kormányfilozófiák között: az egyik kijelenti, ... hogy a tulajdon irányítsa az államot; a másik tagadja, hogy a tulajdonnak felsőbbrendű joga van a kormányzati kiváltságokhoz és juttatásokhoz”.^[43] Ez a küzdelem nem volt más, mint a nép és a kormány szembenállása egy hatalmas monopóliummal szemben.^[44] Schlesinger megközelítése szerint a BUS elleni jacksoni támadás egy társadalmi harc volt „az alacsonyabb társadalmi rétegek” és a „gazdagok és tehetősek” csoportja között.^[45] Bray Hammond és mások azonban úgy vélték, hogy a Bankháború nem volt más, mint az új kapitalisták egy osztályának harca a régi, bevett üzletemberekkel, és az új kapitalisták a saját érdekeiket leplezték a kártékony privilégiumokra hivatkozással, Jackson és a Demokrata Pártot felhasználva. Biddle pedig úgy írta le a Bankháborút, mint küzdelem „a Chestnut Street és a Wall Street között, egy Faro Bank és egy Nemzeti Bank között”.^[46] Mit jelenthetett ez a mondat valójában? A „Faro Bank” az a hely, ahol a névadó szerencsejátékot játszották,^[47] a Chestnut Street pedig Philadelphia pénzügyi központja volt (az „első Wall Street”), amiről az 1830-as években azt gondolták a philadelphiai pénzügyi körök, hogy uralni fogja az amerikai pénzügyi rendszert, végül azonban a Wall Street emelkedett fel,^[48] ennek megfelelően „A pénz nem áramlott át egy szomszédos rivális városba.”^[49] Vagyis New York lett a nemzet meghatározó pénzügyi központja, a „tőke fővárosa” („capital of capital”) a BUS megszűnésével.^[50] Mindebből adódóan óhatatlanul felmerült az a kérdés, hogy valójában kik is voltak a „hadviselő felek”. Jackson állt szemben Biddle-lel? (Ahogy egy kötet címe is ezt viseli: „Jackson versus Biddle”.)^[51] Politikusok, akik politikai szempontokat vettek figyelembe, és a hatalmuk korlátozásától, elvesztésétől tartottak? Vagy különböző pénzügyi, üzleti körök igyekeztek a saját érdekeiknek megfelelően átalakítani, illetve megőrizni a kiala-

[43] Scheiber, 1963, 46.

[44] Scheiber, 1963, 46.

[45] Cole, 1970, 103.

[46] Scheiber, 1963, 46.

[47] Ld. Maurer, 1943, 3-11.

[48] Wright, 2005, 154.

[49] Hammond, 1957, 356.

[50] Jaffe, 2014, 50.

[51] Ld. Taylor, 1949.

kult bankviszonyokat? A régi elit (Chestnut Street) és az új elit (Wall Street)^[52] küzdött a vezető pozícióért? Egyes üzletemberek azért támogatták Jackson, mert ellenezték azt, ahogy a Bank kezében ekkora hatalom összpontosult, és nem bíztak Biddle-ben, mások abban reménykedtek, hogy egy másik bank fogja felváltani a BUS-t, amelyben részvényesek lehetnek. Megint mások befektetők vagy tisztviselők voltak állami bankokban, és a figyelmük az állami betétekre irányult. De ők csak az egésznek egy kis részét tették ki.^[53] Mások a Kelet és a Nyugat szembenállását vizsgálták a Bankháború mögött. Eszerint a pénzhatalom Keleten volt, míg a Nyugat volt az az adós, amelyet jelentősen megterheltek azok az adók és kamatok, amelyeket egy kiváltságos intézmény fenntartására kellett fordítani. Jackson Nyugatról érkezett, kissé propagandisztikusan fogalmazva az önkényes különbségtételt elutasító, demokratikus elveken alapuló „nyugati szellem” (a határvidékről származó ember) megtestesítője volt,^[54] és amikor elnökké választották, „szétzúzta a pénzügyi önkényuralom jelképét, a nagy Bank of the United States-t”.^[55] Megint mások osztályalapon közelítettek a kérdéshez. Thomas Benton tette fel a kérdést, hogy a tulajdonnak vagy a népek kell-e kormányoznia. „A demokrácia a nép kormányát jelenti, az arisztokrácia a gazdagokét.” Taney szerint „Egy nemzeti bank az arisztokrácia védőbástyája; előőrse és gyülekezési pontja. Ez szövetségi kötelék azok számára, akik szerint a kormányznak a tulajdonon kell nyugodnia.”^[56]

A BUS egy nemzeti intézmény volt, amelynek 1816-os megalapításához a szövetségi kormány rendkívüli pénzügyi nehézségei, a szabályozatlan pénzügyi viszonyok és üzletemberek feltörekvő ambíciói vezettek. A BUS jelentős magánüzleti érdekeltséggel rendelkezett, ahogyan más korabeli központi bankok is, de sokkal inkább kormányzati bank volt, mint például a Bank of England, a Banque de France vagy más hasonló intézmény, hiszen a kormány kezében volt a tőke egyötöd része, és ő volt a legnagyobb részvényes.^[57] Viszont emellett számos brit részvényese is volt, így a pénzügyekbe való idegen beavatkozás veszélyétől is tartottak,^[58] a külföldi befolyás fontos érv volt az ellenzők kezében, bár az ide-

[52] Ahogy „Washington” a „szövetségi kormány” szinonimája lett, úgy a „Wall Street” nemcsak New York City pénzügyi kerületével azonosítható, hanem az egész Egyesült Államok pénzügyi rendszerének szimbóluma. Más országokban is megfigyelhető, hogy pénzügyi rendszereket városrészekhez, utcákhoz társítanak (pl. a Boylston Street Bostonban, a Lombard Street Londonban, Asoke Út Bangkokban), annak ellenére, hogy számos pénzügyi vállalkozás, intézmény nem is ezeken a helyeken található, sőt, a legfontosabbak néha egészen máshol vannak. Ld. Wright, 2005, 1-2. Az is előfordul, hogy egy nemzeti bank „veszi fel” annak az utcának a nevét, ahol található (volt) a székhelye. James Gillray úgy ábrázolta egy karikatúrában a Bank of Englandet, mint egy idős hölgyet, akinek a gúnyneve a Bank székhelye után „The Old Lady of Threadneedle Street” volt, és akitől William Pitt miniszterelnök el akarja rabolni a pénzt, miközben a hölgy segítségért kiált. Ld. Wood, 2006, 595.

[53] Schlesinger, 1949, 85.

[54] Mellen, 1902, 67.

[55] Hammond, 1957, 363.

[56] Schlesinger, 1949, 107.

[57] Hammond, 1947, 1.

[58] Campbell, 2019, 3.

gen részvényeseknek nem volt szavazati joguk.^[59] A Szenátus 1832. január 11-én utasította a kormányt, hogy tegyék közzé az idegen részvényesek nevét, és azt, hogy mennyi részvényt birtokolnak.^[60] Biddle szemében azonban a BUS egy független társaság volt, egy szinten az állammal, felelősséggel annak nem tartozott, kivéve azt az esetet, ha az a kiváltságlevél legszűkebb értelmezéséből következett. Az ő megközelítése szerint a BUS-t a kormány nem utasíthatja, kizárólag a bank érdekeinek és jogainak megfelelően kell a tisztségviselőknek cselekednie, a kormány a feladatát azzal fejezi be a BUS-hoz kapcsolódóan, amikor a vezetőket kinevezi.^[61] Nathan Appleton azonban úgy fogalmazott, hogy „Egy nagy központi hatalom, amely független az általános vagy az állami kormányoktól, anomália a rendszerünkben.”^[62]

A létrehozást például Thomas Jefferson is ellenezte, az Alkotmányból folyó jogosítványok hiányára hivatkozással. Albert Gallatin, a Képviselőház egyik tagja pedig a következőket fogalmazta meg: „Az Egyesült Államok Bankja... az egyik leghalálosabb ellenség, amely alkotmányunk alapelvei ellen létezik... Egy ilyen intézmény, amely parancsra és falanxban cselekszik, amelynek fiókjai az Unió minden részében jelen vannak, egy kritikus pillanatban megdöntheti a kormányt.”^[63] Nem véletlen váltott ki ellenkezést a központi bank gondolata (1811 után másodszor),^[64] hiszen „A Bank hatalma nem lehetett kérdéses. Lényegében a fizetőeszköz monopóliumát élvezte, és gyakorlatilag teljes ellenőrzést gyakorolt a hitelek és az árszint felett.”^[65] Az óriási méret és a kiterjedt fiókhálózat, más bankok jegy kibocsátásának korlátozására vonatkozó lehetőség ellenkezést váltott ki az állami kormányokban és a velük kapcsolatban álló helyi üzleti körökben.^[66] Óriási pénzek összpontosultak kevesek kezében, sértve ezzel az egyenlő jogok eszméjét. A Bank befolyásolta a sajtót és a választásokat is,^[67] bár Biddle alapvetően távol kívánta tartani az intézményt a politikai küzdőtértől, az 1828-as választások idején felmerült, hogy Jacksonnal szembeni jelölteket támogattak. Biddle eleinte ezt kampányfogásnak tartotta, de a későbbi vizsgálata feltárt visszasságokat, amiket csak helyi politikai csatározásoknak és személyi surlódásoknak tekintett, viszont később is vádolták kongresszusi befolyásszerzési szándékkal és a közvélemény becsapásával, de egy gyors kongresszusi vizsgálat felmentette.^[68] Továbbá az államok nem adóztathatták a fiókjait, és a kiváltságlevél értelmében csak egy nemzeti bank lehetett, befolyása alatt tarthatta a többi

[59] Klotter, 2018, 181.

[60] Campbell, 2019, 67.

[61] Schlesinger, 1949, 73.

[62] Schlesinger, 1949, 72.

[63] Franks – Nunnally, 2011, 72.

[64] Tilly, 1989, 199.

[65] Schlesinger, 1949, 72.

[66] Tilly, 1989, 199.

[67] Schlesinger, 1949, 73.

[68] Doutrich, 2004, 167., 169.

állami bankot, a közpénzből pedig magánérdekeket szolgált. A Bank a nála elhelyezett közpénzbetétekért kamatot és ezen felül további összegeket is fizetett a Kincstárnak, szoros kapcsolatokat alakítva ki a Kincstár és fiatal Egyesült Államok között.^[69] Lényegében az üzleti közösség és a kormány közötti szövetség alapköve volt, úgy, ahogyan a Bankot Hamilton elképzelte.^[70]

Valóban akkora hatalma volt egy ilyen banknak? Egyáltalán mekkora hatalma lehet egy központi banknak? Jackson úgy fogalmazott egy túlzott hatalommal felruházott központi bankról, hogy „A pénzünk ellenőrzése, a közpénzeink megszerzése és a polgáraink ezreinek függőségben tartása félelmetesebb és veszélyesebb lenne mint az ellenség tengeri és katonai ereje.”^[71] Hogy pontosan mekkora hatalmi tényező lehet a pénzügyek kezelése, arra elegendő idézni a bankárdinasztia alapítójának, Amschel Mayer Rothschildnak (1744-1812) szavait: „Add nekem egy nemzet fizetőszköze feletti ellenőrzést, és nekem mind-egy, hogy ki hozza a törvényeket!”^[72] Negyedik hatalmi ággként is lehet a független központi bankokra tekinteni, hiszen a gazdaságpolitika olyan területéért felelősek, amelyek hosszú ideig a kormányhoz tartoztak.^[73] Vannak azonban olyan megközelítések is, amelyek tagadják (hibának tartják) az önálló hatalmi ággként történő elismerést. Paul Tucker szerint, bár a napi politikától elszigeteltek a központi bankok, a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás mellett önálló ágnak nem tekinthetők, hiszen ezeknek alá vannak rendelve, mivel döntései vitathatók bíróságok előtt, a szabályaik felülírhatók törvénnyel, a függetlenségükre vonatkozó törvény megváltoztatható, visszavonható. (Kivételként említi azonban az Európai Központi Bankot, hiszen ennek szabályait csak egyhangúlag módosítható nemzetközi szerződés tartalmazza.)^[74] Ugyanakkor elismeri, hogy egyes országokban „nem választott hatalmak” egyikének tekinthetők a központi bankok, csakúgy, mint a bírák, a táborno-
kok, vagy – ahol léteznek – az elismert államegyházak.^[75] Egyúttal tehát azzal a veszéllyel is számolni kell, hogy a jegybank már olyan mértékben független, hogy az már meghaladja a társadalmi szempontból optimális mértéket.^[76]

[69] Campbell, 2019, 3.

[70] Schlesinger, 1949, 73.

[71] Jackson, 1832, 11-12.

[72] „Gib mir die Kontrolle über die Währung einer Nation, und es ist mir gleichgültig, wer die Gesetze macht!” Ld. Lang, 2012, 137.

[73] Kras, 2012, 446.

[74] Tucker, 2018, 18-19.

[75] Tucker, 2018, 3.

[76] Debelle – Fischer, 1994, 196.

VI. A BETÉTEK KIVONÁSA ÉS A KEDVENC BANKOK – A JACKSON-DUANE KONFLIKTUS EPIZÓDJA

Miután Jackson 1832-ben újraválasztották, úgy döntött 1833-ban,^[77] hogy nem vár a BUS privilégiumának 1836-os lejártáig, hanem visszavonja a kormányzati betéteket a BUS-tól és más bankokban helyezi el^[78] – kongresszusi felhatalmazás nélkül^[79] –, abban bízva, hogy mindez megingatja a BUS-ba vetett közbizalmat, meggyengíti a gazdasági helyzetét és ezzel felgyorsítja a BUS hanyatlását.^[80] E döntés végrehajtása fontos alkotmányjogi kérdést is felvetett, nevezetesen azt, hogy hol húzódik az elnöki hatáskör határa. A visszavonásra vonatkozó elnöki utasítást ugyanis nem hajtotta végre William Duane pénzügyminiszter, így Jackson leváltotta, és Roger B. Taneyt nevezte ki a helyére, aki teljesítette a kérést.^[81] Taney ugyanis úgy vélte, hogy a politikai intézmények egyik alapelve, hogy megakadályozzák azt, hogy egy kézben túlzott hatalom összpontosuljon, és egyetlen kéz sem olyan megbízhatatlan, mint egy pénzügyi intézményé. Később, 1834 nyarán pedig úgy fogalmazott, hogy a betétek visszaállítása azt jelentené, hogy a kiváltságokat meghosszabbítják, viszont a küzdelem egy év múlva (a lejáratall) véget ér, és a láncoktól meg lehet szabadulni.^[82]

Egyrészt ez Jackson és Duane konfliktusa, másrészt egy sajátos alkotmányjogi kitérő volt, amelyet röviden célszerű áttekinteni. Duane szeptember 20-án kapta meg az utasítást, miután ellenkezett, három nappal később menesztették. Taney már nem vesztegette az időt, szeptember 25-én kihirdette, hogy október 1-jétől sor kerül a betétek áthelyezésére.^[83] És hogy miért váltak meg Duane-től, aki ugyancsak ellenezte a BUS kiváltságainak meghosszabbítását? Azért, mert ő meg akarta várni, hogy a Kongresszus decemberben összeüljön, és hogy ő döntse el a betétek sorsát, hiszen a Képviselőház még az előző ülészakban – a történ-tek ellenére – úgy határozott, hogy a betétek „biztonságban” vannak a nemzeti bankban.^[84] (Még 1833 márciusában a Képviselőház úgy fogalmazott, hogy „A kormányzati betétek, a Ház véleménye szerint, biztonságban tarthatók továbbra is Bank of United States-ben.”)^[85] Jackson azonban emlékeztette Duane-t és a kabinet többi tagját, hogy az amerikai választók és az Alkotmány rábízta a kormányzat és a törvények végrehajtása feletti felügyelet jogát. Ha pedig Duane-nak aggályai vannak, akkor mondhatja később azt, hogy elnöki utasításra vonta ki a betéteket. Duane szerint azonban nem kerülhetné el a felelősségre vonást ezért

[77] White, 2012, 310.

[78] Robertson, 2010, 387.

[79] Doutrich, 2004, 169-170.

[80] Belohlavek, 2016, 87.

[81] Doutrich, 2004, 169-170.

[82] Schlesinger, 1949, 92.

[83] Nester, 2013, 118.

[84] Ellis, 2022, 419.

[85] Colton, 1897, 69.

a cselekedetért, hiszen ha a törvény szerint az elnök nem kötelezheti őt a betétek kivételére, akkor ő sem hibáztathatja az elnököt utóbb. Egyikük sem hátrált, Jackson pedig emlékeztette a pénzügyminisztert arra a korábbi felajánlására, miszerint lemond, ha nem támogatja az elnök döntéseit. Duane erre azt felelte, hogy meggondolta magát. Jackson így menesztette, és helyére a kabinet egyetlen olyan tagját nevezte ki, aki erőteljesen támogatta a szövetségi betétek azonnali kivonását: Roger Taney legfőbb ügyész. Amikor a Kongresszus 1833 decemberében összeült, Henry Clay kifejtette, hogy a betétek és Duane elnöki eltávolítása is jogszerűtlen volt, hiszen a Kongresszusnak is felelős a pénzügyminiszter.^[86] Ennek megfelelő határozati javaslatokat nyújtott be 1833. december 26-án.^[87]

A Képviselőház decemberben Jackson támogató döntést hozott,^[88] a Szenátus azonban 1834. február 5-én Taney eltávolításra vonatkozó indokait elfogadhatatlannak minősítette,^[89] ezen felül március 28-án úgy határozott, hogy az elnök a közbevételekkel kapcsolatos eljárásban olyan hatalmat és jogkört vett magára, amelyet nem ruházott rá sem törvény, sem pedig az Alkotmány.^[90] Jackson benyújtotta a híres „Tiltakozását” ennek nyomán, kérve azt, hogy azt rögzítsék a kongresszusi naplóban. Kifejtette, hogy az elnök felelős a népnek közvetlenül, a nép választja az elnököt, míg a Szenátus nem vonható közvetlenül felelősségre, az eltávolítás pedig eredeti végrehajtói hatáskör. A Szenátus elfogadta a határozatokat második körben is, és megtagadta a „Tiltakozás” naplóban történő rögzítését. Ezzel az ügy véget is ért egy időre, azonban a következő Kongresszus alkalmával Jackson támogatói törölték a kérdéses határozatot a naplóból.^[91]

A betéteket tehát kivonták a BUS-ból, azonban továbbra is el kellett azokat helyezni valahol. A pénzt így Jackson-párti állami bankokra bízták, amelyeket hamarosan „kedvenc bankok”-nak (*pet banks*) kezdtek nevezni. Mindezek ellenére Biddle a BUS-t továbbra is kiválóan vezette, a kormányzati forráskivonást követően szűkítette a hitelezést. És bár az amerikai gazdaság elindult a lejtőn, megőrizte a Bank fizetőképességét és stabilitását.^[92] Az ezt követő pánikra^[93] felkészült a BUS. A szűk hitelezési politika, a megfontolt angliai befektetések és a felhalmozott ércpénz lehetővé tette a követelések kielégítését és a válság kényelmes átvészelését.^[94] Biddle célja ugyanis az volt, hogy nyomást gyakoroljon a kormányzatra. Ha a hitelezést visszafogja, akkor nem kerül új pénz a gazdaságba, a gazdaság forrás hiányában nem fog bővülni, a válság pedig eszköz lesz a küzdelemben. A gazdasági mutatók romlottak, csődökkel és munkanélküliséggel

[86] Ellis, 2022, 419.

[87] Colton, 1897, 75-76.

[88] Adams, 1882, 36-37.

[89] Schlesinger, 1949, 94.

[90] Adams, 1882, 36-37.

[91] Adams, 1882, 36-37.

[92] Doutrich, 2004, 169-170.

[93] Corps, 2006, 234.

[94] Doutrich, 2004, 170.

gel kellett szembenézni.^[95] Az 1833/1834-es évek telén kibontakozott pénzügyi pánik azonban nem hozta meg a remélt eredményt, nem újították meg a kiváltságokat, viszont a közvéleményt a BUS ellent tudták hangolni, Biddle-t okolva a kialakult helyzetért.^[96] Így nem sikerült soha elérnie az álláspont felülbírálatát, még később sem, hiszen Martin Van Buren – ahogyan arról már szó volt – sem állította vissza a kiváltságokat.^[97]

A betétek áthelyezésének egyes New York-i bankok voltak a haszonélvezői, az első „kedvencek” a New York’s Mechanics’, a Bank of America és a Manhattan Company voltak, azonban 1836-ra több, mint kilencvenre emelkedett ország-szerte az ilyen bankok száma. Ez volt a Bankháború egyik legnagyobb iróniája: a Demokrata Párt kedvenc bankjaihoz kerültek a jelentős előnyt (a bankok számára forrást) jelentő kormányzati betétek, amelyeket ugyanúgy hitelezéshez és jegy kibocsátáshoz használtak fel, pedig Jackson ellene volt minden banki és pénzügyi privilégiumnak.^[98] Hogy pontosan milyen (politikai, megbízhatósági, személyes kapcsolatok, kincstári gyakorlati stb.) szempontok alapján választották ki a bankokat, az külön vizsgálatok tárgyát képezheti. A „kedvenc” mint a betéti bankokra használható stigmatizáló kifejezést a Whigek természetesen használták, egyébként 1833. október 8-án már megjelent egy levélben, később pedig szélesebb körben elterjedt.^[99]

Azokban nem minden New York-i bankár támogatta a jacksoni politikát. A város üzleti elitjének konzervatív tagjai rögeszmés, zsarnoki demagógnak állította be az elnököt, és Andrew Jacksont I. András királynak kezdték nevezni. Philip Hone bankigazgató a kormányzati betétek áthelyezését „zsarnoki cselekedetnek” nevezte, és a BUS ellen viselt háborút pedig „a legbotrányosabb hatalmi visszaélésnek” tartotta, „amit a nemzet életében elkövettek”. Hone és társai számára – Hamilton tanai alapján – a bankok és a papírpénz nemzeti áldások, és nem pedig nemzeti átkok voltak. Más kereskedőkkel és bankárokkal Hone megalapította Manhattan Whig Pártját 1834-ben. A Wall Streeten is voltak tehát támogatói a BUS-nak. Azon az állásponton voltak ugyanis a demokratákkal szemben, hogy a BUS képes stabilizálni a nemzetgazdaságot a papírpénz kibocsátásával. Azzal vádolták a Demokrata Pártot, hogy szándékosan fordították át ezt a hasznos funkciót egy gonosz, romboló erővé. Céljuk az volt, hogy valamilyen megbízható kormányzati ellenőrzést állítsanak helyre a nemzet pénzügyei felett, akár egy megújított BUS formájában vagy másként.^[100]

[95] Belohlavek, 2016, 88.

[96] Calabresi, 2008, 117.

[97] Doutrich, 2004, 170.

[98] Jaffe, 2014, 50.

[99] Gatell, 1964, 57., 107. lábjegyzet.

[100] Jaffe, 2014, 50.

VII. A HADVISELŐ SZEMÉLYEK

A Bankháborút a korszak ismert politikusai, üzletemberei vívták, így érdemes közülük a legfontosabbakat megemlíteni, és az indokaikat röviden bemutatni, elsősorban a két vezéregyéniségre, az Egyesült Államok hivatalban lévő elnökére és a BUS elnökére összpontosítva.

Elsőként az akkor hivatalban lévő elnök, Andrew Jackson álláspontját és motivációját célszerű áttekinteni. Sokat elárul a személyiségéről a gúnyneve is: a tábornoki rang mellett ugyanis egy amerikai fafajta után az „Öreg Hikori” (Old Hickory) nevet is kiérdemelte keménysége után az 1812-es háborúban.^[101] Az indítékait illetően elmondható először is, hogy Jackson a papírpénz ellen volt, és a nemesfémhez kötött „kemény pénzt” (*hard money*) támogatta. Egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy „Félek, hogy a papírrendszer lerombolta és le fogja rombolni az államot.”^[102] A rossz tapasztalatok az 1819-es gazdasági pánikig nyúltak vissza: az átválthatatlan jegyek inflációja ekkor tette a nemesfémre épülő rendszer hívévé. Tennessee-ben ő lett a jegyek ellen küzdők elkötelezett vezetője, előrevetítve ezzel a későbbi, bankellenes attitűdjét. A köréhez tartozó későbbi meghatározó politikusok szemléletét is formálta ez a válság. A „kemény pénzre” épülő rendszert mint Jackson emberei képviselték a Szenátusban Thomas Hart Benton, továbbá a későbbi elnök, James K. Polk a Képviselőházban (aki elnöksége idején ennek megfelelően létrehozta a Független Kincstár rendszerét,^[103] ami azt jelentette, hogy a kormány maga kezelte a betéteket, mint egy bank),^[104] valamint Amos Kendall, Jackson csúcstanácsadója és a Bankháború egyik bizalmasa, aki szintén ebben az időszakban vált a bankrendszer kérlelhetetlen ellenségévé.^[105] Benton egyébként a BUS ellen is határozottan fellépett, ha volt valaki, aki olyan szókimondó volt ezen a téren, mint Jackson, akkor az Benton volt. Szerinte a BUS már majdnem diktatórikus hatalmat gyakorolt a nemzet gazdasága felett, különleges érdekek és kiváltságok gyűjtőhelye volt, pénzkibocsátási tevékenysége aláasta a legtöbb amerikai pénzügyi függetlenségét és sértette az állam hatalmát. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Kongresszus elfogadja a kiváltságok meghosszabbítására vonatkozó törvényjavaslatot, akkor különböző módosításokat talált ki, hogy hatástalanítsa a Bank hatalmát, lényegében az obstrukciós taktika eszközeit alkalmazta a szavazás megakadályozása érdekében. Bár elveszítette a csatát a Szenátusban, végül Jackson vétőjától el volt ragadtatva.^[106]

A kemény pénzhez kapcsolódó érvek egyik alapja az volt, hogy a bankok hajlamosak a túlzott papírpénzkibocsátásra, ami inflációhoz, elértéktelenedéshez és spekulációhoz vezet. A pénz értéke felett a bankok rendelkeznek, ami viszont

[101] Brown, 2010, 136.

[102] Remini, 1998, 46.

[103] Rothbard, 1962, 248.

[104] Galbraith, 2017, 93.

[105] Rothbard, 1962, 248.

[106] Doutrich, 2004, 67.

az Alkotmány nyilvánvaló megsértése. Benton azt írta, hogy a pénz értéke feletti ellenőrzés „túl nagy hatalom ahhoz, hogy akárhogy is bármilyen bankra bizzák”. Így a kormánynak a szuverenitás megerősítése érdekében ezen ellenőrzés visszaszerzése. A Whig-pártiak viszont azt gondolták a kemény pénzre vonatkozó javaslatokról, hogy ezek durva beavatkozások, és mindez pedig nem más, mint „háború az ország pénze ellen, ... a kereskedők és a kereskedelmi érdekek ellen”, azért, hogy „támogassák a szövetségi kormány hatalmát”.^[107] A BUS tehát olyan hatalmat birtokolt, amely az államéval versengett; „Ez a hatalom a demokratikus politika ellensége volt, ugyanakkor ez a hatalom [Jackson] politikai ellenségei volt.”^[108] Az 1834-es infláció arra ösztönözte egyébként Jackson, hogy a kemény pénzre épülő rendszer irányába további lépéseket tegyen. Emellett szabályozni kellett a „kedvenc bankokat” is, hiszen a rájuk bízott nagy mennyiségű kormányzati betéttel túlzott mértékű, felelőtlen hitelezésbe kezdtek. Ezért kellett korlátozni az egy kedvenc bankba elhelyezhető betétek, illetve a kihelyezhető hitelek mennyiségét. Levi Woodsbury pénzügyminiszter úgy magyarázta ezt később, hogy ez a döntés lényegében egy szabályozó „központi banki intézménnyé” tette a minisztériumot.^[109] Azt a kemény pénzt, amelyben hitt, azonban nem tudta maradéktalanul megvalósítani, hiszen ebben az esetben szembekerült volna azokkal, akiknek az elérhető pénzügyi forrást jelentett, például állami földvásárlásokhoz, mivel a papírpénzt az állam továbbra is elfogadta. „Ha Andrew Jacksonnak sikerült volna megteremtenie azt a kemény pénzt, amiről azt hitte, hogy szüksége van rá, akkor szidalmazta volna a határvidék kicsi, energikus és törekvő népe. Ha ezt a reformot végrehajtotta volna az első ciklusban, nem szavaztak volna rá újra; ha ez a második ciklusában történt volna, talán nem engedték volna vissza Tennessee-be.”^[110]

Ez a számára anyagi veszteséget okozó válság volt az egyik szempont, hogy miért érzett így a BUS irányába. Másrészt meg kell említeni azt is, hogy alkotmányos aggályai is voltak, kételkedett abban, hogy a Kongresszus teremthet-e központi bankot. Egy kiválasztott banknak tisztességtelen, ki nem érdemelt előnyöket jelentő kiváltságok biztosítása sértette Jacksonnak azt az egalitárius társadalmi elképzelését, ahol mindenkinek egyenlő esélye van a saját munkájának erejével érvényesülni. Végül, a brit részvénytulajdon folytán tartott attól, hogy a gazdasági élet feletti befolyási kiterjesztésével visszaállíthatják a britek az uralmukat az egykori gyarmataik felett. Mindezek azonban még nem jelentették azt, hogy a Fehér Házba a BUS megsemmisítésének szándékával érkezett volna. Az ellenszenv a BUS irányába akkor fokozódott, amikor felismerte azt, hogy az 1828-as elnökválasztások idején John Quincy Adams-et és más, Jackson-ellenes jelölteket támogatót a Bank.^[111]

[107] Wilentz, 2005, 115-116.

[108] Galbraith, 2017, 93.

[109] Wilentz, 2005, 116.

[110] Galbraith, 2017, 94.

[111] Trapani, 2021, 10-11.

A vele szemben álló BUS vezetője Nicholas Biddle volt, aki értette, hogy mit jelent egy központi bank egy nemzetgazdaság életében, ugyanakkor élvezte azt a hatalmat is, ami a bankelnöki pozícióval együtt járt.^[112] Politikai előélettel is rendelkezett: 1810-ben demokrata-republikánus jelöltként beválasztották a pennsylvaniai törvényhozás alsó házába, míg ezzel egyidőben a gazdag philadelphiai kereskedő édesapját, Charles Biddle-t mint föderalistát az állami szenátusba, de egyébként később ő maga is szenátusi tag lett (1814-től 1817-ig). James Monroe elnök 1819-ben az öt kormányzótanácsi tag egyikének jelölte a BUS-ba. Az elnöknek azt írta, hogy bár kevés banki tapasztalattal rendelkezik, a jelölést elfogadja. Kifejtette, hogy a Bank létfontosságú a kormányzati pénzügyek szempontjából, és hogy rendkívül fontos a közösségnek.^[113] Harminchét évesen lett a BUS elnöke, 1823-ban.^[114] A jegy kibocsátással, a hitelezési politikával és a fiókhálózzal „1824 és 1832 között, bátor akarattal és képzelőerővel, Nicholas Biddle a Bank szervezetét és hatalmát arra használta fel, hogy az intézményt jó úton terelje egy központi banki szerep irányába”. Célja emellett az is volt, hogy egy sikeres üzleti vállalkozással tegye a BUS-t, amelyet meg is valósított.^[115] Egyrészt nemzeti, másrészt központi bankként kívánta működtetni az intézményt. Nemzeti bankként a kincstár ügynökeként jár el, kezeli a kormányzati betéteket és fizeti az államadósságot. Központi bankként pedig Biddle szerint gondoskodik a pénzkibocsátásról, és elfogadja a más bankok által kibocsátott jegyeket a lakosságtól. Biddle 1819. január 27-én fejtette ki a központi banki szerepvállalásról szóló nézeteit egy banki vizsgálat során: „Úgy gondolom, hogy a tapasztalatok bebizonyították egy ilyen intézmény létfontosságú szerepét ennek az országnak a fiskális kapcsolatai szempontjából, és a kormányynak, amely annyira féltékeny arra a kizárólagos kiváltságára, hogy sasait néhány dollárra bélyegezze, sokkal kitartóbbnak kell lennie az egyetemesebb pénzre vonatkozó jogaival kapcsolatban úgy, hogy soha többé nem bízza pénzügyeit négy-öt száz független, felelőtlen és bizonytalan bank kezeire.”^[116]

Egy angol utazó úgy írta le Biddle-t, mint „az amerikai úriemberek legtökéletesebb mintapéldányát”. Az ítéldőképességét általánosan tisztelték, irodalmi személyiségnek tartották,^[117] bár John Jacob Astor New York-i bankár nem tartotta alkalmasnak a pozíciójára. Azt a kérdést tette fel, hogy aki szereti „az elegáns irodalmat és az általános politikát”, hogy lehet elég kemény ahhoz, hogy nyereségesen vezesse az ország nemzeti bankját, ugyanakkor számos olyan képességgel rendelkezzék (intelligencia, elszántság, türelmetlenség az ostobasággal szemben, befolyásolási képesség), amely alkalmassá tette a feladat ellátásra,

[112] Doutrich, 2004, 167.

[113] Kaplan, 1999, 80-81.

[114] Schlesinger, 1949, 78.

[115] Hurst, 2001, 161-162.

[116] Kaplan, 1999, 82.

[117] Schlesinger, 1949, 78.

személyiségét még a politikai ellenfelei is kedvelték.^[118] Édesapjáról már történt említés, de két testvére sorsa is érdekesen alakult. Öccse, Thomas, aki St. Louisban a helyi bankfiók igazgatója volt, olyannyira védte a Bank ügyét egy heves vitában, hogy emiatt pisztolypárbajba keveredett 1831-ben, amelyben mindkét párbajozó életét veszítette.^[119] A kölcsönös, becsületbe gázoló sértésekhez vezető vita tárgya az volt, hogy fenn kell-e tartani egy nemzeti bankot, vagy sem.^[120] Másik testvérének pályafutása is igen figyelemre méltó egyébként: Charles Biddle-t ugyanis 1835-ben Jackson elnök jelölte arra a feladatra, hogy utazzon Közép-Amerikába, a csatornaépítési projekt lehetőségének megvizsgálása céljából. Korábban ugyanis őt támogatta, például 1832-ben, Tennessee-ben újságot alapított, hogy támogassa Jackson második jelöltségét.^[121]

Biddle más politikusokkal, képviselőkkel együtt szállt síkra a banki kiváltságok meghosszabbításáért. Korának két nagy politikusa „óriására”, így Henry Clayre és Daniel Websterre támaszkodhatott,^[122] a Szenátusban John Calhounnal kiegészítve alkották a „nagy triumvirátust”.^[123] Clay azért harcolt Biddle-ért és a bankjáért, mert az illeszkedett a nagyszerű amerikai vízióba, míg Webster azért, mert az a magánbevétel megbízható forrása volt. De számíthatott még például John Quincy Adams exelnökre is.^[124] Bár Clay kapcsán érdemes megemlíteni, hogy közel 20 évvel korábban, 1811-ben először még ellenezte az akkori Bank of United States kiváltságainak meghosszabbítását,^[125] de az idő és a tapasztalat végül meggyőzte egy ilyen intézmény szükségességéről, nem ragaszkodott a korábbi álláspontjához.^[126] Egyébként az 1812-es brit-amerikai háború változtatta meg a véleményét, 1816-ban BUS-részvényeket is vásárolt, azonban igazgatósági tagságot nem sikerült szereznie, viszont kölcsönt vett fel a banktól, és a jogi ügyeit is felügyelte egy ideig. Miután 1825-ben államtitkár lett, a kölcsönön kívüli kapcsolat megszakadt, formális kötöttségek nem voltak, amikor 1832-ben amerikai elnökjelölt lett.^[127] A korábbi álláspontjával természetesen szembesítették politikai ellenfelei az 1832-es választási kampány idején: a Jackson-párti sajtóban párhuzamos hasábkokban jelentek meg az 1811-es és az 1832-es eltérő véleményei, beszédei, megjelölve azt, hogy az egyik „Henry Clay 1811-ben”, a másik pedig „Henry Clay 1832-ben”.^[128]

[118] Kaplan, 1999, 81.

[119] Galbraith, 2017, 92.

[120] Campbell, 2019, 59.

[121] Belohlavek, 1980, 453.

[122] Schlesinger, 1949, 78.

[123] Mellen, 1902, 57.

[124] Schlesinger, 1949, 78.

[125] Az érvekről ld. a First Bank of The United States kiváltságainak meghosszabbításáról szóló beszédet (1811). (Mallory, 1843, 210–221.).

[126] Sargent, 1844, 21.

[127] Klotter, 2018, 171–172.

[128] Klotter, 2018, 182.

VIII. A PROPAGANDA ÉS A SAJTÓ

Elsőként említhető a sajtó, amelynek befolyásoló szerepe már akkor is vitathatatlan volt. Biddle eleinte távol kívánta tartani a politikától a BUS-t, ennek hangot is adott számos levelében 1828-ban és 1829-ben, viszont 1831 első hónapjaiban a sajtó irányába ez a hozzáállása megváltozott.^[129] A sajtó kétharmada a BUS-t pártolta, leginkább a hirdetési nyomás miatt, de Biddle jelentős újságírókat is szerződtetett azért, hogy támogató cikkeket készítsenek.^[130] A vétó elleni sajtókampány kezdetétől számítva a BUS jelentős összegeket fordított sajtómegjelenésekre (vezércikkekre, jelentésekre, értekezésekre terjesztésére) és ügynökök kis összegű kifizetéseire. Emellett hiteleket nyújtottak országos terjesztéssel rendelkező szerkesztőségeknek és kongresszusi képviselőknek is.^[131] A másik oldal sem volt tétlen eközben. Jackson Biddle-t és a BUS-t páratlan gyűlölettel és rosszindulatúsággal támadó, sértegető sajtótermékek segítették. Az olyan alkalmas tisztviselők, mint W. B. Lewis vagy Amos Kendall az elnök mellett álltak, és sajtóközleményekkel is támogatták őt.^[132]

Nem szabad megfeledkezni a propagandáról, a másik fél démonizálásáról sem. Egy 1836-os, H. R. Robison által készített litográfia a BUS-t egy sokfejű hidraként ábrázolta, amelyek közül a központi fej Biddle-é, a többi pedig egy-egy állami fióké volt. Ezt a hidrát pedig Jackson és az akkori alelnöke, Martin Van Buren támadta egy fiktív karakter társaságában.^[133] Ugyancsak ebbe a körbe sorolhatók például a már említett gúnynevek, mint „Nicholas császár”, „Nick cár” vagy az „Öreg Nick”,^[134] a másik oldalról pedig az „I. András király” elnevezés^[135] használatával és karikatúrákon való szerepeltetésével^[136] történt utalás a hatalmaskodásra, az önkényes döntéshozatalra. Henry Clayről sem festettek túl kedvező képet a Jackson-párti retorikában. Clay pártja a Nemzeti Republikánus Párt volt, amelyet inkább „a Clay Bank Pártnak” hívtak. Az 1832-es júliusi elnöki vétót követően a választási kampányban minden főbb elem a helyére került, és a megszokott módon jelentek meg a támogató és az ellenző üzenetek.^[137]

[129] Campbell, 2019, 47.

[130] Schlesinger, 1949, 85.

[131] Campbell, 2019, 68-69.

[132] Mellen, 1902, 58.

[133] Jaffe, 2014, 48.

[134] Boller Jr. – Boller, 2004, 55.

[135] Jaffe, 2014, 50.

[136] Klotter, 2018, 184.

[137] Klotter, 2018, 182.

IX. ZÁRÓ, ÖSSZEZŐ GONDOLATOK

A BUS az 1832-es Bankháborút követően elveszítette kiváltságait, 1836-ban azok meghosszabbítás nélkül lejártak, így magántársaságként folytatta tevékenységét 1841-es megszűnéséig,^[138] amikor is fizetéseképtelenné vált. A Bankháború utólagos megítélése változó. George Mellen szerint „A történelem ítélete igazolta az elnök tettének bölcsességét a bank elpusztításában, bár elítélt néhány módszert, amelyet céljainak elérése érdekében alkalmaztak.”^[139] Más vélemény szerint is „Összességében tehát valószínű, hogy a történelem végső ítélete az lesz, hogy bármit is mondjunk az egyes tettekről, Jacksonnak alapvetően igaza volt a bankvitában.”^[140]

Azt, hogy Jackson lerombolta a BUS-t, mások helytelennek tartották. Chester Whitney Wright ezt a tettet 1949-ben Jacksonnak a BUS irányába fennálló „erőszakos gyűlöletének” tulajdonította, amellyel „véget ért az ország kísérletezése egy nagy központi bankkal”. És hogy igaza volt-e a pénzügyeket illetően, vagy sem, azon a történészek, közgazdászok vitázhatnak.^[141] Robert Remini szerint a BUS egy értékes, hasznos intézmény volt mind az Egyesült Államok, mind pedig az amerikai nép számára, azonban sajnos „két akaratos, makacs és büszke ember halálának vitájába keveredett”, a megegyezés lehetőségén túlmenve. Daniel Walker Howe véleménye szerint Jackson végső győzelme kevés kézzelfogható eredménnyel járt a tömegek számára. A megegyezés és a kormányzati felügyelet megmenthették volna a BUS-t. „Jackson és Biddle túlságosan önféjűek voltak az ország javáért” – Howe szerint. „A Nagy Bankháború olyan konfliktus volt, amelyben mindkét fél veszített.” John Meacham a következő sírfeliratot írta az intézménynek: „A Bank nem volt sem olyan megvesztegethető, mint ahogyan Jackson támogatói állították, sem pedig olyan elengedhetetlen, mint amilyenek Biddle barátai tartották.”^[142] Egy másik sírfelirat is megemlíthető a kormányzati betétek visszavonásának idejéből. Gordon Greene, a Boston Post szerkesztője a következő szójátékot írta: „Biddle-elve, becsapva és visszavonva.” („Biddled, Diddled and Undone.”) Bár ekkor Biddle még nem volt meggyőződve arról, hogy a Bank az, amelynek kell sírfelirat,^[143] hiszen – ahogyan arról korábban említés történt – a visszavonást követően a gazdasági viszonyok negatív irányú befolyásolásával kívánt eredményt elérni. Biddle tehát elszánt maradt, és szerinte Jackson hibázott: „Mivel indiánokat skapolt és bírókat börtönzött be”, nem várt mást, „minthogy ugyanígy fog eljárni a Bankkal szemben is.” Biddle ragaszkodott ahhoz, hogy a „Bank of the United States sosem fog megtörni”. Jackson pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Isten megbünteti az amerikaiakat, ha továbbra is

[138] Coblenz, 2015, 407-441. Ld. még Northrup, 2003, 22-23.

[139] Mellen, 1902, 66.

[140] Long, 1897, 99.

[141] Galbraith, 2017, 93.

[142] Belohlavek, 2016, 90-91.

[143] Schlesinger, 1949, 92.

meghajolnak a BUS előtt, úgy fognak szenvedni, mint a zsidók, akik az aranyborjút imádták. És hogy elszántságának hangsúlyt adjon, kijelentette, hogy „soha nem fogok aláírni semmilyen banknak kiváltságlevelét, amíg a nevem Andrew Jackson”!^[144]

A kiváltságok lejáratát követő évben, 1837-ben egy újabb pénzügyi válság következett be. Május 10-én a New York-i bankok felfüggesztették a kifizetéseket, ezeket követték további bankok országszerte. A zavargások elkerülése érdekében még a New York-i rendőrséget is megerősítették. Biddle a következő véleményt fogalmazta meg: „A pénzügyi rendszer ezelőtt jó volt, de önök beavatkoztak; én ellenálltam, mert tudtam, hogy ezzel a viselkedéssel mindent tönkretesznek. Nos, amiről azt gondoltam, hogy el fog jönni, be is következett.”^[145] A New York-iak egy csoportja egyébként Biddle-hez és a BUS-hoz fordult segítségért, aki el is látogatott a városba és találkozott velük. Nem önzetlenül kívánt segítséget nyújtani, hanem mert meg akarta mutatni az erejét.^[146]

Biddle pennsylvaniai bankja az elhibázott gypotspekuláció és a túlzott tisztviselői juttatások miatt 1839-ben felfüggesztette a kifizetéseket, és később csődöt is jelentett, csalás vádjával pedig le is tartóztatták a vezetőjét. A pennsylvaniai bíróság azonban nem tartotta elégségesnek a bizonyítékokat. Biddle halálán idején polgári eljárás volt ellene folyamatban. „A sorsa ugyanaz volt, mint majdnem mindenkié, aki a pénz innovatív megoldásaival kísérletezett.”^[147] John Law alig tudott a párizsi nép elől elmenekülni, és tisztes szegénységben halt meg Velencében. Robert Morris, „a Függetlenségi Háború Finanszírozója”, néhány évre adósok börtönébe került. Alexander Hamiltont, miután elveszítette egy szerelmi viszony miatt a megbecsültségét, párbajban lelőtték, egykoron ünnepelet utódja, Andrew Mellon jövedelemadóval kapcsolatos vádakkal volt kénytelen szembesülni.^[148] Biddle 1839 márciusában vonult vissza, miután az egészségi állapota megromlott,^[149] 1844-ben hörghurutban hunyt el.^[150]

A XIX. századi Egyesült Államokban tehát két központi bank tartós működtetése sikertelen maradt. A politikai, alkotmányjogi vitákkal kísért úton a törvényhozás, Jackson elnök és köre, Biddle bankelnök és támogatói küzdöttek meg egymással. Egyesek szerint a Bankháború az 1829-es első évi elnöki üzenettel kezdődött, más vélemény szerint az 1832-es, a kiváltság megújítására vonatkozó eljárás megindítása a kiindulópont. A következő főbb mérföldkövei említethetők meg a Bankháborúnak: az első évi elnöki üzenet, a korai megújításról való döntés és az eljárás kezdeményezése, a törvényhozás két házának jóváhagyása, majd az ezt követő elnöki vétó, az 1832-es elnökválasztás, a betétek kivonása –

[144] Beschloss, 2007, 88-89.

[145] Ireland, 1887, 271.

[146] Ld. Lepler, 2011, 117-138.

[147] Galbraith, 2017, 95.

[148] Galbraith, 2017, 95.

[149] Doutrich, 2004, 170.

[150] Belohlavek, 2016, 90.

ennek egyik fontos epizódja a Jackson-Duane konfliktus – és a kedvenc bankok rendszerének létrehozása, az 1833-1844-es pénzügyi pánik, végül a kiváltságok megújítás nélküli lejáratá 1836-ban, és a Bank megszűnése 1841-ben.

Vannak-e napjainkban bankháborúk, azaz olyan konfliktusok, amelyekben a szembenálló felek a jegybank és a kormányzat? Léteznek, tekintettel arra is, hogy „A központi bankok története a kormányokkal való különféle konfliktusok története.”^[151] Azonban más a természetük, az irányuk és a tárgyuk. Mivel vitán felül áll, hogy egy országnak (vagy országcsoporthoz) rendelkeznie kell egy modern gazdaságban egy nem kereskedelmi jellegű központi bankkal, ezért a létezés szükségességének kétségbe vonása nem merül fel. A küzdelmek színtere jellemzően inkább a jegybanki függetlenség, annak terjedelme, határai és védelme. Nem a kormánynak kell félnie a központi bank túlhatalmától, hanem a banknak kell tartania attól, hogy a kormány nyíltan beavatkozik a működésébe, vagy rejtett módon befolyásolni kívánja a jegybanki hatáskörbe tartozó döntéseket, de azt is figyelembe kell venni, hogy alapvetően más egy modern központi bank feladata és működése, mint korábban volt.

IRODALOM

- Adams, Herbert B. (ed.) (1882): *The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science. Third Series IX-X American Constitutions*. John Murphy & Co., Baltimore.
- Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya (1787). In: Bódy Pál – Urbán Aladár (szerk.) (2001): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Belohlavek, John M. (1980): A Philadelphian and the Canal: The Charles Biddle Mission to Panama, 1835-1836. In: *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*. Vol. 4/1980.
- Belohlavek, John M. (2016): *Andrew Jackson. Principle and Prejudice*. Taylor & Francis, New York.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203749517>.
- Beschloss, Michael R. (2007): *Presidential Courage Brave Leaders and How They Changed America 1789-1989*. Simon & Schuster, New York.
DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.2008.00213_3.x.
- Boller Paul F. Jr. – Boller, Paul F. (2004): *Presidential Campaigns From George Washington to George W. Bush*. Oxford University Press, Oxford.
- Brown, Lara M. (2010): *Jockeying for the American Presidency. The Political Opportunism of Aspirants*. Cambria Press, Amherst.
DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5705.2011.03862.x>.
- Broz, Lawrence J. – Grossman, Richard S. (2004): Paying for privilege: the political economy of Bank of England charters, 1694–1844. In: *Explorations in Economic History*. Vol. 1/2004.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2003.08.002>.
- Calabresi, Steven G. (2008): *The Unitary Executive. Presidential Power from Washington to Bush*. Yale University Press, New Haven.
DOI: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300121261.001.0001>.

[151] Ligeti, 1981, 454.

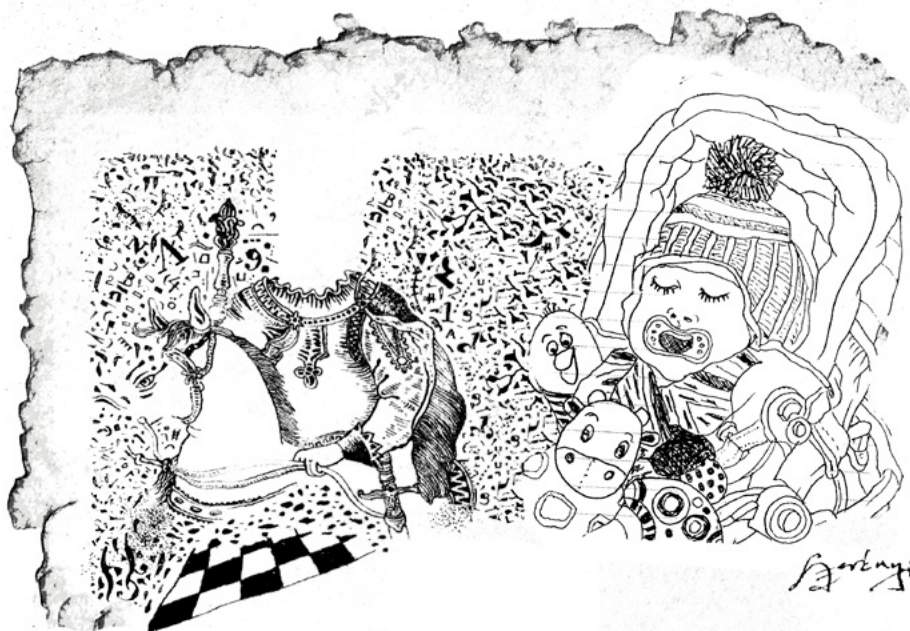
- Campbell, Stephen W. (2019): *The Bank War and the Partisan Press. Newspapers, Financial Institutions, and the Post Office in Jacksonian America*. University Press of Kansas, Lawrence. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvbqs6wd.3>.
- Chaudhuri, Ranajoy Ray (2018): *Central Bank Independence, Regulations, and Monetary Policy: From Germany and Greece to China and the United States*. Springer, Allentown. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-58912-5_2.
- Clay, Henry (1838): *Speech of the Hon. Henry Clay, of Kentucky, Establishing a Deliberate Design on the Part of the Late and Present Executive of the United States, to Break Down the Whole Banking System of the United States...* Gales and Seaton, Washington.
- Coblenz, Michael (2015): The Fight Goes on Forever: Limited Government and the First Bank of the United States. In: *Southern Illinois University Law Journal*. Vol. 3/2015.
- Cole, Donald B. (1970): *Jacksonian Democracy in New Hampshire, 1800-1851*. Harvard University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674283688>.
- Colton, Calvin – Stevenson, Thomas B. (eds.) (1897): *Works of Henry Clay: Introduction, by Thomas B. Reed. Life and times, by Calvin Colton. Correspondence, 1843-1851*. Henry Clay Publishing Company, New York.
- Corps, Terry (2006): *The A to Z of the Jacksonian Era and Manifest Destiny*. Scarecrow Press, Lanham.
- Debelle, Guy – Fischer, Stanley (1994): How Independent Should a Central Bank Be? In: Jeffrey C. Fuhrer (ed.): *Goals, Guidelines, and Constraints Facing Monetary Policymakers*. Federal Reserve Bank of Boston, Conference Series, Boston.
- Doutrich, Paul E. (2004): *Shapers of the Great Debate on Jacksonian Democracy*. Greenwood Press, Westport.
- Duryea, Scott N. (2010): William Pitt, The Bank of England, and the 1797 Suspension of Specie Payments: Central Bank War Finance During The Napoleonic Wars. In: *Libertarian Papers*. 2010/15. sz.
- Edvinsson, Rodney – Jacobson, Tor – Waldenström, Daniel (2018): Introduction. In: Edvinsson, Rodney – Jacobson, Tor – Waldenström, Daniel (eds.): *Sveriges Riksbank and the History of Central Banking*. Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108140430.001>.
- Ellis, Richard J. (2022): *The Development of the American Presidency*. Taylor & Francis, New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003204961-4>.
- Franks, Sandy – Nunnally, Sara (2011): *Barbarians of Wealth. Protecting Yourself from Today's Financial Attilas*. Wiley, Hoboken.
- Galbraith, John Kenneth (2017): *Money. Whence It Came, Where It Went*. Princeton University Press, Princeton.
- Gatell, Frank Otto (1964): Spoils of the Bank War: Political Bias in the Selection of Pet Banks. In: *The American Historical Review*. Vol. 1/1964. DOI: <https://doi.org/10.2307/1842097>.
- Grey, George B. (szerk.) (2002): *Federal Reserve System: Background, Analyses and Bibliography*. Nova Science Publishers, Inc., New York.
- Hammond, Bray (1947): Jackson, Biddle, and the Bank of the United States. In: *The Journal of Economic History*. Vol. 7, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022050700053420>.
- Hammond, Bray (1957): *Banks and Politics in America from the Revolution to the Civil War*. Princeton University Press, Princeton. DOI: <https://doi.org/10.2307/2550771>.

- Hurst, James Willard (2001): *A Legal History of Money in the United States, 1774-1970*. Beardbooks, Washington D.C.
- Irelan, John Robert (1887): *History of the Life, Administration and Times of Martin Van Buren, Eighth President of the United States. Seven Years' Seminole War, and Period of Great Financial Convulsions*. Fairbanks and Palmer Publishing Co., Chicago.
- Jackson, Andrew (1949): Veto Message, July 10, 1832. In: George Rogers Taylor (ed): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. D.C. Heath and Company, Boston.
- Jaffe, Steven H. (2014): *Capital of Capital. Money, Banking, and Power in New York City, 1784-2012*. Columbia University Press, New York.
- Kaplan, Edward (1999): *The Bank of the United States and the American Economy*. Greenwood Press, London.
- Klotter, James C. (2018): *Henry Clay. The Man who Would be President*. Oxford University Press, New York, 2018.
- Kras, Ireneusz (2012): Independence of Central Bank as a Basis for Institutional Politics of Monetary Policy. In: *Polish Political Science Yearbook*. Vol. 1/2012. DOI:10.15804/ppsy2012022.
- Lang, Holger (2012): *Die (r)evolutionäre Weiterentwicklung unseres Geld- und Finanzsystems zur Überwindung der aktuellen Geld- und Finanzkrise*. Books on Demand, Norderstedt.
- Lepler, Jessica (2011): To save the commercial community of New York: Panicked Business Elites in 1837. In: Robert Lee (ed.): *Commerce and Culture Nineteenth-Century Business Elites*. Ashgate Publishing Limited, Farnham. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315572819-ch-5>.
- Ligeti Sándor (1981): A központi bankok önállósága a tőkésországokban. In: *Közgazdasági Szemle*. 1981/4. sz.
- Long, R. Seymour (1897): Andrew Jackson and the National Bank. In: *The English Historical Review*. Vol. 45/1897. DOI: <https://doi.org/10.1093/ehr/xii.xlv.85>.
- Mallory, Daniel (1843): *The Life and Speeches of the Hon. Henry Clay in Two Volumes. Volume I*. Robert B. Bixby & Co., New York.
- Marshall, Lynn L. (1963): The Authorship of Jackson's Bank Veto Message. In: *The Mississippi Valley Historical Review*. Vol. 1963/3. DOI: <https://doi.org/10.2307/1902607>.
- Maurer, David W. (1943): The Argot of the Faro Bank. In: *American Speech*. Vol. 1/1943. DOI: <https://doi.org/10.2307/487261>.
- McCulley, Richard T. (2012): *Banks and Politics During the Progressive Era. The Origins of the Federal Reserve System, 1897-1913*. Routledge, New York.
- Mellen, George Frederick (1902): Jackson's War on the Bank. In: *The Sewanee Review*. Vol. 1/1902.
- Meltzer, Allan H. (2009): *A History of the Federal Reserve*. The University of Chicago, Chicago. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226519852.001.0001>.
- Morgan, H. Wayne (1956): The Origins and Establishment of the First Bank of the United States. In: *The Business History Review*. Vol. 4/1956. DOI: <https://doi.org/10.2307/3111717>.
- Nester, William R. (2013): *The Age of Jackson and the Art of American Power, 1815-1848*. Potomac Books, Washington D.C. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1ddr80h>.
- Northrup, Cynthia Clark (ed.) (2003): *The American Economy: Essays and primary source documents*. ABC-Clío, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.5040/9798216190707>.

- Plous, Harold J. (1957): Jackson, the Bank War, and Liberalism. In: *The Southwestern Social Science Quarterly*. Vol. 2/1957.
- Rasmus, Jack (2019): *Alexander Hamilton and the Origins of the Fed*. Lexington Books, Lanham.
- Remini, Robert V. (1988): *Andrew Jackson. The Course of American Freedom, 1822-1832*. John Hopkins University Press, Baltimore.
- Robertson, Andrew Whitmore (2010): *Encyclopedia of U.S. Political History. Volume 2: The Early Republic, 1784 to 1840*. CQ Press, New York.
DOI: <https://doi.org/10.4135/9781608712380>.
- Rothbard, Murray Newton (1962): *The Panic of 1819: Reactions and Policies*. Ludwig von Mises Institute, Auburn.
DOI: <https://doi.org/10.7312/roth93910>.
- Sargent, Nathan (1844): *Life of Henry Clay*. R. G. Berford, Philadelphia.
- Scheiber, Harry N. (1963): Some Documents On Jackson's Bank War. In: *Pennsylvania History: A Journal of Mid-Atlantic Studies*. Vol. 1/1963.
- Schlesinger Arthur M. Jr. (1949): The Bank War. In: George Rogers Taylor (ed): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. D.C. Heath and Company, Boston.
- Skinner, Christina Parajon (2021): Central Bank Activism. In: *Duke Law Journal*. Vol. 2/2021.
- Taylor, George Rogers (ed.) (1949): *Jackson versus Biddle: The Struggle over the Second Bank of the United States*. D.C. Heath and Company, Boston.
- Tilly, Richard H. (1989): Banking Institutions in Historical and Comparative Perspective: Germany, Great Britain and the United States in the Nineteenth and Early Twentieth Century. In: *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 1989/1. sz.
- Trapani, Michael (2021): *Panic in the Senate. The Fight Over the Second Bank of the United States and the American Presidency*. Algora Publishing, New York.
- Tucker, Paul (2018): *Unelected Power: The Quest for Legitimacy in Central Banking and the Regulatory State*. Princeton University Press, Princeton.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266267119000300>.
- White, G. Edward (2012): *Law in American History. Volume 1: From the Colonial Years Through the Civil War*. Oxford University Press, Oxford.
- Wilentz, Sean (2005): *Andrew Jackson. The American Presidents Series: The 7th President, 1829-1837*. Henry Holt and Company, New York.
- Wilson, Major L. (1984): *The presidency of Martin Van Buren*. University Press of Kansas, Lawrence.
- Wood, John H. (2006): Independent Central Banks: New and Old. In: *Cato Journal*. Vol. 3/2006.
- Wright, Robert E. (2005): *The First Wall Street. Chestnut Street, Philadelphia, and the Birth of American Finance*. The University of Chicago Press, Chicago.
DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226910291.001.0001>.

EGYÉB FORRÁSOK

- A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről és az ezzel összefüggő egyes pénzügyi intézkedésekről szóló 1938. évi XXV. törvénycikk.
- *McCulloch v. Maryland*, 17 U.S. 316 (1819).

Szerényi Gábor grafikája

MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD

A Vatikáni Városállam nemzetközi jogi megítélése a madridi és a luzerni távközlési egyezmények, valamint a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében elnyert különleges tagság tükrében^[1]

ABSTRACT

Over the past century, numerous scholarly positions have emerged on the international legal personality of the Holy See and the Vatican City State. The aim of this study is to examine the Vatican City State's participation in international telecommunication conventions and its accession to the International Telecommunication Union during its early years. Regarding the derogation from the provision of the Lucerne European Broadcasting Convention of 1933 and the special membership granted to Vatican Radio in the International Broadcasting Union, the study sheds light on the distinction between the international legal personality of the Holy See and the Vatican City State, and the issue of territorial sovereignty. The study, without claiming to be exhaustive, illustrates individual international legal issues in practice based on contemporary documents of the Secretariat of State of the Holy See.

Keywords: Holy See ■ Vatican City State ■ Vatican Radio ■ International Telecommunication Union ■ International Broadcasting Union ■ Madrid Convention 1932 ■ Lucerne Convention 1933 ■ international legal personality

I. BEVEZETÉS

A második legrégebbi és napjainkban is működő nemzetközi szervezet a Nemzetközi Távközlési Egyesület (International Telecommunica-

[1] A tanulmány megjelenését a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatta. Jelen tanulmány a Széchenyi István Egyetemen Győrött, 2024. október 25-én megrendezett „Új Információs Technológiák és Jogállamiság” Konferencián a szerző által „A Szentszék nemzetközi politikai szerepe és az internet” címmel megtartott előadás alapulvételével készült.

tion Union),^[2] mely időközben az Egyesült Nemzetek szakosított intézménye lett. Párizsban, 1865. május 17-én eredetileg húsz állam írta alá az első Nemzetközi Távirati Egyezményt, mely 1866. január 1-én lépett hatályba. Az ezt követő egy évtizedben újabb nemzetközi szerződések születtek, nevezetesen a Bécsi (1868. július 21.), a Római (1872. január 14.) és a Szentpétervári (1875. július 22.) Nemzetközi Távirati Egyezmények. A nemzetközi szervezet eredeti neve Nemzetközi Távirati Egyesület volt, melynek megváltoztatásáról az 1932-ben megrendezett madridi konferencián döntöttek. Ennek oka az volt, hogy a technológia fejlődésének köszönhetően úgy döntöttek a madridi konferencián, hogy a továbbiakban nemcsak a távírás, hanem a távközlés más területei is a szervezet felelősségi körébe fognak tartozni. Ennek következtében 1934. január 1. óta Nemzetközi Távközlési Egyesület a nemzetközi szervezet neve.^[3] A Vatikáni Városállam nemzetközi jogalanyiságát korábban már többször megkérdőjelezték. Mindamellett, hogy a városállam ugyanolyan szuverén állam, mint bármely más állam, számos különlegesség elmondható róla. A Vatikáni Városállam ugyanúgy nemzetközi szerződések köt és nemzetközi szervezetek munkájában vesz részt tagként, mint más államok. Azonban a Vatikáni Városállam kivételes és különleges helyzetben van ezen a téren is, mivel talán egyedüli államként mondhatja el magáról a modern nemzetközi jog történetében, hogy már az állam nemzetközi jogi értelemben vett tényleges megalakulása előtt nemzetközi szerződésekhez csatlakozott és nemzetközi szervezetek tagjává vált. Mert tudniillik a Vatikáni Városállam korábban lett az ITU tagállama, minthogy a Lateráni Paktum hatályba lépett volna. Ez a nemzetközi jogban nagyon kivételes esetnek számít. A Vatikáni Városállam nemzetközi jogi értelemben 1929. június 7-én, déli 12 órakor jött létre, a Lateráni Paktum ratifikációs okiratainak kicserélését követően.^[4] Azonban a Vatikáni Városállam a valóságban már 1929. június 1-től kezdődően részes állama volt a Szentpétervárott, 1875. július 22-én kelt Nemzetközi Távirati Egyezménynek. Egyébként a Nemzetközi Távközlési Egyesület is mai napig 1929. június 1. óta tekinti a Vatikáni Városállamot a nemzetközi szervezet teljes jogú tagállamának,^[5] hiába csak hat nappal később jött létre nemzetközi jogi értelemben ténylegesen a városállam. Ugyanez igaz az 1924. augusztus 28-án kelt Stockholmi Egyezmény esetében, mely szintén 1929. június 1-én lépett hatályba a Vatikáni Városállammal szemben, illetve a Vatikáni Városállam szintén 1929. június 1. óta az Egyetemes Postaegyesület tagállama. A Vatikáni Városállamot létrehozó paktum is tartalmazott rendelkezést a táviratra, a telefonra, a rádiótávíratra, a rádiótelefonra, a műsorszórásra és a postai szolgáltatásokra vonatkozóan. Ezen szolgáltatások vonatkozásában Olaszország a paktumban biztosította a Vatikáni Városállamnak más államokkal való közvetlen összekapcsolását. A Vatikáni

[2] A továbbiakban: ITU.

[3] Clara et al., 2015, 6., 86.

[4] Processo verbale dello scambio delle Ratifiche, Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum Conventiones, AAS, 1929, 295.

[5] ITU.int: Member States.

Városállam pedig az ezeket a szolgáltatásokat érintő nemzetközi konferenciákon az első pillanattól kezdve részt vett, számos nemzetközi szerződés részesévé vált és aktívan bekapcsolódott nemzetközi szervezetek munkájába.

II. AZ 1932-ES MADRIDI KONFERENCIÁK

Madridban, 1932. szeptember 5-én, a Nemzetközi Távirati Konferencia első plenáris közgyűlésén a belga delegáció tagja, Marcel Franckson főmérnök, a belga posta-, távirat- és telefonügyi miniszter hivatalának vezetője jelentette be, hogy a Vatikáni Városállam 1929. június 1-én csatlakozott az 1875. évi Szentpétervári Nemzetközi Távirati Egyezményhez. Az 1932-es madridi konferenciát megelőzően Brüsszelben, 1928. szeptember 10. és 22. között tartották a legutóbbi Nemzetközi Távirati Konferenciát. Így felszólalása során azt a négy államot jelölte meg Franckson, akik a brüsszeli konferencia óta csatlakoztak a Szentpétervári Nemzetközi Távirati Egyezményhez. Egyébként a Vatikáni Városállam mellett a másik három időközben csatlakozó állam Irak, Jemen és Etiópia voltak.^[6] Azt elengedhetetlen ugyanakkor megjegyezni, hogy 1929. június 1-én, a Szentpétervári Nemzetközi Távirati Egyezményhez történő csatlakozás időpontjában már teljesen nyilvánvaló és köztudott volt, hogy rövidesen megtörténik a Lateráni Paktum ratifikációs okiratainak ünnepélyes kicserélése. Egyéb vonatkozásban azt is elengedhetetlen elrészíteni, hogy mivel a városállam felett a Szentszék rendelkezik szuverenitással, így még a városállam hiába nem jött létre ténylegesen nemzetközi jogilag a Szentpétervári Egyezményhez történő csatlakozáskor, de már a csatlakozás időpontjában ott volt „mögötte” a Szentszék mint nemzetközi jogalany és a szuverenitás hordozója. Ez pedig bizonyos fokig már lehetővé tett egyfajta korlátozott cselekvőképességet a Vatikáni Városállam számára a tényleges, nemzetközi jogi értelemben vett keletkezését megelőzően. Azt viszont fontos hangsúlyozni, hogy a tényleges magalakulását követően a városállam nemzetközi jogalanyisága és cselekvőképessége korlátlan és teljes.

A városállam viszont csak jóval később, 1931. január 3-án csatlakozott a Washingtonban, 1927. november 25-én megkötött és 1929. január 1-én hatályba lépő Nemzetközi Rádiótávirati Egyezményhez, annak Általános Szabályzatához és Kiegészítő Szabályzatához.^[7] A Madridban, 1932. szeptember 3-án egymással párhuzamosan megnyílt nemzetközi konferenciákon a Vatikáni Városállam három főből álló delegációval vett részt. A Vatikáni Városállam akkor hatályos és későbbi Alaptörvényei értelmében a Vatikáni Városállamot a nemzetközi szer-

[6] „Depuis la clôture de la Conférence de Bruxelles, ont donné leur adhésion à la Convention internationale de St-Petersbourg: L'Iraq, le 12 novembre 1928; l'Etat de la Cité du Vatican, le 1er juin 1929; le Yémen, le 1er janvier 1931; l'Ethiopie, le 20 février 1932.” (Procès Verbal de la Première Assemblée Plénière. 5 septembre 1932, 30.)

[7] LNTS, 117, 1931–1932, 292.

ződések megkötése során a pápa képviseli, melyet a Szentszék Államtitkársága útján lát el. De ez a gyakorlatban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a Vatikáni Városállam által megkötendő nemzetközi szerződések aláírása, illetve a nemzetközi konferenciák során meghatalmazottként ténylegesen a Szentszék Államtitkárságának valamely munkatársa jár el a Vatikáni Városállam képviselőjében.

Ez így történt a madridi konferenciákon is. A Nemzetközi Rádiótávíró Konferenciát és a Nemzetközi Távírási Konferenciát is 1932. szeptember 3-án nyitották meg. A Nemzetközi Rádiótávíró Konferencián a delegáció vezetőjeként egyrészt Giuseppe Gianfranceschi^[8] jezsuita professzor, a Vatikáni Városállam Rádióállomásának igazgatója és a Pápai Tudományos Akadémia elnöke képviselte a Vatikáni Városállamot, aki aláírta az 1932. december 9-i Nemzetközi Távközlési Egyezményt, valamint a Nemzetközi Távközlési Egyezményhez csatolt Általános Rádiószabályzatot és Kiegészítő Jegyzőkönyvet. Másrészt pedig Luigi Angelini Rota,^[9] a Vatikáni Városállam Kormányzóságának jogi tanácsadója, harmadrészt pedig, a küldöttség titkáraként, Pietro Salviucci,^[10] a Pápai Tudományos Akadémia kancellárja képviselték a városállamot a madridi Nemzetközi Rádiótávíró Konferencián.^[11] Az 1932. évi Madridi Nemzetközi Távközlési Egyezmény és az ahhoz csatolt Szabályzat a szerződő államok közötti kapcsolatokban hatályon kívül helyezte és felváltotta a Párizsi (1865. május 17.), a Bécsi (1868. július 21.), a Római (1872. január 14.) és a Szentpétervári (1875. július 22.) Nemzetközi Távírási Egyezményeket, valamint az azokhoz csatolt Szabályzatokat; továbbá a Berliini (1906. november 3.), a Londoni (1912. július 5.) és a Washingtoni (1927. november 25.) Nemzetközi Rádiótávíró Egyezményeket, valamint az ezekhez csatolt Szabályzatokat.^[12] Szintén a fentiekben felsorolt tisztségviselők képviselték a Vatikáni Városállamot a Nemzetközi Távírási Konferencián is, melynek

[8] Giuseppe Gianfranceschi (1875–1934) 1896-ban lépett be a Jézus Társaságába, 1909-ben szentelték pappá. Filozófia, matematika, fizika és teológia diplomákat szerzett a Pápai Gergely Egyetemen, ahol később hosszú éveken át a csillagászat és a fizika professzora volt. Részt vett az 1928-as északi-sarki expedíción. XV. Benedek pápa (1914–1922) 1921-ben a „Nuovi Lincei” Pápai Tudományos Akadémia (1936-tól Pápai Tudományos Akadémia) elnökévé nevezte ki, mely tisztségét 1934. július 9-én bekövetkezett haláláig töltötte be. XI. Piusz pápa (1922–1939) 1926-ban a Pápai Gergely Egyetem rector magnificus-ának nevezte ki, mely tisztségét 1930-ig töltötte be. 1930. szeptember 28-tól az újonnan létrejövő Vatikáni Rádióállomás első igazgatója lett, mely tisztségét szintén haláláig töltötte be.

[9] Luigi Angelini Rota (1892?–1956) ügyvéd, a Vatikáni Városállam megalakulásától kezdve a városállam szolgálatában volt. A Vatikáni Városállam Kormányzóságának jogi tanácsadója, majd 1956. szeptember 2-án bekövetkezett haláláig a Kormányzóság Jogi Irodájának vezetője. A kezdetektől szintén haláláig a Vatikáni Városállam Törvényszékének bírájaként is szolgált. XI. Piusz pápa 1932. augusztus 22-én kinevezte az Apostoli Kamara titkárának és kancellárjának helyettesévé. Az 1939. évi Sede Vacante idején már az Apostoli Kamara titkára és kancellárja volt.

[10] Pietro Salviucci (1899–1982) 1936. október 28. és 1973. december 31. között a Pápai Tudományos Akadémia kancellárja. Korábban a „Nuovi Lincei” Pápai Tudományos Akadémia kancellárja, azt megelőzően pedig az akadémia könyvtárának igazgatója volt.

[11] Documents de la Conférence Radiotélégraphique Internationale de Madrid (1932), Tome II, Traavaux de la Conférence (Délibérations, Actes Définitifs), XIX, XXVII, XL, 10, 1320, 1409.

[12] Convention Internationale des Télécommunications, Madrid, le 9 décembre 1932, article 8 (Abrogation des Conventions et des Règlements antérieurs à la présente Convention.).

keretében, 1932. december 10-én Giuseppe Gianfranceschi aláírta a Vatikáni Városállam képviselőjében a Nemzetközi Távközlési Egyezményhez csatolt Távírat Szabályzatot, valamint szintén a Nemzetközi Távközlési Egyezményhez csatolt Távbeszélő Szabályzatot.^[13]

Guglielmo Marconi Nobel-díjas feltaláló, a Vatikáni Városállam Rádióállomásának kivitelezője (balra) és Giuseppe Gianfranceschi S.J., a Vatikáni Rádió első igazgatója (jobbra) a Vatikáni Rádió egykori székhelyén, a Vatikáni Kertekben található XIII. Leó Palota bejáratánál, 1934 februárjában (Forrás: Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana)

III. AZ 1933-AS LUZERNI KONFERENCIA ÉS AZ EGYEZMÉNY KIKÖTÉSÉTŐL VALÓ ELTÉRÉS

A svájci kormány felkérte a Vatikáni Városállamot, hogy küldjön teljes jogkörrel rendelkező küldöttet a Luzernben, 1933. május 15. és június 19. között megrendezésre kerülő Európai Rádiókonferenciára.^[14] A nyitóülést és az első plenáris közgyűlést 1933. május 15-én tartották. Alois Muri, a svájci delegáció vezetője beszédében felsorolta a Vatikáni Városállamot azon 33 állam között, melynek kormánya teljes jogkörrel rendelkező küldöttel képviseltette magát a

[13] Documents de la Conférence Télégraphique Internationale de Madrid (1932), Tome II, Travaux de la Conférence (Délibérations, Actes Définitifs), XVII, XXIV, XXXIII, 8, 1144, 1194.

[14] Document N° 34. Confédération suisse. Rapport d'Ensemble, 161.

konferencián.^[15] A konferencia belső szabályzatának elfogadása után Alois Muri a konferencia elnökeként felhívta a küldöttek figyelmét, hogy a szabályzat 14. cikke értelmében csak az európai régió kormányainak delegációi vehetnek részt a szavazásban, és minden delegáció egy szavazattal rendelkezik. Majd az elnök kérésére a konferencia főttkára, Franz Schwill, a Távíró Egyesület Nemzetközi Irodájának igazgatóhelyettese felsorolta a Vatikáni Városállamot a szavazásra jogosult államok között. A konferencia elnökének kifejezett felhívása ellenére, miszerint bármely küldöttnek van-e kifogása az előbbiekkal kapcsolatban, egyetlen államnak sem volt semmilyen ellenvetése a Vatikáni Városállam mint teljes jogú szavazásra jogosult állam vonatkozásában,^[16] így valamennyi résztvevő állam egyenjogúnak tekintette a Vatikáni Városállamot.

A madridi konferenciákhoz hasonlóan jelen esetben is Giuseppe Gianfranceschi, Luigi Angelini Rota, továbbá a delegáció titkáráként Pietro Salviucci képviselték a Vatikáni Városállamot. A Vatikáni Városállam a konferencián egy bizottsági alelnöki tisztséget kapott. Luigi Angelini Rota, a Vatikáni Városállam Kormányzóságának jogi tanácsadója lett a 7. számú Mandátumvizsgáló Bizottság alelnöke. A Vatikáni Városállam ezen túlmenően tagja volt az 1., 2., 3. és 5. számú Bizottságoknak. Az Európai Műsorszórási Egyezményt 1933. június 19-én írták alá Luzernben, az Európai Rádiókonferencia keretében. Ezt az egyezményt viszont a Vatikáni Városállam képviseletében Luigi Angelini Rota és Pietro Salviucci írták alá együttesen.^[17] A Vatikáni Városállam ratifikálta az Európai Műsorszórási Egyezményt és a megerősítő okirat 1934. január 15-én került letétbe helyezésre a Svájci Államszövetség Kormányánál. A ratifikáció

[15] „Permettez-moi de constater que 33 gouvernements, à savoir: l'Allemagne, l'Autriche, la Belgique, l'Etat de la Cité du Vatican, la Confédération suisse, le Danemark, la Ville libre de Danzig, l'Egypte, l'Espagne, l'Estonie, la Finlande, la France, la Grande-Bretagne, la Grèce, la Hongrie, l'Etat libre d'Irlande, l'Islande, l'Italie, la Lettonie, la Lithuanie, le Luxembourg, le Maroc, la Norvège, les Pays-Bas, la Pologne, le Portugal, la Roumanie, la Suède, la Tchécoslovaquie, la Tunisie, la Turquie, l'Union des Républiques Soviétistes Socialistes et la Yougoslavie ont envoyé des délégués...” (Document N° 45. Procès-verbal de la séance d'ouverture de la Conférence et de la première assemblée plénière. 15 mai 1933, 342.)

[16] „M. le Président rappelle que l'article 14, adopté par l'assemblée, prescrit que seules les délégations des gouvernements de la région européenne peuvent prendre part à la votation, chaque délégation ayant droit à une voix. Afin d'éviter tout malentendu à ce sujet, M. le président prie M. le secrétaire général de lire la liste des délégations qui ont droit à une voix et il invite MM. les délégués qui ne seraient pas d'accord avec l'interprétation que cette liste donne du § 1 de l'article 14 d'en faire part à l'assemblée, afin qu'une décision puisse être prise immédiatement.

M. le Secrétaire général lit la liste suivante:

Allemagne, Autriche, Belgique, Cité du Vatican (Etat de la), Confédération suisse, Danemark, Danzig (Ville libre de), Egypte, Espagne y compris la Zone espagnole du Maroc, Estonie, Finlande, France y compris l'Algérie, Royaume-Uni de la Grande-Bretagne et de l'Irlande du Nord, Grèce, Hongrie, Irlande (Etat libre d'), Islande, Italie y compris la Cyrénaïque et la Tripolitaine, Lettonie, Lithuanie, Luxembourg, Maroc, Norvège, Pays-Bas, Pologne, Portugal, Roumanie, Suède, Tchécoslovaquie, Tunisie, Turquie, Union des Républiques Soviétistes Socialistes (U. R. S. S.), Yougoslavie.” (Document N° 45. Procès-verbal de la séance d'ouverture de la Conférence et de la première assemblée plénière. 15 mai 1933, 348.)

[17] Documents de la Conférence Européenne des Radiocommunications, Lucerne, Mai/Juin 1933, 17, 19, 23, 26, 350, 351, 817.

tényéről és időpontjáról a Nemzetek Szövetségének főtitkárát 1934. november 27-én tájékoztatta a svájci kormány.^[18] Az egyezmény hatálybalépését követő évben a svájci kormány nemzetközi szerződés kikötésétől való eltéréshez kért hozzájárulást az egyezményt aláíró államoktól. A svájci kormány diplomáciai úton lépett érintkezésbe az Európai Műsorszórási Egyezményt aláíró államok diplomáciai képviselőivel. Azonban a Vatikáni Városállam mint részes állam esetében a nemzetközi szerződés kikötésétől történő eltérés tárgyában a Szent-szék berni Apostoli Nunciatúrájához intézett jegyzéket a svájci kormány.

1. A svájci kormány jegyzéke a berni apostoli nunciushoz a Luzernben, 1933. június 19-én kelt Európai Műsorszórási Egyezmény kikötésétől való eltérés tárgyában (Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Organizzazioni Internazionali, Pio XI, Radio 3400, Pos. 1, ff. 37–38.)

DÉPARTEMENT POLITIQUE FÉDÉRAL
DIVISION DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
Berne, le 9 août 1935.

B. 14.3.8.0.1. – HV.

Prière de rappeler cette référence dans la réponse

Monseigneur,

L'article 4, § 3, alinéa 2, de la Convention européenne de radiodiffusion, conclue à Lucerne le 19 juin 1933, prévoit la réunion, immédiatement après le 15 janvier 1936, d'une Conférence administrative chargée de reviser le plan de répartition des ondes annexé à la Convention de Lucerne. Or, depuis l'adoption du plan de Lucerne, les bandes de fréquences attribuées à la radiodiffusion par le Règlement général des radiocommunications de Madrid n'ont subi aucune modification. La revision de ce règlement et, partant, une nouvelle répartition

[18] A Svájci Államszövetség Kormányának jegyzéke a Nemzetek Szövetsége főtitkárának. A jegyzék iktatószáma B.14.3.8.0.1 és 1934. december 5-én érkezett az iratot a Nemzetek Szövetsége. A jegyzéken sem aláírás, sem bélyegzőlenyomat nem szerepel. Gépírással „Federal Political Department p.o. M. de Stoutz” van feltüntetve a jegyzék alján. A jegyzék Vatikánváros mellett tartalmazza még Belgium, Dánia, Csehszlovákia, Egyiptom, Izland, Németország és Spanyolország ratifikációs okmányai letétbe-helyezésének időpontjait is. A jegyzék külön kiemeli, hogy keltezésének időpontjáig az egyezményhez csatlakozás nem történt. A jegyzék a Nemzetek Szövetsége főtitkárának a Svájci Szövetségi Kancelláriához intézett, 1934. november 19-én kelt, 3D/14600/14600 számú jegyzékére adott viszontválasz („Déférant à la demande exprimée dans votre lettre du 19 de ce mois, adressée à la Chancellerie fédérale, nous avons l'honneur de vous communiquer ci-dessous l'état des ratifications relatives à la Convention européenne de radiodiffusion, avec annexe et protocole, signés à Lucerne le 19 juin 1933. ... Tchecoslovaquie, Egypte, Cité du Vatican – 15 janvier 1934 ... Il n'est pas intervenu d'adhésions jusqu'à ce jour.”). (United Nations Archives in Geneva, R3842/3D/14600/14600, European Broadcasting Convention, signed in Lucerne, 19 June 1933, 1934–1937.)

éventuelle des bandes de fréquences entre les divers services de radiocommunications incomberont uniquement à la Conférence administrative de l'Union internationale des télécommunications, qui doit se tenir au Caire en 1938.

Le plan de Lucerne ayant été approuvé, après de longues et laborieuses négociations, par 27 administrations d'Etat sur 37 représentées à la Conférence de Lucerne, nous croyons pouvoir affirmer qu'il constitue, aujourd'hui encore, la solution la plus acceptable, compte tenu de la situation actuelle dans le domaine de la répartition des fréquences. Des améliorations d'une réelle valeur ne sauraient guère être envisagées avant que la Conférence de 1938 ait modifié la distribution générale des bandes de fréquences.

Au surplus, l'application du plan de Lucerne n'a pas rencontré d'inconvénients sérieux si l'on excepte les difficultés constatées dans la bande des ondes longues, difficultés résultant en majeure partie de l'inobservation du plan par certaines administrations d'Etat. Les quelques discordances qui se sont manifestées jusqu'à présent dans la bande des ondes moyennes ont pu être aplanies entre les pays intéressés avec la collaboration du Centre de contrôle de l'Union internationale de radiodiffusion.

En prévoyant une nouvelle conférence européenne pour le début de l'année 1936, les délégués à la conférence de Lucerne ont sans doute pensé que les expériences faites entre temps permettraient, grâce à de nouvelles adaptations ou à des perfectionnements techniques, de modifier l'attribution des fréquences sans toucher à la répartition fondamentale des bandes. Or l'espoir fondé sur ces expériences ne s'est pas réalisé. Une réunion siégeant au commencement de 1936 se trouverait donc en présence des mêmes difficultés que la conférence de Lucerne et ne serait pas en mesure de leur donner une solution plus satisfaisante.

Dans ces conditions, les Autorités suisses estiment qu'il serait pour le moins prématuré de réunir une conférence administrative européenne en 1936 et elles en proposent le renvoi à une date à déterminer ultérieurement, d'un commun accord entre les Etats contractants. Une décision dans le sens de notre présente proposition ne pourrait toutefois être prise qu'à l'unanimité des Etats signataires, étant donné qu'il s'agit de déroger à une stipulation contractuelle.

Nous avons l'honneur, en conséquence, de prier Votre Excellence de consentir à nous faire connaître, sur ce point, l'avis de son Gouvernement.

En vous remerciant d'avance de votre obligeante et prompt réponse, nous vous présentons, Monseigneur, l'assurance de notre haute considération.

DÉPARTEMENT POLITIQUE FÉDÉRAL^[19]

Son Excellence

[19] Nem géprással, hanem bélyegzőlenyomattal szerepel a jegyzéken. Alatta pedig kézírással „p. o.” (pour ordre) és aláírás, mely valószínűleg Pierre Charles Louis Bonna-tól származik. A jegyzéket a Szentzsék Államtitkársága ugyanúgy 147839 szám alatt iktatta, mint a berni nuncius következőkben tárgyalt jelentését, mely kézírással van rávezetve az irat mindkét oldalára.

Monseigneur Pietro di Maria,
Nonce Apostolique,

B e r n e .

A svájci kormány az 1935. augusztus 19-én kelt, a berni apostoli nunciushoz intézett fenti jegyzékében nemzetközi szerződés imperatív rendelkezésétől való eltéréshez kér hozzájárulást. A jegyzék hivatkozik a Luzernben, 1933. június 19-én megkötött Európai Műsorszórási Egyezmény 4. cikk 3. § 2. bekezdésének rendelkezésére. Ennek értelmében, ha nem kerül sor az egyezményben meghatározott konferenciák megrendezésére 1936. január 15-ig, akkor közvetlenül ezen dátumot követően egy igazgatási konferenciát kell összehívni. Ennek a konferenciának a feladata a Luzerni Egyezményhez csatolt Hullámelosztási Terv felülvizsgálata lenne. Az 1933. évi Luzerni Terv elfogadása óta azonban az 1932. évi Madridi Általános Rádiószabályzat által a műsorszórásra kijelölt frekvenciasávok nem változtak. Ezen előírások felülvizsgálata, valamint ennek következtében a frekvenciasávok lehetséges új elosztása a különböző rádiótávközlési szolgáltatók között a Nemzetközi Távközlési Egyesület Kairóban, 1938-ban megrendezésre kerülő igazgatási konferenciájának a kizárólagos feladata lesz. A svájci hatóságok álláspontja szerint azonban még korai lenne 1936 elején összehívni egy konferenciát, mert az 1933. évi Luzerni Hullámelosztási Tervnél nem lehetne hatékonyabb megoldást találni. A svájci kormány álláspontja szerint valós javulást elképzelhetetlen elérni addig, amíg az 1938-as kairói konferencia meg nem változtatja a frekvenciasávok általános elosztását.

A jegyzék is felhívja rá a figyelmet, hogy az 1936. évi konferencia elhalasztására irányuló svájci javaslat nemzetközi szerződés kikötésétől való eltérést jelent. Így a konferencia elhalasztására kizárólag akkor van lehetőség, ha ahhoz az 1933. évi Luzerni Európai Műsorszórási Egyezményt aláíró valamennyi állam egyhangúlag hozzájárul. A jegyzékben azt kéri a svájci kormány a berni apostoli nunciustól, hogy a konferencia elhalasztásával kapcsolatban „kormányának” álláspontjáról adjon tájékoztatást. Jelen esetben viszont fel kell rá hívni a figyelmet, hogy szó sincs arról, miszerint „kormány” alatt a Szentszék valamely kormányzati szervét értené a svájci kormány. A svájci kormány hiába a Szentszék berni apostoli nunciushoz intézi a jegyzéket, a svájci kormány az 1933. évi Luzerni Európai Műsorszórási Egyezményt aláíró Vatikáni Városállam Kormányának nyilatkozatát kéri az 1936. évi konferencia elhalasztására irányuló javaslattal kapcsolatban. Elengedhetetlen megjegyezni, arról sincs szó, hogy a svájci kormány azonos nemzetközi jogalanynak tekintené az Apostoli Szentszékét és a Vatikáni Városállamot. A jegyzéket kizárólag azért kapja diplomáciai úton a berni nuncius, mert a svájci kormány követi a Vatikáni Városállam azon alkotmányos szabályát, miszerint a külföldi államokkal fenntartott kapcsolatokban a Vatikáni Városállamot a diplomáciai kapcsolatok terén és a nemzetközi szerződések megkötése során a pápa képviseli, melyet a Szentszék Államtitkársága útján lát el. Ezért a svájci kormány az előbbi szabály folytán a Szentszék dip-

lomáciai képviselvezetőjéhez intézi a jegyzéket. Az apostoli nuncius, mivel a Szentszék diplomáciai szolgálatában áll, így nem érintkezhet közvetlenül a Vatikáni Városállam Kormányával, csak a Szentszék Államtitkárságával. Egyébként mivel nemzetközi joghatást kiváltó nyilatkozat megtétele szükséges a svájci kormány felé, a berni Apostoli Nunciatúra csak abban az esetben intézhet válaszjegyzéket a svájci kormányhoz, ha a Szentszék Államtitkársága előzetesen ellátja az illetékes nunciatúrát a válaszadáshoz szükséges utasítással. Ezért a berni nunciustnak mindenképpen továbbítania kell a Szentszék Államtitkárságának a svájci kormány jegyzékét, akár az Apostoli Szentszékét, akár a Vatikáni Városállamot érintő nemzetközi szerződésről van szó.

Miután a berni Apostoli Nunciatúrára megérkezett a svájci kormány fentiekben tárgyalt, 1935. augusztus 19-én kelt jegyzéke, az apostoli nuncius megküldte azt az alábbi, 1935. augusztus 24-én kelt jelentéséhez csatolva a Szentszék államtitkárának. A nuncius a jelentésében kizárólag a svájci kormány javaslatának lényegét emeli ki, vagyis az 1936. január 15. után esedékes, a Luzerni Hülámelosztási Terv felülvizsgálatát célzó konferenciának az elhalasztását. A nuncius kiemeli jelentésében azt is, hogy erről nem lehet dönteni az összes szerződő állam hozzájárulása nélkül. A nuncius viszont már nevesítve jelzi a Szentszék államtitkárának, miszerint a svájci kormányt arról szükséges mielőbb értesítenie, hogy a Vatikáni Városállam hozzájárul-e a konferencia elhalasztáshoz. A nuncius pedig azt is jelzi a jelentésében, hogy várja a válaszadáshoz szükséges utasításokat a Szentszék államtitkárától. Miután a nuncius jelentése megérkezett a Szentszék Államtitkárságára, az államtitkár csak akkor láthatta volna el saját hatáskörben a válaszadáshoz szükséges utasítással a berni nunciust, ha olyan nemzetközi szerződésről lett volna szó, melynek maga a Szentszék az aláírója és részese. Azonban a Vatikáni Városállamot érintő nemzetközi szerződések esetében a Szentszék Államtitkárságának előzetesen meg kell keresnie a Vatikáni Városállam Kormányzóságát és jognyilatkozatot kell beszereznie, hiszen eltérő nemzetközi jogalanyról van szó. A gyakorlatban a Szentszék Államtitkársága írásbeli jegyzéket szokott intézni a Vatikáni Városállam Kormányzóságához. Miután a Vatikáni Városállam Kormányzósága válaszjegyzékben jognyilatkozatot tesz, az abban foglaltak szerint látja el az illetékes nunciatúrát utasítással a Szentszék Államtitkársága.

Jelen esetben is jognyilatkozat beszerzésére került sor, de nem a megszokott módon. Miután a berni nuncius alábbi jelentése megérkezett a Szentszék Államtitkárságára, kézírással két feljegyzés történt az iratra. Mindkét feljegyzés szemmel láthatóan a Szentszék akkori államtitkárának, Eugenio Pacelli bíborosnak a kézírása (később XII. Piusz pápa (1939–1958)). Az első feljegyzés értelmében fel kell hívni Soccorsi atyát (Filippo Soccorsi S.J., a Vatikáni Városállam Rádióállomásának igazgatója). A Szentszék államtitkárának második, 1935. augusztus 24-én tett kézírásos feljegyzése szerint Soccorsi atya megerősítőleg rábólint a halasztásra, ezt pedig meg kell írni a nunciustnak. A Szentszék államtitkárának utóbbi feljegyzése tulajdonképpen a Vatikáni Városállam részéről szóbeli nemzetközi jognyilatkozat megtételét tanúsítja. Ezt követően az iratra rávezetett

államtitkári feljegyzésnek megfelelően elkészült a berni apostoli nunciushoz szóló államtitkári utasítás leirata, miszerint a nunciushoz arról szükséges a svájci kormányt tájékoztatnia, hogy a Vatikáni Városállam hozzájárul az 1936-ban megtartandó konferencia elhalasztásához, vagyis a nemzetközi szerződés kikötésétől történő eltéréshez. Miután a berni nuncius megkapta a Szentszék államtitkárától a szükséges utasítást írásban, ezt követően tudta a nuncius válaszjegyzék formájában megadni a jognyilatkozatot a svájci kormánynak, miszerint a Vatikáni Városállam hozzájárul az 1933. évi Luzerni Európai Műsorszórási Egyezmény kikötése értelmében megtartandó 1936. évi konferencia elhalasztásához. A Vatikáni Városállam részéről a Szentszék felé tett nyilatkozattétellel kapcsolatban elmondható, miszerint nem kétséges, hogy a szóbeli jognyilatkozat nemzetközi jogilag érvényes, alkalmas joghatás kiváltására. Általános jelleggel azonban meg kell jegyezni, hogy bizonyíthatósági problémákat generálhat a szóbeli jognyilatkozat. Azonban bármennyire is ritka hasonló esetekben egy adott államtól nemzetközi joghatást kiváltó szóbeli jognyilatkozat beszerzése, jelen esetben annak érvényessége nem kérdőjelezhető meg. A másik érdekesség Filippo Soccorsi személye, illetve az általa tett nyilatkozat. Tudniillik a kormányfőkhöz hasonlóan a Szentszék államtitkára mindenfajta külön meghatalmazás és korlátozás nélkül jogosult nemzetközi jogilag a Szentszék nevében eljárni, nem véletlen, hogy személyesen az államtitkár nyilatkoztatta Soccorsit (ezt legfeljebb még az államtitkár helyettese tehetné volna meg). A Vatikáni Városállam esetében ugyanez nem mondható el Soccorsi mint a Vatikáni Rádióállomás igazgatója esetében. Abban az időben a Vatikáni Városállam Kormányát tulajdonképpen egyszemélyben maga a városállam kormányzója, Camillo Serafini márkijelentette, aki a legtöbb esetben ténylegesen jognyilatkozatot tett több, a Vatikáni Városállamot érintő nemzetközi szerződés vonatkozásában. A Vatikáni Rádióállomás hiába a Vatikáni Városállam Kormányosságának része volt abban az időben, Soccorsinak külön meghatalmazásra volt szüksége ahhoz, hogy a városállamot képviselje. Tekintettel azonban arra, hogy a madridi, a luzerni, továbbá a későbbi, hasonló tárgykört érintő nemzetközi konferenciákon is a Vatikáni Rádió igazgatója volt a delegáció vezetője és képviselte a Vatikáni Városállamot, vélelmezni kell, hogy a Szentszék úgy tekintette, hogy az adott nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos valamennyi utólagos jognyilatkozatra is kiterjedt a meghatalmazás. Így a Szentszék részéről bármennyire is sajátos módon történt a Vatikáni Városállam jognyilatkozatának beszerzése a nemzetközi szerződés kikötésétől való eltéréshez történő hozzájárulás tárgyában, annak érvényessége nem kérdőjelezhető meg. Egyébiránt a berni apostoli nunciushoz a svájci kormányhoz intézett válaszjegyzéke váltotta ki a nemzetközi szerződés kikötésétől való eltéréshez történő hozzájárulás tárgyában a tényleges nemzetközi joghatást, ahhoz pedig a nunciushoz nem volt szükséges sem a Szentszék államtitkárától, sem pedig a Vatikáni Városállam Kormányától semmilyen írásbeli jognyilatkozatot mellékelnie. Így tehát a szóbeli jognyilatkozat megtétele és annak elfogadása bizonyos fokig a Szentszék és a Vatikáni Városállam között bizalmi jellegű jogkérdés.

2. A svájci apostoli nuncius jelentése Eugenio Pacelli bíborosnak, a Szent-szék államtitkárának (ASRS, OO.II., Pio XI, Radio 3400, Pos. 1, f. 36.)

NUNZIATURA APOSTOLICA
SVIZZERA

N. 11767.

BERNA, 19 Agosto 1935.

Eminenza Reverendissima,

Mi reco a doverosa premura di trasmettere all'Eminenza Vostra Reverendis-sima la qui acclusa lettera del Dipartimento Politico Federale relativamente ad una proposta di rinvio, a tempo da determinarsi, della Conferenza amministra-tiva europea - che dovrebbe tenersi immediatamente dopo il 15 Gennaio 1936 - per la revisione del piano di ripartizione delle onde radiodiffusore, annesso alla Convenzione di Ginevra.

Il rinvio non potrà essere deciso se non col consenso di tutti gli Stati conta-enti. Per tale ragione il Dipartimento Politico mi prega di fargli sapere al più presto possibile se lo Stato della Città del Vaticano intende approvare detto rin-vio.

In attesa degli ambiti ordini che Vostra Eminenza crederà opportuno darmi in proposito, mi chino col più profondo ossequio al bacio della S. Porpora ed ho l'alto onore di professarmi

Di Vostra Eminenza Reverendissima
dev.mo, obblg.mo ed umil.mo servo^[20]

A Sua Eminenza Rev.ma
il. Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano
(con 1 annesso)

[20] A jelentés alján aláírás: „+ P. Di Maria” (Pietro Di Maria). Aláírás alatt saját kézírásával feltüntetve: „Archivio Nunzio Ap.” (Arcivescovo Nunzio Apostolico (érsek apostoli nuncius)). A jelentést a Szent-szék Államtitkársága 147839-as iktatószámmal látta el, mely kézírással van rávezetve az iratra. Pietro Di Maria (1865–1937) 1891-től római pap volt, majd Szent X. Piusz pápa (1903–1914) 1906. december 6-án kinevezte Catanzaro Egyházmegye püspökének (jelenleg Catanzaro-Squillace Főegyházmegye). Ezt követően a Szent-szék diplomáciai szolgálatába lépett. XV. Benedek pápa 1918. június 11-én kine-vezte Ionicum címzetes érsekévé, valamint apostoli delegátussá Kanadába és Új-Fundlandra. XI. Piusz pápa 1926. november 25-én apostoli nunciussá nevezte ki Svájcba, és 1935. augusztus 10-én kelt dön-tésével a berni állomáshelyéről helyezte nyugállományba, melynek tényleges elhagyására szeptember 1-én került sor.

IV. A NEMZETKÖZI MŰSORSZOLGÁLTATÓK SZÖVETSÉGE ÉS A VATIKÁNI RÁDIÓ

A Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetsége (International Broadcasting Union)^[21] kilenc európai ország képviselőinek részvételével Genfben, az 1925. április 3-án és 4-én megtartott ülésen jött létre.^[22] Az IBU központi irodája Genfben volt, a Közgyűlés volt a fő szerve, továbbá négy szakértői bizottsággal rendelkezett a kezdeti időszakban. Az IBU 1950. november 1-én teljesen megszűnt, vagyonát az Európai Műsorszolgáltatók Szövetsége szerezte meg. 1927-ben hozták létre a brüsszeli Nemzetközi Ellenőrző Központot, melynek technikai feladatai voltak. A korabeli szakirodalom azon az állásponton volt, hogy az IBU nem rendelkezett hivatalos jogi státussal, működése pedig az önkéntes együttműködésen és jóakaraton alapult.^[23] Az IBU megítélése viszont ennél összetettebb kérdés. Az tény és való, hogy az IBU-t mai értelemben véve egy NGO-hoz hasonlíthatnánk, mert nem kormányközi nemzetközi szervezetként jött létre. Azonban az IBU megítélése ennél bonyolultabb, mivel nemcsak a műsorszolgáltatók, hanem tulajdonképpen a kormányok képviselői is közreműködtek az IBU létrehozásában. Ráadásul az egyes műsorszolgáltatók csak úgy lehettek az IBU tagjai, ha ehhez a saját állami hatóságaiktól megszerezték az előzetes hozzájárulást. Az IBU ugyan nem kormányközi nemzetközi szervezetként jött létre, de ennek ellenére nemcsak az európai kontinensen, hanem az ázsiai és az afrikai kontinensek egy részét is magában foglaló teljes Európai Műsorszórási Térség területére kiterjedően látott el jelentős nemzetközi szintű feladatokat. Ráadásul annak ellenére, hogy nem kormányközi nemzetközi szervezet volt, a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségével kapcsolatban nemzetközi szerződés is állapított meg jogokat és kötelezettségeket, többek között az 1933. évi Luzerni Európai Műsorszórási Egyezmény.

Az egyes államok teljesen természetes módon, saját szuverenitásuknál fogva igényt tartottak az elektromágneses frekvenciaspektrum használatára. Az egyes adók és távközlési szolgáltatók frekvenciakiosztásának nemzetközi aspektusai az ITU hatáskörébe tartoztak. Az ITU műsorszórási tevékenységéhez a technikai előkészítő tevékenységet az IBU végezte. Így az ITU által összehívott nemzetközi konferenciákon az egyes államok kormányainak képviselői mellett az IBU hivatalos szakértői státusban vett részt.^[24] Az IBU tagjainak száma meghaladta a hatvanat a II. világháború kezdete előtt. Az IBU háromféle tagságot kínált. Teljes jogú tagság volt lehetséges az európai zóna szolgáltatóinak, társult tagság az európai zónán kívüli szolgáltatóknak. A harmadik pedig a különleges tagság volt,

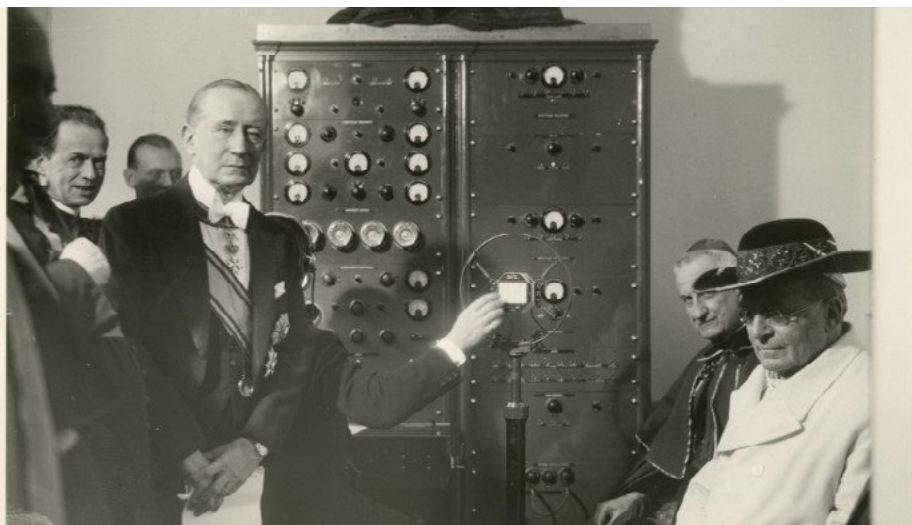
[21] A továbbiakban: IBU.

[22] Ausztria, Belgium, Csehszlovákia, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, Hollandia, Lengyelország, Spanyolország, Svájc (ld. Lommers, 2012, 63.).

[23] Whitton, 1944, 313.

[24] Gressmann, 2000, 2.

melyet a Vatikán mint műsorszolgáltató kapott.^[25] Itt fel kell hívni rá a figyelmet, hogy a Radio Vaticana helyzetét tekintették tulajdonképpen különlegesnek, nem pedig a Vatikáni Városállamét. Egy korabeli tanulmány úgy fogalmazott, hogy „a középhullámú csatorna hiánya itt [vagyis a Vatikánban] soha nem volt olyan súlyos, mint a Nemzetek Szövetségének állomása esetében, hiszen a Vatikán – sokkal inkább, mint egy politikai intézmény – nemzeti állomásokat talál műsorainak közvetítésére. – Egy karácsonyi koncertet például 13 európai országban, Amerikában pedig 15 országban közvetítettek.”^[26]

*XI. Piusz pápa (jobbra), Guglielmo Marconi (középen) és Giuseppe Gianfranceschi S.J. (balra) a Vatikáni Rádióállomás felavatásán, a vatikáni XIII. Leó Palotában, 1931. február 12-én
(Forrás: Dicastero per la Comunicazione della Santa Sede – Vatican News)*

XI. Piusz pápa a városállam létrejöttét követően négy nappal, 1929. június 11-én a Vatikáni Rádióállomás megépítésével a Nobel-díjas feltalálót, Guglielmo Marconit bízta meg. A Vatikáni Rádió XI. Piusz pápa beiktatásának kilencedik évfordulóján, 1931. február 12-én, 16:30 órakor kezdte meg hivatalosan a működését. Egy technikus által kiküldött morzekódot követően Guglielmo Marconi szólalt meg elsőként a Vatikáni Rádióban 16:40-kor, majd 16:49-től kezdődően XI. Piusz pápa a *Qui arcano Dei* kezdetű, latin nyelvű beszédével^[27] felavatta a

[25] Hasonló különleges tagságot kívánt biztosítani az IBU a Radio Nations számára, mely a Nemzetek Szövetségének műsorszolgáltatója volt, de végül a Radio Nations nem nyerte el a különleges tagságot. (Lommers, 2012, 160.)

[26] Huth, 1942, 137., 138., 140.

[27] Acta Pii PP. XI. Nuncium Radiophonicum. Die XII Februarii MDCCCXXXI, AAS, 1931, 65-70.

Vatikáni Rádiót. Guglielmo Marconi miután bejelentette, hogy az általa épített Vatikáni Rádióállomást rövidesen felavatja XI. Piusz pápa, rávilágított annak különleges nemzetközi szerepére. Marconi ezt úgy fogalmazta meg, hogy az elektromos hullámok béke és áldás szavát viszik az űrben az egész világon. Közél húsz évszázadon keresztül a római pápa hallatta Isten Tanítóhivatalának szavát a világban, de ez az első alkalom, hogy hangja egyszerre hallható a Föld teljes területén.^[28] Az IBU frekvenciasávot adott a Vatikáni Rádióknak, de maga a Vatikáni Műsorszóró Szolgálat csak 1936-ban lett az IBU különleges tagja. Ez a különleges tagság tette lehetővé, hogy a Vatikáni Rádió a műsorszórást az egész világra kiterjedően, földrajzi korlátozások nélkül végezze.^[29] 1937 júniusában a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetsége előterjesztett egy dokumentumot a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetének a következő címmel: „Műsorszórás: A nemzetközi közeledés eszköze”. Ebben a dokumentumban a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetsége arra mutatott rá, hogy a Vatikáni Műsorszóró Szolgálat nem feltétlenül olyan műsorokat készített, melyek alapvető célja a népek kölcsönös megértésének előmozdítása. Azonban kiemelték, hogy a Vatikáni Rádió által sugárzott rendkívüli adások kiemelkedő módon hozzájárultak a békéhez és a népek békés egymáshoz való közeledéséhez.^[30] A vatikáni különleges tagság vonatkozásában el kell mondani, hogy ez nem Vatikánváros mint állam bármilyen módon történő hátrányos megkülönböztetését jelentette az IBU részéről. Hangsúlyozni kell, hogy a különleges tagság nem azt jelentette, hogy a Vatikáni Városállam államiságát vagy nemzetközi jogalanyiságát megkérdőjelezte volna bárki is. Éppen ellenkezőleg, a különleges tagság a vatikáni műsorszolgáltató egyedi, az egész világra kiterjedő transznacionális jellegét tükrözi, ellentétben más államok nemzeti műsorszolgáltatóival szemben.

3. Filippo Soccorsi S.J., a Vatikáni Városállam Rádióállomása igazgatójának jegyzéke Eugenio Pacelli bíborosnak, a Szentszék államtitkárának

[28] „Ho l'altissimo onore di annunciare che tra pochi istanti il Sommo Pontefice Pio XI inaugurerà la Stazione Radio della Città del Vaticano. Le onde elettriche trasporteranno in tutto il mondo attraverso gli spazi la sua parola di pace e di benedizione. Per circa venti secoli il Pontefice Romano ha fatto sentire la Parola del Suo Divino Magistero nel mondo; ma questa è la prima volta che la Sua voce può essere percepita simultaneamente su tutta la superficie della terra. Con l'aiuto di Dio che tante misteriose forze della natura mette a disposizione dell'umanità, ho potuto preparare questo strumento che procurerà ai fedeli di tutto il mondo la consolazione di udire la voce del Santo Padre. Beatissimo Padre, l'opera che la Santità vostra si è degnata affidarmi io oggi Vi consegno: il suo compimento è oggi consacrato dalla Vostra Augusta Presenza; degnatevi, Santo Padre, di voler far sentire la Vostra Augusta Parola al mondo.” (Vatican News: Lomonaco, Amedeo: Radio Vaticana: sulle frequenze della storia tra dirette e dietro le quinte, 12 febbraio 2021, 13:30.)

[29] L'Osservatore Romano, CLXI, n. 28, giovedì 4 febbraio 2021, 6, Lombardi, Federico: Novant'anni fa nasceva la Radio Vaticana. Al servizio del Papa.

[30] La Radiodiffusion: Instrument de Rapprochement International. Document présenté à l'Organisation Internationale de Coopération Intellectuelle par l'Union Internationale de Radiodiffusion. Office International de Radiodiffusion, Genève, juin 1937, 10. (UNESCO Archives, FR PUNES AG 01-II-CI-H-VI-II-3, Union Internationale de Radiodiffusion, 1929–1939).

(ASRS, OO.II., Pio XI, Radio 3400, Pos. 1, ff. 69–70.)

STATO DELLA CITTÀ DEL VATICANO
STAZIONE RADIO

Città del Vaticano, 28 Gennaio 1936.

A Sua Eminenza Rev^{ma}
il Sig. Card. EUGENIO PACELLI
Segretario di Stato di Sua Santità

EMINENZA,

ho l'onore di portare a conoscenza di Vostra Eminenza l'esito felice di una pratica già da me iniziata, dietro diretta approvazione del Santo Padre, e di cui era a sua volta al corrente S. Eccellenza Mons. Ottaviani.

Si tratta della partecipazione della Radio Vaticana all'Unione Internazionale di Radiodiffusione.

L'opportunità, l'importanza e le difficoltà di questa partecipazione sono messe in evidenza in un "pro memoria" da me presentato al Santo Padre e di cui ho consegnato una copia a Sua Eccellenza Mons. Tardini: si tratta di guadagnare per via pratica un riconoscimento internazionale di una speciale posizione giuridica della Radio Vaticana, importante una prerogativa di universalità che non compete ad altri enti di radiodiffusione.

L'adesione della Radio Vaticana a detta unione dovrà essere, per esigenze di regolamento, accettata con una certa maggioranza di voti nel prossimo congresso parigino (febbraio 1936); ma la risposta è già nota: il Presidente dell'Unione, Sig. Rambert, avendo già interrogato i soci sull'opportunità di invitare la Radio Vaticana a partecipare all'Unione, in seguito alle risposte favorevoli, mi ha potuto rivolgere un'invito che non teme esiti negativi.

Direttamente sono membri dell'Unione gli enti stessi esercenti la radiodiffusione (nel nostro caso la Stazione Radio), ma in quanto la esercitano con approvazione delle rispettive autorità statali. Per meglio mettere in evidenza, con documenti scritti, che la prerogativa di universalità viene alla Radio Vaticana dal carattere spirituale della S. Sede e non dall'autonomia dello Stato della Città del Vaticano, sarei assai grato a Vostra Eminenza se potessi inviare al Presidente dell'Unione, insieme con la risposta di accettazione dell'invito, una copia di una lettera di Vostra Eminenza indirizzata a me, con la quale, Vostra Eminenza dichiarandosi informata dell'invito, mi autorizza ad accettarlo.

Nell'udienza concessami domenica scorsa il S. Padre si è benignamente degnato di significarmi la Sua approvazione anche circa questa particolarità.

Chinato al bacio della S. Porpora, mi professo

di Vostra Eminenza Rev^{ma}

Az 1936. január 28-án kelt fenti jegyzékében Filippo Soccorsi, a Vatikáni Városállam Rádióállomásának igazgatója tájékoztatja Eugenio Pacelli bíborost, a Szentszék államtitkárát a Vatikáni Rádió – Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségébe történő – tagfelvételi eljárásának sikeres kimeneteléről. Filippo Soccorsi utal rá, hogy eddigi tevékenységét kifejezetten pápai jóváhagyással végezte, melyről tudott Mons. Ottaviani is (Alfredo Ottaviani 1935. december 18-ig az államtitkár helyettese). Utal egy *pro memoria*-ra, melyet a Szentatyának (XI. Piusz pápa) mutatott be, és egy példányát átadta Mons. Tardininek (Domenico Tardini 1935. december 19-től az államtitkár helyettese). Ez a dokumentum a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében történő részvételnek a lehetőségére, fontosságára és nehézségeire mutat rá. Soccorsi ugyanakkor kiemeli a tagsággal kapcsolatban, hogy a gyakorlatban a Vatikáni Rádió különleges jogi helyzetének nemzetközi elismeréséről van szó, amely az egyetemesség fontos előjoga, ez pedig nem vonatkozik más műsorszolgáltató szervezetekre. Soccorsi megemlíti, hogy az IBU soron következő, 1936 februárjában megrendezésre kerülő párizsi konferenciáján bizonyos szavazattöbbséggel el kell fogadni a Vatikáni Rádió tagságát.^[32] Ugyanakkor, hangsúlyozza Soccorsi, hogy a válasz már (vagyis a konferenciát megelőzően) ismert. Maurice Rambert, az IBU elnöke megkérdezte az IBU tagjait a Vatikáni Rádió meghívásának lehetőségéről az IBU tagjai közé. Az IBU elnöke a kedvező válaszok nyomán eljuttatott a Vatikáni Rádió igazgatójához egy olyan meghívást, amely nem fél a negatív következményektől. Soccorsi kiemeli, hogy a műsorszórást végző szervezetek közvetlenül tagjai az IBU-nak, de csak akkor, ha ezt saját állami hatóságaik jóváhagyásával teszik. Soccorsi arra is rámutat, hogy az egyetemesség előjogát a Vatikáni Rádió a Szentszék spirituális jellegéből, nem pedig a Vatikáni Városállam autonómiájából eredezteti. Soccorsi úgy kíván az IBU elnökének válaszolni a Vatikáni Rádió meghívásának elfogadásáról, hogy ahhoz csatolni kívánja a Szentszék államtitkárának előzetes

[31] A jegyzéket a Szentszék Államtitkársága nem látta el iktatószámmal. A jegyzék alján Filippo Soccorsi S.J., a Vatikáni Városállam Rádióállomása igazgatójának aláírása található. Filippo Soccorsi (1900–1961) matematika és fizika diplomát szerzett, elektromérnök szakember volt. 1922-ben lépett be a Jézus Társaságába, 1931-ben szentelték pappá. 1934-ben, 34 évesen lett a Vatikáni Rádió második igazgatója Giuseppe Gianfranceschi halála után, és ezt a pozíciót 1953. március 14-ig töltötte be. Soccorsi haláláig a Pápai Gergely Egyetemen az atomelmélet és a magfizika professzora volt. Ezekből a tárgyakból, valamint az energiáról, a termodinamikáról és az elektromágnesesség elveiről szóló tudományos monográfiái jelentek meg. Kiemelkedőnek tekintendő az 1947-ben megjelentetett, a Római és Egyetemes Inkvizíció Szent Kongregációja (jelenleg Hittani Dikasztérium) által Galileo Galileivel szemben lefolytatott perről szóló monográfiája.

[32] A Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségének Luzernben, 1933. május 12-én elfogadott Alapszabálya 4. cikkének b) pontja értelmében a különleges tagság elnyeréséhez, valamint az ezzel járó jogok és kötelezettségek megállapításához a Közgyűlés tagjai legalább háromnegyedének szavazata volt szükséges (Statuts de l'Union Internationale de Radiodiffusion Adoptés par l'Assemblée Générale Ordinaire de l'Union Internationale de Radiodiffusion, tenue Lucerne, le 12 mai 1933. United Nations Archives in Geneva, R4321/9G/663/663/Jacket1, Radio station – Correspondence with the International Broadcasting Union, 1932–1937).

felhatalmazását azzal a nyilatkozattal, hogy az államtitkár értesült a meghívás tényéről. Soccorsi azt is megjegyzi, hogy a jegyzék keltét megelőző vasárnapi (1936. január 26.) audiencián a pápától közvetlenül jóváhagyást kapott.

A Vatikáni Városállam akkor hatályos első Alaptörvényének^[33] 3. cikke úgy rendelkezett, hogy a külföldi államokkal fenntartott kapcsolatokban a Vatikáni Városállamot a diplomáciai kapcsolatok terén és a nemzetközi szerződések megkötése során a pápa képviseli, melyet a Szentszék Államtitkársága útján lát el.^[34] A Vatikáni Városállam megalakulásától kezdve egészen a 2000. évi második Alaptörvény hatálybalépéséig más jogalanyokra, így a nemzetközi szervezetekre vonatkozóan sem tartalmazott semmilyen rendelkezést a Vatikáni Városállam Alaptörvénye. Általában véve azonban elmondható, hogy a gyakorlatban a külkapcsolatok folytatása során ennek nem volt semmilyen különösebb jelentősége. Egyrészt a Vatikáni Városállam nemzetközi szervezetek munkájában részt vett, és ugyanúgy a Szentszék Államtitkársága működött közre a Vatikáni Városállamot érintő ilyen jellegű kapcsolatok fenntartásában is. Jelen esetben viszont nem azzal a klasszikus esettel állunk szemben, amikor a Szentszék Államtitkársága tényleges képviseleti formában közreműködik a Vatikáni Városállam nemzetközi kapcsolataiban. Azokban az esetekben ugyanis a Szentszék Államtitkársága jár el hivatalos képviseleti minőségben, de a nemzetközi joghatást kiváltó kérdésekben a Vatikáni Városállam Kormányától beszerzett jognyilatkozatok alapján történik a városállam képvisellete. Elengedhetetlen megjegyezni, hogy a Vatikáni Rádió a megalakulásától kezdve egészen 1985. december 31-ig a Vatikáni Városállam szerve volt, közvetlenül a városállam Kormányzóságának alárendelve.

Jelen esetben Filippo Soccorsi a fenti jegyzékében is utal rá, hogy a műsor-szórást végző szervezetek közvetlenül tagjai az IBU-nak, de csak akkor, ha ezt saját állami hatóságai jóváhagyásával teszik. Az IBU esetében tehát az egyes műsorszolgáltatók vezetői jogosultak közvetlenül eljárni, saját államuk hatóságaitól pedig nem meghatalmazásra, hanem hozzájáruló nyilatkozatra van szükség, és erre is csak az IBU-hoz történő csatlakozás vonatkozásában. Nem áll rendelkezésre adat arra vonatkozóan, hogy a Vatikáni Városállam kormányzójától előzetesen kért volna-e bármilyen felhatalmazást Filippo Soccorsi. Ennek nincs is jelentősége, hiszen Soccorsi a fenti jegyzékének elején utal rá, hogy eddigi tevékenységét a pápa, vagyis egyben a városállam uralkodójának jóváhagyásával

[33] Motu Proprio Di Nostro. N. I. – Legge fondamentale della Città del Vaticano, 7 giugno 1929, AAS Supplemento per le leggi e disposizioni dello Stato della Città del Vaticano, 1929/1, 1-4.

[34] 2001. február 27-től kezdve, amikor a Szent II. János Pál pápa (1978–2005) által 2000. november 26-án kihirdetett második vatikánvárosi Alaptörvény hatályba lépett, ezt a rendelkezést kiterjesztették a nemzetközi jog egyéb, más alanyaira is (2. cikk). (Motu Proprio Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, 26 novembre 2000, AAS Supplemento per le leggi e disposizioni dello Stato della Città del Vaticano, 2000/71, 75-83.) Főszabályként ugyanezt a rendelkezést tartalmazza a Ferenc pápa (2013–) által 2023. május 13-án kihirdetett, 2023. június 7. óta hatályos új Alaptörvény 6. cikkének 1. pontja (L'Osservatore Romano, CLXIII, n. 111, sabato 13 maggio 2023, 10, Motu Proprio Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, 13 maggio 2023.).

végezte a tagfelvételi eljárást érintően. Megjegyzendő, hogy ez még csak belső jogi kérdés, vagyis a pápa előzetes szóbeli felhatalmazása Soccorsi részére a tagfelvételi eljárással kapcsolatos egyeztetésekkel kapcsolatban az IBU számára nem volt szükséges. Kifejezetten nemzetközi jogi relevanciával viszont Soccorsi fenti jegyzékének a legvégén van a hangsúly. Abban az időben a Vatikáni Város-állam Kormányzósága a jelenlegihez képest jóval csekélyebb volt, a Rádióállomás pedig a Kormányzóság igazgatósága volt. Így feltételezhető, hogy állami hatóságként az államfőn, vagyis a pápán kívül az IBU Soccorsitól csak Vatikánváros kormányzójának hozzájáruló nyilatkozatát tudta volna elfogadni a tagfelvétel kérdésében. Jelen esetben Soccorsi a jegyzékének legvégén utal rá, hogy közvetlenül a pápától, vagyis a városállam uralkodójától megkapta a jegyzék keltét megelőzően két nappal az előzetes jóváhagyást. Ahogyan korábban szó volt róla, a szóbeli jognyilatkozat is érvényes, de ezt Soccorsinak jelen esetben az IBU felé valahogyan igazolnia kellett. Ahogyan korábban kitértünk rá, Soccorsi kifejezetten azt kérte a Szentszék államtitkárától, adjon előzetes felhatalmazást részére az IBU-tagságra történő meghívás elfogadására, azzal a nyilatkozattal, hogy az államtitkár értesült a meghívás tényéről. Nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy ez a felhatalmazás jelen esetben semmi esetre sem jelenti azt, hogy a Szentszék Államtitkársága a Vatikáni Városállam szuverenitását érintő kérdésekbe beavatkozhatna, de azt sem jelenti, hogy a Vatikáni Városállam és annak Kormányának nemzetközi jogi cselekvőképessége ne lenne teljes. Jelen esetben sokkal inkább arról van szó, hogy az államokkal fenntartott külkapcsolatokhoz hasonlóan a városállamot érintő egyéb kérdésben is a Szentszék Államtitkársága járt el, nem pedig a városállam akkori kormányzója. Azt is hangsúlyozni kell, hogy a Szentszék államtitkárától kért felhatalmazás jelen esetben semmi esetre sem jelentheti azt sem, hogy a Szentszék államtitkára Vatikánváros kormányzójának hatáskörében adna felhatalmazást (melyre nincs lehetőség, hiszen két eltérő nemzetközi jogalanyról van szó). Soccorsi azzal zárta fenti jegyzékét, hogy megkapta a pápától (vagyis egyben a városállam uralkodójától) a szóbeli jóváhagyást. Tehát jelen esetben kizárólag úgy lehet nemzetközi jogi értelemben tekinteni, hogy a Szentszék államtitkárának hozzájáruló nyilatkozata a pápa felhatalmazásán alapul. A pápa jelen esetben egyszemélyben a Vatikáni Városállam uralkodója, és egyszemélyben ő maga a Szentszék, vagyis a városállam felett a szuverenitás teljes hordozója nemzetközi jogi szempontból. Ahogyan korábban is említettük, a Szentszék államtitkára pedig a kormányfőkkel egyenrangú a nemzetközi jogban, így minden külön meghatalmazás nélkül jogosult eljárni a Szentszék, vagyis a pápa képviseletében. Az IBU-tagsághoz való hozzájárulást ugyan a Szentszék mint a szuverenitás hordozójának képviseletében teszi meg az államtitkár, de ez kizárólag azért történik teljesen szabályszerűen Vatikánváros kormányzójának hozzájárulása nélkül, mert a pápa mint egyben államfő előzetesen megadta a felhatalmazást, így lényegében véve a pápai szóbeli jognyilatkozat írásbeli megerősítését kéri Soccorsi a Szentszék államtitkártól. Van továbbá egy kevésbé jogi, mintsem gyakorlati jellegű, sajátos oka annak, amiért jelen esetben még célszerű is volt a Szentszék államtitkárától a felhatalmazás

írásbeli megadását kérni. A Vatikáni Rádió hiába a Vatikáni Városállam szerve volt még akkoriban, Soccorsi is rámutatott a jegyzékében, hogy az IBU-ban a különleges tagság elnyeréséhez a vatikáni műsorszolgáltató egyetemes előjoga a Szentszék spirituális jellegéből következik, nem pedig a Vatikáni Városállam szuverenitásából.

4. A Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetsége főtítkárnak levele Filippo Soccorsinak, a Vatikáni Városállam Rádióállomása igazgatójának (ASRS, OO.II., Pio XI, Radio 3400, Pos. 1, ff. 63^r–63^v.)

COPIA

UNION INTERNATIONALE DE RADIODIFFUSION

13, Cours des Bastions

Genève.

le 29 Janvier 1936.

Monsieur le Directeur
de la station de radiodiffusion
du Vatican,
Révérend Père Filippo Soccorsi,
Cité du Vatican.

Votre télégramme
du 24 janvier 1936.

Monsieur le Directeur,

J'ai l'honneur de vous accuser réception de votre télégramme du 24 janvier par lequel vous nous notifiez le désir du service de radiodiffusion de la cité du Vatican d'être reçu au sein de notre institution lors des prochaines réunions de Paris et que Monseigneur LAGHI est chargé de donner l'accord de votre service aux conditions d'admission.

L'admission de membres à titre spécial étant du ressort de l'assemblée générale, notre président a convoqué samedi dernier, une assemblée générale extraordinaire, qui aura lieu mardi 25 février à 17 heures à l'Hôtel Continental à Paris.

Je me ferai un plaisir de vous communiquer immédiatement les résultats de la réunion de l'assemblée générale. En attendant vous m'obligeriez beaucoup en me renseignant, dès que cela vous sera possible, sur les quelques points suivants:

1) la nature de l'autorisation accordée à votre organisme par l'Etat du Vatican,

- 2) le nombre, la puissance et les longueurs d'ondes de vos stations d'émission,
- 3) les heures d'émission régulières de vos stations.

Selon votre demande, notre président et moi-même allons nous mettre immédiatement en rapport avec Monseigneur LAGHI.

Veillez croire, Monsieur le Directeur, à l'assurance de notre considération distinguée.

Le Secrétaire Général:

.....^[35]

Az IBU főtitkára a fenti, 1936. január 29-én kelt megkeresést Filippo Soccorsinak, a Vatikáni Városállam Rádióállomása igazgatójának küldte. A levélből kiderül, hogy Filippo Soccorsi 1936. január 24-én táviratot küldött az IBU-nak, melyben kérte az IBU soron következő párizsi találkozásán a vatikánvárosi műsorszolgáltató felvételét az IBU tagjai közé. Az IBU főtitkára közli, hogy a rendkívüli tagfelvétel a Közgyűlés hatáskörébe tartozik, ezért az IBU elnöke 1936. február 25-én 17 órára a párizsi Continental Hotelbe rendkívüli Közgyűlést hívott össze. Az IBU főtitkára a tagfelvételt megelőzően az alábbiakról kér tájékoztatást Soccorsitól: a Vatikáni Állam által a vatikáni műsorszolgáltatónak adott felhatalmazás jellege; adóállomásainak száma, teljesítménye és hullámhossza; állomásainak szokásos adásideje. Az IBU főtitkára egyidejűleg tudomásul veszi, hogy Soccorsi a korábban megküldött táviratában Mons. Laghit jelölte meg, mint aki felelős azért, hogy a vatikáni műsorszolgáltató nevében beleegyezését adja az IBU-ba történő belépési feltételekhez. A főtitkár közli ezzel kapcsolatban, hogy ő és az IBU elnöke haladéktalanul kapcsolatba lépnek Mons. Laghival. Az IBU főtitkárának levele 1936. január 29-én kelt, vagyis egy nappal később, mint ahogy Filippo Soccorsi megküldte a korábbiakban tárgyalt jegyzékét a Szentszék államtitkárának. Az IBU főtitkárának jelen leveléből is látható, hogy az IBU teljes tudatában volt annak, miszerint a Vatikáni Rádió a Vatikáni Városállam saját szerve volt ekkoriban. Az IBU főtitkára kifejezetten a Vatikáni Városállam által megadott felhatalmazást említi a vatikáni műsorszolgáltató vonatkozásában. A korábbiakban tárgyaltakat csak ismételni lehet, miszerint annak speciális oka van, hogy Soccorsi a Szentszék államtitkárától, és nem pedig Vatikánváros kormányzójától kérte a tagfelvételi eljárásához az írásbeli felhatalmazás megadását. De ez nem azt jelenti, hogy az IBU a Vatikáni Városállam szuverenitását kétségbe vonta volna. Ahogyan a fenti levélből is látható, ennek éppen az ellenkezője igaz, hiszen a Vatikáni Városállam felhatalmazásáról, vagyis hozzájáruló nyilatkozatáról tesz említést az IBU főtitkára.

[35] Mivel a Szentszék Államtitkársága csak az eredeti levél gépirással készült másolatát kapta meg, így ezen az iraton sem aláírás, sem bélyegzőlenyomat nem szerepel. A levél végén a főtitkár („Le Secrétaire Général:”) alatti pontozás valószínűleg az eredeti iraton található aláírást helyettesíti. A másolatilag érkezett iratot a Szentszék Államtitkársága nem látta el iktatószámmal.

XI. Piusz pápa (jobbra) és Filippo Soccorsi S.J., a Vatikáni Rádió második igazgatója (balra) a vatikáni Apostoli Palota pápai dolgozószobájában, 1934. október 24-én (Forrás: Pastora-le Desio: Papa Pio XI Achille Ratti, a Cento anni dalla sua elezione al Soglio di Pietro, 2022.)

5. A Szentszék Államtitkársága részére készült pro memoria a Vatikáni Rádió különleges tagságáról a Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében (ASRS, OO.II., Pio XI, Radio 3400, Pos. 1, ff. 65–67.)

PRO MEMORIA

L'Union Internationale de Radiodiffusion (U.I.R.) è un'associazione avente personalità giuridica, costituita allo scopo di collegare i diversi organismi d'Europa e degli altri continenti, i quali esercitano un servizio di radiodiffusione, di centralizzare lo studio di tutte le questioni derivanti dallo sviluppo della radiodiffusione, di sostenere gl'interessi della radiodiffusione e perseguire ogni progetto diretto a favorirne lo sviluppo.

I membri dell'Unione si distinguono in membri attivi, membri associati e membri a titolo speciale.

Sono membri attivi gli organismi esercitanti in Europa un servizio di radiodiffusione destinato agli ascoltatori dei territori europei, soggetti all'autorità del rispettivo paese.

Sono membri associati, gli organismi o gruppi di organismi di radiodiffusione della regione extraeuropea.

Sono membri a titolo speciale gli organismi di radiodiffusione che espletano la loro funzione senza che ricorrano le condizioni previste per i membri attivi.

Secondo autorevoli informazioni, tale titolo speciale è stato incluso espressamente per la Radio Vaticana e per quelle delle Società delle Nazioni: il ravvicina-

mento dei due casi mette in evidenza una prerogativa di universalità, indipendentemente e al di sopra di sovranità civile.

Era di capitale importanza per la Radio Vaticana avere il suo esercizio radiofonico sotto l'egida di un simile riconoscimento internazionale, che, per quanto sia stabilito in seno ad una associazione privata, è praticamente ratificato senza discussioni dai Congressi Internazionali di plenipotenziari e rappresentanti degli Stati. La pratica importanza di un riconoscimento di un "titolo speciale" per la Radio Vaticana è stata già illustrata.

Per quanto l'adesione della Radio Vaticana "a titolo speciale" fosse stata prevista dalla stessa Unione, pure deve dirsi che la prospettiva era stata insinuata da persone benevole verso la Santa Sede, senza che i singoli membri dell'Unione si rendessero bene conto sia delle specialità del titolo, sia della felicissima corrispondenza tra il titolo escogitato e gli interessi e le esigenze della Radio Vaticana.

Perciò al Congresso di Parigi delle difficoltà furono sollevate, non ostante le precauzioni prese affinché tutte le discussioni fossero eliminate: si è fatto appello alla sovranità territoriale della Santa Sede come a un titolo che è comune con gli altri Stati, e in forza del quale la Santa Sede aveva già partecipato ai Congressi di plenipotenziari di Madrid e di Lucerna.

Tale titolo comune certamente esiste: è sufficiente per la S. Sede per le sue comunicazioni telegrafiche, non risponde però ad una proporzionata base giuridica per le emissioni radiofoniche; a Madrid e a Lucerna ci si era valsi del titolo comune e non sarebbe stato certo prudente sollevare là questioni del genere.

Il titolo speciale ora avanzato mette in evidenza la distinzione tra Santa Sede e la Sovranità territoriale dello Stato della Città del Vaticano, o meglio la ragion d'essere soprastatale dello Stato della Città del Vaticano: di qui incomprensioni e ostilità nella assemblea del Congresso Parigino, e pericolo della discussione.

La proposta della Commissione Giuridica del Congresso di ammettere la Radio Vaticana a titolo comune, con parità di diritto e con voto deliberativo, nonchè col diritto di esercitare la radiodiffusione a grande distanza su onde corte per quanto apparentemente più favorevole, non era conforme ai criteri con cui il Direttore della Radio aveva da lungo tempo preparato il passo e avrebbe costituito una insidia assai pericolosa pel futuro, in vista dei diversi accordi che si preparano in fatto di onde medie e corte. Perciò mentre nella Assemblea si svolgevano le incompetenti discussioni, nei corridoi si insinuava a persone conosciute come ben affette verso la Santa Sede la soluzione che dovevano sostenere e che hanno fedelmente riferito e sostenuto nelle sedute. Finalmente la questione è stata risolta conforme alle direttive del Direttore della Radio e a una di lui esplicita approvazione telefonica da Roma.

I termini della soluzione sono i seguenti: il "Titolo speciale" è stato riconosciuto; la Radio Vaticana potrà farsi rappresentare a tutte le riunioni dell'U.I.R. con voto consultivo, avrà diritto a ricevere tutte le pubblicazioni dell'Unione e dovrà contribuire alle spese col pagamento di mille franchi svizzeri all'anno.^[36]

[36] Az iraton nem szerepel dátum, név és aláírás sem. Az iratot a Szentszék Államtitkársága nem látta el iktatószámmal.

A *pro memoria* mindenekelőtt megjegyzi, hogy az IBU egy jogi személyiséggel rendelkező egyesület. Az IBU célkitűzésein túl a tagság három típusáról tesz említést: teljes jogú tagok (saját országuk felhatalmazása alapján Európában rádiós műsorszóró szolgáltatást működtetnek, amely az európai területek hallgatóinak szól), társult tagok (nem európai régióból származó műsorszolgáltatók vagy azok csoportjai), különleges tagok (olyan műsorszolgáltatók, amelyek anélkül látják el feladatukat, hogy teljesítenék a teljes jogú tagokra vonatkozó feltételeket). Megbízható információk szerint ez a különleges tagság kifejezetten a Vatikáni Rádió és a Nemzetek Szövetsége számára lett létrehozva. Az emlékeztető ezzel kapcsolatban a polgári szuverenitáson felül álló egyetemesség előjogát emeli ki. A Vatikáni Rádió számára kiemelt fontosságú volt, hogy a műsorszolgáltatást egy ilyen nemzetközi elismerés égisze alatt végezze, amelyet bár egy magánszervezetten belül alapítottak, de azt a gyakorlatban vita nélkül elismerik nemzetközi konferenciákon az államok képviselői és meghatalmazottjai. A Vatikáni Rádió különleges minőségben történő csatlakozását maga az IBU is látta előre. Bár ezt a Szentszék iránt jóindulatú emberek sugalmazták, anélkül, hogy az IBU egyes tagjai tudták volna ennek a különleges tagságnak a sajátosságait, illetve azt, hogy ez a Vatikáni Rádió érdekeivel és szükségleteivel összhangban van. A párizsi konferencián nehézségek merültek fel, annak ellenére, hogy mindent megtettek ennek kiküszöbölésére. A konferencián a Szentszék területi szuverenitására úgy hivatkoztak, mint amely ugyanolyan közönséges, mint bármely más államé, ilyen minőségben pedig a Szentszék már részt vett a madridi és a luzerni nemzetközi konferenciákon. A most előterjesztett különleges cím kiemeli a Szentszék és a Vatikáni Városállam területi szuverenitása közötti különbséget, vagy inkább a Vatikáni Városállam nemzetek feletti létjogosultságát. Ebből eredtek a félreértések és az ellenségeskedés a párizsi konferencia Közgyűlésén. A konferencia Jogi Bizottságának javaslata az volt, hogy a Vatikáni Rádiót közönséges jogcímen, egyenlő jogokkal és konzultatív szavazattal, valamint rövidhullámú távolsági műsorszórási joggal vegyék fel az IBU tagjai közé. Ez a javaslat látszólag kedvezőbb volt, de nem felelt meg azoknak a kritériumoknak, amelyekkel a Vatikáni Rádió igazgatója régóta előkészítette az IBU-hoz történő csatlakozást, és nagyon veszélyes lett volna a jövőre nézve, a közép- és rövidhullámokkal kapcsolatos különböző megállapodásokra való tekintettel.

Az IBU Közgyűlésén inkompetens megbeszélések zajlottak. Ezért a folyosókon a megoldást olyan embereknek sugalmazták, akikről ismert, hogy a Szentszék iránt jóindulatúak, ők pedig erről hűségesen beszámoltak az üléseken és támogatták is azt. Végül az ügyet a Vatikáni Rádió igazgatójának utasításai és Rómából érkezett kifejezett telefonos jóváhagyása alapján megoldották. Az IBU-ba történő tagfelvételi kérdés megoldása a következő feltételekkel történt: A Vatikáni Rádió számára a különleges cím elismerésre került. A Vatikáni Rádió minden IBU találkozáson képviseltetheti magát konzultatív szavazattal. A Vatikáni Rádió jogosult lesz továbbá az IBU összes kiadványát megkapni. A Vatikáni Rádiónak évi ezer svájci frank megfizetésével kell hozzájárulnia a kiadásokhoz.

A Szentszék Államtitkársága számára készült fenti *pro memoria* is azt igazolja, hogy a Szentszék és a Vatikáni Városállam nemzetközi jogi elhatárolása nem minden esetben volt egyszerű. Érzékelhető ugyanakkor, hogy sem a Szentszék, sem pedig a Vatikáni Városállam nemzetközi jogi státusával kapcsolatban nem merültek fel kétségek az IBU tagjai körében. Sokkal inkább gyakorlati elhatárolási problémákról, illetve ténybeli tévedésekről, félreértésekről volt szó. A *pro memoria* tanúsága szerint látható, hogy ilyen például az az alapvető jogi és ténybeli tévedés, miszerint a párizsi konferencián többeknek az volt a téves meggyőződése, hogy a Szentszék részt vett a madridi és a luzerni nemzetközi konferenciákon. Megjegyzendő, hogy az 1932-es madridi és az 1933-as luzerni konferenciákon nem vett részt a Szentszék, és ahogyan korábban tárgyaltuk, ezeken a konferenciákon a Vatikáni Városállam vett részt, és a Vatikáni Városállam volt valamennyi nemzetközi szerződésnek a részese. Látható, hogy az IBU párizsi konferenciáján ez a félreértés újabb problémákat generált. A Vatikáni Városállam esetében jogosan hivatkoztak volna arra, hogy szuverenitása teljesen ugyanolyan, mint bármely más államé. Másrészt látható, hogy a párizsi konferencián a Szentszék területi szuverenitása is szóba került, és így hasonlították a Szentszék nemzetközi jogi helyzetét az államokéhoz. Ez sem volt feltétlenül szerencsés, mert az nyilvánvaló tény, hogy a Szentszék nemzetközi jogilag teljes szuverenitást gyakorol a Vatikáni Városállam felett, azonban ez egy speciális, teljesen egyedülálló nemzetközi jogi kérdés, mivel ez jóval túlmutat azon a tényen, mint amikor egy adott állam államterülettel rendelkezik. Vagyis államterülete ténylegesen a Vatikáni Városállamnak mint a nemzetközi jog alanyának van, ezen állam felett pedig a Szentszék mint a nemzetközi jog teljesen eltérő alanya szuverenitást gyakorol. Ténylegesen tehát a Szentszék sajátos nemzetközi jogi helyzetének a megközelítésével voltak alapvető problémák. Azonban hangsúlyozni kell, hogy az IBU-tagsággal kapcsolatban kialakult vita ellenére a Szentszéket is és a Vatikáni Városállamot is teljes mértékben a nemzetközi jog alanyának tekintették, arról szó sem volt, hogy ezt bárki kétségbe vonta volna. A Szentszék sajátos, az államokétól eltérő különös nemzetközi helyzetének a tisztázása jelentette a fő problémát. Megjegyzendő, hogy a párizsi konferencián nem arról volt szükséges meggyőzni az IBU tagjait, hogy a Szentszék nemzetközi jogi szuverenitása úgymond túlmutat az államokén, hanem arról, hogy teljesen más sajátosságai vannak. Elméleti szinten ugyanis nemzetközi jogi szempontból a Szentszék nincs földrajzilag helyhez kötve, mint az államok. Az állam államterület nélkül nem létezik. A Szentszék viszont igen, és nemzetközi jogi szempontból nincs jelentősége annak, hogy földrajzilag honnan folytatja tényleges tevékenységét, de ebből a szempontból irreleváns az is, hogy tartozik-e a szuverenitása alá állam, vagy sem. Jelen esetben tehát azt kellett tisztázni az IBU Közgyűlésén, hogy a Szentszék sajátos nemzetközi helyzetéből adódóan a műsorszórás terén az egész világra kiterjedő, teljesen egyedi, transznacionális tevékenységet végez, ellentétben az egyes államok nemzeti műsorszolgáltatóival. Ezt pedig még annak ellenére is figyelembe kellett vennie az IBU-nak, hogy akkoriban a Vatikáni Rádió még a Vatikáni Városállam szerve volt, mivel a műsorszórás tényleges

célja a valóságban a Szentszék egyetemes, az egész világra kiterjedő, nemzeteken és államhatárokon túlmutató műsorszolgáltatása volt. Vagyis a Vatikáni Rádió univerzális műsorszórási tevékenységét nem lehetett más államok földrajzilag helyhez kötött nemzeti műsorszolgáltatóihoz hasonlítani. Az IBU Közgyűlése végül a különleges tagság biztosításával ezt a speciális helyzetet tudta kiküszöbölni.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

A két világháború közötti nemzetközi jogi szakirodalom jelentős része vagy elkezdte tagadni a Szentszék nemzetközi jogalanyiságát, vagy egyfajta kvázi-jogalanyiságot próbált mesterségesen kreálni, melynek a valóságban nemzetközi jogi alapja nem volt. Ennek azonban semmilyen érdemi nemzetközi jogi relevanciája és hatása nem volt a nemzetközi jog szabályaira és a tényleges nemzetközi joggyakorlatra. A Vatikáni Városállam nemzetközi jogi helyzetének megítélése az állam keletkezését követő időszakban kevésbé volt problémás; a városállam nemzetközi jogi helyzetének megítélése, nemzetközi jogalanyiságának megkérdőjelezése évtizedekkel későbbi doktrinális probléma. A Vatikáni Városállamot bármennyire is bilaterális nemzetközi szerződés keletkeztette, az állam keletkezése a nemzetközi jogban objektív, így ahhoz nem szükséges más államok elismerése sem. Az a nemzetközi jogi tény, hogy az Apostoli Szentszék mint a nemzetközi jog alanya a Vatikáni Városállam felett szuverenitást gyakorol, nem újdonság a nemzetközi jogban, hanem tulajdonképpen több mint egy évezredes hagyomány, mivel a nemzetközi jog mindig is az Apostoli Szentszék szuverenitását ismerte el a Pápai Állam (korábban Egyházi Állam) felett. A Vatikáni Városállam nemzetközi jogalanyiságának megkérdőjelezése a kezdeti időszakban éppen azért volt elhanyagolható, mivel a két világháború közötti időszakban az államok kizárólagos nemzetközi jogalanyisága elismerésének doktrínája került előtérbe. Ugyanakkor a Vatikáni Városállam nemzetközi jogalanyiságának tényleges megnyilvánulása pont abban valósult meg, hogy nemzetközi konferenciákon képviseltette magát és nemzetközi szerződések részesévé vált, nemzetközi szervezetek tagjává vált. Közvetlenül a városállam megalakulását követő időszakban elsősorban az állam funkcionális működéséhez szükséges szolgáltatásokat érintő nemzetközi szerződésekben való részvétel került előtérbe. Ezek közül is a kor két legfontosabb és legelterjedtebb szolgáltatását érintően, vagyis a távíró és a posta terén a Szentszék még a városállam tényleges keletkezését megelőzően gondoskodott a Vatikáni Városállam csatlakozásáról a vonatkozó nemzetközi szerződésekhez, illetve szervezetekhez. Attól, hogy a Vatikáni Városállam képviselőjében a diplomáciai kapcsolatok terén és nemzetközi szerződéskötési eljárásokban a Szentszék Államtitkársága jár el, az semmi esetre sem alapozta meg soha azt, hogy ez bármilyen formában a városállam nemzetközi jogalanyiságának vagy cselekvőképességének megkérdőjelezéséhez vezessen, mivel ez belső jogi alkot-

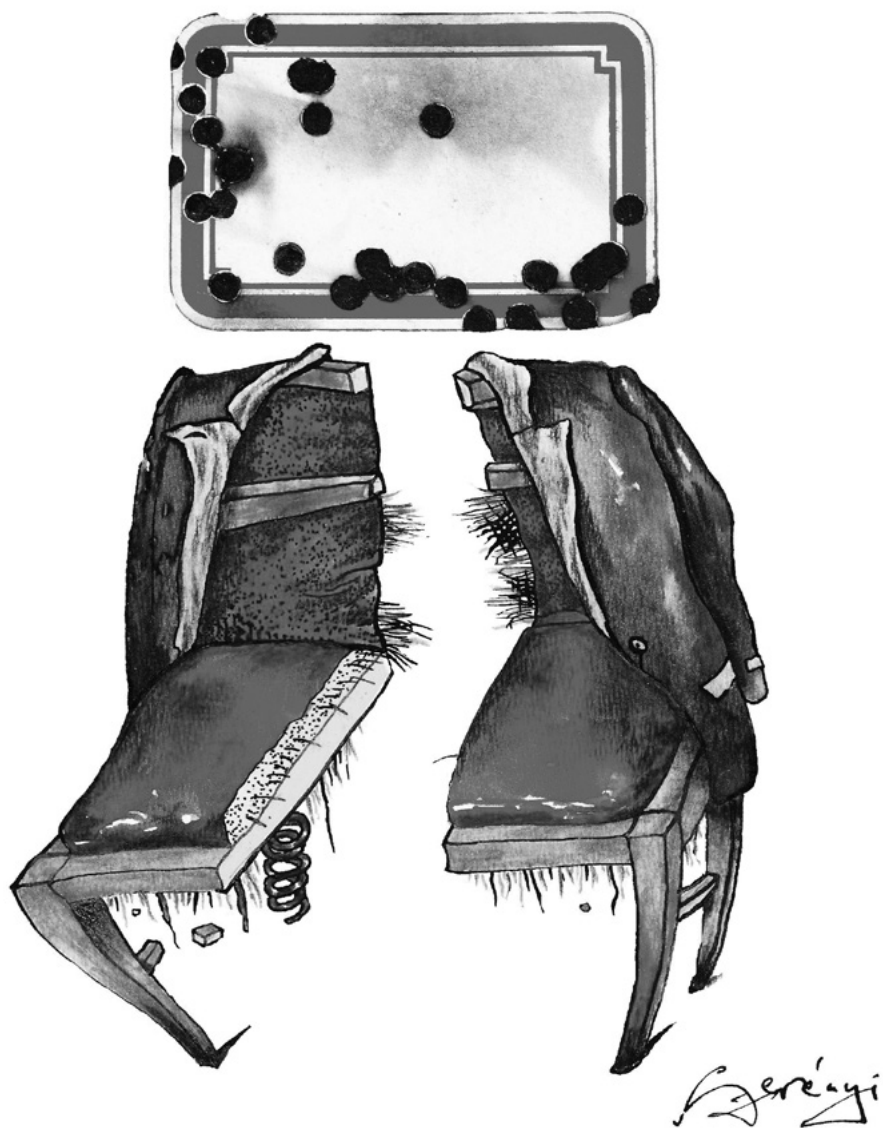
mányos szabályon alapul, ráadásul a nemzetközi jogban teljesen elfogadott és nem példa nélküli, hogy egy nemzetközi jogalany képviseletében egy teljesen másik jogalany járjon el. Az Apostoli Szentszék pedig bármennyire is a szuverenitás hordozója a Vatikáni Városállam felett, a két jogalany teljesen elkülönült kormányzati szervezettel rendelkezik, így látható, hogy a Vatikáni Városállamot érintő nemzetközi szerződések vonatkozásában a Szentszék Államtitkársága hiába rendelkezik általános alkotmányos felhatalmazáson alapuló képviseleti jogkörrel, a képviseleti jogosultság gyakorlása során is jognyilatkozatot szerez be a Vatikáni Városállamtól. A Vatikáni Rádió funkcionalitását tekintve mindig is ugyanazt a szerepet töltötte be a műsorszolgáltatás terén, mint napjainkban, de jelenleg a funkciójának megfelelően a Szentszékhez tartozik, azon belül pedig a Kommunikációs Dikasztérium része más médiumokhoz hasonlóan. Azonban a Vatikáni Városállam megalakulását követően nem a Vatikáni Rádió funkciója miatt lett a Rádióállomás a Vatikáni Városállam Kormányzóságának alárendeltségébe tartozó szerv. Abban az időben a távközlési szolgáltatásokat sokkal szorosabban együtt kezelték a gyakorlatban. Ennek egyik fő állomását jelentették az egymással párhuzamosan megrendezett 1932-es madridi nemzetközi konferenciák. Másrészt a Lateráni Paktum is szorosan együtt kezelte ezeket a szolgáltatásokat, ráadásul a Guglielmo Marconi által megépített Vatikáni Rádióállomás nem csak a műsorszolgáltatás funkcióját volt hivatott betölteni, hanem a kor másik távközlési vívmányát, a rádiótávírást is biztosította. A Nemzetközi Műsorszolgáltatók Szövetségében hiába nem az államok kormányai képviseltették magukat, releváns következtetéseket vonhatunk le abban a tekintetben, hogy akkoriban – leszámítva a tudományos szakirodalmat – a gyakorlatban érdemlegesen senki nem kérdőjelezte meg főszabályként sem az Apostoli Szentszék, sem pedig a Vatikáni Városállam nemzetközi jogalanyiságát. A területi szuverenitás fogalmának előtérbe kerülése a legjobb példa arra, miszerint szükséges lett volna tisztázni, hogy a Szentszék esetében az, hogy egy állam felett szuverenitást gyakorol, teljesen speciális, de több mint ezeréves nemzetközi jogkérdés, ami teljesen mást jelent, mint az államok esetében az államterület és az állam területi szuverenitásának kérdése.

IRODALOM

- Acta Pii PP. XI. Nuncium Radiophonicum. Die XII Februarii MDCCCXXXI. In: *Acta Apostolicae Sedis*. Vol. 33/1931.
- Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana (Elérhető: <https://archiviopug.org/wp-content/uploads/2015/11/gian.jpg>. Letöltés ideje: 2025. január 13.).
- Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, Organizzazioni Internazionali, Pio XI, Radio 3400, Pos. 1.
- Clara, Kristine et al. (eds.) (2015): *Paris, 1865: The Birth of the Union*. International Telecommunication Union, Geneva.
- Convention Internationale des Télécommunications, Madrid, le 9 décembre 1932.

- Document N° 34. Confédération suisse. Rapport d'Ensemble. In: *Documents de la Conférence Européenne des Radiocommunications, Lucerne, Mai/Juin 1933*. Bureau International de L'Union Télégraphique, Berne, 1933.
- Document N° 45. Procès-verbal de la séance d'ouverture de la Conférence et de la première assemblée plénière. 15 mai 1933. In: *Documents de la Conférence Européenne des Radiocommunications, Lucerne, Mai/Juin 1933*. Bureau International de L'Union Télégraphique, Berne, 1933.
- Documents de la Conférence Européenne des Radiocommunications, Lucerne, Mai/Juin 1933. Bureau International de l'Union Télégraphique, Berne, 1933.
- Documents de la Conférence Radiotélégraphique Internationale de Madrid (1932), Tome II, Travaux de la Conférence (Délibérations, Actes Définitifs). Bureau International de L'Union Télégraphique, Berne, 1933.
- Gressmann, Rudolf (2000): Some Historical aspects of broadcasting technology. In: *EBU Technical Review*. No. 283, June 2000.
- Huth, Arno (1942): Radio Today. The Present State of Broadcasting. In: *Geneva Studies*. Vol. XII, No. 6, July 1942.
- ITU.int: Member States. (Elérhető: <https://www.itu.int/hub/membership/our-members/directory/?myitu-members-states=true&request=countries>. Letöltés ideje: 2024. október 13.).
- La Radiodiffusion: Instrument de Rapprochement International. Document présenté à l'Organisation Internationale de Coopération Intellectuelle par l'Union Internationale de Radiodiffusion. Office International de Radiodiffusion, Genève, juin 1937. (UNESCO Archives, FR PUNES AG 01-IICI-H-VIII-3, Union Internationale de Radiodiffusion, 1929–1939).
- League of Nations Treaty Series 117 (1931–1932).
- Lommers, Suzanne (2012): *Europe – On Air. Interwar Projects for Radio Broadcasting*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- L'Osservatore Romano, CLXI, n. 28, giovedì 4 febbraio 2021, 6, Lombardi, Federico: Novant'anni fa nasceva la Radio Vaticana. Al servizio del Papa.
- L'Osservatore Romano, CLXIII, n. 111, sabato 13 maggio 2023, 10, Motu Proprio Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, 13 maggio 2023.
- Motu Proprio Di Nostro. N. I. – Legge fondamentale della Città del Vaticano, 7 giugno 1929. In: *Acta Apostolicae Sedis Supplemento per le leggi e disposizioni dello Stato della Città del Vaticano, Pontificato di S. S. Pio XI – Anno VIII*. No. 1, 1929.
- Motu Proprio Legge fondamentale dello Stato della Città del Vaticano, 26 novembre 2000. In: *Acta Apostolicae Sedis Supplemento per le leggi e disposizioni dello Stato della Città del Vaticano, Pontificato di S. S. Giovanni Paolo II – Anno XXIII*. No. 71, 2000.
- Pastorale Desio: Papa Pio XI Achille Ratti, a Cento anni dalla sua elezione al Soglio di Pietro, 2022. (Elérhető: <https://www.pastoraledesio.it/2022/02/12/papa-pio-xi-achille-ratti-a-cento-anni-dalla-sua-elezione-al-soglio-di-pietro/>. Letöltés ideje: 2025. január 13.).
- Procès Verbal de la Première Assemblée Plénière. 5 septembre 1932. In: *Documents de la Conférence Télégraphique Internationale de Madrid (1932), Tome II, Travaux de la Conférence (Délibérations, Actes Définitifs)*. Bureau International de l'Union Télégraphique, Berne, 1933.
- Processo verbale dello scambio delle Ratifiche. In: *Acta Apostolicae Sedis. Inter Sanctam Sedem et Italiae Regnum Conventiones*. Vol. 21, 1929.
- Statuts de l'Union Internationale de Radiodiffusion Adoptés par l'Assemblée Générale Ordinaire de l'Union Internationale de Radiodiffusion, tenue Lucerne, le 12 mai 1933. (United Nations Archives in Geneva, R4321/9G/663/663/Jacket1, Radio station – Correspondence with the International Broadcasting Union, 1932–1937).

- United Nations Archives in Geneva, R3842/3D/14600/14600, European Broadcasting Convention, signed in Lucerne, 19 June 1933, 1934–1937.
- Vatican News: Lomonaco, Amedeo: Radio Vaticana: sulle frequenze della storia tra dirette e dietro le quinte, 12 febbraio 2021, 13:30. (Elérhető: <https://www.vaticannews.va/it/vaticano/news/2021-02/radio-vaticana-90-anni-12-febbraio-1931-lavoro-regie.html>. Letöltés ideje: 2024. október 13.).
- Whitton, John B. (1944): Radio after the War. In: *Foreign Affairs*. Vol. 22, No. 2, 1944. DOI: <https://doi.org/10.2307/20029826>.

Szerényi Gábor grafikája

NAGY KATA – NÉMETH RICHÁRD^[1]

A jövő közösségimédia-platformjai

ABSTRACT

The rise of Web 2.0 has transformed social networks into interactive platforms for dynamic content sharing, fostering user collaboration without spatial or temporal constraints. While these centralized platforms, such as Facebook and Instagram, offer optimized user experiences and personalized content, they raise significant concerns about data privacy and user autonomy. Through algorithms and filter bubbles, users are exposed only to content aligned with their preferences, which can lead to intellectual isolation and societal polarization. Centralized platforms monetize user data for targeted advertising, often compromising the user experience and ethical standards. In contrast, decentralized social networks (DOSNs) aim to address these issues by leveraging blockchain technology for secure, transparent, and user-controlled environments. Despite their potential for better privacy and innovative features like token-based rewards and gamification, DOSNs face challenges in scalability, usability, and public trust. This study examines the implications of centralized and decentralized models on user behaviour, privacy, and content moderation while highlighting the need for further adoption of decentralized alternatives to foster a more equitable digital ecosystem.

Keywords: centralized social networks ■ decentralized social networks ■ data privacy
■ filter bubble ■ blockchain technology ■ data privacy

I. BEVEZETÉS

Elszigetelt, teremnyi méretű számítógépek, és az igény az információ megosztására. Ez a két tényező és egy úttörő gondolat vezetett az internet megszületéséhez. Az internet elődjének az 1960-as évek végén, az USA védelmi minisztériuma által fejlesztett ARPANET tekinthető, amely az első nyilvános csomagkapcsolt számítógép-hálózat.^[2]

[1] A szerző kutatási tevékenysége a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-3-I-SZE-54 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával valósult meg.

[2] Britannica.com: ARPANET.

Az első szakasz az olvasható weboldalként említett Web 1.0, amely elsősorban szöveges tartalom olvasására, később pedig képek megosztására is képes volt. A Web 1.0 egyirányú hálózata kizárólag az információcserére fókuszál, felhasználók közötti interakcióra nincs lehetőség.

A technológia fejlődésével az egyirányú webes struktúrákat 2004-ben felváltotta a Web 2.0 dinamikus felülete. A felhasználók a tartalmak megtekintése mellett már annak írására is képesekké váltak. Az olyan alkalmazások megjelenésével, mint a Facebook, a Twitter, a Youtube vagy az Instagram, felgyorsult az információáramlás a közösségi felületeken.^[3] Ezek kényelmes és gyors megoldást kínálnak a baráti kapcsolatok fenntartására, álláskeresésre, üzleti kapcsolatok kiépítésére, segítséget nyújthatnak az oktatásban, továbbá a mindennapi szórakozás forrásai lehetnek. Az, hogy a felhasználók nemcsak olvasni, hanem írni és megosztani is képesek a tartalmakat, megváltoztatta a kommunikáció és az információközlés módját, hiszen egy kapcsolatfelvétel már csupán pár kattintás.^[4]

Milliárdok használják a különböző platformokat, vagyis jelentős mennyiségű adatot tárolnak a központi szervereken. A centralizált közösségi hálózatok korlátozás nélkül nyerneket betekintést a felhasználók személyes érdeklődési körébe, megismerhetik a gazdasági és politikai nézeteiket, társadalmi kapcsolataikat. A felhasználói feltételek elfogadásával a szolgáltatók érvényteleníthetik a tulajdonjogot a felületen megosztott felhasználói tartalmakra. Annak ellenére, hogy számos hackertámadás és szivárgás érintette már a legnépszerűbb platformokat, amelyek több csoportos keresetet is eredményeztek, a szolgáltatók továbbra sem tettek jelentős lépéseket az adatvédelem érdekében, pedig technikai szempontból a megoldás nem is olyan nehézkes. A szolgáltatóknak titkosítaniuk kell a felhasználói adatokat és a felhasználókra bízni, hogy kivel osztják meg adataik egy részét. Azonban az adatkereskedelem jövedelmezősége miatt ez a forgatókönyv igen valószínűtlen a legnépszerűbb centralizált platformoknál. A megoldást a Web 3.0 és a decentralizált architektúra jelentheti, amely tiszteletben tartja a felhasználók magánéletét és tulajdonjogát. Kérdés, hogy a decentralizált struktúrát alkalmazó közösségi háló képes-e a felhasználók által megszokott minőséget nyújtani, valamint az, hogy a felhasználók valóban igénylik-e ezt a szintű adatvédelmet.

II. CENTRALIZÁLT KÖZÖSSÉGI MÉDIA

A Web 2.0 „közösségi hálóként” is ismert, amely név jól mutatja, hogy legfontosabb jellemzője az interaktivitás és a dinamikus tartalommegosztás, ami nagy mértékben támaszkodik a felhasználók együttműködésére. Az online kö-

[3] Ld. Khaleel, 2021.

[4] University of South Florida: Introduction to Social Media.

zösségi hálózatok, vagyis az OSN-ek^[5] a tér és idő korlátai nélkül teszik lehetővé a felhasználók számára a kapcsolódást. Használják önkifejezésre, szórakozásra, beszélgetésre, lehetőség van tartalomgyártásra, de ez a passzív tartalomfogyasztás is elfogadott. A közösségi média látványos felületei optimalizáltak, kialakításuk arra ösztönzi a felhasználókat, hogy minél több időt töltsenek el rajtuk.

Hatalmas mennyiségű személyes adatot gyűjtenek a szolgáltatók a centralizált közösségi platformokon történő interakciókból, ráadásul a felhasználók sokszor gondolkodás nélkül osztják meg magukról a személyes információkat. Az átlag felhasználó már kondicionálva van arra, hogy szinte automatikusan, gondolkodás vagy átolvasás nélkül elfogadja egy-egy felület szabályzatát, vagy bármit, ami felugró ablakban jelenik meg. A felhasználók közötti kommunikációt forradalmasító centralizált médiákon naponta több millió új tartalom jelenik meg.^[6] Valószínűleg a legtöbb felhasználó nem is gondol bele, hogy a közzététel pillanatában lemondtak tulajdonjogaikról.

Eleinte a közösségi hálózatok használata ingyenes volt, és most is elérhető reklámoktól mentesen a felület, azonban ez a tulajdonság ma már prémium szolgáltatásnak minősül, amely előfizetéshez kötött. Hirdetések 2007-től kezdődően jelentek meg a Facebook-on, mint bevételi források.^[7] Ma már a közösségi hálózatok üzleti modellje a személyre szabott hirdetéseken alapszik. A regisztráció kötelező eleme az adott platform szabályzatának elfogadása, amivel létrejön egy jogi értelemben vett szerződés a felhasználó és a platform üzemeltetője között. A szerződés felhatalmazza a szolgáltatót, hogy a felhasználói aktivitáshoz fűződően adatokat gyűjtsön és elemezze azokat különböző kereskedelmi és fejlesztési célokra. A milliárd fős regisztrált taggal rendelkező felületeket illetően ez jelentős adatmennyiség, amely gazdasági értéként is megállja a helyét. A szolgáltatók a felhasználók online viselkedése, demográfiai adatai, érdeklődési köre, kapcsolatai és szokásai alapján kialakítanak egy profilt, amely alapjául szolgál a személyre szabott hirdetéseknél és az ajánlott tartalomnak.^[8]

Az adatok monetizációja rontja a felhasználói élményt, és a felhasználók joggal érezhetik úgy, mintha már nem is ők irányítanák a saját profiljukat, hiszen az algoritmusok teljesen átformálták a felületet, a felhasználó pedig lassan nem lát mást, mint pusztán a javasolt tartalmakat. A centralizált közösségi oldalak működésében kulcsszerepet játszik a profilozás, azonban etikai és jogi aggályokat is felvet manipulatív hatása és az adatvédelmet érintő kérdések miatt.

A központosított felületek további problémája a cenzúra, amely akadályt állít a véleménynyilvánításnak és a nyílt vitáknak. A felületek küzdenek az álhírek terjedése és a gyűlöletbeszéd ellen, igyekeznek egy biztonságos online környezetet létrehozni és megvédeni felhasználóikat a káros tartalom moderálásával.

[5] OSN: Online Social Network.

[6] MasterBlogging: How Many Blog Posts Are Published Per Day in 2025?, 2024.

[7] Montgomery – Chester, 2009.

[8] Az OSN-ekkel kapcsolatban ld. még: Penni, 2017.

Azonban a moderálás és a cenzúra szembemegy a szólásszabadság eszméivel.^[9]

A centralizált közösségi felület előnyei:

- Hatékonyság: mivel minden döntést gyorsan és egyszerűen egyetlen szervezet hoz meg, ezért a centralizált rendszerek hatékonyabbak lehetnek.
- Információáramlás: a központosított szervek nagyobb erőforrásokkal rendelkeznek.
- Könnyebb karbantartás és frissítés: egyetlen szervezet irányít, ami megkönnyíti a frissítések és karbantartásokat menetét.

A centralizált közösségi felület hátrányai:

- Adatvédelem: adatgyűjtés egyetlen entitás számára, amely korlátlanul hozzáfér az adatokhoz.
- Skálázhatóság: a növekvő felhasználói interakciók tárolására költséges.
- Rendelkezésre állás: rendszerhiba vagy leállása esetén a felhasználók nem érik el adataikat a központi hálózatonál.
- Szolgáltatói döntések: az ingyenes szolgáltatásokat/funkciókat a szolgáltató megszüntetheti vagy fizetőssé teheti.

Nem szabad elfelejtenünk az ún. szűrőbuborék-jelenségről sem. Minden felhasználó mást lát a közösségi oldalán. A keresőmotorokon és a közösségi médián megjelenő hírek a felhasználók profiljához vannak igazítva, azonban ez veszélyes lehet, hiszen az egyoldalú véleménnyel bíró tartalmak torz képet mutatnak. Az adott felhasználó online interakcióiból tanulnak az algoritmusok, így profilhoz illő a tartalmakat kap a felhasználó, és nem jeleníti meg az ellentétes véleményeket. A jól személyre szabott tartalom segít a rengeteg információ feldolgozásában és a releváns tartalom megtalálásában. Ha kizárólag az egyéni preferenciák alapján választott tartalmakat mutatnak a felhasználónak, akkor túlzottan specifikus és zárt világot hoznak létre és elősegítik a társadalmi polarizációt.^[10]

III. DECENTRALIZÁLT HÁLÓZAT

Az internet következő generációja a Web 3.0, amely „decentralizált web” vagy „személyre szabott web” néven is ismert. Lényege, hogy központi szerver helyett az adatok tárolása a felhasználói eszközökön és decentralizált hálózatokon történik, amelyet gyakran a blokklánc-technológiával ötvöznek, hogy az adattárolást állandóvá, átláthatóvá, ellenőrizhetővé és biztonságossá tegyék.^[11]

[9] Dhiman, 2023.

[10] Ezzel kapcsolatban ld. bővebben: Dahlgren, 2021.

[11] Cao, 2022.

A rendszer ellenállóságát és rugalmasságát a Peer-to-Peer (P2P) technológia segíti. A P2P-hálózat olyan decentralizált architektúra, amelyben az egyes eszközök közvetlenül kommunikálnak egymással és osztják meg erőforrásaikat. A P2P-rendszereknél a felhasználók számának növekedésével a hálózat skálázhatósága is nő, hiszen közvetítő nélkül oszthatnak meg szolgáltatásokat, sávszélességet, feldolgozási teljesítményt.

A másik alapvető technológia, amire a decentralizált hálózatok épülnek, az a blokklánc. A blokklánc egy elosztott főkönyv, amely a tranzakciókat biztonságos, kronologikus és megváltoztathatatlan módon tartja nyilván.^[12]

A technológiát számos területen alkalmazzák, például segítségével biztonságosan és gyorsan lebonyolíthatók a banki tranzakciók, nemzetközi utalások, értékpapír-kereskedelmi ügyletek; az okosszerződéseknel automatikussá teszi a szerződéskötést és végrehajtást. A blokkláncon tárolt okosszerződések minden résztvevő számára elérhetőek, ami növeli a bizalmat. És talán a legjellemzőbb megjelenési forma a kriptovaluták világa: ez esetben a blokklánc digitális főkönyvben rögzíti a tranzakciókat a digitális eszközök vásárlásával, eladásával vagy cseréjével kapcsolatban felügyelő hatóság (például bank) közreműködése nélkül.^[13]

Felmerülhet a kérdés, hogy szükséges-e ötvözni a blokklánc-technológiát a decentralizált felületekkel. A működéshez nem feltétlenül indokolt, azonban a kriptográfiát alkalmazó felületek biztonságosabbak, átláthatóbbak, továbbá ez a technológia segíti az adatok hitelesítését és visszakeresését.^[14] További előnye, hogy a felhasználó szempontjából vonzóbbak lehetnek azok a felületek, amelyek kriptovaluta-alapú jutalmazási mechanizmussal működnek.

A blokkláncban a döntéshozatal csomópontok hálózata között oszlik meg, amelyek közösen érvényesítik a blokkláncon az új tranzakciókat. Az adatok integritását és biztonságát a blokkokat összekötő a hash-értékek biztosítják. Miután egy blokk bekerül a láncba, minden módosítás más hash-értéket eredményezne, ami megszakítaná vagy érvénytelenné tenné a láncot.^[15] A blokklánc ezen tulajdonsága miatt a blokklánc-alapú online közösségi médiumok esetében a regisztrált profilok véglegesen a lánc részét fogják képezni.^[16] A decentralizált blokklánc-alapú felületek rengeteg potenciált rejtenek magukban, azonban számos kihívást is jelentenek.

A decentralizált felületek előnyei:

- Interoperabilitás: a különböző felületek képesek egymással kommunikálni.
- Fenntarthatóság: a központosított szerverek
- Adatvédelem: a felhasználók szabályozzák, hogy kinek adnak hozzáfé-

[12] Ld. Hisseine – Chen – Yang, 2022. Ld. még: Guidi, 2020.

[13] A kriptovalutákról bővebben ld. Ba – Zignani – Gaito, 2022.

[14] A blokklánc-megoldásokkal kapcsolatban ld. még. Mlika – Karoi, Romdhane, 2024.

[15] Financestrategists.com: How to Delete a Blockchain Account, 2023.

[16] RubyGarage: How the Blockchain Works, 2018., illetve Ciriello – Beck – Thatcher, 2018.

rést adataikhoz, nem adják át egy központi szolgáltatónak a tulajdonjogot megosztott tartalmaik felett.

- Ellenőrizhetőség és megbízhatóság: a résztvevők hozzáférnek az adatokhoz.^[17]

A decentralizált felület kihívásai:

- Jogi aggályok: a decentralizált felületek nem biztos, hogy megfelelnek a helyi szabályozásoknak és szabályoknak.
- Skálázhatóság: a felületnek teljesítményvesztés nélkül, hatékonyan kell kezelni a növekvő tranzakciós és felhasználói adatokat
- Cenzúra: fontos a nem megfelelő tartalmak szűrése és moderálása, de ez szembemegy a véleménynyilvánítás szabadságával.
- Elfogadottság: a centralizált közösségi felületek uralják a piacot, ezért nehéz új felhasználókat bevonni az alternatív platformokra.^[18]

IV. OSN, DOSN VAGY DECENTRALIZÁLT BLOKKLÁNC?

Az OSN-ek már megszerezték a jelentős felhasználói bázist. A Facebook több, mint 3 milliárd fős platformként piacvezető, de a YouTube és az Instagram is legalább 2 milliárd regisztrált felhasználót tudhat magáénak.^[19]

A centralizált közösségi hálózat vonzereje egyszerűségében rejlik. Az OSN-ek optimalizált, rendkívül felhasználóbarát megoldásokat és szolgáltatást kínálnak, amelyeket évek óta fejlesztenek. Ezzel szemben a DOSN^[20] kialakítású hálózatok sokszor nem rendelkeznek azzal a stabilitással, amely a felhasználók által elvárt minőséget biztosítaná, például lassabban működnek a felületek, vagy kevesebb szolgáltatást kínálnak.

[17] A témában érdemes elolvasni Koll és szerzőtársai írását (ld. Koll – Li – Fu, 2017).

[18] A kihívásokról ld. Patel, 2024.

[19] Statista.com: Most popular social networks worldwide as of April 2024, by number of monthly active users, 2024.

[20] DSN: Decentralized Online Network. Egy jó példa: Jiang – Zhang, 2017. További prominens képviselője a decentralizált közösségimédia-platformoknak a Mastodon (ld. La Cava – Greco – Tagarelli, 2021).

Jellemzők	Centralizált hálózatok	Decentralizált blokklánc
Adatintegritás	Központi szerver, manipulációs kockázat.	Blokklánc-technológia biztosítja az állandóságot, csökkentve a manipuláció kockázatát.
Biztonság	A központi szerver biztonsági kockázatot jelent.	Fokozott adatvédelmet biztosít a decentralizált architektúra és a kriptográfiai eljárás.
Transzparencia	Általában korlátozott átláthatóság.	Minden résztvevő hozzáfér a teljes tranzakciótörténethez.
Skálázhatóság	A központosított szerverek bővítése költséges és komplex folyamat.	Kihívást jelent, de új technológiák javíthatják a tranzakciók teljesítményét.
Hálózati ellenállás	Meghibásodás esetén a platform elérhetetlenné válik.	Minden csomóponton megvan a blokklánc teljes másolata, ami biztosítja az állandóságot az egyes csomópontok meghibásodása esetén.

1. táblázat: Decentralizált és centralizált architektúra összehasonlítása
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Az OSN népszerűségét tekintve verhetetlennek tűnik, azonban a DOSN-megoldások is rengeteg potenciált rejtenek.^[21] Az OSN-k esetében egy központi szolgáltató szabályozza, szükség esetén moderálja, módosítja a tartalmakat. A DOSN platformokon is szükség van moderálásra, azonban ez szembe megy a szólásszabadsággal. A központi hatóság helyett közösségi-szabályozást alkalmaznak. A gyűlöletbeszéd, agresszív kommentek, internetes zaklatás, álhírek és pletykák megjelennek minden platformon, ami ellen az OSN szolgáltatók irányelveikkel, automatizált és kézi módszerrel küzdenek. A káros tartalmak felkutatása és moderálása időigényes és költséges folyamat, de kiemelt fontosságú.^[22]

A Facebookon a felhasználók bejelenthetik az általuk károsnak ítélt tartalmakat, amelyet a szolgáltató később felülvizsgál. A módszer hatékonysága megkérdőjelezhető, sokszor a felülvizsgálat végül tévesen nem ítéli károsnak az adott tartalmat, és újra közzéteszik azt.

Az OSN problémáira megoldásként született a decentralizált közösségi háló. A DOSN lényege, hogy központi szolgáltató részvétele nélkül működik, ezáltal biztosítva a jobb adatvédelmet és csökkentve az adatszivárgás kockázatát. Megoldás van, a felhasználók mégsem jönnek.^[23] Bár a 2018-as Facebook-botrány^[24]

[21] Az alkalmazási területekről ld. Six –Herbaut – Salinesi, 2022.

[22] Gongane – Mousami – Anuse, 2022.

[23] Ezzel kapcsolatban az elsők között Paul és társai készítettek felmérést, Ld. Paul – Famulari, Struffe, 2014.

[24] Forbes.hu: Facebook-botrány: 5,1 milliárd dollárt veszített Zuckerberg, már csak a hatodik a Forbes milliárdos listáján, 2018.

óta a felhasználók egyre nagyobb érdeklődést mutatnak olyan megoldások iránt, amelyek valóban tiszteletben tartják a felhasználók magánéletét és az adatvédelemre összpontosítanak. Számos decentralizált architektúrájú közösségi platform készült, azonban a DOSN-k felhasználói bázisa mégsem nő oly nagy mértékben.

Jellemzők	Centralizált közösségi média	Decentralizált közösségi média
Tulajdonjog	Egyetlen cég vagy szervezet birtokában van	Közösség vagy felhasználók birtokában
Adattárolás	Központi szerveren	Csomópontokon
Átláthatóság	Korlátozott, a felhasználók nem tudják, hogyan használják fel adataikat a szolgáltatók	Magas, a felhasználók ellenőrizhetik, hogy saját adataikat hogyan használták fel
Cenzúra	Központi hatóság által történik	Korlátozott, a felhasználók nagyobb szabadsággal rendelkeznek a tartalom felett
Döntéshozatal	Központi hatóság hozza meg a döntéseket	A közösség tagjai közösen hozzák meg a döntéseket
Skálázhatóság	Kihívások, mivel a felhasználói bázis növekedésével nő a terhelés	Jobban skálázható, mivel a terhelés eloszlik a felhasználók között
Biztonság	Központi szerver sebezhető	Ellenálló
Monetizáció	Hirdetések és adatok értékesítése	Különböző monetizációs lehetőségek, pl. kriptovaluták használata

2. táblázat: Centralizált és decentralizált közösségi média összehasonlítása
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

A felhasználó által generált tartalom érték. Minél több bejegyzést, történetet, képet és videót oszt meg egy felhasználó, annál inkább lesz elkötelezett és aktív résztvevője adott felületnek. Másrészt a sokszínű tartalom vonzza az új felhasználókat. Az aktív felhasználók növelik a közösségi élményt, hálózatok épülnek ki érdeklődési kör és trendek alapján. Az egyre gazdagabb tartalom és a javuló felhasználói élmény által tud egyre szélesebb körben elérni a tömegekhez a platform, valamint a szolgáltatók számára támponot nyújt a fejlesztések és funkcióbővítés terén, elemzések által nyújtanak személyre szabott élményt, továbbá így válhatnak egyre népszerűbb és hirdetővé.

A jutalmazási rendszer lehetősége tovább árnyalja a képet. A decentralizált blokklánc-alapú felületek gyakran használnak digitális valutákat vagy tokeneket a felhasználók aktivitásának ösztönzésére és a hálózaton belüli gazdasági

tranzakciók lehetővé tételére. A tokenek a jutalmazási rendszer részei, amelyet a felhasználók kapnak a felületen való aktív részvételük után. A DOSN-k jutalmazási rendszere növeli a felhasználói elköteleződést, valamint ösztönzi a minőségi tartalomgyártást, ugyanis a platform résztvevői is beleszólnak abba, hogy mennyi jutalom jár a bejegyzések után. A decentralizált platformokon szerzett tokeneket a felhasználók általában nem tudják közvetlenül pénzre váltani, de a tokenekkel kereskedhetnek kriptovaluta tőzsdéken.

A tokenek szerzésének lehetősége tulajdonképpen gamifikációs elem, amely felgyorsítja a tanulási folyamatot.^[25] A játékos megközelítés már önmagában ösztönző hatással bír, emellett valamilyen jutalmazó mechanizmus, például rangok, pontrendszer vagy különböző kihívások/mérföldkövek motiválják a felhasználókat a tanulásra.

Az élményalapú megközelítés segít felhívni és fenntartani a felhasználók érdeklődését, valamint megtanulni és begyakorolni az adott feladatot. A közösségi média esetében két szempontból is hasznos lehet a gamifikáció. Egyrészt alkalmas eszköz az adatvédelem növelésére, segítségével a szolgáltatók felhívhatják a felhasználók figyelmét az adatvédelem fontosságára, és megmutathatják, hogy mit tehetnek saját profiljuk védelmének érdekében. Másrészt elősegíti a felület melletti elköteleződést, valamint motiválja a felhasználókat a platform aktív használatára.

A közösségi oldalra való regisztráció után a felületek általában rögtön az első bejelentkezést követően javasolni szokták a felhasználói profil kitöltését. Arra kérnek, hogy adjunk meg bizonyos információkat, például nem, születési dátum, lakhely, iskola vagy munkahely, kapcsolati státusz, profilkép feltöltése. Továbbá az érdeklődési kör beazonosítására felajánlanak különböző oldalakat, témaköröket, hogy már rögtön az első perctől személyre szabott tartalmakat kapjon a felhasználó. Az említett adatok kitöltése nem kötelező, de különböző játékokra jellemző eszközökkel szokták motiválni a felhasználókat a kitöltésre, és valamilyen módon jelzik a kitöltöttségi szintet. Jellemzően az első bejegyzésért szinte minden platform valamilyen formában jutalmazza a felhasználót egy jelvényel, vagy egy üzenettel jelzi a felhasználó számára, hogy ezzel teljesértékű felhasználójává vált a felületnek.

Az OSN-k esetében a regisztráció pár gyorsan elvégezhető lépésből áll. Név, születési idő, email-cím és egy jelszó. Ezek mellett, ha elfogadtuk a felhasználói feltételeket, akkor percekben belül már regisztráltunk is egy új felületre. A jelszót illetően sokszor azonnal visszajelzést kapunk, hogy az általunk megadott jelszó mennyire „erős”, vagyis nehezen kitalálható, de általában ezeknél a felületeknél nincs megadva, hogy speciális karaktereket kellene tartalmaznia a jelszónak. Szinte csak látszólagos a törekvés arra, hogy a felhasználókat a megfelelő jelszó kiválasztására ösztönözzék. A DOSN-k esetében is hasonló a regisztrációs folyamat az adatok megadását tekintve, a jelszót illetően viszont jelentősen eltérhet.

[25] A gamifikáció lényege, hogy játékos elemeket alkalmaznak nem játékos környezetben. Erről bővebben ld. Deterding – Dixon – Khaled – Nacke, 2011.

V. HOGY ÁLLUNK MOST, ÉS MI VÁRHATÓ KÉSŐBB?

A felhasználók preferenciáik alapján tudnak választani a felületek között, kezdve azzal a kérdéssel, hogy centralizált vagy decentralizált legyen. A decentralizált blokklánc egy igazi közösség kiépítését tűzte ki céljául. Ez az architektúra központi szolgáltató hiányában a felhasználók hozzájárulásán alapszik, itt tényleges hatalmat kaphatnak a felhasználók és nem kell lemondaniuk a tulajdonjogaikról a felület használatáért cserébe. Az alábbiakban egy SWOT-analízis segítségével igyekeztünk felmérni a jelenlegi helyzetet, amely egy későbbi, átfogó analízis kiindulóponja lehet.

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> - Jutalmazási mechanizmus - Hálózatok közötti kommunikáció - Csökkentett cenzúra - Nincs hirdetés - Adatbiztonság és átláthatóság - Önálló hálózatok 	<ul style="list-style-type: none"> - Skálázhatósági kihívások - Technológiai adaptáció - Rossz felhasználói élmény
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> - Folyamatos innováció a nyílt forráskódnak köszönhetően - Monetizálás - Közösségi élmény - Álhírek visszaszorítása 	<ul style="list-style-type: none"> - Szabályozási kihívások - Elfogadási arány - Bizalmatlanság a kriptovaluták irányába - Fenntartási költségek

3. táblázat: Decentralizált blokkláncok SWOT-analízise
(Forrás: a szerzők saját szerkesztése)

Mivel a közösségi médiát sokan kizárólag az ismerőseikkel való kapcsolattartásra használják, ezért a centralizált architektúrát meglátásunk szerint több fogyasztó fogja preferálni, hiszen ismerőseik többsége már felhasználó. A centralizált felületek hosszú uralma után felüldülést jelenthetnek a decentralizált alternatívák. Azonban még nem kellően ismert a technológia, emiatt bizalmatlanul fogadhatja a nagyközönség. Bár biztonságosabb megoldást kínálnak a blokklánc-alapú felületek ugyanakkor elijeszthetik a potenciális felhasználókat. Amíg a blokklánc-technológia nem terjed el szélesebb körben, addig nem fognak szélesebb körben elterjedni a decentralizált blokklánc-alapú közösségi felületek.

VI. ZÁRSZÓ HELYETT

Az internet fejlődése során a Web 1.0 egyirányú információcseréjét felváltotta a Web 2.0 interaktív felülete, amely lehetővé tette a felhasználók számára a tartalmak létrehozását és megosztását. A centralizált közösségi hálózatok, mint a Facebook, Twitter és Instagram, rendkívül népszerűvé váltak, de jelentős mennyiségű személyes adatot gyűjtenek és tárolnak központi szervereken. Ez adatvédelmi kockázatokat vet fel, mivel a szolgáltatók korlátlan hozzáféréssel rendelkeznek a felhasználói adatokhoz. A Web 3.0 és a decentralizált hálózatok megjelenése új alternatívát kínál, amely nagyobb hangsúlyt fektet az adatvédelemre és a felhasználói autonómiára. Ezek a rendszerek gyakran blokklánc-technológiát alkalmaznak, ami biztosítja az adatok integritását és átláthatóságát. Bár a centralizált platformok jelenleg dominánsak a piacon, a decentralizált megoldások egyre nagyobb figyelmet kapnak. A felhasználók növekvő adatvédelmi tudatossága és az innovatív jutalmazási rendszerek, mint például a tokenek használata, vonzóbbá tehetik ezeket.

Az online környezet folyamatosan és vég nélkül fejlődik, egyre biztonságosabb, interaktívabb és személyre szabottabb élményt nyújtva. A technológiákat vizsgálva jól látható, hogy a decentralizált architektúra felé halad a fejlődés, és kulcsszerepe van a big data-elemzéseknek. A közösségi média centralizált kialakításból adódó adatvédelmi aggályok miatt a felhasználói attitűdök változhatnak, és az aktív tartalomgyártókból passzív tartalomfogyasztó válhat.

A decentralizált felületek méltán válnak népszerűvé egyre szélesebb körben, de a további növekedés megkívánja a technológiai fejlődést is, amelyek megoldják az architektúrára jellemző problémákat, mint a skálázhatóság vagy a megszokott felhasználói élmény biztosításának kérdése.

Az etikai és jogi problémák, mint a szólásszabadság vagy a blokklánc-technológia miatt nem törölhető profiladatok, a tartalomszűrők és az életkorhatárok hiánya, valamint a jutalmazási rendszer méltányosságának vizsgálata további kutatást tesznek szükségessé. A jövőben várhatóan a két modell egymás mellett fog létezni, kielégítve a különböző felhasználói igényeket és preferenciákat.

IRODALOM

- Ba, cheick Tidiane – Zignani, Matteo – Gaito, Sabrina (2022): The role of cryptocurrency in the dynamics of blockchain-based social networks: The case of Steemit. In: *PLOS ONE*. 17(6). DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267612>.
- Britannica.com: ARPANET. (Elérhető: <https://www.britannica.com/topic/ARPANET>. Letöltés ideje: 2024.10.22.).
- Cao, Longbing (2022): Decentralized AI: Edge Intelligence and Smart Blockchain, Metaverse, Web3, and DeSci. In: *IEEE Intelligent Systems*. Vol. 37, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1109/MIS.2022.3181504>.

- Ciriello, Raffaele – Beck, Roman – Thatcher, Jason (2018): The Paradoxical Effects of Blockchain Technology on Social Networking Practices. In: *SSRN*. December 8, 2018. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3920002. Letöltés ideje: 2024.10.20.).
- Dahlgren, Peter M. (2021): A critical review of filter bubbles and a comparison with selective exposure. In: *Nordicom Review*. Vol. 42/2021, Issue 1. DOI: <https://doi.org/10.2478/nor-2021-0002>.
- Deterding, Sebastian – Dixon, Dan – Khaled, Rilla – Nacke, Lennart (2011): From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification. In: *MindTrek, 11: Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments*. DOI: <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>.
- Dhiman, Bharat (2023): Ethical Issues and Challenges in Social Media: A Current Scenario. In: *Preprints*. DOI: <https://doi.org/10.20944/preprints202303.0513.v1>.
- FinanceStrategist: How to Delete a Blockchain Account, 2023. (Elérhető: <https://www.financestrategists.com/wealth-management/blockchain/how-to-delete-a-blockchain-account/>. Letöltés ideje: 2024.10.20.).
- Forbes.hu: Facebook-botrány: 5,1 milliárd dollárt veszített Zuckerberg, már csak a hatodik a Forbes milliárdos listáján, 2018.
- Gongane, Vaishali U. – Munot, Mousami V. – Anuse, Alwin D. (2022): (Detection and moderation of detrimental content on social media platforms: current status and future directions. In: *Network Analysis and Mining*. 12, 171(2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s13278-022-00991-9>.
- Guidi, Barbara (2020): When Blockchain meets Online Social Networks. In: *Pervasive and Mobile Computing*. Vol. 62/2020. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pmcj.2020.101131>.
- Han, Rong – Yan, Zheng – Liang, Xueqin – Yang, Laurence T. (2022): How Can Incentive Mechanisms and Blockchain Benefit with Each Other? A Survey. In: *ACM Computing Surveys*. Vol. 55, Issue 7. DOI: <https://doi.org/10.1145/3539604>.
- Hisseine, Mahamat Ali – Chen, Deji – Yang, Xiao (2022): The Application of Blockchain in Social Media: A Systematic Literature Review. In: *Applied Sciences*. 12(23). DOI: <https://doi.org/10.3390/app12136567>.
- Jiang, Le – Zhang, Xinglin (2017): BCOSN: A Blockchain-Based Decentralized Online Social Network. In: *EEE Transactions on Computational Social Systems*. Vol. 6., No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1109/TCSS.2019.2941650>.
- Khaleel, Asaad (2021). Evolution of the Web: from Web 1.0 to 4.0. In: *Qubahan Academic Journal*. Vol. 1/2021. No. 3. DOI: <https://doi.org/10.48161/qaj.v1n3a75>.
- Koll, David – Li, Jun – Fu, Xiaoming (2017):. 04 26). The Good Left Undone: Advances and Challenges in Decentralizing. In: *Computer Communications*. Vol. 108/2017. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.comcom.2017.04.008>.
- La Cava, Lucio – Greco, Sergio – Tagarelli, Andrea (2021): Understanding the growth of the Fediverse through the lens of Mastodon. In: *Applied Network Science*. Vol. 64/2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s41109-021-00392-5>.
- MasterBlogging: How Many Blog Posts Are Published Per Day in 2025?, 2024. (Elérhető: <https://masterblogging.com/blog-posts-published-per-day/>. Letöltés ideje: 2024.10.28.).
- Mlika, Fatma – Karoui, Wafa – Romdhane, Latfi Ben (2024): Blockchain solutions for trustworthy decentralization in social networks. In: *Computer Networks*. Vol. 244/2024.

DOI: <https://doi.org/10.1016/j.comnet.2024.110336>.

- Montgomery, Kathryn C. – Chester, Jeff (2009): Interactive Food and Beverage Marketing: Targeting Adolescents in the Digital Age. In: *Journal of Adolescent Health*. Vol. 45, Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.04.006>
- Patel, Himanshu (2024): Scalability and Performance Challenges in Block Chain Technology. In: *International Journal of Science and Research*. Vol. 13, Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.21275/SR24403150522>.
- Paul, Thomas – Famulari, Antonino – Strufe, Thorsten (2014): A survey on decentralized Online Social Networks. In: *Computer Networks*. Vol. 75, Part A. DOI: [10.1016/j.comnet.2014.10.005](https://doi.org/10.1016/j.comnet.2014.10.005).
- Penni, Janice (2017): The future of online social networks (OSN): A measurement analysis using social media tools and application. In: *Telematics and Informatics*. Vol. 34, Issue 5. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.10.009>.
- RubyGarage: How the Blockchain Works, 2018. (Elérhető: <https://rubygarage.org/blog/how-blockchain-works>. Letöltés ideje: 2024. 10 26.).
- Six, Nicolas – Herbaut, Nicolas – Salinesi, Camille (2022): Blockchain software patterns for the design of decentralized applications: A systematic literature review. In: *Blockchain: Research and Applications*. Vol. 3, Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bcra.2022.100061>.
- Statista.com: Most popular social networks worldwide as of April 2024, by number of monthly active users, 2024.
- University of South Florida: Introduction to Social Media. (Elérhető: <https://www.usf.edu/ucm/social-media/intro-social-media.aspx>. Letöltés ideje: 2024.10.31.).

Szerényi Gábor grafikája

KOVÁCS KASZÁS REBEKA

Online bírósági eljárások a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésének fényében

ABSTRACT

Is the idea of introducing online courts merely a set of utopian theses or can it have realistic chances and benefits in the light of Hungarian litigation traditions? On what basis can the applicability and compatibility with our procedural rules be assessed? The aim of this thesis is to present the online courts and their previous regulation and to analyse the applicability of the procedural order through the yardstick of the right to a fair trial.

Keywords: right to a fair trial ■ justice ■ digitalisation ■ online courts

I. BEVEZETÉS

Napjainkban elkerülhetetlen az információs és informatikai technológiai jogfejlődésre, jogalkalmazásra és az igazságszolgáltatás működésére gyakorolt hatásának átgondolása és az ezzel kapcsolatos jövőképek kialakítása. Az előttünk álló fejlődés mértékét még sok tekintetben nem látjuk tisztán, azonban, ha az elmúlt húsz év technológiai előre lépéseit, a hétköznapi átlag felhasználók megjelenését és az internet térhódítását vesszük alapul, látható, hogy a Richard Susskind által 2019-ben előrevetített „online bíróságok” és a jövő igazságszolgáltatásának gondolata már nem olyan elképzelhetetlen, mint korábban.^[1]

A jelenleg hatályos polgári eljárásjogi rendelkezések fényében a polgári perekben elektronikus hírközlő hálózat útján elrendelt eljárási cselekményekről – és nem teljes online eljárásokról – beszélhetünk.^[2] A világvilág az online tárgyalások szükségszerűsége tekintetében jelentős szemléletváltást eredményezett. Ezen időszakban lehetőség nyílt

[1] Ld. Susskind, 2019.

[2] A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 622. § (1) bekezdése meghatározott esetekben nyújt lehetőséget a bíróság és a felek számára az elektronikus úton történő meghallgatásra.

az érdemi tárgyalások online platformon való kitűzésére és lebonyolítására, az egyes eljárási cselekmények lefolytatását a fizikai értelemben vett közvetlenség mellőzésével, így elsődlegesen elektronikus eszköz útján vagy írásbeli úton kellett foganatosítani. Mindezek alapján látható, hogy a magyar jogrendszer számára nem idegen ezen speciális eljárási forma, így nem elrugaszkodott gondolat annak vizsgálata, hogy tág értelemben véve az online bíróságok milyen hatással lehetnek polgári perrendi szabályainkra, milyen érvek és ellenérvek sorakoztathatók fel ezen újtással szemben, és ténylegesen a jövő igazságszolgáltatásának részeként tekinthetünk-e az online eljárásokra.

Álláspontom szerint az érvek és ellenérvek mintegy mércéjeként szolgálhat a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványainak az érvényesülésének áttekintése, amelyből viszonylag objektív következtetések vonhatók le a tekintetben, hogy az online bíróságok, Osztovits András szavaival élve „új esélynek vagy veszélynek” tekinthetőek-e az igazságszolgáltatásban.^[3]

II. DIGITÁLIS ÉS ONLINE BÍRÓSÁGOK HAZÁNKBAN

A teljes áttekinthetőség érdekében szükségesnek tartom ismertetni a jelenlegi és korábbi szabályozási környezetet, a bevezetőben említett technológiai fejlődési ív leglényegesebb pontjait, mellyel egyidejűleg egyfajta lehatárolást is kívánok képezni a digitális és az online bíróságok közötti fogalomhasználatom tekintetében.

A 2010-es években indultak el jelentős fejlesztések az igazságszolgáltatás tekintetében, amelynek elsődleges célja volt, hogy az ügyfelek és jogi képviselőik ne csak a bíróság épületében, kezelőirodáiban nyújthassák be beadványaikat, illetve tekinthessenek be a peranyagba, hanem távolról, online módon is megtehessek mindezt. Nagyobb hangsúlyt kapott az elektronikus kapcsolattartás, megjelentek az elektronikus eszköz útján foganatosított eljárási cselekmények. Ezt követően a „Digitális Bíróság” projekt keretein belül elérhetővé váltak az E-aktát és a bírói munkát is segítő beszédfelismerő és -leíró szoftverek.^[4] 2019 végére minden járásbíróságon, törvényszéken, ítéltáblán és a Kúrián is kiépítésre került legalább egy, telekommunikációs eszközzel felszerelt tárgyalóterem, amellyel megteremtették az egyes bíróságok közötti közvetlen elektronikus kommunikáció lehetőségét. 2020 januárjától elérhetővé váltak az Ítélezést Támogató Rendszer (röviden: ITR) és az ehhez kapcsolódó Ügyfél Irathozzáférési Rendszer (röviden: ÜIR) szolgáltatásai. Az ÜIR lényege, hogy a bírósági eljárásban részt vevő ügyfelek minden iratot láthassanak. Ezáltal az ügyfeleknek nemcsak arra van lehetőségük, hogy a saját ügyük aktáját elektronikus módon

[3] Osztovits, 2020, 625-632.

[4] A 2020. január 1. után indult ügyeket már az E-Akta szolgáltatásának segítségével lehet nyomon követni (ld. <https://eakta.birosag.hu>).

láthassák, hanem hozzáférnek a többi irathoz is, így meg tudják nézni, hogy az adott kérdésben hol és milyen ítéletet hoztak, milyen gyorsan zajlott az eljárás. Ezek a fejlesztések jelentősen hatékonyabbá tették a peres felek közötti kommunikációt, az esetleges akadályok áthidalhatóbbá váltak, és kétségtávolú eljárást gyorsító funkcióval is bírnak. A Digitális Bíróságok elnevezésű program az Európai Unió tagállamai közül kiemelt helyre emelte a magyar bíróságokat e-ügyintézés szempontjából.^[5]

A digitalizációs törekvések a polgári eljárásjog területén is új szabályozandó tárgyköröket eredményeztek. Ennek megfelelően a Pp. már tartalmazza az elektronikus kapcsolattartásra vonatkozó rendelkezéseket, valamint az elektronikus hírközlő hálózat útján történő meghallgatásra vonatkozó szabályokat.^[6]

Magyarországon az elektronikus tárgyalás bevezetése a koronavírus világjárvány globális elterjedését követően vált indokolttá és hangsúlyossá. A veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló 74/2020. (III. 31.) Korm. rendeletet (a továbbiakban: Veir. rendelet) a polgári peres eljárást a személyes kontaktok minimalizálásának céljával vezérelve „szabályozta újra”. Az előzőekben felsorolt informatikai újítások, a bírósági szervezetszerkezeten belüli és az ügyfélkommunikáció tekintetében is megnyilvánuló digitalizáció lehetővé tette új jogintézményként – a vírus elleni küzdelem, mint átmeneti időszak idejére – az elektronikus tárgyalások bevezetését.^[7] Az elektronikus tárgyalás bevezetését tekintem Magyarországon az online bíróságok megteremtésének, mely elsődleges lépése a digitális bíróságok kialakítása volt.

A Veir. rendelet alapján a tárgyalásokat lehetőség szerint elektronikus hírközlő hálózat vagy más elektronikus, kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján kellett lebonyolítani.^[8] Az elektronikus eszközök a bíróságok rendelkezésére álltak, azonban ezen túlmenően is számos olyan tisztázandó kérdés volt, amelyet az új perrendi elem bevezetésével szabályozni kellett. Az elektronikus tárgyalás részletszabályait és pontosítást igénylő kérdéseit a Kúria munkálta ki.^[9] Fontos kiemelni, hogy alapvetően ez a szabályozás váratlanul érintette a jogalkalmazás aktív szereplőit és az igazságszolgáltatási rendszert.

Hazánkban korábban az online bíróságokhoz közelítő megoldás bevezetésére még nem került sor, így a gyakorlatban elsőnek jelentkeztek bagatellnek tűnő, mégis adatkezelési, továbbá az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés szempontjából jelentőséggel bíró kérdések. Ilyen, megoldandó probléma volt a megfelelő program és platform kiválasztása, amelyek az online tárgyalások színteréül szolgálhatnak, továbbá azon informatikai kérdések tisztázása, hogy a bíróságokon rendszeresített programok milyen módon és feltételekkel tudnak

[5] Jogászvilág: A tisztességes eljárás joga a digitális korban, 4. rész.

[6] Jogászvilág: A jövő: online bíróságok, szoftver „bíró”, technológiai jósgömbök.

[7] Jogászvilág: Az online bíróság többé nem a távoli jövő, hanem a jelen.

[8] Veir. rendelet 21. § (3) bekezdés.

[9] a 2/2020. (IV. 30.) PK vélemény – Veszélyhelyzet ideje alatt az elektronikus kép és hang továbbítására alkalmas eszköz útján megtartott tárgyalás feltételeiről.

a hétköznapi emberek által előnyben részesített programokkal kommunikálni, kapcsolatot létesíteni.^[10]

Az előbbieken kifejtetteket azért tartottam szükségesnek előzetesen rögzíteni, hogy lássuk, az elmúlt években a polgári eljárásjogra jelentős kihívást gyakorolt a modern világ hozadéka, a felgyorsult társadalom, a szinte elvárt elektronizáció és olyan külső tényezők, amelyekkel számolni sem lehetett, példának okán egy világvárvány. A világ a hétköznapi ember által is érezhetően napról napra változik és fejlődik. Kérdés azonban, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog kritériumainak érvényesülése egy új online bírósági közegben is biztosítható az egyének számára a megújult polgári peres környezetben. A digitális bíróságok irányába elmozduló perrendi szabályozás sértheti-e az elvből levezethető valamely részjogosítványt?

A veszélyhelyzetet megelőzően gyakorlatot erre vonatkozóan kizárólag nemzetközi példákon keresztül találhattunk, azonban a korábban hatályos hazai szabályozás fényében látható, hogy az erről való értekezés és az esetleges de lege ferenda javaslatok megfogalmazása kimondottan aktuális lehet. A tisztességes eljáráshoz való jog általam kiemelt kritériumainak vizsgálatánál utalni fogok a veszélyhelyzeti perrend gyakorlatára, illetve egyes elvek tekintetében elemzem, hogy a lényegi tartalmat adó kritériumok megfelelően érvényesülni tudtak-e, és amennyiben nem, akár nemzetközi szabályozási példa alapján a probléma feloldására milyen formában lehet megoldási javaslattal élni.

III. A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG MINT ZSINÓRMÉRTÉK

A tisztességes eljáráshoz való jog a bírósági eljárásokkal szemben megfogalmazott kritériumok összessége, mely számos részre bontható. Ezen kritériumoknak az eljárásokban a körülményektől függetlenül minden esetben érvényesülniük kell. Magyarország Alaptörvénye értelmében mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.^[11] Az Alaptörvény az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJE) megfelelően szabályozza a tisztességes eljáráshoz való jogot a nemzeti jogban. Az Egyezmény értelmében mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően.^[12]

[10] Jogászvilág: Biztonságosak a videokonferenciák.

[11] Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése.

[12] Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikke.

A tisztességes eljáráshoz való jog a bírósági eljárások legbelső, megkerülhetetlen alapelve. A tisztességes eljárás lényegében az igazságszolgáltatás valamennyi ágában kötelezően érvényesítendő alapjog. A tisztességes eljáráshoz való jog alapvetően egy gyűjtőfogalomnak tekinthető, melyen belül különböző részjogosítványok különböztethetők meg, amelyeknek az együttes érvényesülése adja az elv lényegi tartalmát. Értendő ezalatt különösen a bírósághoz fordulás joga, a tárgyalás tisztessége, a tárgyalás nyilvánosságának és a bírói döntés nyilvános kihirdetésének a követelménye, a törvény által létrehozott bíróság, a bírói függetlenség és pártatlanság kívánalma, továbbá az ésszerű időn belüli elbírálás követelménye és az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés követelménye.^[13] Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint a tisztességes eljáráshoz való jognak számos nevesített és nem nevesített összetevője van, ezek közül kiemelendő a fegyveregyenlőség a kontradiktórius eljárásokban, a nyilatkozattételre, illetve bizonyításra a kellő felkészülési idő biztosítása.^[14]

A tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülését kell elősegíteniük eljárásjogi kódexeinknek is. Jelen tanulmány elsődleges célja a polgári eljárásrendben irányadó részjogosítványok érvényesülése megváltozott, online körülmények között. Az elv és annak tartalma változatlan, azonban a közeg és az azzal kapcsolatos körülmények lehetnek újak, és az online bíróságok tekintetében kijelenthető, hogy akár ismeretlenek is.

A továbbiakban a polgári eljárásjogi szempontból jelentőséggel bíró elveket szeretném részletesen kiemelni, és választ adni arra a kérdésre, hogy egy elektronikus keretben lebonyolított polgári peres eljárásban hogyan érvényesülhetnek, van-e olyan ok, amely kizárja az adott elv érvényre juttatását. A tisztességes eljáráshoz való részjogosítványai közül a polgári perben kiemelt jelentőséggel bír a kontradiktórius eljáráshoz való alapvető jog, a nyilvánosság elve, az ésszerű idő követelménye, valamint ezzel összefüggésben értelmezhető még a bírósághoz való jog mint alapvető jog is.

IV. AZ ELEKTRONIKUS TÁRGYALÁS ÉS A KONTRADIKTÓRIUSSÁG ELVE

A kontradiktórius eljáráshoz való jog általában véve azt jelenti, hogy a polgári jogi (vagy büntetőjogi) eljárásban félként részt vevőknek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy megismerjék a bíróság döntésének befolyásolása céljából előterjesztett bizonyítékokat és a benyújtott észrevételeket, és azokhoz, amennyiben szeretnének, megjegyzéseket fűzhessenek. A kontradiktórius eljárás elve nem jelenik meg egzaktan a Pp. rendelkezései között. Fontos kiemelni, és a későbbiekben ki is térek rá, hogy ezen elv nem a bírósági tárgyalás bírósági hivatalos helyiségben történő megtartásának kötelezettségét jelenti, hanem azt,

[13] Varinic, 2023.

[14] Kúria.bíróság.hu: Kúriai döntések – bírósági határozatok.

hogy valamennyi peres felet meg kell hallgatnia a peres eljárásban a bíróságnak, de legalább ennek lehetőségét biztosítania kell.^[15]

A kérdés alapvetően az, hogy online térben is megfelelő lehetőség biztosítható-e a feleknek arra, hogy ezen elv követelményei megfelelően érvényesülhessenek. Álláspontom szerint az elektronikus tárgyalás nem feltétlen jár a kontradiktóriusság elvének sérelmével. Ennek alátámasztására egy nemzetközi példát szeretnék ismertetni, amely megfelelően szemlélteti, hogy online közegben is biztosíthatók olyan feltételek, amely ezen elv garanciáit képezhetik. Ausztráliában a queenslandi bíróság elektronikusan tartott tárgyalássorozatot. Az eljárás során minden iratot előzetesen hozzáférhetővé tettek, elektronikusan feltöltötték, ezáltal biztosítva, hogy az eljárásban résztvevő felek az összes iratot időben megismerhessék. A tárgyalást egy Pexip nevű videókonferencia szoftver és a bíróság saját eTrial szoftverén keresztül bonyolították le, melyek segítségével megoszthatták a dokumentumokat, illetve a különböző bizonyítékokat, és ezzel egyidejűleg a felek is részt tudtak venni a tárgyaláson. A helyszíni bejárást egy helikopter segítségével oldották meg, amely felvételeket készített, és ezeket nézték a tárgyaláson résztvevők. Az ügyiratok kiemelik, hogy ez a módszer még előnyösebb is volt annál, mintha személyes bejárást történt volna, mivel így nagyobb területet lefedve, a fentről készített videóval jobban átlátva ismerhették meg a helyzetet az eljárás résztvevői.^[16] Valószínűleg az ügy fontossága és jelentősége alapozta meg ezt a különleges elbírálást. Mindez azonban azt is jelzi számunkra, hogy ha egy ilyen, eljárásjogi szempontból komplikáltnak mondható bizonyítás és bonyolult ügy elektronikus platformon is lebonyolítható volt, általában kijelenthető, hogy kellő informatikai felkészültség mellett pusztán az, hogy a tárgyalás az online térben zajlik, nem feltétlen kell, hogy veszélyeztesse vagy sértse a kontradiktóriusság elvének érvényesülését. Számos olyan ingyenesen, széles körben elérhető online platform van (Zoom, Microsoft Teams, Cisco Webex) amely nagy számú résztvevő számára képes biztosítani az egyidejű online jelenlétet és kiegészítő funkciókkal is bírnak, mint például a képernyőmegosztás útján a szóbeli nyilatkozat megtételével egyidejűleg bármely bizonyíték közzétételére való alkalmasság. Véleményem szerint ezen elv garanciális érvényesülésének megfelelő biztosítéka lehet a megfelelő elektronikus felület és eljárásjogi szabályok megteremtése.

V. AZ ELEKTRONIKUS TÁRGYALÁS ÉS A NYILVÁNOSSÁG ELVE

A bírósági tárgyalások főszabály szerint nyilvánosak, ami az igazságszolgáltatás függetlenségének egyik garanciája.^[17] A tárgyalás nyilvánosságának legje-

[15] Németh, 2021, 1-9.

[16] Queensland Court: The Land Court of Queensland's first fully electronic hearing.

[17] Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdése.

lentősebb funkciója a társadalmi ellenőrzés, amely így lehetőséget biztosít arra, hogy az igazságszolgáltatás működése és tevékenysége átlátható és ebből következően ellenőrizhető is legyen.

Fontos azonban kiemelni, hogy a nyilvánosság, mint alkotmányos elv, nemcsak abból áll, hogy a hallgatóságnak joga van részt venni a tárgyalásokon. A nyilvánosság elvének az egész bírósági eljárást át kell hatnia olyan értelemben, hogy a részt venni kívánó fél pontosan tudhassa, hogy mikorra, hova kitűzött és milyen jellegű tárgyaláson kíván részt venni. Ezt az úgynevezett tárgyalás nyilvánosságához szükséges nyilvánosságot nevezi a szakirodalom pre-tárgyalás nyilvánosságának, amit ugyanúgy biztosítani kell. Ennek érvényesülésére szolgál a bíróságok honlapján közzétett tárgyalási jegyzék egy részének megjelenítése, amelyre nem egységesen kerül sor a hazai bíróságokon.^[18]

Ezen elv érvényesülésének vizsgálatánál abból a szempontból fontosnak tartom a Veir. szabályanyagának ismertetését, hogy láthassuk: azon rövid időszakban, melyben bevezetésre került ez az eljárásforma, a nyilvánosság elve alapvetően érvényesült-e. Amennyiben arra a megállapításra jutnánk, hogy nem, úgy érdemesnek tartom áttekinteni, hogy valamely mód alkalmazásával az érvényesülése biztosítható lett volna-e.

A Veir. rendelet rendelkezésének értelmében az elektronikus tárgyalásra is megfelelően alkalmazni kellett a Pp. azon rendelkezését, amely az elektronikus hírközlő hálózat útján történő meghallgatásra is alkalmazni rendelte a tárgyalás nyilvánosságának biztosítására vonatkozó szabályokat.^[19] Külön megjegyzésként jelent meg e körben, hogy a nyilvánosságot a tárgyalás „kitűzött helyszínén” kell biztosítani, ami a bíró jelenléti helyét jelenti. Ez a szabályozás több megválaszolatlan gondolatot kelt a jogalkalmazóban, mint amennyit tisztázni tud. Ennek a rendelkezésnek az értelmében a bírónak az elektronikus tárgyalás napján mindenképpen a bíróság épületén belül kellett volna tartózkodnia, még abban az esetben is, ha a tárgyalás lebonyolítására otthonában is lehetősége lett volna, feltételezve, hogy a tárgyalóterem a vírusvédelmi szabályok betartásával nyitva áll az állampolgárok számára. Amennyiben a Veir. rendelet elsődleges célját vesszük alapul, megállapítható, hogy ez a rendelkezés a Veir. céljával és szabályozásával is teljesen ellentétes, valamint egy kijárási korlátozás esetén sem tudná biztosítani a nyilvánosság érvényesülését. Mindennek fényében ez egy látszólagos rendelkezés volt, amit ezen alkotmányos elv fontossága miatt szükségesnek tartottak kimondani, azonban elmondható, hogy nem érvényesült ezen időszakban.

Annak a válasznak a megtalálásához, hogy elektronikus platformon a nyilvánosság elvének érvényre juttatására sor kerülhet-e, számos nemzetközi példa található. Az Egyesült Királyságban már a világjárványt megelőzően kialakításra került az a rendszer, melynek keretében a tárgyalásokat rögzítik és feltöltik a bíróság honlapjára, ennek alapján a nyilvánosság elvének érvényesülését bár-

[18] Navratil, 2010, 14.

[19] Pp. 624. §.

mely keretek között tudja biztosítani a bíróság, ugyanis az állampolgárok utólag is megtekinthették az eljárásokat.^[20] Texasban – kifejezetten a koronavírus világjárvány alatt – a bírósági tárgyalásokon a társadalmi részvételt úgy kívánták biztosítani, hogy a Zoom, valamint a YouTube alkalmazások segítségével élőben streamelték az eljáró bírók az eljárásokat. Kanadában a nyilvánosság elvének érvényesülése érdekében a média munkatársai számára biztosították, hogy egy előzetes regisztrációt követően, egyedi linken keresztül részt vehessenek a Zoom applikáción keresztül lefolytatott bírósági tárgyalásokon. Emellett pedig live-stream formában bárki követhette az élő tárgyalásokat a bíróság honlapján.^[21] A nemzetközi gyakorlat alapján összességében elmondható, hogy – legfőképpen a világjárvány ideje alatt – a váratlan helyzetben való folyamatos működés biztosítása mellett is találtak megoldást a nyilvánosság elvének érvényesülésére, még azokban az országokban is, ahol a perjogi hagyományoktól az eljárásokról való felvételkészítés távol állt.

Véleményem szerint egy bírósági tárgyalás interneten történő élő közvetítése, amely bárki számára elérhető, már túlmegy a nyilvánosság elvének biztosításán. Álláspontom szerint ennek a megoldásnak egyik legfőbb problémája, hogy egyáltalán nem lehet szűrni és nyomon követni, hogy milyen személyek vesznek részt az elektronikus tárgyaláson, és rögzítik-e a tárgyalás különböző részleteit. Egy telefon kijelzőjéről vagy akár más elektronikus eszközök használatával milyen könnyen és egyszerűen tudunk rögzíteni, akár csak kiragadott pillanatokat is, egy élő közvetítésből vagy egy felvételtől. Az ilyen kiragadott pillanatok montázsával bárki, bármilyen céllal vissza tud élni a közösségi média anonim világában, melynek célja lehet akár a bírói tekintély csorbítása. Ennek egy megjósolhatatlan mértékű negatív következménye lehet mind az igazságszolgáltatás, mind a felek tekintetében. Nem áll rendelkezésünkre megfelelő gyakorlat a nemzetközi példákhoz ahhoz, hogy ezeket az aggályokat megfelelően kizárhassuk, így mindennek fényében én azt gondolom, hogy nem ez lenne a követendő gyakorlat hazánk számára a jövőben. Azonban az kiemelten fontos, hogy találjunk valamilyen megoldást, hiszen a bemutatott különböző gyakorlati megoldások ismeretében látható, hogy a nyilvánosság elve ezen új közegben is biztosítható számos módon. Innovatív megoldásnak tartom azt a szabályozást, melynek értelmében a nyilvánosság elvének érvényesülése elektronikus tárgyalásokon a sajtó részvétele útján biztosított. Amennyiben a bíróságok honlapjukon a tárgyalási jegyzék részeként feltüntetnének egy internetes linket, amely által a média munkatársai előzetesen regisztrálhatnának az elektronikus tárgyalásokra, biztosítható lenne a társadalmi részvétel. Ezen megoldásra egy követendő példaként tekinthetünk, mivel képes egy újraértelmezett módon biztosítani a nyilvánosságot, és külön technikai eszközrendszerrel sem igényel. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy ugyanez a lehetőség magánszemélyek számára is elérhetővé váljon az előzetes regisztráció követelményének betartása mellett.

[20] Osztovits, 2020, 625-632.

[21] Jogászvilág: Online bíróságok 2.0: további nemzetközi gyakorlatok és tapasztalatok.

Összességében azonban elmondható, hogy pusztán a tárgyalás online térbe való áthelyezése nem zárja ki a nyilvánosság elvének érvényesülését és nem jár a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmével, sőt egyetértek azon állásponttal, hogy megfelelő szabályozás mellett akár a nyilvánosság szélesebb körű részvételét eredményezhetné.^[22] Az azonban látható, hogy a jogalkotónak külön szabályrendszer útján – ahogy a hagyományos perrendben is lefektetésre került – meg kell teremtenie a nyilvánosság érvényesülésének garanciáit az online bírósági közegben.

VI. AZ ELEKTRONIKUS TÁRGYALÁS ÉS AZ ÉSZSZERŰ IDŐ KÖVETELMÉNYE

Az észszerű időn belül való elbírálás követelményével kapcsolatban az a kérdés merülhet fel az elektronikus úton megtartott tárgyalás kapcsán, hogy képes-e ezt a követelményt kielégíteni. Véleményem szerint, amennyiben rendelkezésre áll a kellő informatikai rendszer, úgy az online térben megvalósított eljárási cselekményeknek nem eljárás-elhúzó, hanem éppen eljárást gyorsító funkciója lehet. Szerencsére a világjárvány utóhatásként egyre több bíróság képes a tanúmeghallgatásokat elektronikus úton lefolytatni, amely jelentősen költség- és időtakarékos megoldásnak tekinthető az illetékes bíróságtól távoli lakóhellyel rendelkező személyek tekintetében.

Egy elektronikus eljárás keretében szintén hasonló célt szolgálna, ha a jogi képviselőknek/feleknek nem kellene annyit utazniuk. Nemcsak az eljárást lehetne ezzel gyorsítani, hanem a perköltség, illetve a peres felek perben nem érvényesített költségei is redukálhatóak lehetnének (az is lehet, hogy szabadságot sem kellene a tanúnak, peres félnek kivennie az adott napra).

Az eljárások lefolytatásának hatékonyságát növelné továbbá, hogy elektronikus tárgyalás esetén nincsenek fizikai értelemben vett korlátok. Hagományos tárgyalótermi körülmények között az eljáró bírónak nem csak saját és a perben részes felek időbeosztását kell figyelembe vennie, hanem például az elérhető tárgyalótermi időpontokhoz szükséges igazítania a következő tárgyalási napot. Jelentősegtelen dolognak tűnhet, de nem elképzelhetetlen, hogy a bíróságok működésében bekövetkezett ok, körülmény okán a bíróságok átszervezése válik szükségessé (a korábbi gazdasági helyzetben is tapasztalhattunk ehhez hasonlót). Ilyen helyzetben több bíró kényszerülne ugyanazon tárgyalóteremben tárgyalni, mely okán nem csak az eljárással kapcsolatos tényezőkhöz kellene igazodniuk, hanem egymáshoz is, amely nyilvánvalóan megnehezítené a követ-

[22] Osztovits András kúriai bíró az igazságszolgáltatás jövőképével kapcsolatban egy interjúban kifejtette véleményét arról, hogy amennyiben a bírósági tárgyalásokról felvétel készülne és az később közzétételre kerülne, azt bárki, bárhol, bármennyiszer visszanézheti, és ez a nyilvánosság egy sokkal szélesebb érvényesülését és egyben garanciáját jelenthetné. Forrás: Index.hu: Mesterséges intelligencia online.

kező tárgyalási határnapok kitűzését és befolyásolná az eljárások lefolytatásának hosszát. Mindent összevetve, az elektronikus úton lefolytatott tárgyalás álláspontom szerint az észszerű idő követelményének sérelmével nem járna, sőt bizonyos esetekben az online tér adta korlátlan lehetőségek okán az eljárások gyorsabb befejezését eredményezhetné, ugyanis fizikai értelemben véve az eljáró bírók az egyes eljárások tekintetében nem lennének helyhez kötve, vagyis egy jelentős külső tényező rugalmas szemponttá válhatna az eljárásokban.

VII. AZ ELEKTRONIKUS TÁRGYALÁS ÉS A BÍRÓSÁGHOZ FORDULÁS JOGÁNAK KÉRDÉSEI

Az Alaptörvény szövegéből is kiolvasható és az EJEE szövegéből is kiemelten kitűnik a bírósághoz való fordulás joga. A „bírósághoz való jog” egyik aspektusa a hozzáférés joga, azaz polgári ügyekben a bíróság előtti eljárás megindításához való jog. A nemzetközi gyakorlat fényében megállapítható, hogy a „bírósághoz való jog” és a hozzáférés joga nem abszolút jogok. Korlátozásoknak vethetők alá, de ezek nem szűkíthetik vagy csökkenthetik az egyének hozzáférését olyan módon vagy mértékben, amely már ezen jog lényegét vonná el. Ez a gondolat megmutatkozik a Veir. rendelet szabályanyagában is. Tulajdonképpen társadalmi érdek okán korlátozta az állampolgárok jogát a fizikai értelemben vett bírósághoz fordulás tekintetében. Ezen átmeneti időszakban ügyfélfogadás a bíróságokon nem volt, a korábban ismertettek szerint az eljárásokat elektronikus eszközök útján kellett foganatosítani, személyesen az ügyfelek a bíróság épületébe nem léphettek be.^[23] A korlátozás ellenére a jogérvényesítéstől a speciális szabályok bevezetése nyomán nem voltak elzárva az egyének. A bírósághoz való jog érvényesítése megváltozott körülmények között is lehetséges, és álláspontom szerint e tekintetben már konkrét gyakorlattal rendelkezünk. Az elektronikus tárgyalások során ugyanúgy a jogszabályban meghatározott illetékességi és hatásköri szabályok alapján a rendes bírósági szervezetrendszerbe tagozódó bíróságok jártak el, így pusztán azon körülmény miatt, hogy a tárgyalás elektronikus, nem sérül egyik perben részes félnek sem a bírósághoz forduláshoz való joga.

Ellenben más megítélés alá eshet a bírósághoz való hozzáférés joga. A „mindenkinek joga van ahhoz” (...) szófordulat alapján, követelményként az esélyegyenlőség kritériuma is egyértelműen kiolvasható a tisztességes eljáráshoz való jogból. Elektronikus tárgyaláson való részvételhez alapvető követelmény, hogy valamilyen elektronikus eszközzel és internetkapcsolattal rendelkezzen az abban részt venni köteles/kívánó fél, mely – abban az esetben ha ez egy kötelező eljárási forma lenne – okkal vethetné fel az esélyegyenlőség érvényesülésének hiányát a bírósághoz való hozzáférés kapcsán. Az Egyesült Államok Esé-

[23] Magyarország bíróságai: A bíróságok működése a rendkívüli ítélkezési szünet idején.

lyegyenlőségi és Emberi Jogi Bizottsága foglalkozott az esélyegyenlőség elvének sérülésével abból kifolyólag is, hogy a különböző fogyatékkal élő személyek számára – tanulási nehézségek, autizmus, mentális zavarok – az elektronikus tárgyaláson való részvétel során neheztelt a kommunikáció és a személyes – fizikai formában való jelenlét – hiányában a történések pontos megértése.^[24]

Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés joga a fentiek alapján tehát elképzelhető, hogy sérülhetne az egyének között materiális javaik tekintetében (ez egy objektív mérce), valamint szubjektív alapon az egyének kvalitásinak és specifikumainak függvényében. Az előbb említett aggályok véleményem szerint hazai viszonylatban sem alaptalanok, azonban az általános eljárásjogi szabályaink és az elektronikus tárgyalás megfelelő szabályozásának megteremtésével és alkalmazásával biztosítható az egyének számára az esélyegyenlőség az igényérvényesítésük során. A hatályos eljárásjogi szabályaink alapján főszabály szerint kötelező a jogi képviselőt a felek számára.^[25] A jogi képviselő megfelelő közbenjárása és tájékoztatása elengedhetetlen a fent leírt aggályok megelőzésére, illetve kiküszöbölésére. A veszélyhelyzet alatt az ügyvédek munkája is felértékelődött, és nekik is alkalmazkodniuk kellett az új helyzet okozta kihívásokhoz, amely az előbbieket fényében egy ügyfélközpontúbb, gondosabb magatartást követelt. A Veir. rendelet – annak ellenére, hogy az elektronikus tárgyalásnak hazánk jogában nincs semmilyen előzménye/hagyománya – külön rendelkezett arról, hogy csak abban az esetben van lehetőség polgári perben elektronikus tárgyalás tartására, amennyiben minden, az eljárásban résztvevő fél számára adottak az eljárás lefolytatására a technikai feltételek (ezt a tárgyalásra idézendő személyek előzetes nyilatkozata alapján lehetett megállapítani).^[26] Ezzel a rendelet kizárta annak a lehetőségét, hogy valamely fél hátrányban részesüljön a technikai eszközök hiánya miatt.

Mindezek alapján látható, hogy elektronikus tárgyalást tartani nem lehetséges általános és kötelező jelleggel minden eljárásban. Az eljárás részletszabályait és feltételeit véleményem szerint mindenki számára egységesen biztosítható módon szükséges megalkotni, akként, hogy amennyiben valamely személy különleges bánásmódot igényel vagy a bíróság számára egyértelmű, hogy a fél közvetlen és személyes meghallgatása nem mellőzhető, úgy a bíróságnak lehetősége legyen áttérni az általános szabályok szerinti permenetre.

A bírósághoz való fordulás jogából azonban nem olvasható ki egzaktan a fizikai értelemben vett bírósághoz való fordulás joga, mely megkövetelné a fél személyes és közvetlen eljárását a perben, így tulajdonképpen az, ha a felek elektronikus úton vesznek részt az eljárásban – megfelelő eljárásjogi garanciák beépítése mellett – nem vonja maga után a tisztességes eljáráshoz való jog megsértését.

[24] The Guardian: Court hearings via video, risk unfairness for disabled people.

[25] Pp. 72. § (1) bekezdés.

[26] Kékedi, 2020, 308-321.

VIII. ÖSSZEGZÉS

Összességében ezen eljárásjogi elvek áttekintését követően megállapítható, hogy az elektronikus tárgyalás bevezetésének és alkalmazásának nincs olyan egyértelmű korlátja, amely a tisztességes eljáráshoz való jog valamely kritériumának érvényesülését kizárná.

A bemutatott nemzetközi tapasztalatok, előzmények alapján megállapítható, hogy a megoldások e tekintetben igen sokszínűek lehetnek, és megalkotható az a szabályozási koncepció, amely a felek érdekeinek sérelme nélkül hatékonyan biztosítaná, sőt még növelné az igazságszolgáltatás működését az online térben.

Álláspontom szerint végig kell gondolni az online bíróságok lehetséges szerepét a magyar igazságszolgáltatásban, valamint azt, hogy milyen pertípusok esetén, milyen ügyekben jelenthet hatékony megoldást. A polgári peres eljárást átható szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság elveinek együttese egy elektronikus közegben megtartott tárgyalás során is biztosítható: a felek közvetlenül az online jelenlétük útján, szóban tehetnek nyilatkozatot, észrevételt. Az eljárás online formában való lebonyolítása nem jelentené az írásbeliség fókuszába történő áthelyeződést. Meghaladottnak tűnik azon értelmezés, mely alapján a bíróságokra pusztán fizikai értelemben véve tekintünk.^[27] Bucerius Law School „The Future of Digital Justice” című, 2022-es kutatása szerint a bíróságok a jövőben elhagyják majd helyhez kötöttségüket, adott esetben épület sem lesz szükséges számukra és az eljárások online zajlanak majd.^[28] Bár a kutatás a német igazságszolgáltatási rendszerre épít és adott esetben a mesterséges intelligencia bevonásával is számol, mégis jelentős annak jövőkép-víziója. Véleményem szerint ezek a nemzetközi kutatások és példák arra kell, hogy sarkallják a jogalkotót, hogy a bíróságok digitalizációjának folytatása mellett el kell kezdeni, illetve a korábbi szabályozás útján folytatni kívánatos az online bíróságok kiépítését. A digitális bíróságok és az online bíróságok nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező fórumok. Az online bíróságok víziójának végrehajtása már több országban megkezdődött. A kínai igazságszolgáltatási reformnak köszönhetően Kínában három online bíróság felállításáról döntöttek. Az első évek tapasztalatai alapján érzékelhető vált, hogy az online platformok legújabb generációja, az ügynevezett internet-bíróságok átalakítják az eljárások, és ennél fogva a jogszok hagyományos szerepét, sok esetben gyorsabb és hatékonyabb vitarendezést eredményezve a felek között.^[29] Észtországbán főszabályként lehetőség van a bírósági eljárást az online térben, távmeghallgatások útján lebonyolítani, amennyiben a felek a hagyományos keretek között kívánnak részt venni az eljárásban, úgy azt kifejezetten kérniük kell a bíróságtól.^[30] Richard Susskind *Online Courts and the Future of Justice* című munkájában értekezik a jövő online bíró-

[27] Mandiner.hu: Bíróságok a jövő bűvöletében.

[28] Ars Boni: Quo vadis digital justice? – egy reális vízió a bíróságok jövőjéről.

[29] Ars Boni: Okos eszközök, okos bíróságok – online igazságszolgáltatás Kínában, 2021.

[30] Ars Boni: Digitalizáció az észtországi bíróságokon: legenda és valóság, 2022.

ságainak megvalósíthatóságának feltételeiről, szükségességéről és azok megvalósításának lehetséges módozatairól, mely példák szintén jó kiindulópontként szolgálhatnak.^[31]

Ezen művekből és a nemzetközi szabályozás mintáiból kialakítható a hazánk számára irányadó jó gyakorlat és szabályozási modell. Az online bíróságok bevezetésével kapcsolatban nézőpontom szerint már nem az a kérdés, hogy bevezetésükre sor kerül-e, hanem sokkal inkább az, hogy mikor és milyen eljárásokban.

IRODALOM

- Ars Boni: Digitalizáció az észtországi bíróságokon: legenda és valóság, 2022. (Elérhető: <https://arsboni.hu/digitalizacio-az-esztorszagi-birosagokon-legenda-es-valosag/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Ars Boni: Okos eszközök, okos bíróságok – online igazságszolgáltatás Kínában, 2021. (Elérhető: <https://arsboni.hu/okos-eszkozok-okos-birosagok-online-igazsagszolgtaltatas-kinaban/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Ars Boni: Quo vadis digital justice? – egy reális vízió a bíróságok jövőjéről. (Elérhető: <https://arsboni.hu/quo-vadis-digital-justice-egy-realis-vizio-a-birosagok-jovojerol/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Index.hu: Amikor a gép ítél a bíró helyett. (Elérhető: https://index.hu/belfold/2020/10/05/mesterseges_intelligencia_online_birosagok_digitalizacio_itelet_biroi_dontes_informacios_tecnologia/?fbclid=IwAR04Xlv0A2j_Jp_4EI5MtMjM_R3RrJidG6GU-HwVMhNbq5Ku1-DRupUakr8I. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Jogászvilág: A jövő: online bíróságok, szoftver „bíró”, technológiai jösgömbök. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/a-jovo-online-birosagok-szoftver-biro-technologiai-josgombok/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Jogászvilág: A tisztességes eljáráshoz való jog a digitális korban – 4.rész. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-tisztessages-eljaras-joga-a-digitalis-korban-4-resz/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Jogászvilág: Az online bíróság többé nem a távoli jövő, hanem a jelen. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/az-online-birosag-tobbe-nem-a-tavoli-jovo-hanem-a-jelen>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Jogászvilág: Biztonságosak a videokonferenciák. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/uzlet/biztonsagosak-a-videokonferenciak/>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Jogászvilág: Online bíróságok 2.0: további nemzetközi gyakorlatok és tapasztalatok. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/a-jovo-jogasza/online-birosagok-2-0-tovabbi-nemzetkozi-gyakorlatok-estapasztalatok/?hilitte=%27online%27%2C%27b%3%A3%ADr%3%B3s%3%A1gok%27>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Kékedi Szabolcs (2020): Hogyan tovább bírósági digitalizáció, avagy hogyan lett az elektronikus kapcsolattartás a veszélyhelyzetben az ítélkezés kulcsa? In: *In Media Res*. 2020/2. sz.
- Kúria.bíróság.hu: Kúriai döntések – bírósági határozatok. (Elérhető: <https://kuria-birosag.hu/hu/kuriai-dontesek/1-dr-varga-zs-andras-tisztessages-eljarashoz-valo-jog-birosagi-aspektusbol>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).

[31] Osztoivits, 2020, 544-546.

- Magyarország bíróságai: A bíróságok működése a rendkívüli ítélezési szünet idején. (Elérhető: <https://birosag.hu/hirek/kategoria/ugyfeleknek/ugyfeltajekoztato-birosagok-mukodese-rendkivuli-itelkezesi-szunet>. Letöltés ideje: 2024.06.15.).
- Mandiner.hu: Bíróságok a jövő büvöletében. (Elérhető: <https://mandiner.hu/kulfold/2020/10/birosagok-a-jovo-buvoleteben>. Letöltés ideje: 2024.06.26.).
- Navratil Szonja (2010): *Az igazságszolgáltatás nyilvánossága különös tekintettel a bírósági tárgyalások nyilvánosságára*. Eötvös Károly Intézet, Budapest.
- Németh Csaba (2021): A digitális bírósági tárgyalások eljárásjogi és alkotmányjogi vonatkozásai a polgári peres eljárásokban – Javaslatok a digitális bírósági tárgyalások bevezetésére Magyarországon. In: *Gazdaság és Jog*. 2021/2. sz.
- Osztovits András (2020): Gondolatok a közeljövő bíróságairól – Richard Usskind: Online Courts and Future of Justice. In: *Magyar Jog*. 2020/9. sz.
- Osztovits András (2020): Online bíróságok és az igazságszolgáltatáshoz való jog – esély vagy veszély? In: *Magyar Jog*. 2020/11. sz.
- Queensland Court: The Land Court of Queensland’s first fully electronic hearing. (Elérhető: https://www.courts.qld.gov.au/_data/assets/pdf_file/0005/653891/the-land-court-of-queenslands-first-fully-electronic-hearing.pdf Letöltés ideje: 2020.10.19.).
- Susskind, Richard (2019): *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198838364.003.0003>.
- The Guardian: Court hearings via video ,risk unfairness for disabled people. (Elérhető: <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/apr/22/court-hearings-via-video-risk-unfairness-for-disabled-people>. Letöltés ideje: 2024.06.15.).
- Varinic, Uok (2023): A tisztességes eljárás szerepe és az eljárási alapjogok jelentősége a magyar jogban. In: *KRE-DIT*. 2023/2. sz.

- FEKETE ORSOLYA

egyetemi adjunktus, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék
A Szegedi Tudományegyetemen az Európa-jogi szakirányú képzés követelményeit is teljesítve, 2003-ban szerzett jogi diplomát. 2004–2018 között, majd 2022-től a Szegedi Tudományegyetem, 2023-tól a Nemzeti Közzolgálati Egyetem oktatója, 2007 óta egyéni ügyvéd. Fő kutatási területei: fogyasztóvédelmi jog, közigazgatási eljárásjog, alternatív vitarendezés. PhD-fokozatot 2011-ben szerzett.

Fekete.Orsolya@uni.nke.hu

- HÁMORI ANTAL

egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem
a Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport vezetője, PhD, Lic. Iur. Can.
az MTA ÁJB köztestületi tagja

Az MJE FSZ Fogyasztóvédelmi Szakosztályának elnöke, több mint négyszáz tudományos mű (köztük tizennégy szakkönyv, mintegy három tucat szakkönyvfejezet) szerzője, a Jog–Állam–Politika hasábjain is több tanulmánya jelent meg, száznegyvennél is több konferencia előadója, tudományos kitüntetések díjazottja, fő kutatási területe az életvédelmi jog, a fogyasztóvédelmi jog és a bioetika.

hamori.antal@uni-bge.hu

- HORVÁTH DÓRA

PhD-hallgató, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola

A Sándor-palota elnöki kabinetjének jogász munkatársa, 2023 óta a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskolájának hallgatója. 2022-ben szerzett jogi diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Három évig az Alkotmánybíróság elnöki kabinetjében dolgozott jogász munkatársként, 2023-ban az Európai Bíróság gyakornoka volt. Doktori kutatásának témája a hatékony bírói jogvédelem elvének uniós joggyakorlata.

dori.horvath14@gmail.com

- KELEMEN ROLAND

szakfelelős, tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék

tudományos munkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

2015-ben szerzett jogász diplomát. 2015-től a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója, 2017-től a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának tudományos munkatársa. A disszertációját 2022-ben védte meg, summa cum laude

minősítéssel. 2023-tól a Kiberbiztonsági szakjogász, 2024-től a Modern Technológiai és Kiberbiztonsági mesterszak szakfelelőse. 2024-től a Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék tanszékvezetője. Kutatási tevékenysége felöleli a katonai igazságszolgáltatás történetét, a kivételes hatalom elméleti és történeti rendszereit, a sajtószabályozás első világháborús történetét, a kibertér biztonságának védelmi jogi kérdéseit. Publikációi közül kiemelendők a katonai igazságszolgáltatás hazai történetét feldolgozó magyar és angol nyelvű monográfiái, valamint a kivételes hatalom elméleti és történeti, továbbá a kibertér és nemzeti biztonság kapcsolatát feldolgozó monográfiái. Kibertéri kutatásaival összefüggésben elnyert Fulbright ösztöndíjat (2021-2022), emellett más témájú kutatásai révén a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány PhD-ösztöndíját, valamint három ízben a Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíjat, illetve 2023-ban az Új Nemzeti Kiválósági Program posztdoktori ösztöndíját, míg 2024-ben az Egyetemi Kutatói Ösztöndíjprogram posztdoktori ösztöndíját.
kelemen.roland@ga.sze.hu

- KOVÁCS-KASZÁS REBEKA

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskola

2021-ben vette át jogász diplomáját a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományok Doktori Iskola doktorandusza. Kutatási területe a polgári eljárásjog területére, ezen belül legfőképpen a digitalizált online eljárások és perrendi változások elemzésére fókuszál. Doktori tanulmányai mellett korábban a Debreceni Ügyvédi Kamara által nyilvántartásba vett ügyvédjelöltként, majd a Hajdú-Bihar Vármegyei Kormányhivatal Hajdúszoboszlói Járási Hivatal Hatósági és Gyámügyi Osztályának kormánytisztviselőjeként tevékenykedett. Jelenleg tanulmányai mellett jogászként dolgozik. 2019-ben a Magyar Ügyvédi Kamara által meghirdetett Dr. Kiss Daisy Emlékpályázaton pályamunkájával I. díjban részesült. Új kutatási területének apropóját a viláégyjráványhoz kapcsolódó új élethelyzetek kialakítása adta, melynek fókuszában az újonnan keletkező hatások, kodifikációs eljárások állnak a polgári eljárásjog területén. A kutatás elsődleges célja de lege ferenda javaslatok megfogalmazása a hatékony és jelen technológiai vívmányoknak megfelelő perrendi megoldások alkalmazására.
kaszasrebeka0404@gmail.com

- KUKORELLI ISTVÁN

professzor emeritus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

A Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Alkotmányjogi Tanszékének alapító oktatója, alkotmányjogász, 1999-2008 között alkotmánybíró. Kutatási területek: választójog, parlamenti jog, népszavazás,

alapjogok, közjogtörténet, összehasonlító alkotmányjog, alkotmánybíróság, alkotmányosság.

kukorelli.istvan@ajk.elte.hu

- **LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR**

miniszteri főtanácsadó, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem 2022 óta a Miniszterelnökséget vezető miniszter miniszteri főtanácsadója. 2000-ben szerzett jogi diplomát, 2008-ban pedig jogi doktori (PhD) fokozatot a Szegedi Tudományegyetemen. Az Európa Tanácsban a Fogyatékosággal Élők Rehabilitációs és Integrációs Bizottságának (CD-P-RR) magyar delegáltja volt, miközben 2001 és 2009 között munkaügyi, szociális és európai uniós tervezési területen dolgozott a kormányzatban Magyarországon. 2009 és 2018 között az első fogyatékosággal élő, PhD-vel rendelkező tanácsadója volt az Európai Parlament egyik képviselőjének. Lovászy az ENSZ Közgyűlésének a Közgyűlés által megválasztott első hallássérült szakértője lett 2012-ben az ENSZ Fogyatékosággal Élő Személyek Jogainak Bizottságában (UNCRPD). 2016-ban újraválasztották, és mandátuma 2021-ben járt le. Ezalatt nyolc alkalommal volt országjelentéstevő. 2019-2021 között az UNCRPD bizottságban a technológia és a fogyatékoság téma jelentéstevője is volt. 2018 és 2022 között a Miniszterelnökség stratégiai kormányzati kutatásokért felelős miniszteri biztosa volt. Mindennapi munkája mellett 2019 óta tudományos főmunkatársként a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen tart önálló kurzusokat. Több egyetemi kötet, fejezet szerzője, számos tanulmánya, írása jelent meg a technológia, a biotechnológia és a társadalompolitika, illetve a nemzetközi jog kapcsolatáról. Több, a meddőséggel és a mesterséges megtermékenyítéssel foglalkozó írása került publikálásra. A 2024-es magyar EU elnökség szakpolitikai kiadványának, A 2024-es magyar EU-elnökség (szerkesztette: Navracsics Tibor – Tárnok Balázs, Ludovika Kiadó) egyik szerzője, tanulmányának a címe: Az uniós szociálpolitika kihívásai az emberi jogok sűrűjében, avagy mit hoz(hat) a 21. századi (bio)technológiai szingularitás 2030-ra?

lovasz.laszlo.gabor@uni-nke.hu

- **MARGITTAY-MÉSZÁROS ÁRPÁD**

jogász, okleveles európai és nemzetközi igazgatásszervező

Kutatási területe a nemzetközi jog és a belső jog viszonya, a nemzetközi jog alanyai, az Apostoli Szentszék és a Vatikáni Városállam nemzetközi jogi helyzete, a nemzetközi büntetőjog.

drmargittay@gmail.com

- **MATYASOVSZKY-NÉMETH MÁRTON**

a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jog- és Társadalomelméleti Tanszékének egyetemi adjunktusa a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézetének (iASK) tudományos munkatársa igazgató, ELTE Bibó István Szakkollégium

2021-ben megvédett doktori dolgozatában az emberi jogi kultúra fogalmával

és kutatásával foglalkozott. Ezt követően legfőképpen a jogi pluralizmus jelenségét kutatta. A felsőoktatási jog iránt is érdeklődik és számos cikket publikált a felsőoktatás jövőbeli tendenciáiról és a felsőoktatás szabályozásáról. Tagja az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Oktatás-Jog-Pedagógiai Kutatócsoportjának. 2021 szeptembere óta az ELTE Bibó István Szakkollégium igazgatója. 2024 óta Kulcsár Kálmán hagyatékát kutatja. A Central and Eastern European Forum of Young Legal, Political and Social Theorists (CEEFF) vezetőségi tagja, a HUN-REN TK Jogtudományi Intézetének külsős kutatója. 2019-ben egy szemeszteren keresztül a University of Kent, School of Social Policy, Sociology and Social Research vendégkutatója volt. Vendégkutató volt még a finnországi Åbo Akademi Emberi Jogi Intézetében és a brnoi Masaryk Egyetem jogi karán.
m-nemeth.marton@kancellaria.elte.hu

- NAGY ADÉL

igazgató, Győri Tankerületi Központ
Jogászként végzett a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán. Tanítói (magyar nyelv és irodalom műveltségterület) diplomát szerzett a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Karának jogelődintézményében, majd Szombathelyen magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát levelező tagozaton. Ezzel párhuzamosan pedagógusként szerzett tapasztalatot. A közigazgatásban eltöltött mintegy húsz évnyi tapasztalat áll mögötte, illetve szintén a közigazgatásban több mint tíz év vezetői gyakorlattal rendelkezik. 2015-ben, a Széchenyi István Egyetemen szerzett jogász diplomát, és ezen végzettség megújításaként, az élethosszig tartó tanulás jegyében ugyanitt kiberbiztonsági szakjogász végzettséget szerzett. Fő kutatási területe a kiberbiztonság és köznevelés kapcsolata.
nagy.adel@gmail.com

- NAGY KATA

digitális marketing specialista, Philips Magyarország Kft.
mesterszakos egyetemi hallgató, Széchenyi István Egyetem, Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar, Informatika Tanszék, Gazdaságinformatikus MSc
3D képanimátorként végzett a Kaposvári Egyetem Művészeti Karán, majd közgazdász diplomát szerzett a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdasági Karán. 2023-ban II. helyezést ért el a Tudományos Diákköri Konferencián a magyarországi kisüzemi sörfőzdék pandémia időszaka előtti és utáni helyzetével foglalkozó dolgozatával, a 2024. évi Tudományos Diákköri Konferencián pedig a decentralizált blokkláncokról írt munkájával különdíjat nyert. Munkája során marketingkampányokat tervez, kezeli a közösségi médiát, reklámanyagokat készít és PPC kampányok menedzselését végzi. Elemzi a marketing tevékenységek hatékonyságát és folyamatosan keresi az új piaci lehetőségeket a cég növekedése

érdekében. Kutatása során vizsgálja, hogy a blokklánc-technológia hogyan reformálhatja meg a közösségi hálózatok működését, különös tekintettel a felhasználói adatok biztonságára és a tartalom elosztásának decentralizációjára.
kata.nagy.2081@gmail.com

- NÉMETH RICHÁRD

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Gépészmérnöki, Informatikai és Villamosmérnöki Kar, Informatika Tanszék

PhD-hallgató, SZE Multidiszciplináris Műszaki Tudományi Doktori Iskola

A GIVK Kari Tanács és a Tudományági Doktori Tanács tagja, a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Gazdaságinformatikai, Kutatási és Oktatási Fórumának elnökségi tagja, a Doktorandusz Önkormányzat alelnöke, valamint a Doktoranduszok Országos Szövetségének rendes tagja. Az Informatika Tanszéken tanít, emellett szakmentorként, hallgatói kapcsolattartóként, felvételi referensként és nemzetközi kapcsolattartóként tevékenykedik. 2020-tól a Jog-Állam-Politika olvasószerkesztője, emellett szerkesztője a Smartlaw Research Group jogi-informatikai kutatócsoport kiadványainak. IT-biztonsági szakértőként malware-elemzések készítésével foglalkozik. Kutatási tevékenységének központi eleme a dezinformáció és közösségi médiák vizsgálata mellett a vállalati kiberbiztonság és a kibertér-sebezhetőségek, de jelent meg írása adatvizualizáció, additív gyártástechnológiák és gamifikáció témakörökben is. Kutatásai révén számos különdíjat és ösztöndíjat nyert, jelenleg az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program és a Magyar Telekom PhD-ösztöndíjasa. Doktori disszertációját írja a közösségimédia-platformokon egyre nagyobb teret kapó dezinformáció és manipuláció témakörében.

nemeth.richard@ga.sze.hu

- NOGEL MÓNIKA

tudományos főmunkatárs, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanszék

Jogász, Európai Unió adatvédelmi szaktanácsadó, Bolyai János kutatói ösztöndíjas kutató. 2019-ben jogtudományból szerzett PhD-fokozatot, értekezésének címe: „Az igazságügyi szakértői vélemények hiteltérdemlősége a büntetőeljárásban”. 2024-ben egészségtudományokból habilitált. Kutatásainak fókuszában a szakértői bizonyítás, valamint a genetika, jog és bioetika kapcsolódási pontjai állnak.

nogel.monika@ga.sze.hu

- PATYI ANDRÁS

prorektor, a Közigazgatástudományi Doktori Iskola vezetője (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar)

egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék

alkotmánybíró (Alkotmánybíróság)

Állam- és jogtudományi oklevelét a szegedi József Attila Tudományegyetemen (a mai SZTE-n) szerezte 1993-ban, 1996-ban tett jogi szakvizsgát. Jogászként

dolgozott az Alkotmánybíróság Hivatalában, jegyző volt Budapest XII. kerület Hegyvidék önkormányzatában, legfelsőbb bírósági bíró, az NKE alapító rektora, majd újra kúriai bíró, tanácselnök, végül a Kúria elnökhelyettese, 2023 óta alkotmánybíró. A kezdeti állam- és jogtörténeti kutatásai után a közigazgatástudomány felé fordult, fő kutatási területe a közigazgatás jogszerűsége. A Pécsi Tudományegyetemen szerzett PhD-fokozatot 2002-ben, a győri Széchenyi István Egyetemen habilitált 2011-ben, az NKE tiszteletbeli doktora.
patyi.andras@uni-nke.hu

- PFEFFER ZSOLT

adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék
2010 óta a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának pénzügyi jogi oktatója, tudományos fokozatát (PhD) 2015-ben szerezte. Elsődleges kutatási területe a közbeszerzések joga, azonban emellett foglalkozik államháztartási, adójogi, pénzügyi jogtörténeti és jegybanki kérdésekkel is, továbbá a gyakorlatban felelős akkreditált közbeszerzési szaktanácsadói tevékenységet végez.
pfeffer.zsolt@yahoo.com

- POLLÁK KITTI

egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék főtanácsadó (Kúria)
A Szegedi Tudományegyetemen 2012-ben jogász, 2014-ben jogászközgazdász diplomát szerzett. Ezzel egyidejűleg francia nyelvű Európai Unió joga mesterdiplomát kapott a Lyoni Egyetemtől. 2015-től a Nemzeti Közszerológati Egyetem oktatója, 2019 óta a Kúrián főtanácsadó. Fő kutatási területei: a közigazgatási eljárásjog, az Európai Unió és Franciaország közigazgatási eljárásjoga. Tudományos fokozatát (PhD) 2019-ben szerezte. Számos nemzetközi konferencián adott elő, több kutatói és oktatói ösztöndíjat (Campus Hungary, Concha Győző Doktori Program, ERASMUS+, etc.) is nyert.
Pollak.Kitti@uni-nke.hu

- SZIJÁRTÓ LILLA

Jogász szakos egyetemi hallgató, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának nappali tagozatos joghallgatója, a Batthyány Lajos Szakkollégium Tudományos Tevékenységért Felelős Munkacsoport tagja, a szakkollégiumi Diskurzus folyóirat olvasószerkesztője. Tanulmányai során kétszer elnyerte az IM Nemzeti Kiválósági Jogászösztöndíjat, kétszer a Deák

Ferenc Alapítványi Ösztöndíjat és egyszer a Széchenyi István Egyetemért Alapítvány Hallgatói Ösztöndíját. Kutatási tevékenységének középpontjában a humán reprodukciós eljárásokhoz kötődő etikai és jogi kérdések vizsgálata áll.

lillaszjarto@gmail.com

- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék

Filozófus, klasszika-filológus, a Jog–Állam–Politika folyóirat vezető szerkesztője, habilitált egyetemi docens. Az antik filozófia története mellett további kutatási témái a modern embert érintő etikai kihívások okozta dilemmák értelmezése, ezen belül elsősorban a humánreprodukciós eljárások és az embrióetika kérdései. Az elmúlt időszakban a 20. századi magyar politikatörténettel, elsősorban Bibó István örökségével is foglalkozott, számos publikációja jelent meg e tárgykörben, társszerzőként Kukorelli Istvánnal. Társadalmi vitát váltott ki 2020-as nyílt levele, amelyet Veres András győri megyéspüspökhöz írt, aki több nyilatkozatában elutasítóan nyilatkozott a lombikeljárásról. A vitát követően Lovászy László Gáborral közösen írt tanulmányában a lombik eljárás vallás erkölcsi problémájának elemzésével foglalkozott, melynek eredményeként a félreértések tisztázásra kerültek, e gyógyászati eljárás erős társadalmi támogatottsága továbbra is tapasztalható. Több mint húsz éve oktat filozófiát, etikát és latin nyelvet joghallgatók számára. Számos publikációja és több önálló kötete van. 2023-ban harmadik önálló kötete jelent meg Miről beszélünk, amikor a görögökről beszélünk. Tanulmányok az athéni demokráciáról, filozófiáról, boldogságról címmel a Gondolat kiadónál.

szoboszl@sze.hu

- VÁCZI PÉTER

tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék

2005-ben szerzett jogi diplomát az ELTE ÁJK Győri Tagozatán, summa cum laude minősítéssel. 2009-ben letette a jogi szakvizsgát, 2011-ben PhD-fokozatot szerzett. 2005 ősze óta a SZE DF ÁJK oktatója, jelenleg az Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék tanszékvezető egyetemi docense. Az oktatás mellett ügyvédként praktizál, a Váczi Ügyvédi Iroda alapítója és tagja 2009 óta. Kutatási területe a tisztességes eljáráshoz való jog és az alkotmányos közigazgatás témaköre, doktori disszertációja a jó közigazgatási eljárás alkotmányos korlátait elemzi. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének, továbbá számos hazai szakmai egyesületnek. Társadalmi megbízatásban a Győr-Moson-Sopron Megyei Területi Választási Bizottság elnökhelyettese.

vaczip@sze.hu

Affiliációhoz (Kötelező elem!)

Lapunk hasábjain külön rovatban mutatjuk be az aktuális szám szerzőit. Ehhez mindenkitől szeretnénk kérni egy rövid bemutatkozást. A bemutatkozást összefüggő mondatokban, E/3 személyben kérnénk, ami elsősorban az alábbiakat foglalja magában:

- Jelenlegi munkahely és beosztás (esetleg: aktuálisan mivel foglalkozik)
- Egyetemi fokozat vagy legmagasabb végzettség
- Eddigi karrier, életpálya rövid ismertetése
- Múltbéli, kiemelkedő sikerek, elismerések
- Fő kutatási területek
- E-mail cím
- Ezzel összhangban kérjük, a bemutatkozástól tekintsenek el. Erre szolgál a fenti rovat. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben lehetséges.

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat javasolt terjedelme tanulmányok esetén 50000 karakter, recenziók esetén 20000 karakter.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével. Minden egyéb személyes információ mellőzését kérjük. Köszönetnyilvánítás, projekt feltüntetése lábjegyzetben megengedett.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag az irodalomjegyzékben szereplő művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: "XY szerint"^{1,2}
A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). Belső idézés esetén ún. „lúdláb-jelölő” (» «) használatát kérjük. A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköttőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Újságcikk esetén: Újság neve, szerző(k) vezetékneve, dátum VAGY lapszám, tehát:
Magyar Nemzet, Kiss, 2023.01.11. illetve Népszava, Nagy, 2023/104. sz.
 - c) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).Lábjegyzetek esetén a formátum: Times New Roman, 10pt, sorkizárt formázás.
Azonos szerző ugyanabban az évben megjelent, különböző írásait az ABC betűivel kérjük megkülönböztetni, pl. Kiss, 2016a; Kiss, 2016b stb.

7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).

8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.

9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolással ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dólt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Újságcikkek esetén (Figyelem! az újság neve után vessző, a cím és a lapszám után pont szerepel! Ha a lapszám vagy a dátum nem ismert, az elhagyható. A tételt pont zárja.)

- Győri Hírlap, Kiss Péter – Nagy Ádám (2023): *Cikk címe*. 2023/155. sz., 2023.09.09.

Ha nincs szerző, csak a folyóirat neve ismert:

- Dunántúli Hírlap (2023): *Cikk címe*. 2023/111. sz., 2023.11.11.

f) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

g) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt minden esetben kérjük feltüntetni az adott tétel végén, új sorban, ponttal a végén:

- Kiss Péter (2011): Egy tanulmány. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

DOI: <http://doi.org/doiizam>.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után szóköz)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Az általános vélekedés szerint a mesterségesintelligencia-rendszerek képesek segíteni a döntéshozókat abban, hogy jobb döntéseket hozzanak, javítsák a hatóság elemzőképességét és fokozzák a modern kihívásoknak megfelelő kreativitást. Ez azonban csak egy nézőpont, amely inkább a közigazgatásban végzett kényelmes munkára összpontosít, bár a címzett számára magas színvonalú döntést eredményez. Az ADM közjogban való alkalmazásának szabályozása, bár még gyerekcipőben jár, máris különböző jogrendszerek eltérő megközelítéseit váltotta ki. Az Európai Unió az automatizált döntéshozatal elterjedésére és a mesterséges intelligencia térhódítására több jogalkotási aktus ajánlásával és (egyes esetekben) elfogadásával reagált, amelyek közül néhány a közigazgatásra is alkalmazható. | Patyi András – Váczi Péter
- ◆ Thomas Foster szerint a tudomány és a technológia fejlődése, a természetes kiválasztódás oly mértékben megváltoztatja az embert, hogy egy technológiával módosított vagy ötvöződő embert már aligha lehet majd homo sapiensnek nevezni. Másként fogalmazva: amennyiben belenyúlunk a saját genomunkba, például bizonyos általános élettani folyamatokba, mint például az öregedés vagy bizonyos kognitív vagy érzékszervi (szuper)képeségek kapcsán, akkor ugyanúgy indokolt lehet akár egy új, történelmi távlatokban meghatározható fajról beszélni esetünkben – mint ahogy a technológia kapcsán Guillén egy új „kambriumi robbanás”-ról beszél az emberiség történelmében –, méghozzá a „fejlesztett ember”-ről, akit nevezhetnénk homo sapiens conrectusnak. | Lovászy László Gábor
- ◆ Az embereken végzett mesterséges megtermékenyítést célzó kísérletek a 18. században kezdődtek Angliában, a 19. század során pedig a módszer széles körben terjedni kezdett. A humán kísérletek területén az első kiemelkedő eredménynek azt az 1944-es esetet tartják, amikor elsőként sikerült in vitro beavatkozással eljuttatni az emberi petesejtet a kétsejtes állapotig. Kiemelendő még Landrum Brewer Shettles, aki 1955-ben egy megtermékenyített petesejtet hat nap elteltével ültetett vissza egy nő méhében, ahol az embrió fejlődésnek is indult; azonban ez a kísérlet meghiúsult, mert az embriót tízhetes korában abortálni kellett. Az embereken végzett mesterséges megtermékenyítés esetében a valódi áttörés Patrick Christopher Steptoe és Robert Geoffrey Edwards nevéhez fűződik. A sikeres eljárást követően a humán mesterséges megtermékenyítés világszerte gyors terjedésnek indult, melynek köszönhetően sorra születtek az új életek. Az említett emberi reprodukciós eljárások azonban a mai napig számos etikai és jogi kérdést vetnek fel. | Szijártó Lilla – Szoboszlai-Kiss Katalin
- ◆ Kulcsár 1980-as évektől született írásaiban hangsúlyosan tetten érhető a bibói gondolkodás hatása. Azt gondolom, hogy Bibó karakteresen határozhatta meg Kulcsárnak a politikai és jogi kultúráról való gondolkodását, amely Kulcsár egyik legkedveltebb kutatási témája volt. Azt gondolom, hogy Bibó és természetesen Erdei hatása nélkül nem olvashatnánk ma Kulcsár ma is megvilágosító erővel ható gondolatait arról, hogy a politikai és jogi kultúra mennyire szorosan függ össze a közigazgatás intézményes kultúrájával és ez utóbbi jelenség mennyire meghatározó a jogállamiság mindennapi megélésében. | Matyasovszky-Németh Márton
- ◆ Az Állam és Igazgatás c. folyóirat Könyv és Folyóiratszemle rovatában – tanárségéd koromban – közel másfél tucat recenzióm jelent meg 1976 és 1985 között. Ezt annak köszönhettem, hogy tanszékvezetőm, Schmidt Péter a szerkesztőbizottság tagja volt, ő biztatott a megírásra. Tetszett a cikk, gyorsan elkészült a recenzió (1979. november 2.), nagy lelkesen kopogtattam vele a Parlamentben működő szerkesztőség ajtaján. Megköszönték, majd hosszú csend következett... | Kukorelli István

